

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**KURMANCÎ KÜRTÇESİ AĞIZLARI HAKKINDA
SOSYOLİNGÜİSTİK BİR İNCELEME (MUŞ, ADIYAMAN,
ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**

Mehmet YONAT

15940308

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**KURMANCÎ KÜRTÇESİ AĞIZLARI HAKKINDA
SOSYOLİNGÜİSTİK BİR İNCELEME (MUŞ, ADIYAMAN,
ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**

Mehmet YONAT

15940308

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi. Osman ASLANOĞLU

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**KURMANCİ KÜRTÇESİ AĞIZLARI HAKKINDA SOSYOLİNGÜİSTİK BİR İNCELEME (MUŞ, ADIYAMAN, ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

.../.../.....

Mehmet YONAT

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Mehmet YONAT tarafından yapılan “**KURMANCÎ KÜRTÇESİ AĞIZLARI HAKKINDA SOSYOLİNGÜİSTİK BİR İNCELEME (MUŞ, ADIYAMAN, ŞIRNAK ÖRNEĞİ)**” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Unvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ADAK

Üye: Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Üye: Doç. Dr. Hayrullah ACAR

Üye: Doç. Dr. Hayreddin KIZIL

Üye: Dr. Öğrt. (Danışman) Üyesi Osman ASLANOĞLU

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 14/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

ÖN SÖZ

Kurmanci Kürtçesi Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde, Suriye ve Irak'ın kuzeyinde, İran'ın kuzey batısında ve Ermenistan'da konuşulmaktadır. Bununla birlikte Kurmanci konuşucuları göç sebepli yer değişikliklerinden dolayı Ortadoğu ve Avrupa'nın birçok büyük şehrinde de yaşamlarını sürdürmektedirler. Kurmancinin nominal morfolojisi bu çalışmada ayrıntılarıyla incelenmiştir. Yalnızca standart Kurmancinin nominal morfolojisi değil, aynı zamanda güneydoğu, kuzey ve güneybatı ağızlarının da nominal morfolojisi ayrıntılarıyla incelenip, bu ağızlar birbirleriyle ve standart Kurmanci ile karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte, bu tezde ele alınan her bir ağzın nominal morfolojisi kendi içinde sosyolinguistik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bu çalışma ile amaçlanan, Kurmancinin nominal morfolojisini tüm hatlarıyla incelemek, Kurmancinin üç ağzının nominal morfolojisini standart Kürtçe ile birbirleriyle karşılaştırmak ve kendi içinde var olan farklı kullanımları sosyolinguistik bir bakış açısıyla dil etkileşimi ve değişimi çerçevesinde değerlendirmektir.

Bu çalışmada kullanılan yöntemler ise: başta literatür çalışması olmak üzere üç bölgede yürütülen saha çalışmalarıdır. Türkiye'de Kurmanci konuşulan birçok bölge içinden tez için seçilen bölgelerin seçiminde etkili olan kriter, dil etkileşimi sonucu meydana gelen dil değişiminin seviyesidir. Zira Türkiye'nin en güneydoğusunda kalan Hakkâri ve Şırnak gibi yerlerde dil etkileşimi ve buna bağlı dil değişimi, bu

güneydoğudaki bölgelerin kuzey ve kuzey batısına göre daha azdır. Bundan dolayı güneydoğudan kuzeye ve oradan da batıya doğru bir yay çizecek şekilde bölge seçimine gidilmiştir. Bunun sonucunda, güneydoğu bölgesi için Şırnak, kuzey bölgesi için Muş ve güneybatı bölgesi için ise Adıyaman şehirleri örneklem bölgeler olarak belirlenmiştir. Seçilen ağızların nominal morfolojisini ortaya çıkarmak için yüz seksen beş sorudan oluşan bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçüm aracı her bir ağızda erkek ve kadın olmak üzere yaşlı, orta yaş ve genç yaş gruplarına uygulanmıştır. Elde edilen veriler ayrıntılarıyla analiz edilerek tezin amacına uygun bulgular elde edilmiştir.

Bu tez ile Kurmancinin nominal morfolojisinin şimdiye kadar ayrıntılarıyla tartışılmayan bazı konularına açıklık getirilmeye çalışılmış çok az çalışılan Kurmancinin ağızlarının bir kısmının nominal morfolojisi ayrıntılarıyla tanıtılmıştır. Bununla birlikte seçilen her bir bölgedeki cinsiyetler ve nesiller arası farklı kullanımlar iki dillilik, dil etkileşimi ve dil değişimi çerçevesinde incelenip her bir bölgede farklı yaş ve cinsiyet gruplarının farklı kullanımlar sergiledikleri saptanmıştır. Özellikle dil etkileşiminin fazla olduğu kuzey (Muş) ve güneybatı (Adıyaman) bölgelerinde nesiller ve cinsiyetler arası farklı kullanımların daha yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Bu tezde kendisine teşekkür etmeden geçemeyeceklerimin başında bu tezin her aşamasında bana destek olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üy. Osman Aslanoğlu gelmektedir. Tez yazım aşamasında staj için gittiğim Almanya'nın Bamberg Üniversitesi'nde çalışmakta olan ve hem verdiği bilgilerle hem de tezin ölçüm aracının geliştirilmesinde bana rehberlik etmesinden dolayı Prof. Dr. Geoffrey Haig'a da teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Saha araştırmalarında gittiğimiz bölgelerde, bana her türlü yardımı ve misafirperverliği gösteren görüşmecilere de teşekkür etmek istiyorum. Son olarak tezi yazma aşamasında yardımlarını benden esirgemeyen aileme ve arkadaşım Şükran Yıldız'a da müteşekkirim.

Mehmet YONAT
Diyarbakır 2019

ÖZET

Standart Kurmanci ve Kurmancinin üç ağzının nominal morfolojisinin dilbilimsel ve sosyolinguistik bir bakış açısıyla ele alındığı tez çalışması, Kurmancinin seçilen ağızlarını hem standart Kurmanci ile hem de birbiriyle karşılaştırmaktadır. Bununla birlikte, tezde üzerine çalışılan ağızlarda cinsiyet ve yaş eksenli seçilen görüşmecilerin farklı kullanımları sosyolinguistik bir bakış açısıyla incelenmiştir. Kurmancinin güneydoğu, kuzey ve güneybatı ağızlarının çalışıldığı tezde, bu bölgeleri temsilen sırasıyla Şırnak, Muş ve Adıyaman illeri seçilmiştir. Yöntem olarak, literatür incelemesi ve saha çalışması kullanılmıştır. Literatür çalışması ile Kurmancinin nominal morfolojisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Saha çalışmasında ise bu tezin yazarı tarafından geliştirilen 185 soruluk bir ölçüm aracı seçilen ağızlarda kadın ve erkek olmak üzere yaşlı, orta yaş ve genç görüşmecilere uygulanmıştır.

Tez ile şimdiye kadar ayrıntılı bir şekilde çalışılmayan “Kurmancinin cinsiyet belirleme sistemi” sistematik bir şekilde açıklanmıştır. Dil etkileşiminin çok olduğu Muş ve Adıyaman bölgelerinde ikili gramatik cinsiyet uyumunun Muş bölgesinde durum işaretlerinde Adıyaman bölgesinde ise izafe ekinde olmak üzere bir formda standartlaştığı gözlemlenmiştir. Ergatif yapının işaretleme ve uyumu noktasında, dil etkileşiminin çok olduğu bölgelerdeki görüşmecilerde ergatif yapı yerine çift büküm ve/veya akuzatif yapıların kullanıldığına şahit olunmuştur. Nesiller ve cinsiyetler bağlamında, genç ve kadın görüşmecilerin yaşlı ve erkek görüşmecilere oranla yeni nominal morfolojik formları daha çok kullanma eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak: Kurmancinin ağızları hem birbirleriyle karşılaştırıldıklarında hem de kendi içlerinde analiz edildiklerinde, dil içi ve dil etkileşimi kaynaklı farklı kullanımlar göstermekte oldukları ifade edilebilir.

Anahtar Sözcükler

Kurmanci, Ağız, Nominal Morfoloji, İzafe, Cinsiyet, Durum, Ergativite, Sosyolinguistik.

ABSTRACT

In this thesis, the nominal morphology in Northern Kurdish (Kurmanji) are analysed and studied in detail, in terms of linguistics and sociolinguistics. Three Northern Kurdish accents (south-eastern, northern, and south-western) were selected, with interviewees from Şırnak, Muş and Adıyaman provinces, respectively. The accents are compared with each other as well as with standard Northern Kurdish. The results for each selected accent are further analysed in terms of gender and age, and the different linguistic behaviours of these interviewees are analysed from a sociolinguistics perspective. Literature survey and fieldwork were chosen as the research methods. The nominal morphology in Northern Kurdish was thoroughly analysed with the literature survey. A assessment tool with 185 questions was developed by the author and conducted to interviewees divided between two genders (male and female) and three generations (old, middle-aged and young.)

The study systematically explained the gender assignment system of Northern Kurdish, which has not been studied in detail before. In Muş and Adıyaman, both provinces where intense language contact occurred, binary gender agreement was found to be standardized under one agreement form at the case markers in Muş Province, but at the izafe marker in Adıyaman Province. In terms of ergative alignment system, the groups of interviewees from areas of language contact tended to use the double oblique and/or accusative alignment instead of ergative alignment system. In terms of gender and age of the interviewees, young interviewees and female interviewees tended to use new nominal morphological forms rather than old and male interviewees. This thesis finds that when Northern Kurdish accents are compared with each other and analysed among themselves, they generally show different characteristics originating from language contact and intralinguistic developments.

Keywords Northern Kurdish, Accent, Nominal Morphology, Ezafe, Gender, Case, Ergativity, Sociolinguistics.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
TABLO LİSTESİ	X
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MORFOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE KURMANCİNİN MORFOLOJİSİ

1.1. MORFOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI	36
1.1.1. Morfem, Leksem ve Kelime Formu.....	37
1.1.2. Kök, Gövde, Ek ve Klitik.....	40
1.1.3. Alomorf.....	45
1.2. KELİME YAPIMI VE KELİME TÜRLERİ	50
1.2.1. Kelime Yapımı	50
1.2.1.1. Yapım Ekleriyle Kelime Yapımı.....	50
1.2.1.2. Birleşmeyle Kelime Yapımı.....	53
1.2.2. Kelime Türleri.....	57
1.2.2.1. Açık Kelime Türleri	58
1.2.2.2. Kapalı Kelime Türleri	65
1.3. ÇEKİMSEL MORFOLOJİ.....	85
1.3.1. Nominal Çekim Kategorileri.....	86
1.3.1.1. Tamlama (İzafe Yapısı).....	86
1.3.1.2. Sayı.....	90
1.3.1.3. Cinsiyet	94
1.3.1.4. Durum	95
1.3.2. Fiilisel Çekim Kategorileri.....	102
1.3.2.1. Zaman.....	102

1.3.2.2. Kip.....	107
1.3.2.3. Görünüş.....	108
1.3.2.4. Kişi ve Sayı	110

İKİNCİ BÖLÜM

KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİ

2.1. İZAFE YAPISI.....	113
2.1.1. Kurmancide İzafe Yapısı.....	113
2.1.2. Kurmancide İzafe Ekinin Fonksiyonları	128
2.1.2.1. Bağlayıcı Fonksiyon.....	129
2.1.2.2. Gösterme/Anaforik Fonksiyon.....	130
2.1.2.3. Genişlemiş İzafe Fonksiyonu	132
2.1.3. İzafe Yapısının Teorik Artalanı	132
2.1.3.1. Farsçada İzafe Yapısı	133
2.1.3.2. Zazakide Çift Durum.....	137
2.1.3.3. İzafe Yapısı Üzerine Teorik Açıklamalar	141
2.1.3.4. Eski İrani Dillerde İzafe Yapısı.....	145
2.1.4. Genişlemiş İzafe.....	149
2.1.4.1. Genişlemiş İzafe Partikelinin Kökeni.....	150
2.1.4.2. Kurmancinin Ağızlarında Genişlemiş İzafe	153
2.1.5. Genişlemiş İzafe Ölçüm Aracı	165
2.2. CİNSİYET	167
2.2.1. Kurmancide Gramatik Cinsiyet.....	171
2.2.1.1. Kurmancide Durum İşaretlemede Cinsiyet (Eğik Durum).....	172
2.2.1.2. Kurmancide İzafe Yapısında Cinsiyet.....	178
2.2.2. Kurmancide İsimlerin Cinsiyetlerinin Belirlenme Sistemi	179
2.2.2.1. Semantik Cinsiyet Belirleme Sistemi.....	183
2.2.2.2. Morfolojik Cinsiyet Belirleme Sistemi	206
2.2.2.3. Ödünç Alınan İsimlerin Cinsiyet Belirleme Sistemi	209
2.2.2.4. Çoğul İsimlerde Cinsiyet Belirleme Sistemi	210
2.2.3. Kurmancide Cinsiyet Uyum Sistemi.....	216
2.2.4. Gramatik Cinsiyet Ölçüm Aracı.....	223
2.3. DURUM	225

2.3.1. Cümlenin Temel Öğelerinin Söz Dizimsel Sınıflandırılması	225
2.3.1.1. Nötr İşaretleme Yapısı	230
2.3.1.2. Akuzatif İşaretleme Yapısı.....	230
2.3.1.3. Ergatif İşaretleme Yapısı.....	231
2.3.1.4. Aktif-Aktif Olmayan İşaretleme Yapısı	234
2.3.2. Durum İşaretlerinin İrani Dillerdeki Gelişimi.....	235
2.3.2.1. Eski İrani Diller.....	236
2.3.2.2. Orta İrani Diller	237
2.3.2.3. Modern İrani Diller	239
2.3.2.4. İrani Dillerde Ergatif Yapının Kökeni.....	243
2.3.3. Kurmancide Durum İşaretleme Yapısı.....	248
2.3.3.1. Morfolojik Ergatif Yapı	253
2.3.3.2. Kurmancide Kanonik Ergatif ve Bu Yapıdan Sapmalar	255
2.3.4. Ergatif Yapı Ölçüm Aracı	277

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİNİN SOSYOLENGÜİSTİK İNCELEMESİ: ŞIRNAK, MUŞ, ADIYAMAN ÖRNEKLERİ

3.1. GÜNEYDOĞU AĞZI (ŞIRNAK).....	279
3.1.1. Cinsiyet	280
3.1.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....	280
3.1.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet	286
3.1.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet	290
3.1.2. Ergatif Yapı.....	296
3.1.2.1. Zamirler.....	297
3.1.2.2. İzafe Yapısı:	298
3.1.2.3. Canlılık Hiyerarşisi	300
3.1.2.4. Edatsal Yüklemeler	301
3.1.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi:.....	302
3.1.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiiller	304
3.1.2.7. Ortak Özne	304
3.1.3. Seslenme Durumu	305
3.2. KUZEY AĞZI (MUŞ).....	307

3.2.1. Cinsiyet	307
3.2.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....	307
3.2.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet	315
3.2.2. Ergatif Yapı.....	321
3.2.2.1. Zamirler.....	321
3.2.2.2. İzafe Yapısı	323
3.2.2.3. Canlılık Hiyerarşisi	324
3.2.2.4. Edatsal Yüklemler	327
3.2.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi.....	329
3.2.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiil	329
3.2.2.7. Ortak Özne	330
3.2.3. Seslenme Durumu	331
3.3. GÜNEYBATI AĞZI (ADİYAMAN)	333
3.3.1. Cinsiyet	333
3.3.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....	333
3.3.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet	340
3.3.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet	347
3.3.2. Ergatif Yapı.....	350
3.3.2.1. Zamirler.....	350
3.3.2.2. İzafe Yapısı	354
3.3.2.3. Canlılık Hiyerarşisi	355
3.3.2.4. Edatsal Yüklemler	355
3.3.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi.....	357
3.3.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Filler	358
3.3.2.7. Ortak Özne	359
3.3.3. Seslenme Durumu	361
3.4. KURMANCİNİN AĞIZLARININ NOMİNAL MORFOLOJİK	
KARŞILAŞTIRILMASI	362
3.4.1. Cinsiyet	362
3.4.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....	362
3.4.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet	364
3.4.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet	366

3.4.2. Ergatif Yapı.....	368
3.4.2.1. Zamirler.....	368
3.4.2.2. İzafe Yapısı	368
3.4.2.3. Canlılık Hiyerarşisi	368
3.4.2.4. Edatsal Yüklemeler	369
3.4.2.5. Nesnenin Öne çekilmesi.....	369
3.4.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiiller	370
3.4.2.7. Ortak Özne Kullanımı	370
3.4.3. Seslenme Durumu	370
SONUÇ.....	371
KAYNAKÇA	378
EKLER.....	389
EK 1: KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİ ÖLÇÜM ARACI.....	389
EK 2: GÖRÜŞMECİLER	402

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1: Kurmancide Durum İşaretlerinde ve İzafe Yapısında Cinsiyeti Ölçme Aracı ..31	
Tablo 2: Kurmancide Ergatif Yapıyı Ölçen Soruların Yapısı.....34	34
Tablo 3: Kelimelerin Morfolojik İlişkileri39	39
Tablo4: Morfem ve Türleri40	40
Tablo 5: Ek Türleri.....43	43
Tablo 6: Alomorf Türleri48	48
Tablo 7: Alomorf Oluşum Şartları49	49
Tablo 8: Bileşik Kelime Türleri57	57
Tablo 9: Kurmanci Kürtçesinde Kişi Zamirleri66	66
Tablo 10: Kurmanci Kürtçesinde İşaret Zamirleri67	67
Tablo 11: Çekimsel Kategoriler ve Çekimsel Özellikler85	85
Tablo 12: Eğik Durumda Sayılar93	93
Tablo 13: İzafe Yapısında Sayılar.....93	93
Tablo 14: Kurmancide Cinsiyet Çekim Ekleri.....95	95
Tablo 15: Kurmancide Fiil Şahıs Çekim Ekleri.....111	111
Tablo 16: İzafe Ekinin Belirli ve Belirsiz Çekimi113	113
Tablo 17: Tor Ağzında Genişlemiş İzafe Patikelleri A Grubu154	154
Tablo 18: Tor Ağzında Genişlemiş İzafe Parikelleri B Grubu154	154
Tablo 19: Behdinan Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri.....155	155
Tablo 20: Maraş Ağzındaki Bağlayıcı ve Anaforik Fonksiyondaki İzafe Partikelleri...155	155
Tablo 21: Maraş Ağzındaki Genişlemiş İzafe Partikelleri.....156	156
Tablo 22: Kafkas Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri.....159	159
Tablo 23: Kurmancinin Ağzlarında Genişlemiş İzafenin Özellikleri160	160
Tablo 24: Kurmancide Cinsiyet Çekim Ekleri.....179	179
Tablo 25: Kurmancide İki Cinsiyete Refere Edebilen İsimlerin Sınıflandırılması.....194	194
Tablo 26: Kurmancide Semantik Cinsiyet Belirleme Sistemi206	206
Tablo 27: Ölçüm Aracında Eğik Durum Ve İzafe Yapısı.....224	224
Tablo 28: A Çekimli, Tekil ve Erkek Bir İsmi Eski ve Orta İrani Dillerdeki Özeti237	237
Tablo 29: Dımılı’de Morfemik Farklılık.....240	240
Tablo 30: Modern Batı İrani Dillerde Durum Ekleri241	241
Tablo 31: Canlılık Hiyerarşisi.....262	262
Tablo 32: Durum İşaretleme Sistemleri ve Olası Uyumlar.....276	276
Tablo 33: Güneydoğu Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....285	285
Tablo 34: Güneydoğu Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet290	290
Tablo 35: Güneydoğu Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri290	290
Tablo 36: Katılımcıları İzafe Yapısı Olan Geçmiş Zaman Fiil kökünde Uyum.....300	300
Tablo 37: Kuzey Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)314	314
Tablo 38: Kuzey Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet.....320	320
Tablo 39: Güneybatı Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum).....340	340
Tablo 40: Güneybatı Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet.....346	346

Tablo 41: Güneybatı Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri	347
---	-----

KISALTMALAR

<i>ABS</i>	Absulatif Durum
<i>AKZ</i>	Akuzatif Durum
<i>ARÇ</i>	Araç Durumu
<i>bkn.</i>	Bakınız
<i>CEN</i>	Cenetif Durum
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DAT</i>	Datif Durum
<i>Der:</i>	Derleyen
<i>Ed.</i>	Editör
<i>ERG</i>	Ergatif Durum
<i>g.z.k.</i>	Geçmiş Zaman Kökü
<i>izf.</i>	İzafe Eki
<i>LOK</i>	Lokatif Durum
<i>NOM</i>	Nominatif Durum
<i>S.</i>	Sayı
<i>ss.</i>	Sayfa Sayısı
<i>ş.z.e.</i>	Şimdiki Zaman Eki
<i>ş.z.k.</i>	Şimdiki Zaman Kökü

GİRİŞ

Kurmanci Kürtçesinin Şırnak, Muş ve Adıyaman bölgelerinin nominal morfolojisi üzerine sosyolinguistik bir saha araştırması olan tez çalışmamız, tipolojik bir dilbilim çalışması olmakla birlikte; dil etkileşimi, dil değişimi, iki dillik gibi sosyolinguistik biliminin konuları ve diyalekt bilimi gibi bilim dallarıyla da temas içerisinde olduğundan, disiplinlerarası bir perspektif gerektirmektedir. Elinizdeki tezin amacı, önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıklarının anlaşılabilmesi için bu bölümde sırasıyla (A) Dil, Lehçe ve Ağız, (B) Kürtçe ve Kürtçenin Lehçeleri, (C) Sosyolinguistik, (D) İki Dillilik, (E) Dil Etkileşimi ve Ödünç Alma konuları işlendikten sonra çalışmanın amacı önemi, yöntemi, kapsam ve sınırlılıkları ele alınmıştır.

A. Dil, Lehçe ve Ağız

Her ne kadar “dil” gibi temel bir kavram, birçok insanın günlük konuşmalarında yanıltıcı bir şekilde aşına olunan bir terim olarak var olsa da, “dil”le ilgili bilimsel açıklamalar katmanlı bir yapıdadır. Genel olarak bir dil tanımı yapılacak olursa dil sosyal grubunun bir üyesi ve kültürünün bir katılımcısı olan insanların konuşarak, yazılı veya işaret yoluyla kendilerini ifade etmek için kullandıkları konvansiyonel bir

sistemdir. Dil iletişim, kimliksel ifade, oyun, tasavvursal ifade ve duygusal boşalma gibi fonksiyonları içinde barındırır (Cyristal ve Robins, 1999).¹ Başka bir deyişle;

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan temel kurucu ögedir. İnsan öncelikle kendi dilinin içinde doğar ve böylece kendi varlık alanını oluşturur. Dil, kişinin varlık alanının ses, yazı ve beden diline dönüşmüş halidir. Her millet ve onu oluşturan bireyler, kendi dil evreninde kimlik kazanır. Bu açıdan dil, maziden gelen kıymetlerin, zihniyet ve psikolojinin, fert ve cemiyetin bir ifadesidir. Dil aynı zamanda ulus ve millet kavramlarının da oluşmasını sağlayan temel kurucu ögedir (Oruç, 2016: 312).

Bu tanımlardan ilk olarak çıkaracağımız dilin insanlara has bir özellik olmasıdır. Her ne kadar hayvanlar âleminin diğer üyeleri de ses veya farklı yollarla iletişim kuruyor olabilseler de insanların kullandığı dil sınırsız üretkenlik ve yaratıcılık özelliklerine sahiptir (Sapir, 1921; Cyristal ve Robins, 1999). Dilin bir diğer özelliği ise dil konuşarak, yazılı veya işaret yollarını kullanarak meydana getirilen sembollerle ifade edilir. Fiziksel ve zihinsel her tipik kişi bir takım sembollerle (ses, yazı, jest ve mimikler gibi) bir iletişim sisteminde gönderici ve alıcı olma kabiliyetini çocukluğunda elde eder. Bu iletişim sisteminde konuşarak yapılan iletişim başat roledir (Sapir, 1921). Konuşarak meydana gelen semboller, boğaz ve ağızdaki bazı organların hareketlerinden ortaya çıkan seslerin oluşturduğu sembollerden ibarettir (Cyristal ve Robins, 1999). Konvansiyonellik özelliği dilin bir diğer özelliğidir (Sapir, 1921). Yani, insanlar tecrübe ettikleri şeyleri belirli sesler veya farklı yollarla ifade ettiklerinde bunu kabul görmüş bir düzen içerisinde yaparlar. Bir diğer deyişle bir dilin konuşucuları dili kullanırken dili genel kabul görmüş özellikleri ile kullanırlar.

Konuşarak, yazarak veya işaret yoluyla meydana getirilen semboller bütünü olan dil, fonksiyonel olarak aynı dili konuşan grupların kimliksel ifadesini, bireylerin tasavvursal ve duygusal boşalmalarını içinde barındırır. Bu yönüyle dil hem sosyolinguistik hem de psikolinguistik bilim dallarının çalışma alanlarının içine girmektedir. Dilbilimsel yaklaşıma göre ise; dil karmaşık, kendi içinde organize olmuş

¹ Bu tezdeki tüm İngilizce ve Kürtçeden çeviriler bu tezin yazarı tarafından yapılmıştır.

bir sistem olarak açıklanır. Bununla birlikte, dilbilimciler, dil sistemini bir sosyal yapı içerisine gömülmüş ve o yapı içerisinde hem üretici hem üretilen rolünü üstlenen bir organizasyon olarak da görmektedirler (Haig ve Öpengin, 2014c:100).

Dili kendi içinde organize olan karmaşık bir sistem olarak değerlendirdiğimizde, bu defa aynı sistemin varyasyonlarıyla karşılaşmaktayız. Bu varyasyonlar bazen birbirlerine yakinken bazen çok uzak olabilmektedirler. Bu varyasyonlardan hangilerinin bahsedilen dilin bir varyasyonu olarak tanımlanabileceği, hangilerinin ise bu dilin bir varyasyonu olarak kabul edilemeyip yeni bir dil oluşturduğunu belirlemek karmaşık bir süreçtir. Varyasyonlar arası bu ilişkide lehçe ve ağız terimleri karşımıza çıkmaktadır.²

Lehçe (dialect) kelimesi köken olarak Eski Yunanca bir kelime olan “dialektos” (söylem, dil, diyalekt) kelimesinden gelmektedir. Bu kelime de “dialekasthai” (konuşmak) kelimesinden gelir (Ivić ve Crystal, 1998). Genel olarak lehçe denildiğinde, yetersiz, düşük statülü, dilin kırsal formu, köylülükle ilişkili, işçi sınıfı ya da prestijli olmayan diğerlerinin kullandığı dil gibi şeyler akla gelmektedir. Bununla birlikte lehçe; yazı formu olmayan, dünyanın izole yerlerinde konuşulan dilleri tanımlamak için de kullanılan bir terimdir. Yine, lehçe; standart formdan uzaklaşmış dil formlarını da kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Chambers ve Trudgill, 2004: 3-4). Lehçenin bu tanımlarını daha ayrıntılı veren ve lehçenin sinonimleri olarak kullanılan bazı terimler vardır. Bunlardan “idiom” terimi, herhangi bir lehçe hatta dil için kullanılan bir tabirken; Fransızca bir terim olan ve içinde küçümseyici bir anlam taşıyan “Patois” kırsal ve bölgesel lehçeler için kullanılır. Bu terimlere benzer bir terim olan “vernacular” ise bir bölgede yaşayan insanların günlük hayatta kullandıkları dile işaret eder. Son bir terim olan “idiolect” ise bir kişinin belirli bir zamanda kullandığı farklı kullanımlar için kullanılır. “Idiolect” terimi ile iki insanın tamamen aynı şekilde konuşamadığına ve her bir konuşucunun her zaman kullandığı lehçenin bir değişim içinde olduğuna (örneğin; yeni edinilen kelimelerin kullanılması gibi) dikkat çekilir (Ivić ve Crystal, 1998).

² Burada lehçe olarak kullandığımız terim, dilbilimi kitaplarında “dialect” ve ağız olarak kullandığımız terim ise “accent” olarak geçmektedir. Varyasyon kelimesi ise bazen “dialect” bazen de “Accent” yerine kullanılmaktadır. Bununla birlikte kavramsal problemler devam etmektedir.

Yukarıda bahsedilen genel yargıların tersine lehçe biliminde lehçe; bir dilin tüm varyasyonları için kullanılan bir terimdir. Bununla birlikte lehçe bilim hiçbir varyasyonu bir diğerinden yukarı ya da aşağı kabul etmeyip hepsine eşit seviyede yaklaşır (Chambers ve Trudgill, 2004: 3). Standart diller de aynı dilin prestijli bir lehçesi olarak kabul edilir. Tarihsel bir bakış açısıyla bakıldığında ise ortak bir atadan gelen diller çoğu defa o dilin lehçeleri olarak kabul edilir. Örneğin; İngilizce, İsveççe ve Almanca bazen Germetik diyalektler olarak tanımlanırlar (Ivić ve Crystal, 1998).

Varyasyon tabiri, bir dilin ağızları için de kullanılmaktadır. Şu durumda, lehçe ve ağız arasında bir ayrıma gidilecekse ağız, dili konuşan kişinin telaffuzuna, yani fonetik ve fonolojik farklılığa işaret etmektedir. Diğer taraftan lehçe, fonolojik farklılığa ek olarak dil bilimsel (morfolojik, sentaksal ve leksikal) farklı kullanımları da kapsamaktadır (Chambers ve Trudgill, 2004: 4; Ivić ve Crystal, 1998). Örneğin; Kürtçenin Kurmanci lehçesinin ağızlarının hepsinde morfolojik bir özellik olan gramatik cinsiyet işaretleme sistemi vardır; fakat Kurmancinin ağızları arasında gramatik cinsiyet işaretleme özelliklerinde farklı fonolojik kullanımlar mevcuttur. Bahsi geçen farklı kullanımların sadece fonoloji ile sınırlı olması, Kurmancinin ağızların Kurmanci gibi bir lehçe olmayıp ağız olarak değerlendirilmesi beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, Kürtçenin diğer bir lehçesi olan Soranide morfolojik bir özellik olan gramatik cinsiyetin olmaması durumu gramatik bir farklılık olduğundan, Soraninin Kurmancinin bir ağız olmadığını ve bu ikisinin kendi başlarına iki lehçe olduğunu göstermektedir.

Bir dilde var olan bir varyasyonun hangi aşamadan sonra o dilin bir lehçesi olmaktan çıkıp farklı bir dil olarak tanımlanmasına sebep olacağı disiplinlerarası tartışmalara konu olmuştur. Yani, bir dili bir lehçeden ayıran şey nedir? Genellikle üzerine çok araştırma yapılmayan konuşma gruplarında (speech communities) dil ile lehçe arasındaki ayrımın yapılması zordur. Bu bölgelerde dil ile lehçe arasındaki ayrım genellikle gelişigüzel (arbitrary) bir şekilde yapılır (Ivić ve Crystal, 1998). Dil-lehçe ayrımı karşılıklı olarak anlaşılabilirlik (mutually intelligible) kavramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Yani, bir dilin varyasyonlarını kullanan konuşucular karşılıklı olarak birbirlerini anlayabiliyorlarsa o varyasyonlar aynı dil altında tanımlanabilir. Bu ölçüt ile

hem iki dil birbirinden göreceli olarak ayırt edilebilir hem de lehçelerin bir dilin alt grubu olarak tanımlanması sağlanabilir (Chambers ve Trudgill, 2004: 3-4).

Dil ile lehçeyi birbirinden ayıran kıstas olarak karşılıklı anlaşılabilirlik, pratikte birçok problem doğurmaktadır; çünkü dil olarak kabul edilen bazı dilin konuşucuları birbirlerini anlayabilirken lehçe olarak kabul edilen bazı varyasyonların konuşucuları ise birbirlerini anlamayabilmektedirler (Ivić ve Crystal, 1998). Örneğin; Norveççe, İsveççe ve Danca farklı diller olarak kabul edilmektedirler; fakat bu dillerin konuşucularının birbirleri ile karşılıklı olarak anlaşabildiklerini görmekteyiz. Bununla birlikte, Almanca her ne kadar bir dil olarak görülse de Almancanın bazı varyasyonlarının konuşucuları, diğer varyasyonların konuşucuları ile karşılıklı olarak birbirlerini anlayamadıklarını görülmektedir. Yine, karşılıklı anlaşılabilirlik her iki yönde olamayabilir. Örneğin; Danimarkalılar Norveçlileri, Norveçlilerin Danimarkalıları anladığından daha iyi anlamaktadırlar. Karşılıklı anlaşılabilirlikte kişilerin bireysel tutumları da önemli olabilmektedir. Acaba dinleyici ne kadar diğer dile maruz kalmış, ne kadar karşı dili anlamaya isteklidir, dinleyicinin eğitim seviyesi nedir gibi bireysel tutumlar bu duruma örnek verilebilir (Chambers ve Trudgill, 2004: 3-4).

Karşılıklı anlaşılabilirliğin pratikte oluşturduğu problemler, bir dilin sınırlılıklarının sadece dil bilim ile tanımlanamayacağı sonucunu doğurmaktadır. Aynı zamanda, politik, coğrafik, tarihi, sosyal ve kültürel durumlar da dilbilimsel kaideler kadar bir dilin tanımı ve sınırlılıklarını belirlemede etkili olabilmektedir. Örneğin; Balkanlardaki 1990 etnik çatışmaların öncesinde Sırp-Hırvat dili, bu dilin konuşucuları tarafından Sırbistan, Hırvatistan, Bosna ve Hersek'te konuşulan aynı dilin birkaç lehçesi olarak kabul edilirken 1990 çatışmalarından sonra yerel topluluklar Hırvatça ve Sırpçanın farklı diller olduğunu konuşmaya başlamışlardır (Ivić ve Crystal, 1998).

Lehçe farklılıkları coğrafi lehçeler ve sosyal lehçeler olarak iki grup altında toplanabilir. Coğrafi lehçeler en tipik ve en yaygın olan lehçe sınıflandırma grubudur (Ivić ve Crystal, 1998). Coğrafi lehçeleri tanımlarken coğrafi süreklilik özelliği kilit rol oynamaktadır. Şöyle ki bir dilin varyasyonlarının konuşulduğu bir coğrafyada bir

köyden diğere bir köye geçilirse kullanılan dilin farklılık gösterdiği görülecektir. Bir sonraki köye gidildiğinde, farklılığın bir önceki köye göre az, ilk köyden de çok olduğu fark edilecektir. Bu durum böyle devam ettirilirse uzaklık arttıkça varyasyonların çoğalacağı gözlemlenecektir. Yani, lehçesel farklılık bir çizgiyle oluşan lehçeler arası bir ayırmadan çok, birikip çoğalan bir değişkenlik göstermektedir (Chambers ve Trudgill, 2004: 5). Bu durumda, coğrafik uzaklık arttıkça karşılıklı anlaşılabilirlik azalmaktadır. Her lehçesel özellik isogloss denen kendi sınır çizgisine sahiptir. Değişik linguistik özelliklerin isoglossları nadiren bütünüyle örtüşür. İsoğlossların çakışıp örülmesiyle lehçe haritası üzerinde girift şekiller meydana gelir. Çoğunlukla bir grup isogloss daha genel bir grup altında toplanıp sınıflandırılır. Bu sınıflandırmalar aynı dili konuşan insanların genellikle coğrafik, politik, tarihi veya göç gibi sebeplerden dolayı birbirinden kopmalarından kaynaklanır (Ivić ve Crystal, 1998).

Sosyal tabakalar coğrafik farklılık gibi bir dilin varyasyonlarının belirlenmesinde rol oynayan diğere bir özelliktir. Birçok bölgede, lehçesel farklılıklar sosyal sınıf, eğitim seviyesi veya her ikisiyle alakalıdır. Yüksek eğitime sahip ve yüksek sınıfa ait olan insanlar daha çok standart dili kullanırken bir bölgenin orijinal lehçesi az eğitilmiş ve alt sınıfa ait insanlar tarafından korunmaktadır (Ivić ve Crystal, 1998).

B. Kürtçe ve Kürtçenin Lehçeleri

Kürtçe Türkiye, İran ve Irak kavşağında geniş bir alanda konuşulan birbiri ile yakından alakalı bir kısım Batı İrani lehçeye verilen kapsayıcı bir isimdir. Daha küçük Kürt grupları Suriye, Azerbaycan, Ermenistan ve diasporada yaşamaktadırlar (Haig ve Matras, 2002: 4). Kürtçeyi tanımlamada iki tane birbiri ile alakalı temel konu vardır: (1) Ne tür kriterler Kürtçenin bugünkü kapsamını tanımlamaktadır ve hangi konuşma varyasyonları, “Kürtçe”nin kapsamı içerisine girmelidir; (2) tarihi olarak Kürtçenin atası hangi proto-dil(ler)dir, yani Kürtçenin varyasyonları tarihi olarak hangi dil(ler)den gelmiştir? Bu sorulardan ilki, Zazaki ve Gorani (bu ikisi ile birlikte, Laki ve Luri varyasyonları da) gibi varyasyonların da Kürtçenin sınırları içinde olup olmadığı sorusuyla alakalıdır. İkinci soru, bir taraftan acaba Kürtçe olarak kabul edilen

varyasyonların ortak bir atasının olup olmadığı, diğer taraftan varsa böyle bir ortak ata, acaba bu ortak atanın Orta ve Eski İrani dillerle alakasının ne olduğuyla ilgilidir (Haig ve Öpengin, 2014c: 101).

Şu ana kadar Kürtçenin hiçbir varyasyonun kesin olarak atası saptanamamıştır. Bundan dolayı hangi varyasyonların Kürtçenin kapsamı içerisine girip hangilerinin girmediği tarihi olarak açıklanamamaktadır (Paul, 2008; Haig ve Öpengin, 2014c: 101). Bununla birlikte diyakronik ve senkronik olarak İrani diller değerlendirildiğinde bir noktaya kadar Kürtçenin İrani diller içindeki yeri hakkında bir kanıya varılabilmektedir. Bilindiği üzere İrani diller tarihi süreç içerisinde eski, orta ve modern İrani diller şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Özellikle Orta İrani diller üzerine yapılan incelemelerden elde edilen çıkarımlar sonucunda, Eski İrani diller döneminde başlayan bir doğu batı ayrımı gözlenmektedir. Kürtçe, Farsça ve Beluçça Batı İrani diller içerisinde yer alan dillerdir (Paul, 2008; Jürgel, 2014: 124-125). Her ne kadar Batı İrani diller bir ayrıma tabi tutulmamışsa da, bazı çalışmalar (Jahani ve Korn, 2003: 59) Batı İrani dilleri de Kuzey ve Güneybatı İrani diller şeklinde ikiye ayırmaktadır. Kuzey Batı İrani diller Beluci, Kurmanci, Sorani³ ve Zazaki gibi dil ve lehçelerden oluşmaktayken Güneybatı İrani diller ise Farsça, Taciki ve bir kısım farklı dil ve lehçelerden meydana gelmektedir (Jahani ve Korn, 2003: 59). Bununla birlikte, Eski İrani diller döneminden bu yana Farsçanın hem Kürtçe hem de çevre diller üzerindeki etkisinin sürekli bir şekilde var olması, Farsça ile Kürtçe ve Beluci arasındaki benzer noktaları açıklamak için yerinde bir bilgi olacaktır (Jahani ve Korn, 2003: 59). Bir diğer husus, Orta İrani bir dil olan Partçanın da yine aynı döneme ait olan ve Farsçanın atası olarak kabul edilen Eski Farsçadan farklı olarak Kürtçe gibi konservatif özellikler taşıdığı bilinmektedir (Paul, 2008). Bu durumda, Kürtçe ve Belucinin Orta İrani bir dil olan Partça ile bir kısım benzerlikler gösterdiği görülmektedir (Paul, 2008; Jahani ve Korn, 2003: 59).

³ Her ne kadar bu kaynakta Kurdish diye yazılsa da burada kastedilen Kurmanci ve Soraniden meydana gelen Kürtçenin iki ağzıdır.

Kürtçe ve Beluci arasındaki benzerlikle birlikte Kurmanci ile Zazaki ve Gorani arasındaki benzerlik de Kürtçenin tarihi süreci hakkında bilgi veren bir diğer özelliktir. Dil bilimciler tarafından Kürtçe dil grubunun dilleri veya Kuzey Batı İrani dillerden kabul edilen Zazaki ve Goraninin (Haig, 2016, Paul, 2008; Jürgel, 2014) Kürtçe ile yakın benzerlik göstermesi, Modern İrani diller dönemindeki yakın ilişkisinden kaynaklandığını iddia etmektedirler (Paul, 2008). Sonuç olarak, tarihi olarak her ne kadar Kürtçenin atasının hangi dil olduğu belli olmasa da Kürtçe (Kurmanci ve Sorani) ve Belucinin Partça ile olan benzerliklerinin Orta İrani diller dönemi ve ondan önceki dönemlerde meydana geldiği savunulmaktadır. Bununla birlikte, daha sonra Modern İrani diller döneminde aslında tarihi olarak aynı yerden gelmeyen Kürtçe (Kurmanci ve Sorani) ile Zazaki ve Goraninin Modern İrani diller dönemindeki yakın ilişkisi bugünkü yakın benzerlikleri meydana getirdiği savunulmaktadır (Paul, 2008).

a. Zazaki, Gorani, Laki ve Luri

Kürtçenin kapsamı içerisine giren lehçeler konusunda linguistik ve linguistik olmayan faktörlerin bir ayrımına tabi tutulması gerekir. Dil, lehçe ve ağız bölümünde de belirtildiği üzere dil ile lehçe arasındaki ayrımın yapılması yalnızca linguistik faktörlere bağlı olmadığı aynı zamanda kültürel, politik ve sosyal faktörlerin de bu ayrımında başat rol oynadığından bahsedilmiştir. Kürtçenin kapsamı içerisine giren lehçeler tartışması dört varyasyondan oluşmaktadır: Zazaki, Kurmanci, Sorani ve Gorani. Bununla birlikte Laki ve Luri de birçok platformda bu tartışmanın içerisine katılmaktadır. Kurmanci ve Soraninin Kürtçenin varyasyonları olduğu tartışılmayacak şekilde kabul edilmiştir (Haig, 2016: 267). Bununla birlikte, Zazaki ve Goraninin Kürtçe ile olan ilişkisi hala birçok platformda tartışılmaktadır. Goraninin Sorani ve Kurmanci ile ilişkisine bakıldığında, sistematik olarak bazı morfolojik farklılıkların varlığı görülebilmektedir. Bu da karşılaştırmalı İrani diller filolojisi perspektifinden bakıldığında bir ayrımı haklı çıkarmaktadır. Diğer taraftan konuşma toplulukları arasındaki kimlik algısı, yine kültürel yönler de değerlendirildiğinde, Goraninin “Kürtçe”nin daha geniş bir sosyo-kültürel kavram içerisinde değerlendirilmesi için ciddi sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır

(Haig, 2016: 267). Ayrıca linguistik bir bakış açısıyla Zazakinin Kürtçenin bir lehçesi olmadığı tarihsel fonolojik analizden açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Paul, 2008).⁴

Lori için durum biraz daha farklıdır. Sorani ile Luri arasındaki geçiş lehçelerinin varlığı Lurinin Farsça ile Kürtçe arasındaki bir geçiş lehçesi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte, linguistik olarak Lurinin Kürtçenin bir lehçesi olduğunu söylemenin o kadar doğru olmayacağı aşikârdır (Paul, 2008). Laki için de durum biraz farklıdır. Laki ile Sorani (Southern Kurdish) birçok ortak özellik paylaşmaktadır. Bundan dolayı Lakinin Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul edilme ihtimali yüksektir (Paul, 2008).

b. Kurmanci ve Sorani

Zazaki, Gorani, Luri ve Laki kapsam dışı bırakılıp tartışmasız olarak Kürtçenin kapsamı içerisinde değerlendirilen Kurmanci ve Sorani ekseninde bir varyasyon analizine gidildiğine, tahmin edileceğinin aksine bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Şöyle ki bir merkezden yayılan ve merkezden uzaklaştıkça yavaş yavaş değişen varyasyonlar yerine, iki merkezden yayılan ve bu merkezlerin kesiştiği noktalarda yakınlaşmanın olduğu bir durum ile karşılaşmaktadır. Bahsi geçen iki merkezi birbirinden ayıran Zap nehri “büyük ayırım” (great divide) olarak adlandırılmaktadır. Zap nehrinin kuzeyi Kurmanci için merkez olarak kabul edilirken güneyi ise Sorani (Merkez Kürtçe) için merkez kabul edilmiştir (Matras, 2017: 4). Bu merkezlerin yayılımı ve bu yayılımları sonucu oluşturdukları yeni varyasyonlar ve kesişim bölgelerinden bahsetmeden önce bu iki merkezin birbirinden ayrılan özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Kurmancide olup Soranide olmayan özellikler:

- a. Geçmiş zaman geçişli fiillerde nesne ile fiil arasındaki uyum. Bu durum literatürde ergatif uyum olarak geçmektedir,⁵

⁴ Bu konu ile ilgili tartışmalar hala devam etmekle birlikte, bu tezde bu tartışmalara girilmeyecek ve bu kadarıyla iktifa edilecektir.

- b. Gelecek zamanı gösteren “ê/dê/wê” partikeli,
- c. Yardımcı eylemle yapılan edilgen yapı: “tê/hat girtin” (yakalanır/yakalandı),
- d. Bazı fiillerin sonundaki /d/ sesinin düşmesi: “kird” (yapmak)’ın sonundaki /d/ sesinin düşüp “kir” (yapmak) şeklinde kullanılması,
- e. Yine bazı fiillerin sonunda var olan /ft/ seslerinden /f/ sesinin düşüp, yalnızca /t/ sesinin kalması: “keft” (düşmek)’nin “ket” (düşmek) şeklinde kullanılması (Matras, 2017: 3).

2. Soranide olup Kurmancide olmayan özellikler:

- a. Belirlilik tekil eki “eke” ve belirlilik çoğul eki “ekan”ın varlığı,
- b. Zamirlerde bükümün ortadan kalkması durumudur. Yani, Kurmancide var olan direkt zamirler ve eğik zamirleri yerine yalnızca bir zamir grubunun var olması,
- c. Belirlilik sıfat ve zamirlerinin çekimlenmemesi. Yani, Kurmancide var olan “ev” (belirlilik sıfatı ve zamiri. direkt) ve “vî/vê” (belirlilik sıfat ve zamiri. eğik. eril/dişil) direkt ve eğik çekimlerin Soranide olmaması,
- d. Bazı kapalı bölgeler hariç durum işaretlemelerinde cinsiyet ve sayı çekimlerinin ortadan kalkması,
- e. İzafe yapısında cinsiyet ve sayı çekim farklarının olmayıp tek formun kullanılması,
- f. İsimlere gelen durum işaretlerinin olmaması,
- g. Edilgen yapıda ya bir yardımcı eylemin ya da bir etken partikelin kullanılması: “desgîr kira” veya “gîra” (gözaltına alınmak),

⁵ Tezin ikinci bölümün üçüncü kısmında ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

- h. Ünlülerden sonra kullanılan (postvocalic) /v/ sesinin /w/ sesine dönüşmesi: “Av” (su)’nun “Aw” (su)’ya dönüşmesi (Matras, 2017: 4).

Kurmanci ile Sorani arasındaki bu temel farklılıklardan bahsedildikten sonra, Kurmanci ve Sorani lehçelerinin dönüşümlerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Kurmanci ve Sorani lehçelerinin varyasyonlarının dönüşümleri Matras (2017) tarafından beş aşamada değerlendirilmiştir. İlk aşama, iki ayrı ama birbiri ile alakalı varyasyonun Zap nehrinin iki yakasına yerleşmesi aşamasıdır. Bu aşamada, bu iki varyasyon uyum yapısı (Proto-Kurmanci çekimli uyuma dayanırken Proto-Sorani klitiklere dayanır) ve nominal morfoloji (Proto-Kurmanci durum işaretleme yapısı merkezli iken Proto-Sorani deixis merkezlidir) yönünden ayrıştığı görülmektedir. Bu iki varyasyon fonolojik ve leksikal olarak da bu aşamada birbirinden bazı noktalarda ayrıldığı gözlemlenmektedir. İkinci aşamada, coğrafik olarak bir yayılma her iki tarafta da görülmektedir; Sorani güneye, Kurmanci ise batıya doğru bir yayılma göstermiştir. Güneye yayılan Sorani cinsiyet ve durum işaretlerini kaybetmiştir. Bununla birlikte, Soraninin güneye yayılan kısmında zamirsel klitiklerin sahiplik eki olarak kullanılması bu dönemde oluşan farklılıklardandır. Güneye yayılan bu bölgedeki değişiklik kuzeyde kalan Soranide görülmemiştir. Soraninin kuzey kısmı, Kurmanci ile ortak olan bazı nominal morfolojik özelliklerini devam ettirmiştir. Üçüncü aşamada, Kurmanci ve Sorani devam eden coğrafik genişleme sonucunda Zap nehri dolaylarında yoğun bir etkileşim içerisine girmişlerdir. Bunun sonucu olarak Soraninin güney kısmına ait olan bazı özellikler ki bu özelliklerin bir kısmı Soraninin kuzey kısmını etkilemeden, Kurmancinin bazı güneydoğu varyasyonlarıyla etkileşim içerisine girmişlerdir. Bu varyasyonlar güneylerindeki varyasyonlara da duyarlı bir şekilde kendi başlarına komşu Kurmancinin Van gölü bölgesine kadar olan geniş bölgeyi etkilemiştir. Bu aşama dördüncü aşama olarak değerlendirilmektedir. Son olarak beşinci aşamada, Kurmanci kuzey ve güney yönünde yayılıp Merkez Soraninin son yapısını almasını sağlamıştır. Sonuçta, bugünkü karmaşık durum meydana gelmiştir (Martas, 2017: 8-9).

Çalışmamız Kurmancinin ağızları üzerine olduğundan, Kurmancinin varyasyonlarının ayrıntılı bir açıklaması yararlı olacaktır. Kurmancinin varyasyonları

hakkında yapılan çalışmaların bir kısmı ciddi linguistik deliller ile bir ağız sınıflandırmasına giderken diğer bir kısmı ise linguistik deliller öne sürülmeden bazı sınıflandırmalara gitmişlerdir. Her ne kadar linguistik olarak desteklenmese de Kurmanci konuşulan bölgedeki dile yetkinliğinden dolayı ciddi bir sınıflandırma olan Zinar'ın (2009) çalışması, Kurmanci lehçesini on ağız altında sınıflandırmaktadır. Bunlar;

1. Afrin Ağızı (Devoka Afrînî)
2. Cizre Ağızı (Devoka Cizîrî)
3. Sincar Ağızı (Devoka Sincarî)
4. (Behdinan Ağızı (Devoka Behdînî)
5. Hakkâri Ağızı (Devoka Hekarî)
6. Şikaki Ağızı (Devoka Şikakî)
7. Bayezid Ağızı (Devoka Bazîdî)
8. Botan Ağızı (Devoka Botanî)
9. Şemdinan Ağızı (Devoka Şemdînanî)
10. Batı Ağızı (Devoka Rojavayî) (Zinar, 2009; 16)

Bu çalışmada yazar ne bu ağızları birbirinden ayıran özelliklerden bahsetmiş ne de bu ağızların konuşulduğu bölgelere değinmiştir. Bundan dolayı tezimizde bu sınıflandırma esas alınmayacaktır.

Kurmancinin ağızlarının sınıflandırılmasının linguistik deliller ile yapıldığı çalışmaların başında Haig ve Öpengin'in (2014b) "Regional Variation in Kurmanji: A Preliminary Classification of Dialects" (Kurmancide Bölgesel Varyasyonlar: Ağızların Bir Ön Sınıflandırması) eseri hem temel hem de öncü bir eserdir. Kurmancinin ayrıntılı

bir şekilde sınıflandırıldığı çalışmada, Kurmanci dört temel varyasyon altında değerlendirilmiştir: Güneydoğu ağzı⁶, güney ağzı, kuzey ağzı, güneybatı ağzı ve kuzey-batı ağzı. Bu Ağızların ortalama konuşulduğu yerler aşağıdaki harita da gösterilmiştir. Sırasıyla açıklarsak:

Güneydoğu ağzı: Behdinan ağzı olarak da bilinen bu bölge Hakkâri, Duhok bölgelerinde konuşulmaktadır.

Güney ağzı: Mardin ve Batman'da konuşulmakla birlikte, Diyarbakır, Şırnak ve Şanlıurfa'nın bazı bölgelerinde ve yine Haseke'de konuşulmaktadır.

Kuzey ağzı: Serhat ağzı olarak da bilinir. Muş, Erzurum, Ağrı, Bitlis, Bingöl, Diyarbakır ve Van'ın bir kısmında konuşulmaktadır.

Güneybatı ağzı: Adıyaman, Gaziantep ve Şanlıurfa'nın bir kısmı ile birlikte Halep'te de konuşulmaktadır.

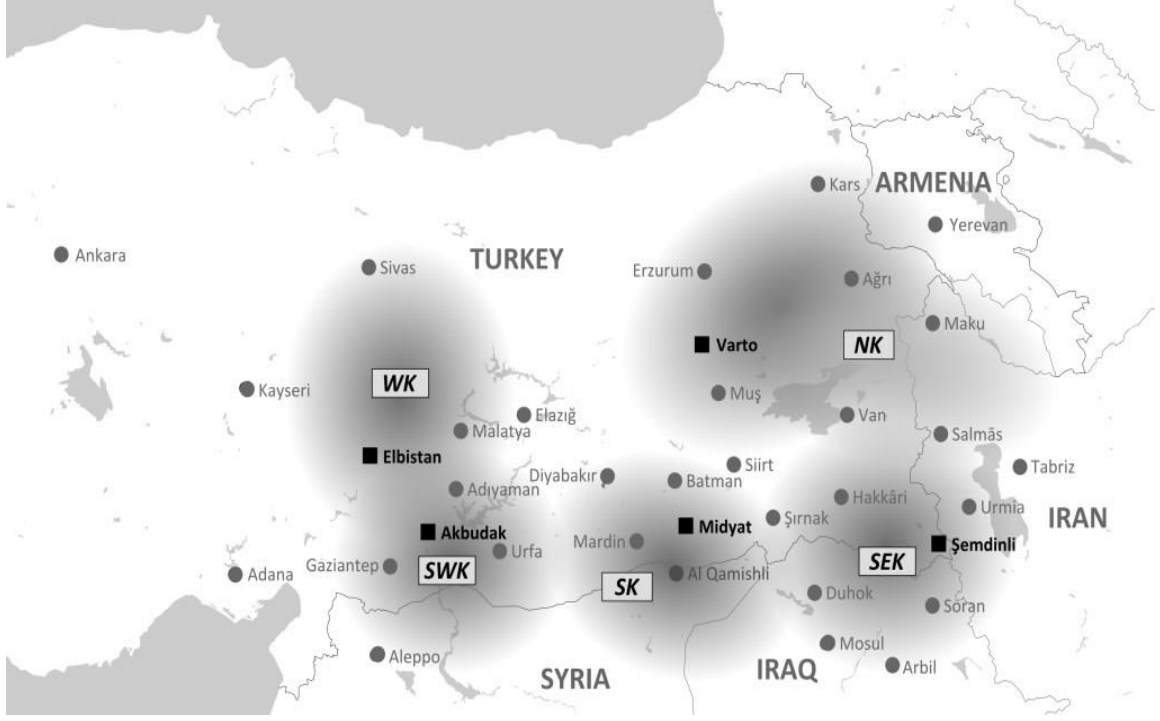
Kuzey-batı ağzı: Kahramanmaraş, Malatya ve Sivas bölgelerinde konuşulmaktadır. Bahsedilen varyasyonlar arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik büyük ölçüde sağlanmaktadır. Bununla birlikte en kuzey batı ile en güneydoğu arasında var olan karşılıklı anlaşılabilirliğin seviyesinin ne olduğu üzerine henüz tespit edilen bir çalışma yapılmamıştır (Haig ve Öpengin, 2014b). Bununla birlikte Major Noel'in 1910 yılında söylediğinden de anlaşıldığı üzere:

(...) Kurmancinin varyasyonlarının çok temel değişiklikler gösterdiğini söylemek doğru değildir. Benimle birlikte Botan'dan, Diyarbakır'dan ve Hakkâri'den insanlar var. Hepsi Kürdistan'ın bu en batı bölgesinde, birbirlerini çok iyi anlayabilmekte ve meramlarını birbirlerine çok iyi anlatabilmektedirler (...)⁷

⁶ Her ne kadar bahsedilen kaynaktaki "dialect" olarak geçse de çalışmamızın terminolojisi kapsamında ağzı olarak sınıflandırılmaktadır.

⁷ Diary of Major Noel on Special duty on Kurdistan, 1919. Oriental and India Office Collections, the British Library, London.

Kurmancinin Haig ve Öpengin (2014b) tarafından yapılan sınıflandırması bir haritada verilecek olursa konu daha iyi anlaşılacaktır.

Şekil 1 :Kurmancinin varyasyonları⁸ (Haig ve Öpengin, 2014b)

Tezde bu sınıflandırma esas alınacaktır. Bununla birlikte, Haig ve Öpengin'in (2014b) sınıflandırmasına yakın bir sınıflandırma yapan Matras ise (2017) Kurmancıyi batı ağızı ve güneydoğu ağızı olarak ikiye ayırmıştır. Batı ağızının sınırları güneyde Gaziantep'ten başlatıp kuzeyde Erzurum'a kadar uzanan bölgenin batısı olarak belirlenirken güneydoğu ağızı ise Duhok merkezli olup doğuda Yüksekova, batıda Haseke, kuzeyde ise Muş ve Van'a kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır (Matras, 2017 5).

⁸ SEK: Güneydoğu varyasyonu; NK: Kuzey varyasyonu; SK: Güney Varyasyonu; SWK: Güneybatı varyasyonu; WK: Kuzey Batı varyasyonu.

C. Sosyolinguistik

Sosyolinguistik biliminin başlangıcı yirminci yüzyılın ortalarına denk gelir. Bu tarihten önce bazı yazarlar dil kullanımının sınıf, uzmanlık, yaş ve cinsiyet gibi sosyal faktörleri nasıl etkilediği ya da bunlardan nasıl etkilendiği üzerine durmuşlardır. Aslında modern dilbilimin babası olan Ferdinand de Saussure (1857-1913) dili bir tür sosyal davranış olarak görüyordu ve bu yönüyle kendi zamanının Fransız sosyologlarını özellikle Emile Durkheimi (1858-1917) etkilemişti (Hickey, 2007: 2). Dil kullanımındaki sosyal faktörler üzerine objektif, bağımsız prensipleri içeren bir kısım metodolojik çalışma Saussurean strüktüralizminin kurulmasından onlarca yıl sonra ortaya çıkmıştır. 1960'ların başında, Amerika'da bir kısım dilbilimci sosyal bir bakış açısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde İngilizcenin kullanımını araştırmışlardır. Bu çalışmalardan sonra özellikle Amerika ve Avrupa'da özellikle Britanya'da bu konu üzerine birçok yayın yapılmıştır (Hickley, 2007: 2).

Dil ses, kelime, gramatik yapı gibi bir grup "linguistik öğeler"den oluşan bir sistemdir. Noam Chomsky gibi dil teoristleri linguistik öğeler ve bu öğelerin düzenlenmesi gibi konular ile ilgilenmektedir. Diğer taraftan sosyal teoristler, özellikle sosyologlar, toplumun nasıl yapılandığı ve insanların nasıl beraber yaşayabildikleri üzerinde dururlar. Bunu yapabilmek için de "kimlik", "güç", "statü", "dayanışma", "konaklama", "cinsiyet", "kibarlık" gibi konseptleri kullanırlar. Sosyolinguistik biliminin temelde ilgilendiği şey bir taraftan "linguistik öğeler" ve diğer taraftan "güç", "dayanışma" vb. gibi konseptler arasındaki muhtemel ilişkileri incelemektir (Wardhaug, 2006: 10). Dil ile toplum arasında birkaç muhtemel ilişki vardır. Dil ile toplum arasındaki muhtemel ilişkilerden ilki, sosyal yapının dilsel yapı ve/veya davranışları ya etkilediği ya da belirlediğidir. Muhtemel ilişkilerden ikincisi ise dilsel yapı ve/veya davranışların sosyal yapıyı ya etkilediği ya da belirlediği durumdur. Üçüncü muhtemel ilişki ise sosyal yapı ile dilsel yapı ve/veya davranışların karşılıklı birbirini etkilediğidir. Son muhtemel ilişki ise dilsel yapı ile sosyal yapı arasında hiçbir ilişkinin olmaması durumudur (Wardhaug, 2006: 10-11). Sosyolinguistik bilimi ve bu bilimde yapılan çalışmalardan da

anlaşılacağı üzere sosyal yapı ile dil yapısı arasında karşılıklı bir ilişki vardır (Wardhaug, 2006; Holmes: 2013).

Sosyal yapı ile dil yapısı ve/veya davranışları arasındaki ilişkiyi çalışan sosyolengüistlerin amacının dilsel yapıdan faydalanarak sosyal yapıyı anlamak mı yoksa sosyal yapıdan faydalanarak dilsel yapı ve davranışları çözmek mi olduğu tartışılan bir konudur. Holmes (2013: 1) sosyolinguistik araştırmacıyı açıklarken sosyal yapının anlaşılmasını esas alıp dilin sosyal fonksiyonları ve anlamları üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Wardhaug'un (2006: 13) Hudson'dan (1996: 4) aktardığı tanımlamada ise sosyolinguistik ve dilin sosyolojisi diye iki terim kullanılmasıyla konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu tanımlamaya göre Sosyolinguistik ya da micro-sosyolinguistik dil ile toplum arasındaki ilişkide dilin yapısını daha iyi anlama hedefindeyken dilin sosyolojisi veya makro-sosyolinguistik ise dil çalışmaları ile toplumsal yapının daha iyi anlaşılmasını hedeflemiştir. Hudson (1996: 4) sosyolengüistiği “toplum bağlamında dil çalışmaları” olarak tanımlarken dil sosyolojisini ise “dil bağlamında toplum çalışmaları” olarak açıklar. Bir diğer değişle sosyolinguistikte dil ile toplum çalışmalarında dilin nasıl bir şey olduğu çalışılırken dil sosyolojisinde ise bu yönün tersine bir yol izlenir (Wardhaug, 2006: 13).

Sosyolinguistik çalışmalar diyalektoloji çalışmaları ile yakın ilişkiler içerisindedir. Tez çalışmamızın amacına ulaşması için hem sosyolinguistik biliminden hem de diyalektolojiden faydalanılmıştır. Bu sebepten dolayı sosyolinguistik ile diyalektoloji arasındaki fark ve ilişkiden bahsetmek yerinde olacaktır. Diyalektoloji dilin tutucu yönü ile ilişkilendirilir ve lehçe terimi üzerinden şekillenirken sosyolinguistik ya da kentsel diyalektoloji lehçe terimini sürekli kullanmamaktadır. Lehçe terimi yerine varyasyon kelimesi dilsel farklılıklar için sosyolinguistik bilimi tarafından tercih edilir. (Hickey, 2007: 3). Geleneksel diyalektoloji dil ile coğrafya arasındaki ilişkiye yoğunlaşırken kentsel diyalektoloji dil ile sosyal faktörlere daha çok yoğunlaşmaktadır. Geleneksel diyalektoloji ve kentsel diyalektoloji seçtikleri metot noktasında da bazı ayrımlara gitmektedirler. İlk seçilen görüşmecilerde bir farklılık vardır. Geleneksel diyalektoloji görüşmecilerden kırsal alanlarda kullanılan kelimelerden oluşan soru

kâğıtlarını doldurmalarını ister. Bu tarz soru kâğıtlarının cevapları genelde bir kelimelelik cevaplardan oluşur. Bununla birlikte, sosyolinguistik daha çok fonoloji ve gramatik yapı üzerinde yoğunlaşır. Bu da görüşmecilerden soru kâğıtlarını doldurmalarını istemekten çok serbest konuşmalar yapmalarına dayanmaktadır (Hikley, 2007: 4).

D. İki Dillilik (Bilingualism)

Küreselleşme ve göç olayları çok dilli kentsel alanlarda çeşitliliği arttırmıştır. Bununla birlikte, bu durum tüm dünyada sosyal, kültürel ve dilsel çeşitliliğin değişmesine sebep olmuştur (Blommaert ve Rampton, 2011). Her ne kadar küreselleşme çok dilliliğe sebep olmuşsa da, aynı zamanda tek dilliliğin yayılmasına da öncülük etmiştir. Şu anda dünyadaki birçok dilin ölmesinin temel sebebi bahsedilen küreselleşmedir. Bu çok dilliliğin ortadan kalkıp tek dilliliğin yayılması sadece dilsel olarak bir tehlikeyi doğurmamakta, aynı zamanda insanlık toplumu ve kültürü için de birçok problemi beraberinde getirmektedir (Ravindranath, 2015: 250-51).

İki dillilik, iki dilli ana dili seviyesinde veya ana diline yakın bir derecede kullanma becerisi olarak tanımlanabilir (Montrul, 2013: 168; Oruç, 2016b: 284). Yani hayatın bütün alanlarında, sosyal birimlerde kişinin kendini iki dilde aynı etkinlikte ifade edebilmesidir (Oruç, 2016b: 284). Bir diğer tabir ile iki dillilik iki dilin bir ülke veya dil topluluğunda sosyal sınıf ve fonksiyonları açısından ciddi bir dağılım olmaksızın var olmasıdır. Belçika’da Fransızca ve Felemenkçenin beraber kullanılması iki dilliliğe örnektir. Tüm devletler sınırları içinde konuşulan dilleri resmi olarak tanımayabilir. Örneğin; Fransa’da Breton dili ile Fransızca aynı statüde değildir. Benzer şekilde, Türkiye Kürtçeyi resmi dil olarak tanımamaktadır (Hickey, 2007: 15).

İki dillik kavramının tanımında var olduğu üzere iki dili ana dili seviyesinde konuşma becerisine iki dillik denilmekteydi. Bu konuda devam etmeden önce “ana dil” ve “ana dili” kavramlarına bir açıklık getirmek gerekir. “Ana dil” kavramındaki “ana” kelimesinin karşılığı “anne” kelimesidir. Buna karşın “ana dili” kavramındaki “ana” kelimesinin karşılığı “temel dil, asıl dil, esas dil”dir. Avrupa dillerindeki karşılıklarına baktığımızda “ana dili”nin karşılığı Almancada “Muttersprache”, Fransızcada “langue

maternelle”, İngilizcede “mother tongue, mother language” kavramlarıdır. Bu kavramlarda “Mutter”, “maternel” ve “mother” kelimelerinin Türkçedeki karşılığının “anne” olduğunu görülmektedir. Bununla birlikte, “ana dil” terimi için kullanılan kavramların Avrupa dillerindeki karşılıklarına baktığımızda; “ana, temel, asıl, esas” anlamlarına gelen Almancada “Ur-, Haupt, Grund”, Fransızcada “mère”, İngilizcede “main, major” kelimelerinin kullanılmaktadır (Oruç, 2016a: 313). Dolayısıyla “ana dili” kişinin annesinden ve/veya doğup büyüdüğü çevreden öğrendiği dildir diyebiliriz. Bununla birlikte “ana dil”⁹ olarak tabir edilen şeyin ise 1. Kaynak dil olarak, içinde birden fazla dil barındırabilen dil, 2. Eski, köklü bir dil olarak bazı dillerin türediği ölü dil olarak da tanımlanabilir (Oruç, 2016a: 314).

İki dilli bir kişinin tanımlanması istenildiğinde, birçok insan her iki dili aynı seviyede bilen kişiler şeklinde bir tanımlamaya gidecektir, fakat disiplinlerarası çalışmalar, bir dili öğrenme zamanı ve o dili bilme derecesinin her zaman aynı zaman ve seviyede olmadığını göstermektedir. Bu durumda, iki dilli bir kişi tanımlandığında birçok farklı kavram karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların açıklanmasında önemli olan ilk kriter, dilin ne zaman öğrenildiğidir.

Dilin ne zaman öğrenildiği kriterine bakıldığında ikinci dil ergenlikten önce öğrenilmişse erken iki dillilik, ikinci dil ergenlikten sonra öğrenilmişse geç iki dillilik kavramları kullanılır. İki dili öğrenmenin beraber mi yoksa art arda mı olduğu da iki dilli bireyi tanımlamada önemlidir. Eğer her iki dil, ortalama kişi 3-4 yaşına girmeden önce beraber öğrenilmişse eşzamanlı iki dillilik, eğer ikinci dil 3-4 yaşından sonra öğrenilmişse ardışık iki dillilik kavramları kullanılır. Birinci dil ve ikinci dil kavramlarında ise birinci dil ilk öğrenilen ikinci dil ise ikinci öğrenilen dile işaret eder. Şu durumda ardışık iki dillilikte, birinci dil 3-4 yaşından önce, ikinci dil ise bu yaştan sonra öğrenilen dili gösterir. (de Houwer 2009; Meisel 2004; Montrul, 2013: 168-169).

⁹ Tezimizde “ana dili” ile karışıklık olmasın diye “ana dil” kavramı için “esas dil” tabiri kullanılacaktır.

İki dillilikte bir diğerk önemli faktör de dili bilme derecesidir. Burada birincil dil (primary) ve ikincil (secondary) dil ayrımını yapmak gerekir. Birincil dil, daha sık kullanılan ve psikolenüistik olarak daha baskın dile refere ederken ikincil dil ise daha az ve daha dar alanda kullanılan dile işaret eder. Tek dilli konuşucularda, bu konuşucuların birinci ve ana dili yine onların birincil dilidir. Yetişkin-ikinci dil öğrenicilerinde ise birinci dilleri ve ana dilleri onların birincil dili iken öğrenilen dil ise onların ikincil dilidir, fakat bazı özel sosyo-politik durumlarda, ilk ve ana dilin ikincil dil ve sonradan öğrenilen dilin ise birincil dil olma durumuna sebep olabilmektedir (Seliger 1996). Aslında iki dilli toplumlarda sosyo-politik durum dil kullanımında birincil ve ikincil dilin tanımlanmasında temel bir rol oynamaktadır (Montrul, 2013: 168-169).

Oruç, (2016b: 287) iki dilliliğin çeşitliliğinin tanımlanmasında ölçüt olarak alınan dilin öğrenme zamanı ve bilme derecesi kriterlerine ek olarak dilin edinme ve öğrenme şeklinin de iki dillilikte etkili olduğunu belirtmektedir. Bu gruba “doğal ve yapay iki dillilik” ve “kontrollü ve kontrolsüz iki dillilik” kavramlarını dâhil etmektedir. Doğal yolla dil edinimi kişinin doğduğu andan itibaren ana dilini, birinci dilini edinme süreci ve biçimi olarak ifade edilebilir. Kontrolsüz iki dillilik kavramındaki “kontrolsüz” kelimesi Oruç’a (2016b: 287) göre “doğal” sözcüğü ile eşleşmektedir. “Kontrolsüz” sözcüğü, yine Oruç’a (2016b: 287) göre kontrol altında tutmadan, müdahale etmeden, kendiliğinden olan yani doğal yolla elde edilen dile işaret eder. Yine “yapay ve kontrollü” kelimelerinin kullanımları temel alındığında bu kullanımlar birbiriyle örtüşmektedir. “Yapay ve kontrollü iki dillilik” kavramları eğitim öğretim, okul ve kurs yardımıyla öğrenilen ikinci dil sayesinde oluşan ve kazanılan iki dillilik anlamına geliyor (Oruç, 2016b: 287).

İki dillilik konusunda bir diğerk kavram da miras dil kavramıdır. İki dilli toplumlarda bireyler bazen bağlı buldukları sosyal grubun dilini baskın dile göre daha az bir hâkimiyetle edinebilir veya hiç edinmeyebilirler. Şöyle ki kişi çevresinde annesi, ailesi ve yakın çevresi tarafından konuşulan dili baskın dile göre daha az bir yetkinlikle konuşabilmektedir. Bu durumda, kişinin ana dilinin içinde doğup büyüdüğü ve kendisinin çok daha az hâkim olduğu ya da hiç bilmediği dil mi yoksa baskın dil olan ve

kendisinin çok iyi derecede kullandığı dil mi olduğu noktasında bir problem meydana çıkmaktadır. Örnek verecek olursak: Ailesi Kürt olan ve Kürtçe konuşan fakat ailesinden çok az seviyede Kürtçe öğrenen buna karşın Türkçeyi çok iyi kullanan ve hayatının her alanında Türkçe konuşan bir bireyin ana dilinin Kürtçe mi yoksa Türkçe mi olduğu akla gelen önemli sorulardandır. Ana dilin tanımı kişinin kendisini en rahat, en iyi ifade ettiği dil (Oruç, 2016b: 318) olacak şekilde yapıldığında, örnekte bahsedilen kişinin ana dilinin Türkçe olması gerekmektedir (Oruç, 2016b: 318). Bu durumda, yeterince bilmediği dil olan Kürtçenin tanımı nasıl yapılmalıdır? Son dönemlerde ABD’de İspanyolca konuşanlar üzerine yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan yeni bir kavram olan miras dil ve bu dili konuşanlar, bazı Türkçe-Kürtçe iki dilli konuşucuları tanımlamak için kullanılabilir. Miras dil (Heritage Language) konuşucusu bir etnik azınlık veya göç etmiş bir toplumun dilini konuşan kişiler için kullanılmaktadır. Bu kişi dominant dili diğer dilden daha iyi kullanabilirken her iki dili aynı seviyede de kullanabilmektedir. Bununla birlikte, azınlık ya da göç etmiş topluluğun dilini hiç bilmeyebilir. Bununla birlikte miras dil çalışmalarının sürdürülebilmesi için en azından biraz da olsa miras dilin bilinmesi gerekir (Montrul, 2013: 169).

Türkiye’deki iki dillik durumuna baktığımızda en geniş kitleyi Kürtçe-Türkçe iki dilli insanların oluşturduğunu görmekteyiz. Bu kitle gün be gün artmaktadır (Öpengin, 2007: 53). Bu da her aşamada iki dilli bireylere ulaşmayı sağlamaktadır. Şöyle ki, ana dilini baskın dilden daha iyi konuşan kişilerden, baskın dili hükmedilen (dominated) dilden daha iyi konuşan hatta hükmedilen dili neredeyse hiç konuşamayan bireylerin oluşturduğu iki dilli yelpazeye bu iki dilli toplulukta ulaşılabilir. Bu çalışmamızda burada bahsedilen farklı dil kullanıcıları örneklem olarak seçilmiştir. Örneklemimizde, yaşlı grubun Kürtçeyi ana dilleri, Türkçeyi de ikinci dilleri olarak kullandıklarını; buna karşın genel olarak genç ve orta yaş grubunun da Türkçeyi ana dilleri Kürtçeyi de miras dilleri olarak kullandırı görülmektedir.

E. Dil Etkileşimi ve Dil Değişimi

Bir dildeki dil etkileşimi sebepli değişimi değerlendirmek her zaman zor bir konu olmuştur. Özellikle Kürtçe gibi birçok farklı dil grubunun yaşadığı bir bölgede varlığını sürdüren ve hayat şartları açısından birçok dili tarih boyunca konuşmak durumunda kalan konuşucuların “saf” bir dil formunu sürdürmesi biraz daha zordur (bkz. Johanson, 1998; Haig, 2006: 284). Birçok dilin konuşulduğu bu bölgelerde, kişilerin iki dilli veya çok dilli olmasından dolayı bu bölgeler doğal olarak dil etkileşiminin meydana olmaktadır (Öpengin, 2011:33).

Kürtlerin yaşadığı bölgelere hâkim devletlerin son yüz-yüz elli yılda takip ettikleri yasaklayıcı dil politikaları, yalnızca daha geniş Kürtçe konuşucularını hâkim dilleri öğrenmeye itmemiş; aynı zamanda çok dilli olan toplumu bu defa hâkim dil lehine tek dilliliğe itmiştir. Kürtçe konuşan kitlenin özellikle 1950’lerden sonra tarımda makineleşmenin etkisiyle Kürt bölgelerinde yaşayan birçok kişinin iş gücünün yerini makineler almıştır. Bu da köylü ve genelde tek dilli olan Kürtçe konuşan nüfusu şehirlere itmiştir (Öpengin, 2011: 75-76). Bununla birlikte, yine 1989-1999 yılları arasında Türkiye’nin doğusu ve güneydoğusunda yaşanan çatışmalar sonucunda bölgedeki köylerin bir kısmı boşaltılmış ve bunun sonucunda bahsi geçen nüfus şehirlere göç etmiştir. Bu da şehirde Kürtçe ve Türkçe konuşan iki dilli kitlelerin çoğalmasına neden olmuştur.

İki dilliliğin olduğu yer de dil etkileşimi ve dil değişimi olayları doğal olarak oratya çıkmaktadır. Dil etkileşimi ve bunun sonucu meydana gelen dil değişimi birkaç adımda izlenebilir. Dil etkileşimi ve değişiminin ilk adımı ödünç alma sürecidir. Ödünç alma gramatik bir şekilde olabileceği gibi leksikal da olabilmektedir. Ödünç alma sürecini etkileyen, etkilenen dili farklı bir sisteme iten faktörler şu üç şekilde olabilmektedir:

1. Ödünç almanın derecesi, iletişimde olunan dile maruz kalmanın çokluğuyla ilgilidir.

2. Dil etkileşiminin çıktısı, etkileşimde olan dillerin yapısal benzerlik ve farklılıklarının bir ürünüdür.

3. Ödünç alınabilirlik, etkilenen kategorilerin özündeki yapısal ve anlamsal-faydacı özelliklerin bir ürünüdür (Martras, 2009: 209).

Bu bölümde ödünç alma sürecinin leksikal, morfolojik, fonolojik, sentaksal, semantik boyutlarından öte yalnızca bu çalışmanın kapsamında olan morfolojik ödünç almadan bahsetmek yerinde olacaktır. Morfolojik olarak ödünç alma hem yapım eklerinde hem de çekim eklerinde olabilmektedir. Yapım eklerine Türkçedeki {-cı/çı} ekinin komşu dillerde kullanımını örnek verebiliriz. Mesela bu ek, Irak Arapçasında “ağşamçı” (akşamcı) ve “çayğancı” (çay evini işleten kişi) kelimelerinde bulunmaktadır. İlk kelime Türkçedeki “akşam” kelimesinden gelmekte, yine Türkçe bir yapım eki olan yapan anlamı veren {-cı/çı} eki ile yapılmıştır; ikinci kelime ise Türkçedeki “çay” kelimesi, Farsçadaki “xane” (hane, ev, yer) (bu ek Kürtçede de vardır) ve yine Türkçedeki yapım eki olan {-cı/çı}’nın artarda gelmesinden meydana gelmiştir (Martras, 2009: 209).

Dil etkileşimi sürecinde, yapım eklerinin ödünç alınması ile çekim eklerinin ödünç alınması arasındaki temel fark yapım ekleri ödünç alındığında neredeyse her zaman kendisine geldikleri kelimenin ödünç alınan dildeki köküyle beraber ödünç alınır. Mesela; Türkçeden Kürtçeye geçen “qaçaxçî” (Kaçakçı) kelimesinde, yapım eki olan {-cı/çı} yine Türkçe bir kelime olan “kaçak” kelimesiyle ödünç alınmıştır. Çekim eklerinde ise durum böyle değildir. Bu ekler ödünç alındığında kelime düzeyinden çok cümle düzeyinde bir ödünç alma meydana gelir; çünkü çekim ekleri geldikleri kökler ile ayrılabilirlerinden ve böylece bu eklerin direkt hedefleri geldikleri kelimeler olamayacağından, çekim ekleri yalnız başlarına ödünç alınırlar (Martras, 2009: 212-13). Örneğin; çalışmamızın sahası kapsamında olan Adıyaman bölgesinde, Türkçede soru eki olarak kullanılan ve Kürtçede var olmayan “mi” ekini bu bölgede soru yapmak için kullanıldığı görülmüştür.

Dil değişimi yalnızca farklı diller ile girilen irtibat sonucunda meydana gelmemektedir. Dilin konuşucularının özellikleri de dilin farklı kullanımı ve değişiminde etkilidir. Bahsedilen özellikler yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sınıf, gibi bireysel farklılıklardır. Bu özelliklerden tezimiz ile birebir alakalı olduğundan sadece ayrıntılı olarak cinsiyet ve yaş üzerinde durulacaktır. Dil ve cinsiyet üzerine çalışan tüm araştırmacılar tarafından kabul edildiği üzere kadınlar ve erkekler dili farklı kullanmaktadır (Holmes, 2013: 159; Hickey, 2007: 22). Bunun sebebi kadın ve erkeklerin yaşadıkları toplumda büyüme şartları olan sosyalizasyonlarının farklı olmasıdır. Toplum çocuklara önceden belirlenmiş cinsiyet rolleri sunar. Bununla birlikte içinde bulunulan toplumun sosyal ve kültürel özellikleri de kadın ve erkeklerin dil kullanımında farklı davranışlar sergilemelerine sebep olmaktadır. İlk olarak kadınların daha kibar ve dilin daha standart formunu kullandığı söylenebilir (Hickey, 2007: 22; Holmes, 2013 162). Bundan dolayı bir dil değişimi olayını meydana getiren şartlar baş gösterdiğinde, genelde bu kadınların öncülüğünde olmaktadır (Hickey, 2007: 30). Burada kadınların her zaman dil değişiminin öncüsü olduğundan öte dil değişim şartları meydana geldiğinde ve kadınlar da bu değişim şartları içerisinde bulunduğunda, kadınların bu değişime genelde öncülük yapan gruptan biri olduğu kastedilmektedir. Bununla birlikte geleneksel toplumlarda, kadınların eğitim imkânlarına ulaşması noktasındaki sınırlılıkları, bundan dolayı da özellikle iki dilli toplumlarda kadınların baskın dil olan eğitim dilini öğrenememeleri durumunda, kadınların dil etkileşimine girmeyip etkilenen dili daha arkaik formda kullanmalarına sebep olmaktadır.

Dildeki cinsiyet farklılığı sebebiyle farklı kullanımlarda sosyal statü ve güç farklılığının da etkili olduğu söylenebilir. Bir toplumda kadın ve erkek arasında erkek lehine güçsel olarak bir hiyerarşı varsa bu durum kadınlar ve erkeklerin farklı dil kullanımları sergilemelerine sebep olabilmektedir. Örneğin; Bengali dilinde genç bir kişi kendisinden daha üst düzeydeki birisine adı ile hitap edemez. Yine bu dilde bir kadın kendisinin altında bir statüye sahip olduğu kocasının ismini alması kabul edilen bir durum değildir (Holmes, 2013: 162). Bu durum Kürtçede de vardır. Kürtçe konuşan bir kadın, kocasını kast edip konuştuğunda kocasının adını alması bazen ayıplanabilir bir

durum olarak karşımıza çıkabilmektedir. Genelde, kocasının ismi yerine üçüncü tekil şahıs zamirini kullanır.

Çok yaygın olmamakla birlikte, bazı dünya dillerinde aynı kelime için kadınların farklı erkeklerin ise farklı kelimeler kullandığı durum da gözlemlenmektedir. Bu farklılıklar genelde küçük telaffuz farklılıkları veya kelime yapısı (morfoloji) ile ilgilidir. Örneğin; Amerika'nın yerli kabilelerinden Gros Ventre kabilesinde erkekler "ekmek" kelimesi için "dfajtsa" kelimesini kullanırken kadınlar "kjajtsa" kelimesini kullanmaktadırlar. Bu toplumda eğer bir erkek veya kadın kendi cinsiyetinin gerektirdiği kelimeyi kullanmazsa o toplumun yaşlılarının onları eşcinsel olarak görmelerine sebep olabilmektedir (Holmes, 2013: 176).

Farklı dil kullanımına sebep olan bir diğer özellik ise yaştır. Farklı yaş grupları farklı konuşma özellikleri gösterebilmektedir. Bu farklı konuşma özellikleri yalnızca bazı telafuzsal özellikler ile sınırlı kalmayıp morfolojik ve diğer gramatik özelliklerde de görülebilmektedir (Holmes, 2013: 176). Bazı sosyolinguistik modellere göre insanlar çocukluktan sonra yavaş yavaş standart bir form kullanmaya başlarlar. Daha sonra bu standartlaşma yaş ilerledikçe azalır. Bu ilerleme devam ettikçe insanlar bir dilin standart formundan öte günlük konuşma dilini kullanırlar (Holmes, 2013: 176).

Yaşın dil kullanımı üzerindeki etkisinin bir diğer yönü de yaşlı ve yaşlı olmayan insanların dildeki yeni kullanımlara olan tepkileridir. Dil kullanımındaki bir yenilik genellikle yaşlılar tarafından az, yaşlı olmayanlar tarafından ise daha çabuk benimsenip daha çok kullanılmaktadır (Holmes, 2013: 180). Bundan dolayı yaşlı insanların kullandıkları dil formları genelde o dil veya varyasyonların arkaik olan varyasyonudur.

F. Literatürdeki Çalışmalar

Bu bölümde tezin yapısına göre ilk önce izafe yapısı üzerine yapılan çalışmalar daha sonra cinsiyet üzerine ve en son ergatif yapı üzerine yapılmış çalışmalardan bahsedilecektir. Onlardan sonra dil etkileşimi, iki dillilik ve miras dil üzerine temel

çalışmalardan bahsedilecektir. Son olarak Kurmancinin ağızları üzerine yapılan çalışmalar ele alınacaktır.

İzafe yapısı tüm İrani dillerde var olan bir özellik olduğundan geniş bir literatüre sahiptir. Genel olarak izafe yapısını ve izafe ekini teorik bir zemine oturtmaya çalışan çalışmaları literatürde görmekteyiz. Bunlardan, Samiiian (1983; 1994), Ghomeshi (1997) ve Samvelian'ın (2005) çalışmaları en temel olanlardandır. Daha sonra Larson ve Yamakido'nun (2005; 2006) çalışmaları yalnızca Farsça ve birkaç İrani dildeki izafe yapısı kapsamında olan çalışmaları değil Kuzey Batı İrani dillerini de izafe yapısı tartışmalarına katarak bu konuyu daha geniş bir zeminde ele almıştır. Özellikle, bu yazarların Zazakideki çift eğik yapı üzerine yaptıkları çalışmalar bahse değerdir. Bu çalışmalardan sonra, Haig'ın (2011)'deki "Linker, Relativizer, Nominalizer, Tense-Particle" eseri; (2007)'deki "The Emergence of the Tense Ezafe in Bahdînî Kurdish" eseri; (2008)'deki "Alignment Change in Iranian Language" eseri hem izafe yapısına tarihsel bir bakış açısıyla yaklaşmış hem de şimdiye kadar İranistik çalışmalarda bahsi geçmeyen, izafenin yayılmış bir fonksiyonu olan zaman izafesi (genişlemiş izafe) üzerinde durmuştur. Genişlemiş izafe üzerine bir diğer önemli eser ise Sahin'in (2018) yılında tamamlanmış yüksek lisans tezidir.

Gramatik cinsiyet üzerin dünyada birçok önemli eser yazılmıştır. Birçok farklı bakış açısıyla gramatik cinsiyet açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eserlerden köşe taşı konumunda olan Corbett'in (1991) "Gender" (Cinsiyet) adlı kitabı tezimiz için temel alınan eserdir. Bununla birlikte, Kurmancideki cinsiyet yapısı üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda ilk olarak Celadet Ali Bedir Han ve Roger Lescot (2005) tarafından yazılan "Kürtçe Grammer" kitabını görmekteyiz. Bu eserde hem Kurmancideki gramatik cinsiyet uyumu hem de gramatik cinsiyetin belirleme kriterleri ele alınmıştır. Bu eserden sonra MacKenzie'nin (1954: 529) eserinde gramatik cinsiyet konusundan bahsedilmiştir. Bu eserler dışında gramer kitaplarında cinsiyet uyumu konusu standart formda verilmiştir. Kürtçedeki cinsiyet konusunun kapsamlı olarak ele alındığı önemli eserler 2000'li yılların başında Haig (2000) ve Haig ve Öpengin (2014) tarafından yapılmıştır. Ayrıca, Akın'ın (2000) yılındaki Kurmancinin ağızları üzerine

yaptığı çalışmasından da bahsetmek gerekir. Bu çalışmalar dışında diasporada Keça Kurd (2011) Kurmancideki cinsiyet belirleme sistemi üzerine yaptığı çalışma cinsiyet belirleme konusunda yazılan ilk eserlerdendir.

Durum işaretleme sisteminde ergatif yapı son elli yılda dünyada dilbilimcilerin ilgisini üzerine çeken bir konudur. Dixon'un (1994) "Ergativity" eseri bu çalışmamızda bu konu için temel alınan eserdir. Dünya dillerindeki ergatif yapıyla birlikte, İrani dillerdeki ergatif yapı da birçok kişi tarafından çalışılmıştır. Payne (1998) ve Windfuhr'un (1990) çalışmaları hem İrani dillerdeki durum işaretleme sistemini hem de ergatif yapıyı en sistemli açıklayan çalışmalardandır. Payne'in (1979) Pamir dilindeki ergatif yapının bozulması üzerine yaptığı çalışma İrani dillerdeki ergatif yapı üzerine yapılan çalışmalarda köşe taşı olan eserlerdendir. Her ne kadar yerli araştırmacılar tarafından çok ayrıntılı çalışılmasa da Haig'in (1998; 2008; 2015) çalışmaları Kurmancideki ergatif yapıyı ayrıntılarıyla ortaya çıkaran ve analiz eden çalışmalardandır. Kurmancideki kanonik ergatif yapısındaki kaymaları inceleyen Dorleijn'in (1996) master tezi de bu konuda yazılmış önemli eserlerdendir. Matras'ın (1997) Kuzey Kurmancideki ergatif yapıya teorik yaklaşımları da Kurmancideki ergatif yapıyı aydınlatıcı özelliktedir.

Tezimizde sosyolinguistik, iki dillilik ve dil etkileşimi konuları da ele alındığından bu alanlarla ilgili literatürden bahsetmek yerinde olacaktır. Matras'ın (2009) dil etkileşimi ile ilgili olan eseri çalışmamız için referans alınan temel kitaptır. Bununla birlikte, Öpengin'in (2007) dil teması ile ilgili çalışması, Haig'in (2006) Tunceli ağzında var olan Türkçe etkilerini gözlemlediği eseri Kurmanci özelinde dil etkileşimi ile ilgili yazılan ciddi eserlerdendir. Sosyolinguistik ve alt dalları olan iki dillilik konuları için temel kitaplara başvurulmuştur. Bunlardan Hickey (2007), Holmes (2013) ve Wardhaug'un (2006) eserlerinden yararlanılmıştır.

Miras dil (heritage language) çalışmaları dünyada yeni başlamış bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda de Houwer (2009), Meisel (2004) ve Montrul (2013)

gibi yazarlar otorite olan kişiler olarak görülmektedir. Kurmancıyı ele alan ve miras dil, miras konuşucu gibi konuları ele alan çalışmalara daha rastlanmamaktadır.

Kürtçenin varyasyonları üzerine var olan çalışmalar diğer dillere oranla sınırlı bir şekilde yapılmıştır. Bu alanda ilk olarak MacKenzie'nin iki sayılık (MacKenzie, 1991; 1992) eseri ve Güney Kürtçesi üzerine Fattah (2000) tarafından yapılmış çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Son dönemde ise McCarus'un (2009) Sorani (Merkez Kürtçe) üzerine derinlemesine incelemesi karşımıza çıkmaktadır. Thackston'un (2006) yaptığı ve temelde Bedir Han'ın standart yapısı üzerinden açıkladığı; fakat aynı zamanda bölgesel değişikliklere de değinen çalışması, Kurmancinin varyasyonları üzerine bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bazı izole bölgeleri çalan çalışmalar da son elli yılda karşımıza çıkmaktadır (Ritter, 1971; 1976 Midyat üzerine; Blau, 1975 Amadiya Djabal Sinjar üzerine; Jastrow, 1977 Van üzerine). Paris Kürt Enstitüsü ve Türkiye'de özellikle barış sürecinden sonra açılan Kürt Dili bölümleri ve enstitülerinde de spesifik çalışmalar Kurmancinin varyasyonları hakkında yapılmıştır. Bunlarla birlikte, Haig ve Öpengin'in (2014b) çalışması köşe taşı olacak konumdadır. Yine, Matras'ın Manchester University'nin desteklediği bir programla yaptığı ve Sorani ile Kurmancinin ağızlarını üzerine olan çalışması da bu alanda birçok boşluğu dolduracak niteliktedir.

G. Amaç ve Önem

Tezin amacı;

1. Kurmanci Kürtçesinin nominal morfolojisini ayrıntılarıyla incelemek,
2. Kurmanci Kürtçesi ağızlarından güneydoğu, kuzey ve güneybatı ağızlarının nominal morfolojisini ayrıntılarıyla inceleyip, bu ağızları standart Kürtçeye ve birbirleriyle karşılaştırmak,
3. Seçilen her bir ağzın iki dilli görüşmecilerin yaş ve cinsiyetlerine göre farklı kullanımlarını sosyolinguistik bir bakış açısıyla iki dillilik ve dil değişimi çerçevesinde

değerlendirip var olan farklı dil kullanımlarının dilde ileriki süreçlerde nasıl değişimler meydana getirebileceğini incelemektir.

Tezin önemi ve alana katkısı;

1. Kurmanci Kürtçesinin nominal morfolojisinin şimdiye kadar üzerinde çalışılmayan gramatik cinsiyette cinsiyet belirleme sistemi bir sistematığe oturtulmaya çalışılmıştır.

2. Özellikle Türkçe ve Kürtçe literatürde üzerine yeterince kaynağın olmadığı Kurmancide cinsiyet, ergatif yapı, Kürtçede ergatif yapının kökeni gibi Kurmanci Kürtçesinin nominal morfolojiyle alakalı kapsamlı ve sistemli bilgiler verilmiştir.

3. Kurmanci Kürtçesinin ağızları üzerine çok az sayıda çalışma olduğundan dolayı Kurmanci Kürtçesi ağızlarını hem linguistik hem de sosyolinguistik olarak ele alınması alanda önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

H. Kapsam ve Sınırlılıklar

Kapsam ve sınırlılıklar noktasında ise hem morfolojik olarak sadece nominal morfoloji çalışılarak bir daraltmaya gidilmiş hem de literatürde beş bölge olarak verilen Kurmancinin ağızlarından sadece üç bölge çalışılmıştır. Morfolojik olarak sadece nominal morfolojinin çalışılma sebebi Morfoloji çekimsel ve yapımsal olarak ikiye ayrıldığından ve yapımsal morfolojide ağızsal farklılıkları ve değişimi izlemenin saha çalışmalarında neredeyse imkânsız olması hasebiyle ilk aşamada yapımsal morfoloji çalışma alanı dışında bırakılıp sadece çekimsel morfoloji tezin kapsamı içine alınmıştır. Yine, çekimsel morfoloji nominal ve fiilisel morfoloji olarak ikiye ayrılmaktadır. Kapsamın çok geniş olmasından dolayı çekimsel morfolojide de bir sınırlandırmaya gidilmiş ve sadece nominal morfoloji çalışılmıştır. Kurmancide nominal morfoloji cinsiyet, sayı ve durum işaretlerini kapsamaktadır. Bölgesel olarak bir sınırlandırmaya gidilmesinin sebebi ise değişimin en az olduğu güneydoğu ağzından değişimin daha çok

olduğu kuzey ağzına ve oradan da gúneybatı ağzına doğru bir yay çizerek dil etkileşimi ve dil içi sebeplerden dolayı meydana gelmiş olan erozyonları görmektir.

Kurmancinin ağızlarında bir sınırlandırmaya gidilmesinin sebebi ise hem bu bölgeler asındaki temel farklılıkların daha önceki çalışmalarda verilmesi hem de bu çalışmanın sadece tipolojik bir çalışma olmayıp aynı zamanda sosyolinguistik bir çalışma olmasındandır. İki dillilik ve dil değişimini de takip eden bu tez ile hem geniş bir alanda yüzeysel bir çalışma yapmaktan kaçınılmak istenmiş hem de ayrıntılı olarak seçili bölgeler ve nesiller arası değişim takip edilmeye çalışılmıştır.

Sahada görüşmeci seçiminde sadece cinsiyet ve yaşı ölçüt olarak alınıp, eğitim seviyesi, medeni durum, gibi sosyal faktörlerin kapsam dışında bırakılmasının sebebi hem yaşı ve eğitilmiş insanların veya yaşı ve bekar insanların bulunamsının neredeyse imkansız olması hem de genç görüşmecilerin eğitilmiş ve bekar, yaşı görüşmecilerin ise evli ve eğitilmiş olması durumundan kaynaklanmaktadır. Aslında genç görüşmeciler eğitilmiş ve bekarlardan seçilmiş orta yaş ve yaşı görüşmeciler formal eğitim almamış ve evli olanlardan seçilmiştir. Bu da dolaylı olarak bu faktörlerin gözetilmesini sağlamıştır. Yine, her bir bölgede altı kişi olmak üzere toplamda on sekiz kişinin seçilmesinin sebebi ise hem ölçüm aracında ölçülecek olan özelliklerin olası ihtimallerinin belli olması hem de ölçüm aracındaki sayıların çok olmasından kaynaklanmaktadır. Yani, ölçüm aracıyla elde edilmek istenen bilgiler, leksikal bilgilerden çok yapısal bilgiler olduğundan ve yapısal bilgilerin olası ihtimalleri belli olduğundan görüşmeci sayısı sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte her bir görüşmeciye yüz seksen beş cümle Türkçe sorulup cevapları Kürtçe istenmiştir. Toplamda on sekiz kişiye sorulan bu soruların ciddi bir veri sağladığı aşikardır.

I. Yöntem

Yöntem olarak saha araştırması uygulanmıştır. Yukarı “Kürtçe ve Kürtçenin Ağızları” bölümünde de bahsedildiği üzere temelde beş bölge şeklinde bölümlenen Kurmancinin ağızları, güneydoğu, kuzey batı, kuzey, güney ve güneydoğu şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu bölgelerden üç bölge seçilmiş ve her bölgede altı

görüşmeci ile görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeciler biri kadın biri erkek olmak üzere üç yaş grubuna yayılmıştır: Genç, 15-30 yaş arası; orta yaş 30-45 yaş arası ve yaşlı 45-+yaş arası. Bu kişilere, her bir bölümde içeriği hakkında bilgi verilen ve o ağızdaki nominal morfolojiyi ortaya çıkaracak sorular Türkçe sorulup cevaplar Kürtçe istenmiştir. Kuzey ağızını temsilen Muş, güneydoğu ağızını temsilen Şırnak ve güneybatı ağızını temsilen de Adıyaman bu çalışma için seçilmiştir. Bu bölümde seçilen her bir ağız önce kendi içinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken öncelikli olarak bu bölgede konuşulan ağızın kanonik Kurmanci ile olan nominal morfolojik farklılıkları üzerinde durulmuştur. Bu farklılıklar tespit edildikten sonra, görüşmecilerin cevapları cinsiyet ve yaş olarak birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Son olarak da seçilen ağızlar genel olarak birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Sonuçta ulaşılan farklılıkların hangilerinin dil içi, hangilerinin ise diğer diller ile olan etkileşim sonucu meydana geldiği tartışılmıştır. Her bir ağız bu şekilde değerlendirildikten sonra, ağızlar birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Sorulan sorular (ek 1) ve görüşmeciler hakkında bilgiler (ek 2) eklerde verilmiştir. İlk olarak merkez ağız olarak değerlendirilen kanonik Kurmanciye daha yakın olduğu kabul edilen güneydoğu ağızı olan Şırnak bölgesi üzerinde durulmuştur. Bu bölgeyi takiben de kuzey ağızı olan Muş ve güneybatı ağızı olan Adıyaman bölgeleri değerlendirilmiştir. En sonda da bu bölgeler birbirleri ile karşılaştırılmıştır.

Bununla birlikte Kurmancinin nominal morfolojisinin tanımı, kapsamı ve tartışmalarını açıkladığımız literatür çalışması yapılmış yerli ve yabancı ulaşılabilen tüm kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu tezde Kürtçe kelime ve cümleleri yazmada, Celadet Ali Bedir Han ve Roger Lescot tarafından geliştirilen alfabe kullanılmıştır. Bunun sebebi Kürtçe okurların daha rahat anlamasını sağlamaktır.

Son olarak bu bölümde hazırlanan ölçüm aracının içeriği hakkında genel olarak bilgi vermek yerinde olacaktır. Ölçüm aracı, cinsiyet ve ergatif yapı başlığı altında iki kısımdan oluşmaktadır.

a. Cinsiyet

Ağızlardaki gramatik cinsiyet üç başlık altında değerlendirilmektedir: İlk olarak durum işaretlemeleri sistemi içerisindeki cinsiyet işaretleme özellikleri ele alınmaktadır. Bunu, izafe sistemindeki cinsiyet işaretleme sistemi özelliği takip etmektedir. Son olarak varsa ağızdaki genişlemiş izafe sistemindeki cinsiyet özellikleri değerlendirilmektedir.

Durum işaretleme ve izafe bölümlerindeki cinsiyet işaretleme sistemi sorularında, ilk önce isimler belirlilik, belirsizlik, işaret durumları şeklinde sınıflandırılmıştır. Durum işaretleme bölümünde spesifik olmayan belirlilik diye bir alt grup daha açılmıştır. Daha sonra, bu alt bölümlerin her birindeki isimler anlamsal olarak sınıflandırılmıştır. Bu isimler ilk önce eril ve dişil olarak sınıflandırılmıştır. Her bir eril ve dişil; insan, insan olmayan canlı, cansız, diğer dillerden ödünç alınan isimler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmaya ek olarak çoğul isimler, çift cinsiyetli isim ve cinsiyete hassas üçüncü tekil zamirlerin çekimi de listeye eklenmiştir. Bu durumu bir tabloda verecek olursak:

Tablo 1: Kurmancide Durum İşaretlerinde ve İzafe Yapısında Cinsiyeti Ölçme Aracı

Durum Ekleri				İzafe Yapısı		
Belirli Durum	Spesifik olmayan Belirli Durum	Belirsiz Durum	İşaret Durumu	Belirli Durum	Belirsiz Durum	İşaret Durumu
Eril / Dişil						
İnsan (akraba), insan olmayan (hayvan), cansız (Kürtçe isimler), Ödünç alınan (canlı), Ödünç alınan (cansız), çoğul (sayılabilir ve sayılamayan), çift-cinsiyete refere edenler (isimler ve Zamirler)						

Tabloda da verildiği üzere durum eklerinde ve izafe yapısında isimler belirli, belirsiz ve işaret durumlarına göre ilk önce bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Daha

sonra bu isimler eril ve dişil olarak her bölümde bir alt gruba daha ayrılmış ve en sonda bu eril ve dişil isimler bir alt kısımda insan, insan olmayan, ... şeklinde seçilmiştir.¹⁰

1- Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

Kurmancide birçok İrani dilde mevcut olan ikili durum sistemi vardır. İsmın temel öğeleri ya direkt ya da eğik durumda işaretlenir. Temel öğeler dışındaki öğeler ise edatlar yardımıyla bir edat ve sonrasında ya da öncesinde veya iki edat içinde gelen¹¹ ismin eğik durumu şeklinde işaretlenir. Bunun sonucunda aslında morfolojik olarak işaretlenen isimler ya direkt ya da eğik durumda işaretlenir. Direkt durumda işaretlenen isimler, herhangi bir işaret almayacağından sadece eğik durumda olan isimler durum eklerindeki cinsiyeti almak için kullanılabilir.

Eğik durumda bir isim üç farklı şekilde işaretlenebilir: Belirli durum, belirsiz durum ve işaret durumu. Bunlara ek olarak çevre dillerin etkisiyle Kurmancide baş gösteren bir kullanım olan spesifik olmayan belirlilik durumundaki durum işaretlerini takip etmek için de bir bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümlerde var olan sorular şimdiki zaman kökündeki fiiller ile soruldu. Çünkü geçmiş zaman kökünde durum işaretlemeleri yukarıda bahsettiğimiz Kurmancideki ergatif yapıdan dolayı farklı davranışlar sergileyebilir. Bu bölümdeki maksat cinsiyet işaretleme sistemi olduğundan, bahsedilen ergatif yapıdaki farklı işaretleme sistemlerinin yapısı bir sonraki bölüm olan durum işaretlemeleri bölümüne bırakılmıştır. Sonuç olarak durum işaretlemelerinde cinsiyet ekleri bölümü, eğik durum olan nesne ögesi üzerinden, şimdiki zamanda, belirli, spesifik olmayan belirli, belirsiz ve işaret durumunda sorulmuştur.

2. İzafe Yapısında Cinsiyet

İzafe yapısında var olan cinsiyet yapısını ortaya koymak için yine anlamsal olarak yukarıda bahsettiğimiz isim gruplama sistemine gidilmiştir. Buna ek olarak izafe yapısı da eğik durumda durum ekleri gibi üç farklı şekilde işaretlenir: Belirli, belirsiz ve

¹⁰ Tam form için ek 1'e bakılabilir.

¹¹ Edatlar konusunda ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın birinci bölümüne bakabilirsiniz.

işaret durumları. Aynı şekilde bu bölümün soruları da şimdiki zaman kökünde, eğik durumda olacak şekilde belirli, belirsiz ve işaret durumlarında çekilmiştir.

3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet

Genişlemiş izafede cinsiyet bölümü ise A grubu ve B grubu genişlemiş izafe eklerini alan yüklemeler şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. A grubu (1) kopulalar ile kullanılan (2) tasarlama cümlelerde kullanılan genişlemiş izafe şeklinde iki gruba ayrılmıştır. B grubu ise yer bildiren kopulalar ve çekimli şimdiki ve geçmiş zamandaki yüklemelerinde kullanımları şeklinde sınıflandırılmıştır.

b. Ergatif Yapı

Cümlenin temel öğelerinin işaretleme sistemi, söylediğimiz üzere iki şekilde olmaktadır: Direkt ve eğik. Kurmancide, şimdiki zaman fiil köklerinde akuzatif ve geçmiş zaman fiil köklerinde ise ergatif yapı var olduğundan, ismin temel öğelerinin işaretlenme ve uyum sistemleri de bu durumdan dolayı değişmektedir. Cinsiyet bölümünde ismin temel öğelerinin şimdiki zaman fiil köklerinde işaretlenme şekli verildiğinden, bu zamana ait fiiller ve bu fiillerin katılımcılarının işaretlenme ve fiil ile var olan uyum sistemleri için fazladan soruya ihtiyaç duyulmamıştır.

Bu bölümün soruları, geçmiş zaman kökünde çekimlenen ve Kurmancideki ergatif yapının özelliklerini ortaya koyan sorulardan meydana gelmiştir. İlk olarak ergatif yapıda zamirlerin işaretlenme ve uyum sistemi üzerinde durulmuştur. Daha sonra, izafe yapısının ergatif yapı içerisindeki işaretlenme ve uyum durumunu belirten sorular sorulmuştur. Bu bölümü canlılık hiyerarşisinin işaretleme ve uyum sistemi ve edatsal yüklemelerdeki ergatif işaretleme ve uyum durumu takip etmiştir. Ergatif yapıda nesnenin öznenin önceki konuma alınması, geçişsiz fiilin geçişli çekimi ve son olarak birleşik ve yan cümlelerde ortak öznenin kullanım durumu takip eden bölümlerdir. Son olarak seslenme durumunun işaretlenme şekli üzerinde duran bir bölüme yer verilmiştir. Soruların yapısını bir tabloda verecek olursak:

Tablo 2: Kurmancide Ergatif Yapıyı Ölçen Soruların Yapısı

Ergatif Yapı			
Başlıklar	Yapıcı öge (özne)	Etkilenen öge (nesne)	Uyum (fiil hangi öge ile uyum içinde)
Zamirler	eğik	direkt	Etkilenen ile uyum
İzafe yapısı	Durumdan etkilenmez	Durumdan etkilenmez	Etkilenen ile uyum
Canlılık Hiyerarşisi	eğik	direkt	Etkilenen ile uyum
Edatsal fiiller	eğik	eğik	Default form (3.tekil)
Nesnenin öne çekilmesi	eğik	direkt	Nesne ile uyum
Geçişsiz anlamlı geçişli fiiller	eğik	-	Default form (3.tekil)

Yukarıda ölçüm aracımızın ergatif işaretleme sistemi ve uyumu hakkındaki tablodan da anlaşılacağı üzere katılımcıların ve fiilin durumuna göre işaretleme ve uyum formları değişmektedir. Bu değişik işaretleme ve uyum durumları ağızlar arasında daha fazla değişim göstermektedir.

Tezin birinci bölümünde, sonraki bölümlerin daha iyi anlaşılması için morfolojinin temel kavramları tanımlanmıştır. İkinci bölümde ise tezin temel konusu olan nominal morfolojinin Kurmancideki durumu geniş kapsamlı olarak incelenmiştir. Kurmancinin ayrıntılarıyla incelendiği bu bölüm, temelde üç alt-bölümden oluşmaktadır: İzafe yapısı, cinsiyet ve durum. Bu bölümdeki her bir alt bölümünün en sonunda, bu alt-bölümde anlatılan konuyla ilgili soru listesinde var olan soruların yapısı hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bir önceki bölümde yapısı hakkında bilgi verilen ölçüm aracının sahaya uygulanması sonucu elde edilen bilgiler ile ilk önce her bir bölgenin kendi içindeki konuşmacıları birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma yapılırken aynı zamanda standart Kurmanci ile ele alınan bölgenin özellikleri de karşılaştırılmıştır. Daha sonra bu bölgeler birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte görüşmecilerin

sosyal özelliklerine göre meydana gelen farklı dilsel davranışları sosyolinguistik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde elde edilen bulgulardan bahsedilmiş sonraki çalışmalar için tavsiyelerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MORFOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE KURMANCININ MORFOLOJİSİ

1.1. MORFOLOJİNİN TEMEL KAVRAMLARI

Morfoloji, kelime yapımının yol ve yöntemlerini inceleyen kelime yapım bilimidir. Bununla birlikte, kelimelerin cümleler içindeki kullanım durumunun nasıl olduğu sorusunun cevabını da arar (Lieber, 2009: 2). Farklı bir deyişle, morfoloji kök ve eklerin yapım yollarını, anlam ve görevlerini, çekim ve yapım özelliklerini ve yine şekil ile ilgili diğer konuları inceleyen bir bilim dalıdır (Korkmaz, 1992: 142; Eker, 2009: 303). Bazı yazarlar bu tanımlamalara ek olarak morfolojiyi dil biliminin bir alt dalı, fonoloji ve sentaks arasında temel bir bağ oluşturan bir bağlayıcı alan olarak tanımlamışlardır (Eker, 2009: 303). Bu bilim dalı ile kelimelerin şekli, iç dizimi ve oluşumu süreçleri anlaşılır (Tan, 2015: 55).

1.1.1. Morfem, Leksem ve Kelime Formu

Morfem bir dilde, içinde bir anlam taşıyan en küçük yapıdır¹² (Haspelmath ve Sims, 2010: 14; Velupillai, 2012: 89; Eker, 2009: 304). Morfemler hem kendi başlarına hem de bir köke ya da gövdeye bağlı bir şekilde kullanılabilirler (Velupillai, 2012: 89-90; Eker, 2009: 305).

Örnek:

(1)

Ji	mal-a	mezin
den: edat	ev-izf. dişil. tekil	büyük
Büyük evden		

(2)

bira-yê	berxvan-ê	me
erkek kardeş-izf. eril. tekil	Kuzu çobanı-izf. eril. tekil	1çoğul.eğik
Kuzu çobanımızın erkek kardeşi.		

Bu iki örnekte “ji” (den), “mezin” (büyük), “mal” (ev), “bira” (kardeş), “berxvan” (kuzu çobanı) ve “me” (biz. eğik) kelimelerinin hepsi bağımsız morfeme örnek iken “bira” ve “berxvan”dan sonra gelen eril izafe eki{-ê}, “mal”dan (ev) sonra gelen dişil izafe eki {-a} ve “berx” (kuzu)’dan’ sonra gelen ve bir işi yapan anlamı veren {-van} ekleri de bağımlı morfemlere örnektir.

Leksem, kelimenin soyut olarak açıklanmasıdır. Birçok dilde, leksem ve sözlüklerde kullanılan kelimeler aynı grupta yer alır (Haspelmath ve Sims, 2010: 15). Mesela; “çûyîn” (gitmek) bir kelimedir ve bu kelime “çûm” (gittim), “diçim” (gidiyorum), “biçe” (git), “neçe” (gitme), ... şeklinde çoğaltılabilir. Bu kelime bahsedildiği şekilde çekildiğinde, sadece gramatik olarak bir değişime maruz

¹² Morfem bu işaretle gösterilir: { }.

kalmaktadır. Bundan dolayı bu kelime ve kelimenin bahsedilen tüm bu formları bir leksem olarak kabul edilmektedir. Çekilen bu farklı formlar ise bu leksemin paradigmalarıdır.

Kelime formu, leksemin aksine somut olarak bir kelimenin açıklanmasıdır. Şöyle ki kelimenin, çekim yada yapım eki aldığına bakılmaksızın, içinde anlam taşıyan tüm bütünleri tarif eder.

Örnek:

Ez	wî	di-ecibîn-im	ew	jî	wê	di-ecibîn-e
1tekil. dirket	3tekil. eğik. eril	ş.z.e. - beğenmek: ş.z.k-1tekil	3tekil. direkt	da	3tekil. eğik. dişil	ş.z.e.- beğenmek:ş.z.k.-3tekil
Ben onu (eril) beğeniyorum. O da onu (dişil) beğeniyor.						

Burada yedi tane kelime formu vardır; çünkü kelime formunda yalnızca anlam taşıyan bütün olma özelliği aranmaktadır. Bununla birlikte, dört tane leksem vardır; çünkü “wî” (3tekil. eğik. eril), “ew” (3tekil. direkt) ve “wê” (3tekil. eğik. dişil) kelimeleri ile “diecibînim” (ş.z.e.-beğenmek:ş.z.k-1tekil) ve “diecibîne” (ş.z.e.-beğenmek:ş.z.k.-3tekil) kelimeleri aynı leksemin farklı formlarıdır. Onun için bunlar tek kabul edilir. Bunlar tek kabul edildiğinden dolayı yedi tane olan kelime formu, leksem olarak değerlendirildiğinde dört leksem olarak değerlendirilir. Burada “wî” (3tekil. eğik. eril) ve “wê” (3tekil. eğik. dişil) kelimeleri “ew” (3tekil.direkt) (lekseminin paradigmalarıdır. Benzer şekilde “diecibînim” (ş.z.e.-beğenmek:ş.z.k-1tekil) ve “diecibîne” (ş.z.e.-beğenmek:ş.z.k.-3tekil) kelime formları “ecibandin” (beğenmek) lekseminin paradigmalarıdır.

Leksemler kendi paradigmalarının üst grubu olarak görülmekle birlikte, lexemlerin kendileri de bir üst çatı olan kelime ailesi altında toplanabilmektedirler. Mesela; “göz”, “gözlük” ve “gözlükçü” leksemlerinin hepsi “göz” kelime ailesi altında birleşmektedirler.

Morfolojide bir diğ er sınıflandırma da kelime içindeki ilişkinin doğ asından doğ ar. Bu ilişki ya çekimsel ya da yapımsaldır. Çekimsel ilişki, bir leksemin kelime formları yada paradigmlar arasındaki ilişkiye işaret ederken; yapımsal ilişki, bir kelime ailesinin leksemle ri arasındaki ilişkiye işaret eder.

Yine bazı kelimeler morfolojik olarak giriftirler. Yani, bu kelimeler iki kelime ailesine ait olabilmektedirler. Bu kelimeler bileşik kelimelerdir. Örneğ in; “gökkuş ağ ı” kelimesi hem “gök” kelime ailesine hem de “kuş ak” kelime ailesine aittir. Bileşik kelimeler yapımsal morfoloji içerisinde değ erlendirilir (Haspelmathve Sims, 2010: 18). Morfolojik ilişkiyi daha iyi açıklamak için bir tabloda vermek gerekirse:

Tablo 3: Kelimelerin Morfolojik İlişkileri

Morfolojik İlişki		
Çekim (kelime formları oluşturma)	Sözdizimi (lekseml oluşturma)	
Paradigma: diecibîne (beğ eniyor), eciband (beğ endi), bicibîne (beğ en), ... Ew (3tekil. direkt), wî (3tekil. eğ ik. eril), wê (3tekil. eğ ik. eril)	Yapım ekleri ile oluşturulan kelimeler	Bileşik kelimeler
	Kelime aileleri: Baş (iyi), baş ı (iyilik) bibaş ı (iyilikle), nebaş ı (kötülük), ...	Keskesor (gökkuş ağ ı), danûsitandin (alış veriş),

(Haspelmath ve Sims, 2010:19)¹³

Son olarak bu bölümde açıklamaya çalış tığ ımız tüm terimleri morfem bağ lamında bir tabloda vermek gerekirse:

¹³ Bu tablodaki örnekler bu çalış manın yazarı tarafından Türkçeye uygun bir şekilde değ iş tirilmiştir.

Tablo4: Morfem ve Türleri

Morfem			
Yapımsal morfemler		Çekimsel morfemler	
Bağımsız morfemler	Bağımlı morfemler	Bağımsız morfemler	Bağımlı morfemler
Tam morfemler	yapımsal morfemler, eksel morfemler	Fonksiyonel morfemler	Çekimsel morfemler, kökler, klitikler
kesk, (Yeşil) fikr, (fikir) xew, (uyku) ...	Bêbext (bahtsız) {bê-}, Nivîskar (yazar) {-kar}, ...	Eger (Eğer), jî (de), ...	Keçên malê (evin kızları){-ên} ve {-ê}, ...

(Schbarr, 2018; 18)¹⁴

1.1.2. Kök, Gövde, Ek ve Klitik

Kök kelimenin temel anlamını içinde taşıyan en küçük parçadır (Velupillai, 2012: 90; Aksan, 2015: 82; Korkmaz, 1992: 104). Mesela; “biaqil” (akıllı) kelimesinde {aqil} bu kelimenin köküdür. Gövde ise çekilen bir kelimenin temelidir. Bu temel bir kök olabileceği gibi yapım eki/ekleri alan bir kelime de olabilir (Velupillai, 2012: 90; Aksan, 2015: 82; Eker, 209: 308). Mesela; “başan” (iyi. eğik. çoğul.), “başîyan” (iyilik. eğik. çoğul) ve “nebaşîyan” (kötülükler. eğik. çoğul) kelimelerine baktığımızda; ilkinin hem kökü hem gövdesi {baş-} (iyi)’dir, ikincisinin kökü yine {baş-} (iyi) fakat gövdesi {başî-} (iyilik)’tir; son kelimedede {baş-} yine kök iken bu defa {nebaşî} (kötülük) kelimesi gövde konumundadır. Hepsi de eğik durumda çoğul çekim eki ile çekilmiştir.

Bir kelimenin kök ve gövdesi o kelimenin anlamı hakkında temel bilgiler taşır, fakat bir ek geldiği kelimeyle özünde hiçbir anlamsal bağ içinde değildir (Velupillai, 2012: 90). Bir diğer deyişle bir ek bir kelimeye eklenir, çoğunlukla bu ek soyut bir anlam taşır ve tek başına kullanılamaz (Haspelmeth ve Sims, 2010: 19). Ekler hem yapım hem de çekim eki olabilir. Yapım ekleri yeni kelimeler meydana getirirken çekim ekleri gramatik anlamlar taşır.

¹⁴ Bu tablodaki örnekler bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçeye uygun bir şekilde değiştirilmiştir.

Örnek:

Mêrik-ê	biaqil	di-bêj-e
adam-izf. eril.	akıllı	ş.z.e.-söylemek:ş.z.k.-3tekil
Akıllı adam söylüyor.		

Bu örnekte {bi-} eki “aqil” (akıl) köküne gelen bir yapım ekidir; çünkü “aqil” (akıl) kelimesinden yeni bir kelime olan “biaqil” (akıllı) kelimesini meydana getirmiştir. Bu yapım eki dışında bu örnekte farklı bir yapım eki kullanılmamıştır. Bununla birlikte, “mêrik” (adam) kelimesine gelen {-ê} izafe eki tamlama yapmak için asıl öge ile yan öge arasındaki bağı kuran bir çekim ekidir; çünkü, bir fonksiyon yerine getirmekle birlikte, eklendiği kelimeye yeni bir anlam kazandırmamıştır. Aynı şekilde {di-} eki zaman anlamı kazandırman bir fonksiyonda kullanılmış ve {-e} eki de fiili yapan kişinin üçüncü tekil olduğunu fonksiyonunu gösterir. Her iki ek de çekim ekidir.

Morfoloji bilminde eklerin yerlerine bağlı olarak bu ekler için farklı terimler kullanılmaktadır. Eğer ek kelimedenden sonra geliyorsa “son ek”; kelimedenden önce geliyorsa “ön ek”; kelimenin içinde geliyorsa “iç ek”; son olarak kelimenin her iki tarafına geliyorsa “serpik ek” tabiri kullanılır (Haspelmeth ve Sims, 2010: 20; Aksan, 2015: 82-84; Velupillai, 2012: 91). Kürtçede ön ek ve son ek formunda olan 27 tane çekim eki vardır. Bunlar: Şimdiki zaman eki {di-}, emir eki {bi-, -e, -in}, kişi ekleri {-im, -î, -e, -in}, karşılaştırma ekleri {-tir, -tirîn}, seslenme ekleri {-o, -ê, -ino}, büküm ekleri {-ê, -î, -an}, geçmiş zaman ekleri {-iye, -e}, istek ekleri {bi-, -a}, olumsuzluk ekleri {ne-, na-, nî-, me-}, belirsizlik ekleri {-ek, -in} (Yılmaz, 2017: 46-47). Bu çekim ekleriyle birlikte, Kürtçedeki yapım eklerini sıralamak gerekirse; ön ekler; {bi-}, {ber-}, {nav-}, {paş-}, {ve-}, {hem-}, {hev-}, {xwe-}, {ne-}, {ni-}, vb; son ekler; {-a}, {-ak}, {-asa}, {-awer}, {-ar}, {-bar}, {-a}, {-dar}, {-ek}, {-î}, {-mend}, {-van}, vb. Bunlar haricinde bazı son ekler fiil köklerinden: {-kir}, {-kûj}, {-nivîs}, {-zan}, gibi; bazıları da isim köklerinden meydana gelir: {-geh}, {-yar}, {-xane}, gibi. Bazı ön ve son ekler ise anlamlı kelimelerden meydana gelir: Mesela; “manker”deki (dişi eşek) “man” (dişi) gibi (Bedir Han ve Lescot, 2004: 285). Kürtçede yapım ekleri ile bileşik kelimeler arasında keskin bir

sınırın konulmaması lazım; çünkü bazı yapım ekleri aslen anlamlı isim veya fiil köklerinden yapılmaktadır (Tan, 2015: 61). Benzer şekilde, bu paralelde “ber, bin, der, mêt, nav, ser, ...” (yan, alt, dış, dışı, isim, üst, ...) gibi isimlerin Kürtçede fonksiyonlarından dolayı yapım eki olarak kabul edilmeleri gerektiğini söylemektedir (Baran, 2012: 51).

Ön ek ve son ekler dışında Kürtçede iç ekler de vardır. Yılmaz, (2017: 48) Kürtçede sadece bir iç ekin olduğunu iddia eder. Ona göre bu iç ek {-a-} iç ekidir ve fiillerin içine girip onları isimleştirir. Mesela; “filitîn” (kurtulma) fiilinin mastarı olan {-în} atılıp son ünlü olan /i/ düşürülüp onun yerine iç ek olan {-a-} getirilerek bu fiil “felat” (kurtuluş) şeklinde isimleştirilir. Aynı durumu “weşandin” (yaymak, dökmek), “gerîn” (gezmek) ve “şewitîn” (yanmak) fiillerine uyguladığında, bu fiillerden meydana getirilen isimler şu şekilde olacaktır: “weşan” (yayın), “geran” (gezi), “şewat” (yakacak). Bunun haricinde, bize göre Kürtçede çekim eki görevi gören bir iç ek daha vardır. Bu ek eril isimleri bükerken kullanılan bir yöntemde vardır.

Örnek:

Ez	şivên	di-bîn-im
1tekil. direkt	çoban. eğik. eril. tekil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben çobanı görüyorum.		

Bu örnekte eğik halde bulunan “şivên” (çoban. eğik) kelimesinin direkt durumu “şivan” (çoban)’dır. Bu isim eril bir isim olduğundan son ünlüsünde bir yükseltmeye gidilerek yani {-a-} ünlüsü {-ê-} ünlüsüyle yer değiştirerek bükülmüştür. Bundan dolayı bizce {-ê-} eki de bir iç ek olarak değerlendirilebilir.

Serpik ek olarak tabir edilen ek türü Kürtçede bulunmamaktadır. Almancadan serpike örneği getirebiliriz. Mesela; Almancada, sevmek fiili “lieben” (sevmek) ile tabir edilir ve kökü “lieb”dir. Bu fiil geçmiş zamanda çekildiğinde, serpike ek olan {ge... -t} ekini alarak “geliebt” şekline girer. Parafiks denilen bir ek türü de vardır. Bu ek kelimenin aslına eklenmek zorundadır, fakat bu ekler asıl kelimenin ne başına ne de

sonuna eklemek zorunda değildir. Mesela; Leti dilinde bir fiil isimleştirildiğinde {i- + -i-} parafiksi kullanılır. Örnek içinde vermek gerekirse “natu” (göndermek) > “iniatu” {i-n-i-atu} (gönderme), “nòa” (nasihat etmek) > “iniòa” {i-n-i-òa} (nasihat verme)) (Blevins, 1999: 402; Velupillai, 2012: 92). Ekler konusunun daha iyi anlaşılması için ek türlerini bir tabloda özetlemek gerekirse şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 5: Ek Türleri

Konumuna Göre Ek Türleri	Alt Türler	Örnek
Son ek: Gövdeden sonra gelir.	Yapım eki	“berîvan”daki (koyun sağıcısı) {-van} ...
	Çekim eki	“berxan”daki (kuzular. eğik) {-an} eki ...
Ön ek: Gövdeden önce gelir. İç ek: Gövdenin içinde yer alır.	Çekim eki	“diçim”daki (gidiyorum) {di-} eki...
	Yapım eki	“têkçûyîn”deki {têk-} eki ...
	Yapım eki	“Felat”daki (kurtuluş) {-a-} eki ...
	Çekim eki	“Şivên”deki (çoban. eğik) {-ê-} eki ...
Serpik ek: Gövdenin her iki tarafında yer alır.	çekim eki	“gefahren”daki (sürdü) {ge-...-en} eki ...
Parafiks: İki parçadır ve ne kelimenin başında ne de sonunda gelmek zorunda değildir.	Çekim eki	“iniatu” {i-n-i-atu}’daki (gönderme) {i- + -i-} eki ...

Kürtçede iki kelime arasına girip onlardan bileşik bir kelime meydana getiren bazı sesler vardır. Bu sesler /e/, /o/ û /û/ sesleridir. Örnek verecek olursak “kelogirî”, (ağlamaklı) “keskesor”, (gökkuşağı) “danûsitandin”, (alışveriş), ... Bazı yazarlara göre bunlar iç ektir (Taş, 2013: 29), fakat Kürtçe morfolojisi üzerine yazan birçok yazar da (Baran, 2012: 25; Bedir Han ve Lescot, 2004: 277) bunları yardımcı sesler olarak değerlendirmektedir. Bize göre de bunlar yardımcı seslerdir; çünkü iç ek tanımında bu ekin gövdenin içine gelmesi şartı aranmaktaydı, fakat bu sesler gövdenin içinde değil farklı iki kelimenin arasına gelmektedir.

Bir diğer bağlı morfem türü klitiklerdir. Klitik, bağımsız bir kelime ile fonolojik bir bağ kurmakla birlikte morfolojik olarak bir bağ kurmayan anlam taşıyıcı bir varlıktır. Klitikler fonolojik açıdan bir ek olarak kabul edilebilirler; ama morfolojik açıdan bir kelime olarak kabul edilmektedir (Erdal, 2000: 41). Kürtçede klitiklerin bazı formları vardır. Kurmancide kişi ekleri veya sahiplik anlamındaki kişi ekleri, klitik olarak kullanılmazken Soranide bu kullanım vardır. Bununla birlikte Şemdinli bölgesinde konuşulan ağızda kişi ekleri Soranide olduğu gibi bazı zamir eklerinde kullanılmaktadır (Haig ve Öpengin, 2015: 6). Kurmancideki klitiklere şu örnekleri verebiliriz:

Örnek:

(1)

V-a	defter-an-a	yê	min in
Bu: işaret sıfatı-klitik	defter-çoğul. eğik-klitik	anaforik. izf. çoğul	1 tekil. eğik 3. çoğul
Bu defterler benimkilerdir.			

(2)

Dûr-î	min	be
Uzak-klitik	1 tekil. eğik	Tasarlama kipi. olmak. 2 tekil
Uzak dur benden.		

(3)

têr-î	min	kir
yetmek-klitik	1tekil. eğik	yapmak: g.z.k.
Bana yetti.		

(1) de işaret sıfatı olan “(e)v” den ve “defteran”dan (defter. eğik. çoğul) sonra gelen {-a} klitiği, normalde “hanê” belirlilik anlamı katan işaret sıfatının klitikleşmiş halidir. Yine (2) ve (3)’teki {-î} klitiği ismin yönelme durumunu gösteren “li” (-e/a) edatının kısaltılmış yani klitikleşmiş halidir. Normalde “têr li min kir” iken “têrî min kir” şekline dönüşmüştür.

Klitik ile ekler arasındaki çizgiyi belirlemek dünya dilleri açısından bakıldığında biraz karmaşık bir konudur. Mesela; Anderson (2011: 5-6) İngilizcedeki “is”in (olmak fiili: üçüncü tekil şahıslar için) kısaltılmış hali “’s”in neden klitik, ve olumsuzluk eki “not”ın (değil) neden ek olduğunu tartışırken bu iki kavram arasında bir çizgi belirlemeye çalışmıştır. Mesela; klitikler her türlü kelime formundan sonra kullanılabilirken ekler sadece belirli bir kelime formundan sonra gelir. Örneğin; “not” (değil) sadece yardımcı eylemlerden sonra gelirken “’s” özel ve cins isimlerden sonra, tamlamalardan veya yan cümlecik almış isim ve tamlamalardan sonra da kullanılabilir. Kurmancide konu bu kadar girift olmadığından, bu konuya daha fazla yer ayrılmayacaktır.

1.1.3. Alomorf

Alomorf dünya dillerinde bir morfemin değişik formları için kullanılan bir tabirdir. Bir morfemin değişik formları fonoloji ya da morfolojinin kurallarına göre meydana gelebilir. Mesela; Türkçedeki {-lAr} çoğul çekim eki, geldiği kelime gövdesine göre form değiştirir.

Örnek:

(1) Ev-ler

(2) Kapı-lar

Bu örneğin (1)inci kısmında “ev” kelimesinin son ünlüsü olan /e/ açık bir ünlü olduğundan dolayı {-lAr} bağlı morfemi {-ler} alomorfunu almıştır. Yine (2)’de “kapı” kelimesinin son ünlüsü /ı/ kapalı ünlüsü olduğundan dolayı {-lAr} bağlı morfeminin “{-lar} alomorfu kullanılmıştır. Kürtçeden bir örnek verecek olursak:

Örnek:

(1)

çêlek-a	me
inek-izf. tekil. dişil	1çoğul. eğik
bizim ineğimiz	

(2)

beran-ê	me
koç-izf. tekil. eril	1çoğul. eğik
bizim koçumuz	

(1)’de tekil dişil izafe eki olan {-a} ile (2)’de tekil eril izafe eki olan {-ê} ekleri, tekil izafe morfeminin alomorflarıdır. Alomorf sadece eklerde değil aynı zamanda kelimelerin kök ve gövdelerinde de meydana gelebilmektedir. Mesela; Rusçada bir kelime gövdesinden sonra bir sesli ek gelirse kelime gövdesindeki son ünlü olan /o/ ve /e/ sesleri düşer.

Örnek:

“zamok” (kale) > {zamk-i} (kaleler)

“kamen” (taş) > {kamn-i} (taşlar) (Haspelmath ve Sims, 2010: 26)

Örneklerden de anlaşılacağı üzere sesli bir harf ile başlayan çoğul eki /i/ kelimelerin sonundaki /o/ ve /e/ seslerini düşürmüştür. Bu durumda “zamok” (kale), “zamk” (kale) ve “kamen”, “kamn” alomorfturlar. Bu duruma benzer bir durum Kürtçede de vardır.

Örnek:

qetil >	qetl-a	pisik-ê
katl. direkt >	katl-izf. dişil	kedi-eğik. dişil

Bu örnekte de görüldüğü üzere normalde direkt durumda kullanılan “qetil” (katl) kelimesinden sonra bir son ek geldiğinde kelimenin son seslisi düşmektedir. Bu durumda “qetil” ve “qetl” alomorf olmaktadır.

Alomorfların oluşum süreçleri bir sisteme oturtulursa üç aşamanın varlığından bahsedebiliriz. Bunu Kürtçedeki titreşimli seslilerin (voiced) daraltılmış titreşimsiz (voiceless fricative) selere dönüşüm süreciyle açıklarsak:

a. Temel: “bihîstin, (duymak) kuştin, (öldürmek) axaftin (konuşmak)”

b. Kural: Daraltılmış titreşimli sesler çekildiğinde daraltılmış titreşimsiz seslere dönüşürler: {bihîstin} (duymak) → {dibihîze} (duyuyor), {kuştin} (öldürmek) → {dikuje} (öldürüyor), {axaftin} (konuşmak) → {daxive} (konuşuyor).

c. Yüzey: {dibihîze}(duyuyor), {dikuje} (öldürüyor), {daxive} (konuşuyor).

Bazı alomorflar telaffuz açısından birbirlerine benzemeyebilirler. Bu tür alomorflara suplatif alomorf denir (Haspelmath ve Sims, 201: 24). Mesela; İngilizcede “go” (gitmek) fiilinin geçmiş zaman çekimi “went” (gitti) buna örnektir. Yine Kürtçedeki “çûn” (gitmek) fiilinin dilek şart çekimi olan “here” (gitmek: tasarlama kipi) suplatif alomorflara örnektir.

Tablo 6: Alomorf Türleri

Alomorf Türleri	Tanım	Örnek
Morfolojik Alomorflar	Dönüşüm seslendirme ile ilgili bir kural ile yapılabilir.	Rusça “zamok” {zank-}(kale) Kürtçe “qetil” {qetl-} (katl), ...
Kuvetsiz Suplatif Alomorflar	Alomorflar bazı yönlerden birbirine benzemektedir; fakat fark fonolojik olarak açıklanamayacak kadar büyüktür.	İngilizce “buy” (satın almak) {bough} (satın aldı), “catch” (yakalamak) {caugh} (yakaladı). ...
Kuvetli Suplatif Alomorflar	Alomorflar birbirlerine benzememektedirler.	İngilizce: “good” (iyi) {bett-}, (daha iyi) Kürtçe: “çûn” (gitmek) {here} (git)

(Haspelmath ve Sims, 2010: 25)¹⁵

Alomorflar fonolojik, morfolojik ve leksikal olarak belirlenir. Yukarıda fonolojik ve morfolojik belirleme durumları hakkında bilgi verildi. Leksikal durumda suplatif alomorf anlamsal durumlara bağlıdır. Mesela; Farsçada bir isim çoğul olarak çekildiğinde, ismin anlamsal olarak bir insana mı yoksa insan dışındaki bir şeye mi işaret ettiğine göre aldığı ek değişmektedir(Haspelmath ve Sims, 2010: 26).

Örnek:

(1) merd (adam) > merd-an (adamlar)

(2) seng (taş) > seng-ha (taşlar)

¹⁵ Bazı örnekler bu tezin yazarı tarafından değiştirilmiş ve eklenmiştir.

Bu örneklerden (1)'deki durum insan olan (adam) bir ismin {-an} çoğul alomorfuyla çoğaltılmasına ve (2)'deki durum insan olmayan bir ismin {-ha} çoğul alomorfuyla çoğaltılmasına işaret eder. Yine yukarıda örneği verilen Kürtçedeki tekil izafe eki, eril bir isme işaret ettiğinde {-ê}, dişil bir isme işaret ettiğinde ise {-a} alomorflarını almaktadır. Fonolojik, morfolojik ve leksikal şartlara bağlı olarak alomorfların meydana gelme durumlarını bir tabloda özetlersek:

Tablo 7: Alomorf Oluşum Şartları

Alomorf Oluşum Şartı (Haspelmath ve Sims, 2010: 26)	Tanım	Örnek
Fonolojik Şart	Alomorfun seçimi fonolojik ilişkilere bağlıdır.	Türkçedeki çoğul çekim eki {lAr}; {ev-ler}, {kapı-lar}, ...
Morfolojik Şartlar	Alomorfun seçimi morfolojik ilişkilere bağlıdır.	Kürtçedeki daraltılmış titreşimli harflerin daraltılmış titreşimsiz harflere dönüşmesi: “axaftin” (konuşmak) {diaxive} (konuşuyor),
Leksikal Şartlar	Alomorfun seçimi leksemin içinde taşıdığı anlama bağlıdır.	İngilizcedeki geçmiş zaman partikeli {-en/-ed} fiilin kendisine bağlıdır. Kürtçedeki bükümde {-ê} dişil isimler için {-î} eril isimler için kullanılır.

Son olarak fonolojik alomorflar için Şu sylenabilir: Fonolojik alomorflar içlerinde morfolojik Şartlar taŐıyabilir (Haspelmath ve Sims, 2010: 26). Bu konu hakkında tartışmalar devam ettiğinden burada bırakılacaktır.

1.2. KELİME YAPIMI VE KELİME TÜRLERİ

Tüm dillerde kelimeler açık ve kapalı bir Şekilde sınıflandırılırlar. Açık kelime türleri yapım ekleri, çekim ekleri veya diğer yollar ile kendilerinden yeni kelimelerin türetildiği kelime türleridir. Kapalı kelime türlerinde ise yeni kelime oluşumu durumu yoktur. Farklı bir değişle kapalı kelime türleri fonksiyoneldir. Bazen bazı değişimler kapalı kelime türlerinde meydana gelebilse de bu açık kelime türlerinde olduğu kadar yoğun değildir (Velupiallai, 2012: 115).

1.2.1. Kelime Yapımı

Kelime yapımının iki temel yolu vardır: Yapım ekleri ile yapma ve bileştirme yoluyla yapma. Bileştirme bir leksem oluşturmak için bazı leksemelerin birleŐtirilmesi durumudur. Yapım ise bir leksemnin modifiye edilmesiyle meydana gelir (Velupiallai, 2012: 115). Bununla birlikte, dil bilimciler kelime yapımını sıralı (concatenative) ve sıralı olmayan (non-concatenative) Şeklinde ikiye ayırır: Sıralı yapıda, morfemler sıralı bir Şekilde art arda gelirler ki bu da yukarıda bahsettiğimiz yapım ekleri ile kelime yapımına denk gelir; sıralı olmayanlar ise yapım ekleri ile kelime yapımı hariç diğer tüm yöntemlere işaret eder (Haspelmath ve Sims, 2010: 34). Bu çalışmada yapım ve bileŐim terimleri kullanılacaktır.

1.2.1.1. Yapım Ekleriyle Kelime Yapımı

Kök ve gövdelere yapım ekleri eklenerek yeni kelimeler oluşturma sürecidir (Demirci, 2015: 162; Korkmaz, 1992: 171; Eker, 2009: 315). Türkçe yapım ekleri açısından zengin bir dildir.

rnek:

(1) ay-cı-lık

(2) al-dır-t-tır-an

Bu iki örnekte görüldüğü üzere kelime kök ve gövdelerine eklenen yapım ekleri ile yeni kelimeler üretilmiştir. Bazen çekim ekleri yapım ekleri fonksiyonunda kullanılabilir. Mesela; Türkçedeki “gir-di” kelimesindeki {-di} eki çekim eki olarak değerlendirilirse geçmiş zaman anlamı verir; fakat eğer yapım eki olarak değerlendirilirse “gir” köküne eklenip yeni bir anlam olan ve bir üretim için gerekli olan şeyler bütünü anlamındaki “girdi” olarak, yani yeni bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu, “söz-de”, “göz-de”, “candan”, ... örnekleriyle çoğaltabiliriz (Demirci, 2015: 162-163). Çekim eklerinin yapım eki olarak kullanılma durumu Kürtçede de vardır.

Örnek:

(1)

Ne-dan-a	te	gelek	Zor-a	wan	bir
olumsuzluk eki.- vermek: g.z.k.-izf. dişil	2tekil. eğik	çok	zor-izf. dişil	3çoğul. eğik	götürmek: g.z.k.- 3tekil
Vermemen onları çok kızdırdı.					

(2)

Wan	pere	ne-da-n
3çoğul. eğik	para	olumsuzluk eki.-vermek: g.z.k. -3çoğul
Onlar paraları vermediler.		

(1)'deki “nedan” (vermemek) kelimesindeki {ne-} ön eki yapım eki olarak kullanılırken (2)'deki “nedan” (vermediler) kelimesindeki {ne-} ön eki çekim eki olarak kullanılmıştır. Çekim ekleri ile yapım ekleri arasındaki ayrımı göstermek konuyu daha anlaşılır hale getireceğinden, farkları şöyle sıralayabiliriz:

1. Çekim ekleri cinsiyet, durum, sayı gibi gramatik özellikleri taşıırken yapım eklerinde bu özellikler yoktur.

2. Yapım ekleri yeni kelimeler oluşturur ve bu kelimeler çekim ekleri alırlar. Çekim ekleri ise kelimenin türünü değiştirmez.

3. Yapım ekleri kelime gövdelerine eklendiğinde, bazen kelimenin türünü değiştirebildiği gibi bazen değiştirmemektedir. Mesela; “göz” kelimesi isim iken aldığı {-cı} yapım eki ile sıfat olan “gözcü”ye dönüşür. Yine “göz” ismi aldığı {-lık} yapım eki ile kelimenin türünü değiştirmeden yine isim olan “gözlük” kelimesini türetir.

4. Yapım eklerinin kullanımı zorunlu olmamakla birlikte, çekim eklerinin kullanımı zorunludur. Mesela; eğer bir isim çoğul ise bunu çoğul çekim eki ile belirtmek zorundayız (Velupillai, 2012: 116). Mesela; “kız” kelimesi çoğul olarak kullanılacaksa {-lar} çoğul çekim ekinin kullanılması zorunludur, fakat bu kelimeye herhangi bir yapım ekinin getirilmesi şartı aranmaz.

Kelimelerin türetilmesinde bazı kurallar vardır. Kelimeler türetilindiğinde, bir tespihin taşları gibi yan yana dizilerek değil bir soğanın parçaları gibi iç içe bir şekilde türetilir (Lieber, 2009: 37). Farklı bir deyişle her yapım eki, kelimenin gövdesine eklendiğinde, bir kurala göre eklenir. Örneğin; Kürtçedeki “guhêrbar” (değişken değişebilen) kelimesini incelediğimizde, bu kelime normalde “guherîn” (değişmek) fiilinin “guhêr” (değişme) şeklinde isimleşmesinden sonra {-bar} son ekini almış ve “guhêrbar” şekline dönüşmüştür. Eğer bu son hali olumsuz yaparsak, yani, olumsuzluk ön eki olan {ne-}’yi eklersek, “neguhêrbar” (değişken olmayan, değişemeyen) kelimesini elde ederiz. Biz olumsuzluk ön ekini bu kelime daha ilk aşamadayken yani daha fiilken eklersek “neguhêrîn” (değişmeme) şekline döner. Bu durumda, “neguhêrbar” (değişken olmayan, değişmeyen) de {ne-} olumsuzluk eki yapım eki iken “neguherin” (değişmediler) de olumsuzluk çekim ekidir; çünkü olumsuz yapım eki isimleri ve sıfatları olumsuz yaparken olumsuz çekim eki fiilleri olumsuz yapar.

Yapım ekleri anlamsal olarak tüm dünya dillerinde bir sınıflandırma içine girebilmektedir. Bu sınıflandırmanın alt bölümleri şöyledir: Kişi yapım ekleri, olumsuzluk ve mahrumiyet yapım ekleri, edatsal ve ilişkisel yapım ekleri, miktar yapım ekleri ve küçültme yapım ekleri (Lieber, 2009: 40).

Kişi belirten yapım ekleri: Bu tür yapım ekleriyle isim veya fiil kök ve gövdelerinden insan isimleri yapılır. Örneğin; Kürtçedeki {-awêr/-awer} eki “dilawêr”

(gönlü yanık, cesur), “cengawer” (babayiğit); {-ende} eki “şermende” (utangaç); {-mend} eki “bawermend” (inançlı), “dewlemend” (zengin), “hunermend” (sanatçı); {-nak} eki “agirnak” (ateşli), “dilnak” (alçak gönüllü); {-van} eki “dilovan” (seven), “berxvan” (kuzu çobanı), ... yapımına yarar (Bedir Han ve Lescot, 2004: 286-88)

Olumsuzluk ve mahrumiyet belirten yapım ekleri olumsuzluk ve mahrumiyet anlamı verir: Kürtçedeki örnekleri: {ne-} ön eki ile yapılanlar “nebaş” (iyi olmayan), “nemêr” (erkek olmayan), “nexweş” (hasta olan), ... ve {bê-} ile yapılanlar; “bêîman” (imansız), “bêwîcdan” (vicdansız), “bêar” (arsız), “bêheya” (hayasız), vb. (Bedir Han veLescot, 2004: 284).

Edatsal ve ilişkisel yapım ekleri: Bu ekler ile yer ve zaman ilişkisi verilir. Kürtçe örneklerine bakacak olursak: “berbang” (sabaha karşı), “berbext” (talihe doğru), “berdest”deki (elin dibinde) {ber-} ve “bindest” (esaret altında), “binçeng” (kol altında), “bincame”deki (iki yüzlü) {bin-} ekleri örnek verilebilir(Bedir Han veLescot, 2004: 284).

Miktar belirten yapım ekleri: Miktar belirtirler. Kürtçedeki örnekleri: “yekaheng”(tek aheng) ve “yekçav”deki (tek göz) {yek-}; “durû” (iki yüzlü) deki {du-}; “sêgoşe”deki (üçgen) {sê-}; “çarpê”deki (dört ayaklı: eşek) {çar-}, “pêncbare”deki (beş seferlik) {pênc-} ve {-bare} ... ekleri örnek verilebilir (Bedir Han veLescot, 2004: 284).

Küçültme ve büyüklük belirten yapım eklerine Kürtçede örnek verecek olursak: “keçik” (kızcağız), “mêrik” (adamcağız), “berxik”daki (kuzucuk) {-ik}eki.

1.2.1.2. Birleşmeyle Kelime Yapımı

Kelimeleri birleştirip yeni kelimeler oluşturma en yaygın kelime yapım yöntemlerinden biridir. Kelime birleştirme ile kelime yapma yolları çok fazladır. Kelime birleştirme ile hem yeni isimler ve isim türlü kelimeler hem de fiiller oluşturulabilir. Bileşik kelimelerde asıl olan şey en az iki kök ya da gövdenin birleşmesidir (Demirci, 2015: 163; Lieber, 2009: 43). Bileşik kelimelerin bir kısmı birbiri ile kaynaşıp yazılırken bir kısmı ise ayrı yazılır. Bileşik kelime yapma yöntemleri çoktur. Mesela;

isim+isim: {av-bend} (su bendi), {alî-kar} (yardımcı), {mêr-xwas} (yiğit), {herkes} (herkes), {giran-biha} (pahalı), ...

isim+sıfat: {bejin-zirav}(ince boylu), {guh-bel} (kepçe kulaklı), {poz-bilind} (kendini beğenmiş), {rû-reş} (utanmaz), {rû-geş} (ak yüzlü), ...

isim+fiil: {rast-go} (doğru sözlü), {ked-xwar} (emek yiyen), {deng-dan} (ses getirme), {xwe-za} (doğa), {kul-lê-ketê} (bela bulasıca), ...

isim+fiil emir kökü: {deng-bêj} (halk sanatçısı), {dûr-bîn} (ileri görüşlü), {du-ajo} (yardımcı çoban), ...

isim+edat+isim: {rast-bi-rast} (doğrudan doğruya), {dev-bi-xwîn} (ağzı kanlı), {dil-bi-kul} (gönlü yaralı), ...

isim+yardımcı ses+isim: {kal-e-mêr} (yaşlı adam), {kar-û-bar} (işler güçler), {germ-a-germ} (sıcağı sıcağına), “tirs û xof” (korku ve endişe), ...

fiil+yardımcı ses+fiil: {got-e-got} (tartışma), {dan-û-stendin} (alış veriş), {hat-û-çû} (gelgit, trafik), ...

isim+yardımcı ses+isim+yardımcı ses: {şil-û-pil-o}(sırlı sıklam), {sist-o-mist-o}(gevşek), ... (Baran, 2012: 51-54).

Bunlarla birlikte bazı bileşik kelimelerin yapımında bunlardan farklı yöntemler de kullanılır ve bazıları ayrı yazılır. Mesela; “bivênevê” (ister istemez), “gurmegurm” (gümbür gümbür), “helkehelk” (nefes nefese), “hema hema” (neredeysel), “kêm zêde” (aşağı yukarı), “pirr pirr” (çok fazla), “kurtepişt” (dedikodu), “hurmhurm” (güm güm), ... (Baran, 2012: 51-54). Yardımcı sesle, daha önce belirttiğimiz üzere iç ek değillerdir (Bedir Han ve Lescot, 2004: 277-78). Latince de bu türden yardımcı sesler vardır ve bunlar için ya interfiks yada birleştirici element tabiri kullanılır (Lieber, 2009: 46).

Bileşik kelimeler sadece iki kök ya da gövdeden yapılan kelimeler değildir. Birleşik kelime oluşturma süreci tekrarlamalı bir süreçtir. Bu tekrarlamalı süreçte iki kök

veya gövdeden oluşan bileşik kelime farklı bir yapım eki ya da kelimeyle birleşip yeni bir kelime meydana getirebilir (Lieber, 2009: 44). Mesela; “nebinavkirî” (isimlendirilmemiş) kelimesi parçalara ayrılırsa böyle bir yapı görülecektir: {ne-{{bi-{-nav-}}-kirî}} {olumsuzluk yapım eki-{{sız-{{-isim-}}-yapılma}}}. Bu duruma Kürtçe bir romandan örnek getirecek olursak:

Örnek: Qey dinya wiha dibe gur-xane, kûçik-xane, mar-xane, kurm-xane, êş-xane, xayîn-xane, bê-bav-xane, kî-bi-kê-dikare-xane, tu-tişt-ne-hêja-ye-ku-mirov-xwe-ji-bo-kesekî-biêşîne-xane,...(Jiyan, 2017: Berga paşiyê).

‘Dünya böyle, kurtlar hanesi, köpekler hanesi, yılanlar hanesi, kurtçuklar hanesi, acılar hanesi, hayımlar hanesi, bahtsızlar hanesi, kim kimi yenerse o haklıdır diyenlerin hanesi, hiç bir şey kendini başkası için üzemeye değmez diyenler hanesi mi olur? ...’

Yukarıdaki örnekte tire (-) ile bileştirilen kelimeler bileşik kelime örnekleridir.

Bileşik sözcüğün kök veya gövdesinden birisi o sözcüğün ana sözcüğü konumundadır. Bu kelime ilk gelen kök veya gövde yada sonra gelen kök veya gövde olabilmektedir. Bazen her iki kelime de ana kelime olabilmektedir. Mesela; İngilizcede ana kelime bileşik sözcüğün sağındaki kelimeyken Fransızca ve Vietnamcada bileşik sözcüğün her iki tarafındaki kelime ana kelime olabilmektedir (Lieber, 2009: 46). Kürtçede ana kelime bazen sağdaki iken bazen soldaki kelime olabilmektedir. Bazen de her iki taraftaki kelime ana kelime olabilmektedir. Mesela; DêleGUR (dişi kurt), heyveRON (ay ışığı), şeveREŞ (gece karanlığı) sağ taraftaki sözcüğün bileşik sözcüğün ana sözcüğü olduğuna örnek iken; KESKESOR (gök kuşağı) her iki taraftaki kelimelerin ana kelime olduğu duruma ve KUREbav (üvey evlat), PISaxa (ağa çocuğu) ise sol taraftaki sözcüğün ana kelime olduğu durumlara örnektir.

Bileşik kelimelerin içindeki kök ve gövdelerin birbirleri ile olan ilişkileri bağlamında da bu kelimeler bir ayrıma uğramaktadır. Bu ayrım köksel bileşik kelimeler ve sentetik bileşik kelimeler şeklinde olabilmektedir (Lieber, 2009: 47). Sentetik bileşik kelimelerde sözcüğün bir kelimesi fiildir ve diğer kelimesi bu fiilin katılanı

(argument)'dir. Mesela; “nanda” (ekmek veren), bileşik kelimesinde “da” (vermek) fiilinin nesne olan katılanı “nan” (ekmek) bileşik kelimenin diğer kısmıdır; “Devken” (güler yüzlü) bileşik kelimesinin bir parçası “kenin” (gülmek) fiili iken diğer parçası ise katılanı olan “dev” (ağız)'dır; “tîravêj” (mızrak atıcısı) kelimesinin fiili “avêtin” (atmak) ve katılanı “tîr” mızraktır; “çîrokbêj” (hikayeci) kelimesinin fiili “gotin” (söylemek) bu fiilin şimdiki zaman çekimi “bêj” (söyle) iken katılımcısı “çîrok” (hikaye)'dir; soldirû (ayakkabı tamircisi) bileşik kelimesinin fiili “dirûtin” (dikmek) iken katılımcısı “sol” (ayakkabı)dur ve son olarak “xeberguhez” (haber taşıyıcısı) kelimesinin fiil parçası “guhestin” (taşımak, aktarmak) iken katılımcısı “xeber” (haber)'dir.

Köksel bileşik kelimelerde ise bileşik sözcüğün parçaları isim, sıfat veya fiillerden oluşabilmektedir. Burada önemli olan bunlar arasında fiil ile fiilin katılımcısı arasında var olan ilişkinin olmamasıdır (Lieber, 2009: 42). Mesela; “dotmam” (amca kızı), “kirasderpe” (iç çamaşırı), “pismam” (amcaoğlu), ...

Bileşik kelimelerin içyapısıyla ilgili sınıflandırmalar yukarıda bahsedilen durumlarla sınırlı değildir. Daha ayrıntılı bir sınıflandırma Lieber (2009: 47) tarafından şu şekilde yapılmıştır: Bağlamsal (attributive) bileşik kelimeler, eşgüdümlü (coordinate) bileşik kelimeler ve tabi (subordinate) bileşik kelimeler. Bağlamsal bileşik kelimelerde, bileşik kelimedeki bağlı kelime ana sözcüğün niteliğini belirler. Mesela; “baldirêj” (uzun boylu) bileşik kelimesinde “bal” (boy) ana sözcüğü “dirêj” (uzun) yan sözcüğü tarafından nitelenmiştir. Yine bu durum “bakur” (kuzey rüzgarı), “çavsor” (gözü dönmüş), rêhesin (demir yolu) bileşik kelimelerinde de aynı durum vardır.

Eşgüdümlü bileşik kelimelerde, bir önceki durumda olduğu gibi bağlamsal bir durum yoktur. Bunun aksine bileşik kelimedeki kelimelerin her ikisi de ana kelime rolünü üstlenir. Mesela; “keskesor” (gökkuşağı), “karûbar” (işler güçler), “danûsitandin” (alış veriş), vb.

Tabi bileşik sözcüğün bir parçası diğer parçasının katılımcısı olarak işlev görür. Bu tür bileşik kelimeler, genelde bileşik sözcüğün bir tarafı fiil olduğunda karşımıza çıkmaktadır. Aslında yukarıda bahsettiğimiz sentetik bileşik kelimeler ile aynı şeydir.

Bağlamsal, eşgüdümlü ve tabî bileşik kelimelerin her biri de iki bölüme ayrılmaktadırlar: (1) içten bağlantılı, (2) dış merkezli. Eğer bileşik sözcüğün kendisi bu sözcüğün ana sözcüğüne işaret ediyorsa içten bağlantılı, eğer ana sözcüğe işaret etmiyorsa dıştan bağlantılıdır (Lieber, 2009: 48-49). Bileşik kelimelerin türlerini bir tabloda vermek gerekirse:

Tablo 8: Bileşik Kelime Türleri

Bağlantsal Bileşik Kelimeler	İçten bağlantılı	“BAL-dirêj” (uzun boylu), “Ar-AV” (ateş suyu), “PIS-mam” (amca oğlu), “RÊ-hesin” (demir yolu), ...
	Dış merkezli	“BA-kur” (Kuzey), “ÇAV-sor”(gözü dönmüş), “Nan-kor” (nankör), ...
Eşgüdümlü Bileşik Kelimeler	İçten bağlantılı	“karûbar” (işler güçler), “kirasderpe” (iç çamaşırı), ...
	Dış merkezli	“keskesor” (gök kuşağı),
Tabî Bileşik Kelimeler	İçten bağlantılı	“tîravêj” (mızrak atıcısı), “çîrokbêj” (hikayeci), “soldirû” (ayakkabı tamircisi),
	Dış merkezli	xeberguhêz (boş boğaz, haber aktaran), avjên (yüzücü), destmal (mendil), ...

(Lieber, 2009: 49)¹⁶

1.2.2. Kelime Türleri

Kelime türleri açık ve kapalı kelime türleri olarak ikiye ayrılır. Açık kelime türleri içine birçok yeni kelime alabilir ve leksikaldir. Kapalı kelime türleri ise fonksiyoneldir (Velupillai, 2012: 122). Yani, yeni kelimelerin üretilebilmesi bu kelime gruplarında zordur. Bununla birlikte, cümlede bazı fonksiyonları yerlerine getirirler.

¹⁶ Bu tablodaki örnekler bu tezin yazarı tarafından Kürtçeye uygun bir şekilde değiştirilmiştir.

1.2.2.1. Açık Kelime Türleri

Açık kelime türleri genel itibariyle somut ve spesifik bir anlam taşıyan kelime gruplarıdır. Genel itibariyle dört grup altında toplanırlar: İsimler, fiiller, sıfatlar ve zarflar (Velupillai, 2012: 122).

A. İsimler

İsimler doğadaki canlı ve cansız varlıklarla birlikte fikirleri, durumları, duygu ve düşünceleri isimlendirmek için kullanılır. Eskiden beri isimler özel ve cins isimler olarak bir ayrıma tabi tutulurlar. Yine isimler gösterdikleri şeye göre de bir ayrıma tabi tutulurlar, Şöyle ki somut isimler (taş, araba, bulut, elma, ...), soyut isimler (fikir, his, adalet, mutluluk, ...), araç isimleri (çekiç, silgi, mala, ...), fiil isimleri (döndürmek, gitme, gelme, ...), yapıcı isimler (çoban, işçi, çevirmen, ...), topluluk isimleri (sürü, grup, ...), küçültücü isimler (kızcaz, yavrucak,) (Aksan, 2015: 85-86).

Dilbilimsel olarak ise isimler, sayı (kaç tane isim kast edilmektedir), durum (cümlede hangi rolü üstlenmiştir), cinsiyet (isim hangi cinsiyete ya da alt gruba aittir), belirlilik (kast edilen isim belirli mi yoksa belirsiz mi) olarak gösterilirler. Yine, isimler işaret sıfatlarıyla birlikte de bir bütün oluşturabilirler. Son olarak isimler bir cümle içerisinde o cümlenin fiilinin özne, nesne, dolaylı tümleç gibi katılımcıları fonksiyonlarında da kullanılabilirler (Velupillai, 2012: 123).

B. Fiiller

Olay (gitmek, gelmek, yapmak, ...) ve durumları (bilmek, olmak, var olmak, ...) gösteren kelimelere fiil denir. Gramatik olarak ise (1) zaman (olay ve durumu zaman içerisinde gösterme), (2) görünüş (olay ve durum üzerindeki perspektifsel yaklaşım), (3) kip (olay ya da durum karşısında konuşmacının tutumu), (4) çatı (olay ya da durumun etken ya da edilgenlik durumu), (5) valansi (valancy) (katılımcı sayısı: geçişlilik durumu), (6) polariti (polarity) (olay ya da durumun olumlu ya da olumsuzluk durumu) durumlarını üzerinde gösterir. Fonksiyonel olarak cümlede yüklem görevindedir. Bu

fonksiyonuyla katılımcılar arasındaki ilişkiyi kurar (Anward 2006: 408; Velupillai, 2012: 123-24).

Kürtçede fiil kökleri ikiye ayrılır: Geçmiş zaman fiil kökü ve şimdiki zaman fiil kökü. Bu durum birçok İrani dilde vardır. Bu ayrım her ne kadar bir noktaya kadar bir sistematik içerisinde verilebilse de bu ayrımı gösterecek kesin bir kurallar bütünü yoktur (Haig ve Öpengin, 2015: 26-27). Mesela; Kürtçede “çûyîn” (gitmek) fiilinin geçmiş zaman kökü “çû” (gitti) ve şimdiki zaman kökü “-ç-”dir. Bu fiilin geçmiş zaman ve şimdiki zaman kökleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için bir kısım kurallar konabilir; fakat, “gotin” (söylemek) fiili için hiçbir kural konulamaz; çünkü, “gotin” (söylemek) fiilinin geçmiş zaman kökü “got” (söyledi) iken şimdiki zaman kökü “bêj” (söyle)dir.

Kürtçede her ne kadar fiiller grubu açık bir kelime grubu olarak kabul edilse de diğer diller ile karşılaştırıldığında göreceli olarak kapalı bir gruptur; çünkü Kürtçede 150 civarında normal fiil vardır ve bu fiiller {-and} eki hariç hiç bir şekilde farklı yapımları alıp türetilmemektedirler. {-and}'a örnek verecek olursak “gerîn” (gezmek) > “gerandin” (gezdirmek). Bununla birlikte, Kürtçede yeni bir fiil oluşturulmaya çalışıldığı zaman, “bûn” (olmak), “kirin” (yapmak), “dan” (vermek), ... gibi bir kısım yardımcı fiillerle birlikte o fiille alakalı isim veya bazı edatlar kullanılarak yeni fiiller oluşturulur (Haig ve Öpengin, 2015: 27). Örneğin; “derew kirin” (yalan söylemek), “dest pê kirin” (başlamak), “lê xistin” (dövmek, vurmak), ...

C. Sıfatlar

Sıfatlar da açık kelime gruplarından bir gruptur. İsimlerin büyüklük, şekil, renk, ... gibi özelliklerini ya da sayılarını belirtmek için kullanılır. Bu bölümde sayı sıfatları (hindik (az), pir (çok), piçek (biraz), hindikek (azıcık), ... gibi) üzerinde durulmayacaktır; çünkü bu grup kapalı kelime grupları içerisinde değerlendirilir (Velupillai, 2012: 126). Kurmancide sıfatlar, isimlerin sayısı, cinsiyeti ve gramatik durumu ile bir uyum içerisine girmemektedir.

Örnek:

Mêrik-ê	çeleng	jinik-a	rind	di-bîn-e
Adam-izf. eril	güzel	kadın-izf. dişil	güzel	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
Yakışıklı adam güzel kadını görüyor.				

Bu cümlenin öznesi olan “mêrikê çeleng” (yakışıklı adam) direkt durumda eril tekil bir isim ve nesnesi olan “jinika rind” (güzel kadın) da eğik durumda dişil tekil olmasına rağmen, sıfat olan “çeleng” (yakışıklı) ve “rind” (güzel) ne durum açısından, ne cinsiyet açısından ne de sayı açısından nitelediği isim tarafından etkilenmemiştir, fakat bu durum bazı dünya dillerinde farklı olabilmektedir. Yani, sıfat beraber kullanıldığı ismin cinsiyetinden, durumundan ve sayısından etkilenebilir. Almancada bu vardır.

Örnek:

(1)

Nominatif	der	dick-e	Mann
	Belirlilik eki. eril. tekil.	Şişman- eril. tekil	Adam. eril. tekil
Şişman adam			

(2)

Akuzatif	den	dick-en	Mann
	Belirlilik eki. eril. tekil.	Şişman- eril. tekil	Adam eril. tekil
Şişman adamı...			

(3)

Nominatif /Akuzatif	die	dick-e	Frau
	Belirlilik eki. dişil. tekil.	Şişman- dişil. tekil	Kadın. dişil. tekil
Şişman kadın			

(4)

Nominatif/Akuzatif	die	dick-en	Männer
	Belirlilik eki. eril. çoğul	Şişman-eril. çoğul	Adam. eril. çoğul
Şişman adamlar			

(Block, 2013: 18-19)

Yukarıda (1)'inci örnekte nominatif durumda tekil, eril bir ismin "Mann" (adam) bir sıfat ve belirlilik eki ile beraber kullanımı verilmiştir. Bu durumda belirlilik eki "der" iken "dick" (şişman) sıfatı da nitelediği isim ile uyum içine girmek için {-e} ekini almıştır. Bununla birlikte, (2)'ninci örnekte görüldüğü üzere aynı eril, belirli ve tekil isim "Mann" (adam)'ın akuzatif durumda kullanımında, hem belirlilik ekinin "der" dan "den" e dönüştüğünü hem de sıfata gelen {-e} ekinin {-en}'e dönüştüğünü görmekteyiz. Yani, ismin durumunun değişmesi ile sıfat ile sıfatın nitelediği isim arasındaki uyumu gösteren ekin de değiştiğini görmekteyiz.

(3)'te sıfat ile nitelenen ismin cinsiyetinin değişmesi durumunda meydana gelen uyum durumu gösterilmektedir. Yani, (1)'de nominatif durumda eril bir ismin belirlilik eki "der" iken ismin cinsiyetinin eril değil de dişil olması sonucu belirlilik ekinin "die" ye dönüştüğünü görmekteyiz. Yine, sıfatın uyum için aldığı ek (2)'de eril ve akuzatif durum için {-en} iken , dişil akuzatif durumda {-e}'ye dönüştüğünü görmekteyiz. Başka bir değiş ile ismin cinsiyetinin değişmesi ile sıfat ile sıfatın nitelediği isim arasındaki uyumu gösteren ekin de değiştiğini görmekteyiz.

Son olarak (4)'üncü örnekte çoğul eril bir ismin hem nominatif hem de akuzatif durum için aynı formada kullanıldığı fakat hem nominatif tekil hem de akuzatif tekilden farklı uyum ekleri aldığını görmekteyiz. Yani, nominatif, tekil ve eril durumda "der" ve akuzatif, tekil ve eril durumda "den" olan belirlilik eki; çoğul, eril, nominatif ve akuzatif durumda "die" ye dönüşmüştür. Bununla birlikte, sıfat ile uyumda, nominatif, tekil ve eril için {-e} eki ile uyum sağlanırken nominatif, çoğul, eril durumda {-en} eki ile bir uyum sağlanmıştır. Bununla birlikte akuzatif tekil ve çoğul işaretlemenin aynı olduğunu

görmekteyiz. Sonuç olarak, isimin sayısının değişmesi ile sıfat ve sıfatın nitelediği isim arasındaki uyumu gösteren ekin de değiştiğişebildiğini görmekteyiz.

Sıfatlar üç şekilde karşılaştırılabilir: Olumlu-olumsuz, karşılaştırma ve üstünlük (Velupillai, 2012: 126). Karşılaştırma ve üstünlük ya bir kısım ekler ile, ya kelime sırasına göre ya da her ikisinin göre yapılmaktadır. Kürtçede karşılaştırma {-tir} ekinin sıfattan sonra getirilmesi ile yapılır. Yine, üstünlük {-tirin} ekinin sıfata getirilmesi ya da sıfattan önce “herî” (en) kelimesinin kullanılmasıyla yapılır.

Örnek:

(1)

Pez	ji	beran-an	zêde-tir in.
koyun. direkt	Den/dan: edat	koç-eğik. çoğul	çok-sıfat karşılaştırma.eki. 3çoğul
Koyunlar koçlardan daha çoktur.			

(2)

Ez	zêde-tirîn	ji	Sînem-ê	hez	di-ki-m
1tekil.direkt	çok-sıfat üstünlük eki	den/dan: edat	Sinem-eğik. dişil	sevmek	ş.z.e.- yapmak: ş.z.k.-1tekil
Ben en çok Sinem'i seviyorum.					

(1)'de “pez” (koyun)'ların “beran” (koç)'lardan çok olduğu “zêde” (çok) sıfatına getirilen {-tir} eki ile sağlanmıştır. Bununla birlikte, ilk gelen ikinci gelene göre o sıfatla bildirilen özelliğe göre daha çok ya da daha azdır. (2)'de ise en çok anlamı “zêde” sıfatına getirilen {-tirîn} eki ile verilmiştir. Burada {-tirîn} eki yerine, en anlamına gelen “herî” (en) kelimesinin sıfattan önce kullanılmasıyla da sıfatta üstünlük verilebilirdi.

Sıfatlar iki şekilde kullanılabilir: Ya bir ismi modifiye edecek şekilde ya da bir cümlede yüklem rolü yüklenecek şekilde kullanılabilir (Velupillai, 2012: 127).

Örnek:

(1)

sêv-a	mezin
elma-izf. dişil	büyük
Büyük elma	

(2)

Ev	sêv	mezin e
Bu: İşret sıfatı. direkt	elma	büyük kopula. 3tekil.
Bu elma büyüktür.		

(1) ismi modifiye eden sıfat kullanımına örnek iken (2) yüklem görevinde kullanılan sıfata örnek oluşturmaktadır.

D. Zarflar

Son açık kelime türü zarflardır. Zarflar diğer açık kelime gruplarına göre biraz daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Zarflar isimler hariç diğer tüm kelime türleri modifiye edebilir. Diğer bir tabir ile zarf, fiil, sıfat ve zarflar gibi kelime türlerini, zaman, yer, bakış, durum, sebep, sayı ve miktar olarak modifiye eden kelimelerdir (Tan, 2015: 183). Kürtçe zarflar altı başlık altında toplanabilir:

(1) Durum zarfları:

Örnek:

Min	mîna	şêr-an	li	ber	xwe	da
1tekil. eğik	gibi	arşlan-eğik. çoğul	de/da: edat	yan	kendi	vermek: g.z.k. 3tekil
Ben arşlanlar gibi direndim.						

Burada “mina şêran” (arşlanlar gibi) zarfı “li ber xwe dan” (direnmek) fiilini modifiye etmiştir.

2) Zaman zarfları:

Örnek:

Duh	heval-ê	min	hat-e	vir
Dün	arkadaş-izf. eril	1tekil.eğik	gelmek: g.z.k.-yönelme eki	bura
Dün arkadaşım buraya geldi.				

Bu örnekte “duh” (dün) zaman zarfı “hat” (gelmek) fiilini zaman açısından modifiye etmiştir.

(3) Yer ve yön zarfları:

Örnek:

Ez	bi	wir	de	çû-m
1tekil.direkt	e/a:edat	ora	e/a:edat	gitmek:g.z.k. -1tekil
Ben oraya doğru gittim.				

Bu örnekte “bi wir de” (oraya) zarfı “çûn” (gitmek) fiilini yer ve yön açısından modifiye etmiştir.

(4) Soru zarfları:

Örnek:

Tu	ji	ku	tê-yî
2tekil. direkt	den/dan: edat	nere	gelmek: ş.z.k.-2tekil
Nerden geliyorsun?			

Bu örnekte “ji ku” (nerden) zarfı “hatin” (gelmek) fiilini soru açısından modifiye etmiştir.

(5) İşaret Zarfları:

Örnek:

Min	ji	te	re	wisa	ne-got
1tekil. direkt	e/a: edat	2tekil. eğik	e/a: edat	öyle	olumsuz.g.z.e.-söylemek:g.z.k. 3tekil

Sana öyle demedim.

Burada “wisa” (öyle) zarfı “gotin” (söylemek) fiilini işaret yönünden modifiye etmiştir.

(6) Miktar Zarfları

Örnek:

Ev	heval	kêm	di-peyiv-e
bu: işaret sıfatı. direkt	arkadaş. direkt	az	ş.z.e.-konuşmak: ş.z.k. -3tekil
Bu arkadaş az konuşuyor.			

Burada ise “kêm” (az) zarfı “peyvîn” fiilini miktar açısından modifiye etmiştir.

Hengeveld ve diğerleri (2004) gibi araştırmacılar açık kelime türlerini hiyerarşik bir şekilde sıralamıştır. Bu hiyerarşi fiiller ile başlayıp, sırasıyla isimler, sıfatlar şeklinde devam eder ve zarflar ile son bulur. Bu hiyerarşi ile kast edilen ise hiyerarşide ilk sırada gelen kelime türü en kuvvetli ihtimal ile açık kelime türü içerisinde yer alırken en son gelen kelime türleri ise en düşük ihtimalle açık kelime türleri arasında yer alır. Yani, eğer bir dilde sıfatlar açık kelime türü olarak karşımıza çıkarsa fiiller ve isimlerin kesin olarak açık kelime türü olduğu kanısına varabiliriz (Velupillai, 2012: 131).

1.2.2.2. Kapalı Kelime Türleri

Kapalı kelime türleri fonksiyonel bir özelliğe sahiptirler. Yani, genel olarak gramatik fonksiyonlar yerine getiren, soyut, genel, hatta bazen anlamsız kelime türleridir. Açık kelime türlerinde her bir kelime türünün birçok üyesi vardır ve kelime türleri çoğaltılmaya elverişlidir, fakat kapalı kelime türlerinde, türlerin üye sayısı azdır ve çoğaltılmaya müsait değildir (Velupillai, 2012: 131).

A. Zamirler

Zamirler isim veya tamlamalar yerine kullanılır. Bu kapalı kelime türü göreceli olarak geniştir. Dünya dillerinde, zamirler bazı alt bölümler altında incelenir. Bunlar: Kişi zamirleri, sahiplik zamirleri, işaret zamirleri, dönüşlü zamirler, işteş zamirler, belgisiz zamirler, ilgi zamirleri ve soru zamirleri (Velupillai, 2012: 133).

Kişi zamirleri cümlede konuşucu (ben, siz, biz, gibi), işaret edilen (sen) ve bunlar gibi cümlenin içeriğinin onları açık bir şekilde gösterdiği unsurlara işaret eder. Dünyadaki bir çok dilde, kişi zamirleri, üç kişi (birinci, ikinci ve üçüncü kişiler) ve iki sayı (tekil ve çoğul) olmak üzere sınıflandırılır (Velupillai, 2012: 133). Kürtçede kişi zamirleri, direkt ve eğik olmak üzere iki durumda karşımıza çıkmaktadırlar. Bedir Han ve Lescot (2004: 123) bunu özen durumundaki şahıs zamirleri ve tümleç durumundaki şahıs zamirleri şeklinde sınıflandırır. Bununla birlikte, üçüncü tekil şahıs, eğik durumda, cinsiyet farklılığı göstermektedir. Eğik kişi zamirleri, Kürtçede, sahiplik zamirleri olarak da kullanılırlar.

Tablo 9: Kurmanci Kürtçesinde Kişi Zamirleri

Kişi Zamirleri	Durum	Tekil	Çoğul
Birinci Şahıs	Direkt	ez	em
	Eğik	min	me
İkinci Şahıs	Direkt	tu	hun
	Eğik	te	we
Üçüncü Şahıs	Direkt	ew	ew
	Eğik	wî (eril)/wê (dişil)	wan

İşaret zamiri cümlede bir şeyi uzaklık ve yakınlık noktasında gösterir. Bunu yaparken bu zamirler Kürtçede sayı, durum ve cinsiyet yönünden çekilirler. Bir tabloda vermek gerekirse şöyle bir tablo karşımıza çıkar:

Tablo 10: Kurmanci Kürtçesinde İşaret Zamirleri

İşaret Zamirleri	Sayı	Direkt Durum	Eğik Durum
Yakın	Tekil	ev	vî (eril)/vê (dişil)
	Çoğul	ev	van
Uzak	Tekil	ew	wî (eril)/wê(dişil)
	Çoğul	ew	wan

Dönüştü zamirlerde cümlede kast edilen şey yine yapıcıya döner. Yani, bir cümlenin içinde tümleç olarak kullanılan ve ister doğrudan, ister örtülü biçimde özneyi temsil edecek olan her zamirin yerini tutar (Bedir Han ve Lescot, 2004: 110). Bazı dünya dillerinde dönüştü zamirler, kişi zamirlerine göre farklı formlar alabilmektedir. Örneğın; bu durum Türkçede vardır.

Örnek:

- (1) Ben kendimi gördüm.
- (2) Sen kendini gördün.
- (3) Biz kendimizi gördük.

Bu örneklerde sırasıyla (1), (2) ve (3)'üncü cümlelerin özneleri, “ben”, “sen” ve “biz” için kullanılan dönüştü zamirler “kendimi”, “kendini” ve “kendimizi” şeklinde sırasıyla aldıkları özneye göre farklı formlarda kullanılmışlardır. Fakat, Kürtçede dönüştü zamir sadece bir formdadır ve tüm kişi zamirleri için yalnızca bu form kullanılır.

Örnek:

(1)

Ez	xwe	di-bîn-im
1tekil. direkt	Kendi: DönüŖlü zamiri	Ŗ.z.e.-görmek: Ŗ.z.k.-1tekil
Ben kendimi görüyorum.		

(2)

Tu	xwe	di-bîn-î
2tekil. direkt	kendi: DönüŖlü zamiri	Ŗ.z.e.-görmek: Ŗ.z.k.-2tekil
Sen kendini görüyorsun.		

Yukarıdaki örnekte de görüleceği üzere öznesi ne olursa olsun, (1)'de "ez" (ben. direkt) ve (2)'de "tu" (sen: direkt), dönüŖlü zamirin deđiŖmeyip aynı form olan "xwe" (kendi) Ŗeklinde kaldığını görmekteyiz. Bu durum diğer zamirler için de geçerlidir. Bu durumla birlikte, sahiplik bildiren dönüŖlü zamirlerinde de tek form kullanılmaktadır.

Örnek:

(1)

Ez	sol-ên	xwe	di-bin-im
1tekil. direkt	ayakkabı-izf. çoğul	kendi: dönüŖlü zamiri	Ŗ.z.e.-görmek: Ŗ.z.k.-1tekil
Ben (kendi) ayakkabılarımı görüyorum.			

(2)

Tu	sol-ên	xwe	di-bin-î
2tekil. direkt	ayakkabı-izf. çoğul	kendi: dönüŖlü zamiri	Ŗ.z.e.-görmek: Ŗ.z.k.-2tekil
Sen (kendi) ayakkabılarını görüyorsun.			

Her iki örnekte de görüldüğü üzere özne hangi kiŖi olursa olsun (1)'de "ez" (ben. direkt) ve (2)'de "tu" (sen. direkt) sahiplik zamiri konumundaki dönüŖlü zamir deđiŖmemektedir.

İşteş zamirleri karşılıklı bir ilişki ve alışverişe işaret eder. Kürtçede ağızlara göre farklı formalar almaktadır. Bu formalar;

“hev” ve ikizleri olan “hevûdin”, “hevûdî”, “hevdi”, “hevûdu (dû)”, “hevdû”;

“yek” ve ikizleri olan “yekûdin”, “yekûdî” “yekdi”, “yekûdu (dû)”, “yekdû”;

Ve “êk” ve ikizleri olan “êkûdin”, “êkûdî” “êkdi”, “êkûdu (dû)”, “êkdû”dır (Bedir Han ve Lescot, 2004: 114) Bununla birlikte Bedir Han ve Lescot tarafından genel olarak “hev” ve ikizleri kullanılmıştır.

Örnek:

(1)

Em	bira-yên	hev	in
1çoğul. direkt	kardeş-izf. çoğul	birbiri: işteş zamiri	3.çoğul
Biz birbirimizin kardeşiyiz.			

(2)

Hun	bira-yên	hev	in
2çoğul. direkt	kardeş-izf.çoğul	birbiri: işteş zamiri	3.çoğul
Siz birbirinizin kardeşlerisiniz.			

Örnekte görüldüğü üzere öznesi hangi kişi zamiri olursa olsun, (1)’de “em” (1çoğul. direkt) ve (2)’de “hun” (2çoğul. direkt) için işteş zamiri olan “hev” (birbiri) hep aynı formda kullanılmaktadır.

İlgi zamirleri yan cümlecik alan bir isim veya tamlamayı açıklarken kullanılır. Kürtçede “ku” (ki) bu görevi görmektedir. Fakat, Tan (2015: 153-154) “ku”nun (ki) Kürtçede yalnız başına ilgi zamiri olarak kullanılamayacağını ifade etmektedir. Ona göre “ku”dan (ki) önce açıklanan isim veya tamlamaların çekirdek öğelerinin cinsiyet ve sayılarına işaret eden “a (dişil)/ê (eril) ve ên (çoğul)” kısımlarının da ilgi zamiri olan “ku”nun (ki) bir parçası olarak kabul edilmesi gerekir. Biz de aynı fikirdeyiz; çünkü “ku” (ki) hem standart Kürtçede hem de bir çok ağızda “o zaman ki” ve “eğer ki” anlamlarını taşımaktadır.

Örnek:

Ku	tu	ne-ç-î	ez	ê	bigirîm
Eğer	2tekil.direkt	olumsuz. tasarlama eki-gitmek:ş.z.k.-2tekil	1tekil. direkt	geniş zaman eki	t.e. -ağlamak:ş.z.k.- 1tekil
Gitmezsen ağlayacağım.					

Görüldüğü üzere “ku” yalnız başına kullanıldığında ilgi zamiri değil, şart bildiren bir kelime olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte bir isim ya da tamlama yan cümlecik aldığı anda, ilgi zamirinin “ku” kısmı kullanılmasa da olur. Ama cinsiyet ve sayı bildiren kısım kullanılmadan ilgi cümlecigi eklenemez. Bu durumda “ku” nun sadece bir bağlayıcı özelliğinin olduğunu, fakat “a/ê/an” kısmının zorunlu olduğunu görmekteyiz.

Örnek:

Ê	(ku)	hat	nexweş	e
Anaforik izf. eril	(ki: Bağlayıcı)	gelmek: g.z.k. 3tekil	hasta	kopula. 3tekil
Gelen hastadır.				

Burada ilgi cümlecigi alan “mêrik” (adam) “ê (ku)” (o ki) ilgi zamiri ile bağlanmış ve “ki” parantez içerisinde verilerek kullanılmasa da cümlede bir eksiklik olmayacağı kastedilmiştir.

Belgisiz zamirler belirsiz olan şeyleri göstermek için kullanılır. Kürtçede “behvan” (falan), “çend” (birkaç, birçok), “filan” (filan), “gelek” (çoğu), “giş /gişk / gî” (herkes), “hemî /hemû” (bütün, tüm), “herçi / heçi” (kim ki, her kim ki), “herkes” (herkes), “hertişt” (herşey), “heryek” (herbiri), ...gibi kelimeler ile belirtilirler (Bedir Han ve Lescot, 2004: 231-234). Bu belgisiz zamirlerin bir kısmı Kürtçede cinsiyet ve sayı anlamında eğik durumda çekilebilirler. Cinsiyet durumunda çekime örnek olarak “herkes” (herkes)’i verebiliriz.

Örnek: (Bedir Han ve Lescot, 2004: 233)

Min	ji	herkes-î	pirsî
1tekil. eğik	den/dan: edat	herkes-eğik. eril	sormak:g.z.k. 3tekil
Herkes sordum.			

Bu örnekte görüldüğü üzere “herkes” (herkes) belgisiz zamir eril ve eğik ek olan {-î} eki ile cinsiyet açısından çekimlenmiştir.

Sayı yönünden çekime ise “Çend” (birkaç, birçok) belgisiz zamirini örnek verebiliriz.

Örnek: (Bedir Han ve Lescot, 2004:231)

Çend-an	genim-ê	xwe	firof
Birçok-eğik.çoğul	buğday-izf. eril	kendi: işteş zamiri	satmak: g.z.k. 3tekil
Birçoğu buğdayını sattı.			

Bu örnekte görüldüğü üzere “çend” (birkaç, birçok) belgisiz zamirinin eğik, çoğul eki olan {-an} ekini alarak “çendan” (birçokları) şeklinde sayı yönünden çekildiği görülmektedir.

Tüm dünya dilleri, cümledeki bazı spesifik bilgilere ulaşmak için bazı yollar izler. Bu bilgilere ulaşmak için bazı sorular sorulur. Bu sorular istenilen şeye göre değişir. Mesela istenilen bilgi, sadece bir onaylama ya da onaylamama şeklinde ise bu tarz durumlarda polar sorular sorulur.

Örnek:

(1)

Ez	hat-im
1tekil. direkt	gelmek: ş.z.k – 1tekil
Ben geldim	

(2)

Tu	do	hat-î?
2tekil. direkt	Dün	gelmek: g.z.k. – 2tekil
Sen dün mü geldin?		

(3)

Na.
Hayır.

Bu örnekte ikinci cümledeki polar soru ile birinci cümleden olumlu ya da olumsuz bir cevap aranmıştır. Bu tür sorularla birlikte, bazen cümle içerisindeki bir isim veya tamlama hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak için de bazı soru tipleri kullanılır. Bu tür sorulara içerik soruları denir (Velupillai, 2012: 352). Bu tür sorular için soru zamirleri kullanılır. Kürtçede soru zamirleri şundadır: “kî/kê” (kim), “çi” (ne), kîjan (hangisi) û çend (kaç). “Kî/kê” (kim) zamiri kişileri sormak için kullanılır. “Kî” direkt durumlarda, “kê” ise eğik durumlarda kullanılır.

Örnek:

(1)

Sînem	Elîf-ê	di-bîn-e
Sinem. direkt	Elif-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k-3tekil
Sinem Elif’i görüyor.		

(2)

Kî	kê	di-bîn-e
Kim: soru zamiri. direkt	kim:soru zamiri. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k-3tekil
Kim kimi görüyor.		

(2)’deki soru ile birdeki kişileri ortaya çıkarmaya çalıştığımızda direkt durumda soru zamirinin “kî” ve eğik durumda ise “kê” olduğunu görmekteyiz. Cümledeki nesnenin ne olduğunu öğrenmek için “çi” soru zamiri kullanılır.

Örnek:

(1)

Nûrî-yî	pirtûk	xwend
Nuri-eğik. eril. ERG	kitap. direkt	okumak: g.z.k. 3tekil
Nuri kitabı okudu.		

(2)

Nûrî-yî	çi	xwend?
Nuri-eğik. eril. ERG	ne: soru zamiri	okumak: g.z.k. 3tekil
Nuri ne okudu?		

(2)'deki "çi" soru zamiri ile (1)'deki "pirtûk" (kitap) bilgisi aranmıştır. Kürtçenin bazı ağızlarında "çi" (ne) soru zamiri de durum işaretleme sisteminde hassasiyet göstermektedir.

Örnek:

Tu	çiyê	di-xwîn-î
2tekil. direkt	ne: eğik. soru zamiri	ş.z.e.-okumak: ş.z.k.-2tekil
Neyi okuyorsun?		

Bu örnekte normalde "çi" (ne) olan ve şeylerin bilgisine ulaşmayı amaçlayan soru zamiri burada bükülüp "çiyê" (neyi) şekline dönüşmüştür. Bu kullanımın komşu dillerdeki, özellikle Tükçedeki, spesifik olan ve spesifik olmayan isimleri belirten özelliğin Kürtçeye girmesi durumuyla da açıklanabilir.

Bir diğer soru zamiri de "Kîjan" (hangisi)'dir. "Kîjan" soru zamiri "kî ji wan" (onlardan kimi?) kelime grubunun kaynaşması sonucu meydana gelmiştir. Bu soru zamirinin cinsiyet ve sayı açısından çekilebildiğini görmekteyiz (Bedir Han ve Lescot, 2004: 240).

Örnek:

(1)

Kîjan-ê	got?
Hangisi-eğik. dişil	söylemek: g.z.k. 3.tekil.
Hangisi söyledi?	

(2)

Kîjan-î	got?
hangisi-eğik. eril	söylemek: g.z.k. 3.tekil
Hangisi söyledi?	

(3)

Kîjan-an	got?
Hangisi-eğik. çoğul	söylemek: g.z.k. 3.tekil
Hangileri söyledi?	

(1)'de {-ê} dişil büküm eki ile, (2)'de {-î} eril büküm eki ile ve (3)'te {-an} çoğul büküm eki ile "kîjan" (hangisi) soru zamirinin büküldüğünü görmekteyiz. Bununla birlikte şunu da söylemek gerekir ki, bazı ağızlarda edatlara ve bu tarz zamirlere gelen ve izafe yapısı kaynaklı dişil ve eril eklerin nötrleştiğini görmekteyiz. Yani, anafirik izafe yapısında, hem eril ek olan {-ê} ve hem de dişil form olan {-a}'ın nötr form olan {-î} formunda kullanıldığını görmekteyiz (bkz. bu tezin 2.1. bölümü). Bu durum doğru olsa "kîjan" (hangisi) soru zamirinin cinsiyet açısından çekildiğini söyleyemeyiz, fakat bu durum doğru olarak kabul edilse bile, bu soru zamirinin gramatik duruma karşı hassas olduğu sonucu, hala doğruluğunu korumaktadır.

Son olarak "çend" (kaç) soru zamirinden bahsedebiliriz. Cinsiyet anlamında bir büküme gitmese de bazı ağızlarda durum yönünden çekilir. Nitekim, Bedir Han ve Lescot (2004: 238) bu zamir için yalnızca çoğullarda eğik eki alabildiğini söylemektedir.

Örnek:

(1)

Çend	hat-in,	çend	çû-n?
kaç: soru zamiri	gelmek: g.z.k. -3.çoğul	kaç: soru zamiri	gitmek: g.z.k. -3.çoğul
Kaç kişi gelip kaç kişi gitti?			

(2) Bedir Han ve Lescot (2004: 238)

Çend-ên	te	hene?
kaç: soru zamiri- izf. çoğul	2tekil. eğik	var?
Sende kaç tane var?		

(1)'de “çend” (kaç) soru zamiri direk durumda kullanılırken (2)'de eğik ve çoğul durumda kullanılmıştır.

B. Edatlar

Edatlar, cümle ile cümlenin edat öbeği arasındaki ilişkiyi kurarlar. Edatlar hem edat öbeğinin başına hem ortasına hem de sonuna gelebilmektedirler. Yine, zaman, mekân ve eşitlik ilişkisini göstermek için kullanılırlar. Ön edatlar edat öbeğinin başına gelirken art edatlar edat öbeğinin sonuna ve iç edatlar edat öbeğinin içine gelir. Dünya dillerinde art edatlar, geldiği yere göre diğer edatlardan daha fazla dilde görülmektedirler (Velupillai, 2012: 141-42). Ön edat ve art edatlar dışında edat öbeğinin her iki tarafına gelen ve “edat takımları” denilen edatlar da vardır.

Kürtçede üç tane sabit ön edat vardır. Bunlar: “ji”, “bi”, “li”dir (Haig ve Öpengin, 2015: 26). Bunlardan her biri çok fazla anlamlar taşıyabilmektedirler. “Ji” ön edatı, edat öbeği ile cümle arasındaki ilişkide, çıkma (ablative) anlamı verir.

Örnek:

Pez	ji	zozan-an	tê-n
Koyun. direkt	den: ön.edat	yayla-eğik. çoğul	gelmek: ş.z.k. - 3.çoğul

Koyunlar yaylalardan geliyorlar.

Bu örnekte çıkma anlamı, yani “nereden” sorusunun cevabı olan “zozan” (yayla) öbeği ile cümle arasındaki ilişki “ji” ön edatı ile verilmektedir.

“Bi” ön edatı cümle ile edat öbeği arasındaki araç durumunu (instrumental) verir.

Örnek:

Min	bi	çakûç-ê	mix	kuta-n
1tekil. eğişik. ERG	ile: ön edat	çekiç-eğişik. dışil	çivi. direkt. ABS	çakmak: g.z.k. -3çoğul
Ben çekiçle çivileri çaktım.				

Bu örnekte görüldüğü üzere “mix kutan” (çivi çakma) fiilinin aracı olan “çakûç” ile bu cümle arasındaki araçsal ilişki “bi” ön edatı ile verilmiştir.

“Li” ön edatıyla cümle ve yer öbeği (locative) arasındaki ilişki verilir.

Örnek:

Em	li	dibistan-ê	ne
1çoğul. direkt	de: ön edat	okul-eğişik. dışil	Kopula .3.çoğul
Biz okuldayız.			

Burada da olunan yer olan “dibistan” (okul) ile cümle arasındaki yersel ilişki “li” ön edatı ile verilmiştir.

Bu ön edatlar dışında, art edat ile kullanılmak zorunda olan “di ... de” edat takımı vardır. Bu edat takımı da “li” edatı gibi yer ilişkisi verir, fakat bu yer ilişkisinde, “di ... de” edatı ile verilenler, belirli bir sınır içindeki yeri kast eder.

Örnek:

Pere	di	nav	kas-ê	de	ne
Para. direkt	de: ön edat	iç	kasa-eğişik. dışil	de: Art edat	kopula. 3.çoğul

Paralar kasanın içindedir.

“Pere” (para)’ların kesin bulunduğu yer olan “kasa” (kasa) ile cümle arasındaki yer ilişkisi “di ... de” edatı ile verilmiştir.

Bahsedilen temel ön edatlar hem kendi başlarına hem de “ve, re, de” art edatları ile beraber kullanılıp edat takımı oluşturabilirler.

“bi ... re” edat takımı beraber olma ilişkisini, “bi ... ve” edat takımı, bir tarafa doğru bir hareket ilişkisini, “bi ... de” edat takımı, bir yere doğru bir hareket ilişkisini verir.

Örnek:

(1)

Ez	bi	wê	re	di-ç-im	mal-ê	
1tekil. direkt	ile: ön edat	3tekil. eğik. dışıl	ile: edat	Art	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k. - 1tekil	ev-eğik. dışıl
Ben onla beraber eve gidiyorum.						

(2)

Ez	ber	bi	çep-ê	ve	di-ç-im
1tekil. direkt	taraf	e doğru: ön edat	sol-eğik. dışıl	e doğru: Art edat	ş.z.e. -gitmek :ş.z.k. -1tekil
Ben sol tarafa doğru gidiyorum.					

(3)

Ez	ber	bi	zaningeh-ê	de	di-ç-im
1tekil. direkt	tafat	e doğru: ön edat	Üniversite eğik. dışıl	- e doğru: Art edat	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k -1tekil
Ben üniversiteye doğru gidiyorum.					

(1)’de “wê” (3tekil. eğik. dışıl) kişisi ile cümle arasındaki beraberlik ilişkisi “bi ... re” edat takımı ile; (2)’de gidilen taraf olan “çep” (sol) ile cümle arasındaki ilişki “bi ... ve” edat takımı ile ve son olarak (3)’te gidilen yer olan “zaningeh” (üniversite) ile cümle arasındaki ilişki “bi ... de” ile verilmiştir.

“Ji” ön edatı, “ji ... re” edat takımını bir şey için yapılan bir iş anlamını vermek için; “ji ... ve” edat takımını ise bir yerden çıkıp başka bir yere gitme anlamı vermek için kurar (Tan, 2015: 194-98).

Örnek:

(1)

Ez	vê	ji	te	re	di-k-im.
1 tekil. direkt	işaret.zamiri: eğik. dışıl	e/a: ön edat	2 tekil. eğik	e/a: Art edat	ş.z.k-yapmak: ş.z.k-1 tekil
Ben bunu senin için yapıyorum.					

(2)

Ez	ji	wir	ve	tê-m
1 tekil. direkt	den: edat	ön Gösteme zamiri: eğik. çoğul	den: edat	Art gelmek: ş.z.k. -1 tekil
Ben oradan geliyorum.				

(1)’de yapılan şeyin “te” (2 tekil. eğik) için yapıldığı ilişkisi “ji ... re” edat takımı ile; (2)’de de gelinen yer olan “wir”ın (gösteme zamiri. eğik. çoğul. uzak) cümle ile olan ilişkisi “ji ... ve” ile verilmiştir.

Bu ön ve art edatların oluşturduğu edat takımları, Kürtçenin bazı ağızlarında, sadece art edatların kullanımı ile karşımıza çıkmaktadır. Özellikle “de/da” art edatı, fiillerden sonra kullanıldığında yönelme anlamını (directional) verir (Haig ve Öpengin, 2015: 26).

Örnek:

Hinek	av-ê	bi-x-i-yê	da	bila	ne-şewit-e
Azıcık	su -eğik. dışıl	Tsrlm eki -koymak: ş.z.k. -2 tekil -yönelme klitiği	içine: Art edat	Olsun: Tsrlm sözcüğü.	olumsuz tsrlm eki. -yanmak: ş.z.k.-3 tekil
Yanmsın diye içine biraz su koy.					

Bu örnekte fiilden sonra kullanılan “da” art edatı, yanma ihtimali olan bir şeyin içine “av” (su) koyma yönelimi anlam ilişkisini cümle ile kurur. Aslında “di wê/wî de” nin kısaltması olarak kabul edilmektedir.

Kürtçedeki ön edatlar bahsettiklerimizden ibaret değildir. İki saf ön edat daha vardır: “bê” (sız) ve “bo/ji bo”. “Bê” ön edatı bir şeyin olmama ilişkisini verir. “Bo/ji bo” ise cümlede yarar ya da çıkar sağlayan anlamı verir. Kürtçenin bazı ağızlarında “bona”, “ji ... re” edatları da bu görevde kullanılmaktadır.

Örnek:

(1)

Jiyan	bê	te	ne	xweş	e
hayat	sız: ön edat	sen. eğik	olumsuzluk eki	güzel	kopula. 3tekil
Hayat sensiz güzel değildir.					

(2)

Ez	pere(y)-an	ji bo	te	tîn-im
1tekil. direkt	para-eğik. çoğul	için: ön edat	sen. eğik	getirmek: ş.z.k. -1tekil
Paraları senin için getiriyorum.				

(1)’de kendisi ile olmama anlamı “bê” ön edatı ile verilirken (2) de çıkar sağlayan kişinin “te” (2tekil. eğik) olduğu anlamı “ji bo” ile verilmiştir.

Kürtçedeki en geniş ön edat grubu bazı isimlerin gramatize edilmesiyle meydana gelir. Bu edatlaşmış isimler ya bahsettiğimiz bazı ön edatlar ya da edat takımları ile olur. Mesela; “li paş (arkasında), li ber (yanında), li kêlekê (köşesinde), li pişt (arakada), li cem (yanında), li dij (karşısında), bi pêş (ilerisinde), bi ser (üstünde), bi pişt (arkasında), bi ber (tarafına doğru), ji pêş (önden), ji aliyê (tarafından), ji nêzîk (yakından), ji navbera (arasından), ji hember (karşısından), wekî (gibi), mîna (gibi), di ber re (yanından), di ser re (üstünden), di bin re (altından), di nav re (içinden), di kêlekê re (köşesinden), ...” (Haig ve Öpengin, 2015: 26).

C. Sayılar

Sayılar varlıkların adedini belirtmek için kullanılan bir grup kelimedir. Bu kelime türü hem açık kelime türleri hem de kapalı kelime türleri içerisinde değerlendirilebilir. Asal (cardinal) sayılar, bir grup içindeki bir şeyin sayısını göstermek için kullanılır. Örneğin; “dört araba”. Sıra (ordinal) sayılar ise bir şeyin derecesi ve sırasını belirtmek için kullanılır. Örneğin; “dördüncü araba) (Velupillai, 2012: 142). Kürtçede sıra sayıları iki şekilde yapılır. Ya asal sayı bükülür ya da, asal sayılara {-em}/{-emin} ekleri eklenerek yapılır.

Örnek:

(1)

Erebe(y)-a	pênc-an	mercedes	bû
Araba-izf. dişil	beş-eğik. çoğul	mercedes	kopula. past. 3tekil
Beşinci araba Mercedes'ti.			

(2)

Erebe(y)-a	pênc-emin	mercedes	bû
Araba-izf. dişil	beş-sıra sayı eki	mercedes	kopula. past. 3tekil
Beşinci araba Mercedes'ti.			

(1)'de sıra sayısının, asal sayının bükülmesi ile oluşturulma durumu olan “pêncan” (beşinci) verilmişken (2)'de asal sayının, sıra sayısı eki olan {-emin} ile yapılmasına örnek olan “pêncemin” (beşinci) verilmiştir.

D. Tanımlık

Tanımlık (article) bir isim veya tamlamanın teşhisi için kullanılan morfemdir. İsim veya tamlamaları belirlilik ve belirsizlik açısından gösterir. Eğer belirlilik durumu için bir morfem kullanılırsa kendisi için kullanılan isim veya tamlama belirlidir ve teşhis edilebilir, İngilizcedeki “the girl”deki (kız: Belirli ve bilinen) “the” gibi. Eğer belirsiz ise o isim veya tamlama teşhis edilemez, yine İngilizcedeki “a girl”deki (bir kız) “a” gibi.

Kurmancide belirlilik durumunu göstermek için herhangi bir morfem yokken Kürtçenin bir diğer lehçesi olan Soranide vardır.

Soranide belirli tekiller {-eke}, belirli çoğullar ise {-ekan} eki ile verilir (Kurdo, 2013: 65). Her ne kadar Kurmancide, Soranide var olan belirlilik eki yoksa da, bu anlam işaret zamirleri ile verilmektedir.

Örnek:

Min	ew	mêrik	dit
1tekil. eğik. ERG	İşaret sıfat. direkt. ABS	adam. direkt. ABS	görmek: g.z.k.-3tekil.
Ben adamı/o adamı gördüm.			

Bu örnekte işaret sıfatı olan “ew” hem sıfat anlamında hem de belirlilik anlamında anlaşılabilir. Bununla birlikte, Kurmancide belirlilik, işaret zamiri olan “han”ın “ha/he” ya da “a/e”ye dönüşmesiyle ve bir klitik olarak belirlilik anlamı vermek için isme eklenmesiyle de meydan gelebilir (Kurdo, 2013: 63).

Örnek:

Ev-a	jin-a	hat
İşaret sıfatı. direkt -işaret zamiri. klitik	kadın. direkt -işaret zamiri. klitik	gelmek: g.z.k. 3tekil
Bu kadın gelidi.		

Bu örnekte normalde “Ev jin” olan yapı, belirlilik anlamı kazanmak için “han” işaret zamirinin klitikleşmiş hali olan {-a}’yı almıştır.

Kürtçede belirsizliği belirtmek için tekillerde {-ek}, çoğullarda ise {-in} ekini direkt durumlarda {ine} ekini de eğik durumlarda alarak yapar. Yada, çoğul belirsizlik durumu, isim veya tamlamaların başlarına “hin” (bazı) kelimesi eklenip, direkt durumlarda isim eksiz, eğik durumlarda ise {-an} çoğul eğik eki eklenerek yapılır.

Örnek:

(1)

Keçik-ek	di-bêj-e
Kız-belirsizlik eki	ş.z.e.-söylemek: ş.z.k.-3tekil
Kızın biri söylüyor.	

(2)

Hin	mêr	keç-ine	/hin keç-an	di-bîn-in
Bazı	adam. direkt	kız -eğik. belirsiz. çoğul	/bazı kız-eğik. çoğul	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. - 3çoğul
Bazı erkekler bazı kızları görüyorum.				

(1) direkt durumda kullanılan belirsiz tekil eki olan {-ek}'in kullanımına, (2) ise direkt durumda "hin" ve ismin direkt durumu, "mêr" (adam) ve eğik durumu eki {ine} ve "hin" + isim+eğik.çoğul versiyonlarının kullanımına örnektir.

E. Yardımcı Fiiller

Yardımcı fiiller, asıl anlamlarından uzaklaşıp gramatik bir anlam kazanan fiillerdir. Bazı yardımcı fiiller hem yardımcı fiil olarak hem de asıl fiil olarak kullanılabilirler. Yardımcı fiiller çoğunlukla fiil öbeğinin zaman, kip, görünüş, çatı ve olumluluk-olumsuzluk anlamlarını vermek için kullanılır. Bununla birlikte, tüm dünya dilleri yardımcı fiilleri kullanmamaktadır (Velupillai, 2012: 146). Kürtçede yardımcı fiiler kullanılmaktadır. "hatin" (gelmek) fiili bu duruma örnek olarak verilebilir. Bu fiil ile etken olan bir cümle edilgen hale getirilir.

Örnek:

(1)

Ez	dar-an	di-şikên-im
1tekil. direkt	ağaç-eğik. çoğul	ş.z.e.-kırmak: ş.z.k.-1tekil
Ben ağaçları kırıyorum.		

(2)

Dar	te-n	şikandin
Ağaç. direkt	gelmek: ş.z.k. yardımcı eylem -3.çoğul	kılılmak: g.z.k.-3.çoğul
Ağaçlar kırılıyor.		

(1)'de etken olan cümle, ikide “hatin” (gelmek) fiilinin şimdiki zaman çekimii yardımcı eylem olarak kullanılıp edilgen yapılmıştır.

F. Bağlaçlar

Bağlaçlar cümle, öbek, kelime gibi cümle öbeklerini birbirine bağlamaya yarar. Birbirine bağlanan parçalar, gramatik olarak birbirine eşit olabildiği gibi biri diğerinden daha üst ya da alt kategoride olabilir. Eğer parçalar birbirine eşit ise bunları birbirine bağlayan bağlaçlara sıralı bağlaç, eğer birbirleri arasında kategorik fark olan parçaları birbiriyle bağlıyorsa bu bağlaçlar için de alt bağlaçlar ismi kullanılır (Velupillai, 2012: 149).

Örnek:

(1)

Ez	hat-im	û	çû-m
1tekil. direkt	gelmek: g.z.k.-1tekil	ve: sıralı bağlaç	gitmek: g.z.k.-1tekil
Geldim ve gitim.			

(2)

Ez	di-xwaz-im	ku	bi-ç-im
1tekil. direkt	ş.z.e.-istemek: ş.z.k.-1tekil	ki: Alt bağlaç	tasarlama eki-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gitmek istiyorum.			

(1) birbirine eşit olan iki cümleyi bağlayan sıralı bağlaç olan “û”ya (ve) örnek iken (2) “biçim” (gitmek. Tasarlama kipi) yan cümlecığinin temel cümle olan “Ez dixwazim” (istiyorum) ile bağlayan alt bağlaç “ku”ya (ki) örnektir.

G. Ünlem

Konuşmacının dilsel ya da dilsel olmayan bir durum karşısındaki zihinsel tepkisidir (Ameka, 2006: 743). Bu kelime türü, muhtemelen tüm dünya dillerinde var olan kapalı kelime grubudur. Ünlemlerle hisler ifade edilmekle birlikte, bu görev dışında ünlemlerin farklı görevleri de vardır (Velupillai, 2012: 149). Ünlemlerin bir kelime türü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışma konusudur; çünkü ne morfoloji ne de sentaks alanlarının içerisinde yer almaktadır. Buna rağmen, Kürtçede şu örnekleri verebiliriz: “ax!” (ah!), “wax!” (vah!), “erik!” (yuh!), “oxeş!” (oh!). hew wax! (aman!), (Tan, 2015: 205)...

1.3. ÇEKİMSEL MORFOLOJİ

Çekimsel morfoloji ile açık ve kapalı kelime gruplarının gramatik bağlarını değiştirilir (Lieber, 2009: 88). Çekimsel kelime kategorileri denen ve isim, zamir, fiil, sıfat, tanımlayıcı, yan cümlecikler ve edatlardan meydana gelen kelime kategorilerine gelen çekimsel morfoloji, çekimsel özellikler denen ve sayı, cinsiyet, durum, zaman, kişi, kip, görünüş, ses gibi özellikleri vermek için kullanılır. Her çekimsel kategori tüm çekimsel özellikleri vermek zorunda değildir. Bilinen dünya dillerinde, çekimsel özellikler ve bunların kullanıldığı çekimsel kategoriler arasındaki ilişki şu şekilde olmaktadır:

Tablo 11: Çekimsel Kategoriler ve Çekimsel Özellikler

İsim Ve Zamirlerle Birlikte Kullanılan Çekimsel Özellikler	Fiillerle Birlikte Kullanılan Çekimsel Özellikler	Sıfat, Edat, Yan Cümleciklerle Kullanılan Çekimsel Özellikler
Sayı (tekil, çoğul...)	Sayı (tekil, çoğul, ...)	Sayı (tekil, çoğul, ...)
Durum (Nominatif durum, akuzatif durum,)	Kişi (birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs, ...)	Durum (Nominatif durum, akuzatif durum, ...)
Cinsiyet (eril, dişil, ...)	Zaman (şimdiki, geçmiş, gelecek, ...)	Cinsiyet (eril, dişil, ...)
Kişi (birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs, ...)	Görünüş (tamamlanmış görünüş, tamamlanmamış görünüş, adetsel görünüş,...)	Kişi (birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs, ...)
	Kip (gösterme kipi, dilek kipi, emir kipi,...)	

(Lieber, 2009: 88).

1.3.1. Nominal Çekim Kategorileri

İsimler sayılabilir, ya da sayılamayan isimler gibi bazı kriterlere göre sınıflandırılabilirler. Bazı kelime grupları isim ile beraber kullanıldığında tamlamalar oluştururlar. Bir tamlama bir bütün ya da bir bütünden fazlasına işaret edebilir (Velupillai, 2013: 155). İsim ya da tamlamalar sayı, cinsiyet ve durum açısından çekilebilir. Kürtçede isimler hem sayı, hem cinsiyet hem de durum açısından çekilebilmektedirler.

1.3.1.1. Tamlama (İzafe Yapısı)

Tamlamalar cümle içerisinde katılımcı rolünde görev alır. Yani, özne, nesne, dolaylı tümleç gibi görevleri cümlede üstlenirler. İçerisinde en az bir isim ya da ismi gösteren bir unsur (zamir) barındırır. Yine, tamlamayı gösteren birden fazla kelimedenden meydana gelebilir. İsim tamlamasında çekirdek öge ise bahsedilen isim veya ismi gösteren unsur (zamir)dir (Velupillai, 2013: 155). Yani, birkaç element bir araya geldiğinde, aralarında sentaksal bir ilişki meydana gelir. Bu kelime grubunda bir çge çekirdek unsur iken diğer tüm unsurlar bağlı öğelerdir.

Örnek:

Kitêb-a	Sînem-ê
kitap-izf. dişil	Sinem-eğik. dişil
Sinem'in kitabı	

Bu tamlamada “kitêb” çekirdek element iken “Sînem” bağlı elementtir; çünkü bahsedilen şey kitaptır.

Tamlamaların çekirdek ve bağlı unsurları bazen morfolojik olarak çekimlenirler. Bazı dünya dillerinde çekirdek unsur, bazılarında bağlı unsur ve bazılarında her iki unsur morfolojik olarak çekilebilmektedir.

Örnek:

(1)

Kitêb-a	reş
kitap-izf. dişil	siyah
Siyah kitap	

(2)

Kitêb-a	Sînem-ê
kitap-izf. dişil	Sinem-eğik. dişil
Sinem'in kitabı	

(3)

John-'s	book
John-tamlayan eki	kitap
John'un kitabı.	

Yukarıdaki örneklerde (1)'de çekirdek öge olan "kitêb"ın (kitap) morfolojik olarak çekildiği, fakat bağlı öge olan "reş" (siyah) sıfatının morfolojik olarak çekilemediği duruma; (2)'de hem çekirdek öge olan "kitêb" (kitap) hem de bağlı öge olan "Sînem"ın (Sinem) morfolojik olarak çekildiği duruma; (3)'de ise bağlı öge olan "John"ın (John) çekildiği, fakat çekirdek öge olan "book"ın (kitap) morfolojik olarak çekilmediği duruma örnektirler.

Kürtçe İrani bir dil olduğu için tamlama yapısı için özel olarak "izafe yapısı" tabiri kullanılır. Bu tabir Arapça "ilave, tamamlayıcı" anlamından gelmektedir (Haig, 2011: 363). Kürtçe izafe yapısında¹⁷ çekirdek öge, cinsiyet ve sayı bildiren bir ek almakta ve bazı bağlı unsurlar yine cinsiyet ve sayı noktasında çekimlenirken bazıları çekimlenmemektedirler (yukarıdaki örnekteki (1) ve (2)'nci örnekler). İzafe yapısında önemli olan kısım çekirdek ögeye gelen ve izafe eki (izf.) olarak tanımlanan ektir. Bu ek, sadece Kürtçede de değil diğer İrani dillerde de bazen sadece bir bağlayıcı unsur

¹⁷ Bundan sonra izafe yapısı, Kürtçe ve İrani dillerdeki tamlama yapısı ile aynı anlamda kullanılacaktır.

olarak bazen de anaforik özelliklerle kullanılmaktadır (Bu tezin 2.1.'inci bölümünde ayrıntılarıyla verilecektir).

Kürtçede bir tamlama yapıldığında bazı bağlı öğeler isimden önce gelirken bazıları isimden sonra gelmektedir. İzafenin yapısı Kürtçede şu şekildedir:

İşaret sıfatı (büküme hassas)/sayı sıfatı - çekirdek öge (isim) - zamir (büküm eki almış şekilde)/isim (büküm eki almış şekilde) - sıfat (direkt durumda) - edatsal öge (Strunk, 2013: 1-3)

Bu sıralamaya göre işaret sıfatları ve sayı sıfatları çekirdek öğeden önce kullanılmakta ve ikisinden işaret sıfatları tamlamada büküm gerektiren bir konumda ise işaret sıfatları da bükülür.

Örnek:

(1)

Pênc	xort
Beş	genç
Beş genç	

(2)

Ez	vî	mêrik-î	di-bîn-im
1 tekil. direkt	İşaret sıfatı. eğik. eril	adam-eğik. eril	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1 tekil
Ben bu adamı görüyorum.			

(1)'de sayı sıfatının çekirdek öğeden önce kullanılma durumuna örnek varken (2) eğik durumda olan ismin, işaret sıfatı ile gösterilmesine örnektir. (2)'de işaret sıfatı hem çekirdek öge olan isimden önce kullanılmış hem de cinsiyeye açısından söz konusu işaret sıfatı çekimlenmiştir.

İzafe yapısında çekirdek öğeden sonra gelen unsurlar, sıfatlar, zamirler, isimler, edatsal öğeler ve yan cümlecikleridir.

Örnek:

(1)

sol-a	reş
ayakkabı-izf. dişil	siyah
siyah ayakkabı	

(2)

sol-a	min
ayakabı-izf. dişil	1tekil. eğik
Benim ayakkabım	

(3)

sol-a	Sînem-ê
ayakkabı-izf. dişil	Sinem-eğik. dişil
Sinem'in ayakkabısı	

(4)

sol-a	di	daxistin-ê	de
ayakkabı-izf. dişil	e/a: ön. edat	indirim-eğik. dişil	e/a: Art edat
İndirimde olan ayakkabılar			

(5)

sol-a	ku	me	do	kirî
ayakkabı-izf. dişil	bağlayıcı	1çoğul. eğik. ERG	dün	Satın almak: g.z.k. 3tekil
Dün satın aldığımız ayakkabılar				

(6)

sol-a	min/Sînem-ê	ya	reş	ya	di	daxistinê	de
ayakka bı-izf. dişil	1tekil. eğik/ Sinem-eğik. dişil	zincirleme izf. dişil	siyah	zincirleme . izf. dişil	e/a: ön. edat	indirim -eğik. dişil	e/a: art edat
Benim/Sinem'in indirimde olan siyah ayakkabıları							

(1)'de bağılı ögenin sıfat olduğu bir örnek verilmiştir. Bu durumda sıfat hiç bir ek almadan kalır. (2)'de bağılı ögenin zamir ve (3)'te ise isim olduğu duruma örnek vardır. Bu iki durumda da bağılı öge cinsiyete ve sayıya göre büküm eki alır. (4)'de bağılı ögenin edat öbeğı olduğu durum verilmiştir. (5) ise bağılı ögenin bir yan cümlecik olduğu durum verilmiştir. Son olarak (6)'da ise bu öğelerin hepsinin hiyerarşik sırası verilmiştir. Yani temel öğeden sonra ilk olarak ya sahiplik zamiri ya da isim geldiğini ondan sonra sıfat bu tamlamaya izafe eki ile bağılandığını ve son olarak yine izafe eki ile edat öbeğinin izafe yapısının içine yerleştirildiğı görülmektedir.

1.3.1.2. Sayı

İsimlerin gösterdikleri bir veya birden fazla şey olabilir. Bu durumu göstermek için dünya dilleri çeşitli yollar seçer. Eğer bir isim bir şeyi gösteriyorsa ona tekil, birden fazla şeyi gösteriyorsa ona çoğul isim denir. Bazı dillerde iki, üç veya dört şey göstermek için farklı yollar seçilebilir (Aksan, 2015: 94). Mesela; Arapçada iki şeyi göstermek için {-eyn} eki isme eklenir. Örneğin; “tarafeyn” (çift taraflı). Yine, çoğul form için bir dilde, yalnızca bir morfolojik çekim değil birden çok morfolojik çekim kullanılabilir. Mesela; Farsçada çekilen çoğul şey isim ise {-an} eki ile çoğul yapılırken çoğul çekilen şey insan dışı bir şey ise o zaman {-ha} eki kullanılır. Örneğin; “Zenan” (kadınlar); “zen” (kadın) insan olduğu için {-an} ekini almış, “ketapha” (kitaplar); “ketap” (kitap) insan dışında bir isim olduğundan dolayı {-ha} eki ile çoğul yapılmıştır (Aksan, 2015: 94).

Kürtçede isimlerin sayıları belirtildiğinde yalnızca tekil ve çoğul olmalarına göre isimler çekimlenir. Kullanıldığı yere göre çoğul eki farklı formlarda kullanılır. İsimlerin çoğul çekimi eğik durumda ve izafe yapısı denilen tamlamalarda kullanılır. Kürtçede direkt durum ve eğik durumda sadece isimler morfolojik olarak çekimlendiğinden, ve direkt durumda isimler işaretli bırakıldığından, sadece eğik durumda isimler çekimlenir. Yani, eğik durum ve izafe yapısında sadece isimler çekimlenebilmektedir. Çekimlenen isimler tekil eril, tekil dişil ve çoğul ekleri almaktadır. Bunlar eğik durumda farklı, tamlamada ise farklı formlar alır. Eğik forma örnekler vermek gerekirse:

Örnek:

(1)

Ez	keçik-ek-ê	di-bîn-im
1 tekil. direkt	kız-belirsizlik eki.-eğik. dişil.	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1 tekil
Ben bir kız görüyorum.		

(2)

Ez	lawik-ek-î	di-bîn-im
1 tekil. direkt	erkek-belirsizlik eki.-eğik. eril.	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1 tekil
Ben bir erkek çocuk görüyorum.		

(3)

Ez	zarok-an	di-bîn-im
1 tekil. direkt	çocuk-eğik. çoğul	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1 tekil
Ben çocukları görüyorum.		

(4)

Ez	hin zarokan/zarok-inan	di-bîn-im
1 tekil. direkt	bazı çocuk-eğik. çoğul/çocuk-eğik. belirsiz. çoğul	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1 tekil
Ben bazı çocukları görüyorum.		

(1)'de dişil, tekil ve belirsiz olan bir ismin eğik durumu verilmiştir. (2)'de ise eril, tekil ve belirsiz olan bir ismin eğik durumu verilmiştir. Hem (1)'de hem de (2)'de belirsizlik eki aynıdır ve kullanılmaması durumunda da dişillik büküm eki olan {-ê} ve erillik büküm eki olan {-î} üzerinde bir değişim yaratmaz. Sadece anlamsal olarak bir farklılık meydana getirir. (3) çoğul eğik olan {-an} ekine örnek oluştururken (4) belirsiz çoğul eki olan {-ine} ekine örnektir. (4)'te belirsiz çoğul yapmak için ikinci bir versiyonun da olduğu ifade edilmektedir. Bu versiyon, ismin önüne "hin" (bazı) kelimesi ve sonuna da belirli çoğul eki olan {-an}'ın getirilmesi durumudur.

İzafe yapısında çekirdek öge olan isim tekil ve çoğul formlarda, Kürtçede şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Örnek:

(1)

Ez	keçik-a	xwe	di-bîn-im
1tekil. direkt	kız-izf. dişil.	kendi	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben kızımı görüyorum.			

(2)

Ez	keçik-eke	xwe	di-bîn-im
1tekil. direkt	kız-izf. dişil. belirsiz.	kendi	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir kızımı görüyorum.			

(3)

Ez	kur-ê	xwe	di-bîn-im
1tekil. direkt	Erkek çocuk-izf. eril.	kendi	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. -1tekil
Ben oğlumu görüyorum.			

(4)

Ez	kur-ek-î	xwe	di-bîn-im
1tekil. direkt	kız-belirsiz-izf. eril.	kendi	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir oğlumu görüyorum.			

(5)

Ez	kur-ên	we	di-bîn-im
1tekil. direkt	erkek çocuk -izf. çoğul	2çoğul. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben erkek çocuklarınızı görüyorum.			

(6)

Ez	hin	kur-ên	we	di-bîn-im
1tekil. direkt	bazı	erkek çocuk-izf. çoğul	2çoğul. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben sizin bazı çocuklarınızı görüyorum.				

(1)'de belirli ve dişil bir ismin izafe yapısı içerisinde tekil durumda çekimi verilmiştir ve ek olarak {-a} eki kullanılmıştır. (2)'de ise belirsiz, dişil olan bir ismin çekimi vardır. Bu çekim {-ek} belirsizlik ekinin cinsiyet bildiren ekten önce kullanılmasıyla oluşmuştur. Fakat, cinsiyet bildiren ek, belirsizlik durumunda {-a}'dan {-e}'ye evrilmiştir. Kürtçenin bazı ağızlarında bu belirsiz, dişil izafe yapısındaki cinsiyet çekim eki bu evrilmeyi yaşamamıştır ve hâlâ {-a} ekini kullanmaktadır.¹⁸ (3)'de belirli, eril olan bir yapı vardır ve ek olarak {-ê} eki kullanılmıştır. (4)'de ise belirsiz, eril durum vardır. Dişil belirsiz izafe durumunda olduğu gibi eril durumda da normalde {-ê} olan eril izafe eki, {î}'ye dönüşmüştür. (5)'de Belirli durumda, izafe yapısı içerisinde, ismin çoğullaştırılması örneği vardır. Bu durum {-ên} eki ile yapılmaktadır. Son olarak (6)'da çoğul izafe yapısının belirsiz durumu, belirli olan ismin önüne “hin” (bazı) kelimesinin getirilmesiyle yapılmıştır.

Eğik durum ve izafe yapısında tekil ve çoğul ekleri birer tabloda vermek gerekirse;

Tablo 12: Eğik Durumda Sayılar

	Tekil		Çoğul	
	Belirli	Belirsiz	Belirli	Belirsiz
Eril	-î	-ekî	-an	-ine
Dişil	-ê	-ekê		

Tablo 13: İzafe Yapısında Sayılar

	Tekil		Çoğul	
	Belirli	Belirsiz	Belirli	Belirsiz
Eril	-ê	-ekî	-ên	-ine
Dişil	-a	-eke		

¹⁸ Cizre bölgesinde hala bu kullanım vardır.

1.3.1.3. Cinsiyet

Cinsiyet (gender) Latince “gennus” (tür, bölüm) kelimesinden gelmektedir. Hockett’e göre cinsiyet, isimlerin anlamsal, morfolojik ve fonolojik formlara bağlı olarak gruplandırılması sonucu oluşan bölümlerin adıdır. Bir dil iki ya da daha fazla isim grubuna sahip olabilir. Bu grupların bir kısım üyeleri, gerçek dünyadaki isimlerin gösterdiği nesnelere biyolojik cinsiyetine göre sınıflandırılabilir. Bazen de gerçek dünyadaki cinsiyet özelliği bir ölçüt olarak alınmayabilir (Corbett, 1991: 1). Yani, bir isim cinsiyete göre sınıflandırıldığında, bazı dillerde gerçek dünyadaki cinsiyet bir ölçüt olabilirken bazı dillerde bu durum bir ölçüt olarak alınmamaktadır. Bundan dolayı bazı yerlerde bu isim gruplandırması için “cinsiyet” yerine “isim bölümleri” tabiri kullanılmaktadır.

Cinsiyet dünya dillerinde kendini farklı şekillerde gösterebilmektedir. Bazı dünya dillerinde kelimenin morfolojik form ve/veya çekiminden ismin cinsiyeti anlaşılabilirken bazı dillerde çekimden ziyade isimlerin anlamlarından onların biyolojik cinsiyeti hakkında bilgi sahibi oluruz. Mesela; Türkçede isimlerin cinsiyet sınıflandırması morfolojik olarak herhangi bir şekilde ifade edilmemektedir. Sadece bazı varlıkların biyolojik cinsiyeti, onlara verilen isimlerin anlamlarından anlaşılabilir. Örneğin; “tavuk, koyun, inek, ...” isimlerinin dişil canlılara, “horoz, koç, boğa, ...” gibi isimlerin ise eril canlılara işaret ettiğini, bu kelimelerin anlamlarından çıkarabiliriz. Türkçe ve Türkçenin bir üyesi olduğu Altay dil grubunda, isimlerin gruplandırılması gramatik olarak yapılmaz (Akan, 2015: 87).

Bir isim kategorisi olarak cinsiyet denildiğinde, Türkçede var olan formdan ziyade, gramatik olarak var olan bir cinsiyetten bahsedilmektedir. Gramatik cinsiyette, isimlerin cinsiyeti sadece onların biyolojik cinsiyetinden değil, aynı zamanda o isimlerin gramatik formundan da anlaşılabilir. Örneğin; Almancada eril isimler için nominatif belirli durumda, “der”, dişil isimler için “die” ve nötr isimler için ise “das” artikelleri kullanılır. Bu tanımlıklar hem biyolojik cinsiyeti eril veya dişil olanlara uygulanır; “der Man” (Adam) hem de olmayanlara uygulanır: “der Tisch” (masa).

Kürtçede gramatik cinsiyet vardır. İsimler iki cinsiyete ayrılır: eril isimler, dişil isimler. İsimler eğik ve seslenme durumunda çekimlenmediği ya da izafe yapısı içinde tekil olarak kullanılmadığı müddetçe, isimlerin cinsiyetleri hakkında morfolojik ya da fonolojik bir ipucuna rastlanılmaz (Haig, 2000: 4). Yani, yukarıda Almanca örneğinde olduğu gibi cinsiyetler herhangi bir artikel ya da ek ile gösterilmez. İsimlerin cinsiyetlerinin eğik durum ve izafe yapısında kullandığı ekler şu şekildedir:

Tablo 14: Kurmancide Cinsiyet Çekim Ekleri

	Eğik durum		İzafe yapısı		işaret sıfatı	Zamirler	Seslenme Durumu
	Belirli	Belirsiz	Belirli	Belirsiz			
Eril	-î	-ekî	-ê	ekî	vî ...î	wî	-o
Dişil	-ê	-ekê	-a	eke	vê ...ê	wê	-ê

1.3.1.4. Durum

Tüm dünya dilleri, cümlenin katılanları arasındaki ilişkiyi belirlemek için bazı yollar takip eder. Bu yollara dil biliminde “hal” (case) ya da “durum” denir. Durum denilince üç şey kast edilir;

1. Bir isim veya tamlamanın bir diğer isim veya tamlama ya da fiil ile ilişkisindeki anlamsal rolü; yapıcı (agent), etkilenen (patient), sahip (possessor) rolleri gibi;

2. Bir isim veya tamlamanın, bir diğer isim veya tamlama ya da fiil ile olan ilişkisindeki sentaktik fonksiyon; özne, nesne, dolaylı tümleç gibi;

3. Durum ekleri, ön ve art edatlar ile diğer Durum belirtme işaretlerinin morfolojik metodu. Morfolojik metot ile anlamsal ve sentaktik fonksiyonlar birbirinden ayrılır: nominatif, akuzatif, datif, gentif, gibi...

Bu ayrımı aşağıdaki örnek ile açıklamak gerekirse;

Örnek:

(1)

He	hit	her
3tekil. eril. NOM.	vurmak: g.z.k.	3tekil. dişil. AKZ
O (eril) ona(dişil) vurdu.		

(2)

She	was	hit	by	him
3tekil. dişil. NOM	kopula. 3tekil	geçmiş. vurmak: fiilin 3hali	tarafından	3tekil. eril. AKZ
O (dişil) onun (eril) tarafından dövüldü.				

Bu örnekteki her iki şıkta da anlamsal olarak işi yapan eril üçüncü tekil kişidir. Bu eril üçüncü tekil kişi (1)'de "He" (3tekil. eril) (2)'de ise "him"dir. yapılan işten, yani "hit"ten (vurmak) etkilenen ise üçüncü dişil kişidir. Bu kişi (1)'de "her" (3tekil. dişil) (2)'de ise "She" (3tekil. dişil)'dir, fakat sentaktik olarak durum farklıdır. (1)'in sentaktik yapıcısı yani öznesi, üçüncü tekil eril şahıs "he" ve sentaktik etkileneni yani nesnesi üçüncü tekil dişil şahıstır. (2)'nin sentaktik yapıcısı yani öznesi üçüncü tekil dişil şahıs "she" iken sentaktik olarak akuzatif durumda olan kişisi üçüncü tekil eril şahıstır. Yani anlamsal durum ile sentaktik durum birbirinden farklı olabilirler (Windfuhr, 1990).

Morfolojik olarak durum ise cümle ile cümlenin katılımcıları arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılan ekler, edatlar veya diğer yol ve yöntemlerdir. Bu çalışmada çoğunlukla bunun üzerinde durulmuştur. Bir dil, cümle içindeki durum ilişkilerini işaretlemek için bir veya birden fazla yol takip edebilir (Kroeger, 2005: 102; Blake, 2004: 1; Aksan, 2015: 90; Ekler, 2009: 335). Morfolojik durum iki alt gruba sahiptir: Anlamsal ve gramatik morfolojik durum. Gramatik morfolojik durum işaretleri, dünya dillerinde, yirmi taneye kadar çıkabilir. Örneğin; Fincede 16 ve Gürcücede ise 23 tane gramatik morfolojik durum işareti vardır (Aksan, 2015: 90). Yine, Türkçede üzerine tartışma olan durumlar hariç on tane gramatik durum işareti vardır. Bu işaretler; içsel

durumlar (decliaison interne) ve dışsal durum (decliaison externe) olarak iki bölüm içinde gruplandırılırlar. İçsel durumlar:

kim durumu: ev

kimi durumu: evi

kime durumu: eve

kimde durumu: evde

kimden durumu: evden

kimin durumu: evin

Dışsal durumlar:

kimle durumu: evle değişirim

kimce durumu: evce beklerdik

kimle durumu: evli bağ

kimsiz durumu: evsiz kalmışlar (Banguoğlu, 2015: 326-329).

Kürtçede morfolojik durum işaretlemesi iki Şekilde olur: direkt durum ve eğik durum (Haig, 2015: 10). Direkt durum işaretsiz durumdur. Nominatif ve absulatif durumu göstermek için kullanılır. Yani Şimdiki zamandaki özneleri belirtmek ve geçmiş zamandaki geçişsiz cümlelerin öznesi ve geçişli cümlelerin nesnesini belirli Őartlarda belirtmek için bu morfolojik durum kullanılır. Bununla birlikte eğik durum direkt durumun kullanılmadığı tüm durumlarda kullanılır. İsmi cinsiyetine ve sayısına göre farklı morfolojik işaretler alır.

rnek:

(1)

Ez	w	hez	di-k-im
1tekil. direkt. NOM	3tekil. eğik. dışil. AKZ	sevmek	ř.z.e.-yapmak: ř.z.k.-1tekil
Ben onu seviyorum.			

(2)

Ez	hat-im
1tekil. direkt. NOM	gelmek: g.z.k.-1tekil
Ben geldim.	

(3)

Wan	ez	dît-im
3çoğul. eğik. ERG	1tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k.-1tekil
Onlar beni gördü.		

Direkt durum (1) ve (2)'de nominatif olan özneyi belirtmek için (3)'de ise absulatif olan nesneyi belirtmek için kullanılmıştır. Yine, eğik durum (1)'de akuzatif olan nesneyi belirtmek için ve (3)'te ergatif durumda olan özneyi belirtmek için kullanılmıştır.

Kürtçede anlamsal durum işaretleri edatlar ve edat öbeğinin çekirdek ögesinin eğik olarak işaretlenmesiyle verilmektedir.

Örnek:

Ez	ji	te	re	di-bêj-im
1tekil. direkt. NOM	e/a: ön edat	2tekil. eğik	e/a: Art edat	ş.z.e.-söylemek: ş.z.k.-1tekil
Sana söylüyorum				

Bu cümlede dolaylı tümleç rolünde olan unsura yönelme ilişkisi veren işaretleme sistemi, bir edat takımı olan “ji ... re” ve edat öbeğinin bükülmesi ile verilmiştir.

Bahsedilen işaretleme sistemleri olan morfolojik işaretleme ve edatlar ile durumu gösterme yöntemleri dışında, bazen Kürtçede cümle düzeni de cümlenin öğeleri arasındaki ilişkide etkili olabilmektedir.

Örnek:

Ez	sêv-ek-ê	di-d-im-e	Sînem-ê
1tekil. direkt. NOM	elma-belirsiz-eğik. dişil	ş.z.e.-vermek: ş.z.k -1tekil - yönelme klitiği	Sinem-eğik. dişil
Sinem'e bir elma veriyorum.			

Burada cümlelerin dolaylı tümleci olan “Sînem” fiilden sonra kullanılmak zorundadır. Böylece, bu düzen ile cümlelerin dolaylı tümleci ile cümle arasında ilişki kurulabilmiştir.

İsim ve/veya tamlamaların yine isim ve/veya tamlamalar veya fiiller ile olan ilişkileri kurulduğunda her bir ilişki farklı şekilde isimlendirilir. Bunlar şöyledir:

Nominatif durum (nominativus): Direkt ve bükülmemiş durumdur (Aksan, 2015: 90-93).

Örnek:

Ez	di-ç-im
1tekil. direkt. NOM	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Ben gidiyorum.	

Yukarıdaki örnekte, özne konumunda olan ve işaretlenmemiş bir şekilde direkt olarak verilen durumdur. NOM. işareti ile göstereceğiz.

Akuzatif durum (accusative): Nesne ile fiil arasındaki ilişkiyi verir (Aksan, 2015: 90-93).

Örnek:

Ez	te	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	2tekil. eğik. AKZ	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben seni görüyorum.		

Örnekteki nesne konumunda olan “te” (sen.eğik) durumu için kullanılır ve bu çalışmada AKZ. olarak kısaltılmıştır.

Datif durum (dative): Yönelme durumunu gösterir. Türkçede dolaylı tümleci belirtmek için kullanılır.

Örnek:

Ez	di-ç-im	dibistan-ê
1tekil. direkt. NOM	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-1tekil	okul-eğik. dışıl. DAT.
Ben okula gidiyorum.		

Yukarıdaki örnekte gidilen yer olan ve nereye sorusuna cevap veren “dibistan” okul isminin fiil ile olan ilişkisi durumu datif durumdur. DAT. ile kısaltılmıştır. Kürtçede, bu örnekte cümle düzeninde fiilden sonra kullanılmakla ve eğik durum ile işaretlenmekle gösterilmiştir.

Lokatif durum (locative): Cümlede yeri belirten durumdur (Aksan, 2015: 90-93). LOK. ile kısaltılmıştır.

Örnek:

Ev	di	kitêb-ê	de	heye
işaret.zamiri. direkt. NOM	de/da: ön edat	kitap-eğik. dışıl. LOK.	de/da: Art edat	var
Bu, kitapta var.				

Bu örnekte var olan yer, yani “kitap”ı belirtmek için lokatif durum kullanılmıştır. Kürtçede edat ve büküm yardımıyla yapılmıştır.

Ablatif durum (ablative): Bir yerden, durumdan çıkma durumunu belirtir (Aksan, 2015: 90-93). ABL. ile kısaltılacaktır.

Örnek:

Ez		ji		otobês-ê		peya	bû-m
1tekil. NOM	direkt.	den/dan: edat	ön	otobüs-eğik. DAT.	dişil.	yaya	olmak: g.z.k. -1tekil
Otobüsten indim.							

Bu örnekte “inilen” yani kendisinden çıkılan durumu göstermek için kullanılmıştır. Yine, Kürtçede edat ve büküm yardımı ile işaretlenir.

Cenetif durum (genetive): İsmın bir diğerk şey ile ilişkisini gösterir (Aksan, 2015: 90-93). CEN. ile kısaltılacaktır.

Örnek:

cam-a	mal-ê
cam-izf. dişil	ev-eğik. dişil. CEN.
Evin camı	

Bu cümlede “mal”ın (ev) cam ile ilişkisini vermek için kullanılır. Kürtçede bu ilişki büküm ile verilmektedir.

Araç durum (instrumental): İsim ile gösterilen şeyin bir araç olduğunu belirtmek için kullanılır (Aksan, 2015: 90-93).

ARÇ. şeklinde kısaltılacaktır.

Örnek:

Ez	ê	bi	Kilît-ê	derî	vek-im
1tekil. direkt.NOM	gelecek zaman partikeli	ile: ön edat	anahtar -eğik. dişil. ARÇ.	kapı	açmak: ş.z.k. -1tekil
Kapıyı anahtarla açacağım.					

Burada kapıyı açmak için kullanılan aracın isminin cümle ile olan araçsal ilişkisini belirtmek için edat ve büküm kullanılmıştır.

1.3.2. Fiilsel Çekim Kategorileri

Fiil bir iş oluş bildiren ve yüklemnin temel üyesi olan kelimedir. Bir çok dilde, fiil ile cümlelerin katılımcıları arasındaki ilişkiyi belirtmek için fiil zaman, durum, görünüş, kip, kişi, sayı, vb. yönden çekimlenir (Tan, 2015: 215; Aksan, 2015: 100). Fiiller de isimler gibi bir öbek oluştururlar. Bu fiil öbekleri en az bir üyeden oluşmaktadır. Bu öbeğin çekirdek ögesi ise fiilin kendisidir. Mesela; “Elî çû” (Ali gitti) cümlesindeki fiil öbeği iki ögeden oluşur. Çekirdek öge olan “çûn” (gitmek) fiili ve bağlı öge olan “Elî” (Ali) özenesi.

1.3.2.1. Zaman

Bir işi, oluşu konuşucu tarafından zaman içerisinde gramatik olarak gösterme durumudur. Diğer bir tabirle, zaman bir olayın zamanını bildiren dilbilimsel araçtır (Aksan, 2015: 99). Burada önemli olan, zaman ile kast edilen şeyin bir gramatik kategori oluşudur. Yoksa dün, akşam, gelecek yıl, ... gibi kelimeler değildir (Velupillai, 2012: 192). Dil bilim geleneğinde, zaman konusu tanımlanırken zaman şeridi kullanılmaktadır. Zaman şeridinde sol taraf geçmiş, sağ taraf geleceği ve orta taraf ise şimdiki zamanı belirtir.

Geçmiş

Şimdi

Gelecek

Her ne kadar bu zaman şeridi, dünyadaki bir çok dile uygulanabilirse de bazı dünya dilleri bu konseptten farklı zaman algılayışına sahiptirler. Bununla birlikte bazı dünya dillerinde zaman konsepti yoktur. Örneğin; Hopice’de geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman algılayışı yoktur. Bunun yerine görünüş ve kipler kullanılır. Bu konunun daha iyi anlaşılması için bazı dillerde gramatik cinsiyetin olup bazı dillerde olmaması durumu ile bir karşılaştırma yapılırsa durum daha anlaşılır bir zemine oturtulabilir (Comrie, 1895: 3-4).

Zaman şeridi içerisinde belirli bir zamana işaret edilirken üç farklı yol izlenir. İlk yol, kastedilen zamanın kelimeler ile kesin bir şekilde işaret edilmesi; örneğin; “beş dakika önce, üç saat sonra, ...” İkinci yol, kastedilen olay zaman içerisinde kesin bir şekilde değil fakat yine kelimeler ile verilmesi, örneğin; “şimdi, dün, yarın, ...”. Zaman şeridi içerisinde bir fiili göstermenin son yolu ise onu gramatik olarak göstermektir. Zamanı göstermede en az hassas olan yöntem budur. Fiillerde zaman derken bu son yol kastedilmektedir. Bununla, geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman gibi zamanlar kast edilir (Comrie, 1985: 8).

Bir fiil zaman içerisinde belirtildiğinde, iki konsepte göre bu zaman belirtilir. Ya konuşanın içinde bulunduğu zaman referans alınır (absolutif zaman) yada zaman içerisindeki bir nokta referans alınır (bağlantılı zaman). Burada, şimdi için kastedilen şeyin konuşurun içinde olduğu zaman olduğunu bilmek önemlidir. Bu durumda, zamansal zıtlık, “şimdi” ve “şimdi olmayan” arasında oluşacaktır. Bu durumda “şimdi olmayan” grubunun geçmiş ve gelecek zamanları kapsaması lazım, fakat böyle bir durum dünya dillerinde gözlemlenmemektedir. Bununla birlikte, dünya dillerinde gözlemlenen “şimdi” merkezli zaman ayrımı şu şekilde olabilmektedir: “şimdiden önce” ve “şimdiden önce olmayanlar” (Geçmiş zaman ve geçmiş zaman olmayanlar); “şimdiden sonra” ve “şimdiden sonra olmayanlar” (gelecek zaman ve gelecek zaman olmayanlar). Bunlarla birlikte zaman, “şimdi”, “şimdiden önce” ve “şimdiden sonra” şeklinde de bir konsept olabilir (Velupillai, 2012: 195-96).

“Şimdi” ve “şimdiden önce” konsepti için Sorani Kürtçesi örnek verilebilir. Yani şimdiki zaman ve gelecek zamanların hepsi “şimdi” konseptiyle işaretlenirken “şimdi olmayan” geçmiş zamanlar da farklı bir şekilde işaretlenir (Kurdo, 2013: 184). Geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman konsepti için de Kurmanci örnek verilebilir. Bunlarla birlikte, zamanlar şimdiden uzaklık noktasında da bir konseptsel ayrıma tabi tutulabilir, yakın geçmiş, uzak geçmiş gibi. Yine unutulmamalıdır ki, her zaman konuşmacının içinde bulunduğu zaman referans olarak alınmayabilir. Farklı bir zaman referans alınabilir. Örneğin yakın geçmiş zamandan bir örnek verirsek şöyle bir durum karşımıza çıkar:

Örnek:

Berîya	tu	biç-î	ez	ê	wer-im
önce	2tekil. direkt	gitmek: ş.z.k. 2tekil.	1tekil. direkt	gelecek zaman partikeli	gelmek: ş.z.k. 1tekil.
Sen gitmeden ben geleceğim.					

Bu örnekte, karşı tarafın “gitme”sini referans alan bir zaman konsepti vardır.

Zamanlar konusunda bir diğer söylenmesi gereken şey ise perfekt zamandır. Perfekt terimi zaman ve görünüş için kullanılan bir tabirdir. Perfekt zaman, zaman şeridi üzerinde referans alınan bir yerde başlayıp referans alınan zamanı da etkileyen bir zamandır (Velupillai, 2012: 205). Kürtçede perfekt zaman için bu diyalogu örnek verebiliriz;

Örnek:

(1)

Were	taşê	bi-xwe
gel	kahvaltı	tasarlama eki-yemek: ş.z.k. 2tekil
Gel kahvaltı yap.		

(2)

Min	taşê	xwar-iye
1tekil. eğik. ERG	kahvaltı	yemek: g.z.k.-perfekt eki. 3tekil
Ben kahvaltı yapmışım (hala tokum).		

Bu örnekteki (2)'nci cümlede eğer fiil sadece geçmiş zaman kökü ve kişi eki alsaydı, “taşê xwarin” (kahvaltı yapma) fiilinin geçmişte yapılmış anlamı verirdi, fakat burada {-iye} eki ile “taşê xwarin” (kahvaltı yapma) eyleminin daha önce yapıldığı ve bu eylemi yapanın refere edilen “şimdi”de de etkili olduğunu, yani tok olduğunu gösterir.

Dünya dillerinde bir eylemin zamanını gramatik olarak işaretlemek için genel olarak fiile ekler eklenir. Buna ek olarak fiilin kökünü değiştirmek de bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürtçede fiil kökünün değiştirilmesi, fiil köküne eklerin eklenmesi ve yardımcı fiil kullanımı bir eylemin zamanını belirlemek için kullanılan metotlardandır. Kürtçede fiil iki köke sahiptir: geçmiş zaman kökü ve şimdiki zaman kökü. Örneğin: “çû-” (gitmek), “kir-” (yapmak), “bir” (götürmek), ... geçmiş zaman köklerine örnek iken aynı fiillerin şimdiki zaman kökleri şu şekilde olacaktır; “-ç-” (gitmek), “-k-” (yapmak), “-b-” (götürmek), ... “di-” ön eki şimdiki zaman köküne eklenip şimdiki zaman anlamı verilir ve şimdiki zamanda olumsuzluk anlamı da “na-” ekinin yine fiilin şimdiki zaman kökünün önüne getirilmesiyle meydana gelir. Gelecek zamanda ise fiilin şimdiki zaman kökünün önüne, “bi-” eki getir ve özneden sonra da “ê” partikeli kullanılır. Tasarlama ekinin olumsuz şekli ise “ne-” ekinin fiilin şimdiki zaman kökünden önce kullanılması ile olur

Örnek:

(1)

Ez	di-ç-im
1tekil. direkt	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gidiyorum.	

(2)

Ez	na-ç-im
1tekil. direkt	Olumsuz ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gitmiyorum.	

(3)

Ez	ê	bi-ç-im
1tekil. direkt	Gelecek zaman partikeli	tasarlama eki-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gideceğim.		

(4)

Ez	ê	ne-ç-im
1tekil. direkt	Gelecek zaman partikeli.	olumsuz tasarlama eki -gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gitmeyeceğim.		

(1)'de şimdiki zamanda olumlu yapı, (2)'de şimdiki zamanda olumsuz yapı, (3)'te gelecek zamanda olumlu yapı ve (4)'te ise gelecek zamanda olumsuz yapma yapıları verilmiştir.

Şimdiki zaman kökü ile yapılan zamanlar dışında, fiilin geçmiş zaman köküyle yapılan ve geçmişte yapılma anlamı veren durum da vardır. Geçmiş zaman, sadece fiilin geçmiş zaman kökünün verilmesiyle yapılmaktadır. Bununla birlikte, şimdiki zaman köklerinde kullanılan {di-} ekinin geçmiş zaman kökünün önüne getirilmesiyle geçmişte süreklilik anlamı verilir. Bununla birlikte, yapılan şeyin daha uzaktaki bir zamanda olduğu anlamı vermek için “bûn” yardımcı eylemi kullanılır.

Örnek:

(1)

Min	kir
1tekil. eğik. ERG	yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben yaptım.	

(2)

Min	di-kir
1tekil. eğik. ERG	süreklilik bildiren ek -yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben yapıyordum.	

(3)

Min	kir-i-bû
1tekil. eğik. ERG	yapmak: g.z.k.-kaynaştırma-olmak: g.z.k.3tekil
Ben yapmıştım.	

(1) geçmişde sade durumunu, (2) geçmişte sürekliliği ve (3) geçmişte uzaklığı gösteren yapılarıdır.

1.3.2.2. Kip

Konuşucunun bir durum karşısındaki duruşunun fiisel olarak çekimine kip denir. Kiple, konuşmacının bir durum karşısındaki inancı, o durumun olma ihtimali yada o durum karşısındaki bilgileri verilir (Velupillai, 2012: 214; Aksan, 2015: 101-102; Tan: 2015: 267). Eğer fiilin konusu bir bilgi ise buna “bildirme kipi” (indicative) denir. Mesela; “tren gidiyor”, “yemek pişiyor”, ... Fakat, eğer fiilin konusu bir istek, emir, rica olursa bunlara da “tasarlama kipleri” (subjunctive) denir.

Kip konusunda bilinmesi gereken iki terim vardır. Bunlar realis ve irrealis tabirleridir. Realis tabiri ile kastedilen şey, bahsedilen eylemin gerçek dünyada olmuş olması gerekir.

Örnek:

Deri	ket
Kap	düşmek: g.z.k.-3tekil
Kapı düştü.	

Bu örnekte “deri”nin (kapı) “ket” (düşmek:g.z.k.3tekil) düşmüş olduğu anlamı verilmektedir. Yani reel dünyada bu meydana gelmiştir, fakat irrealisde bahsedilen durum, içinde bahsedildiği cümlede hala gerçekleşmediği anlamı verir.

Örnek:

Eğer	tu	bi-k-î, ...
Eğer	2tekil. direkt	tasarlama eki -yapmak-ş.z.k.-2tekil
Yaparsan, ...		

Bu örnekte ise “kirin” yapmak eyleminin gerçek dünyada daha gerçekleşmedi ifade edilmiştir. Realis ve irrealis kipler arasındaki ilişki Hint-Avrupa dillerinde bildirme

ve tasarlama kipler (indicative/subjunctive) şeklinde tanımlanır (Payne 1997: 244; Velupillai, 2012: 214; Palmer, 2001: 1).

Kürtçede yukarıda zamanlar kısmında bahsettiğimiz yapı bildirme kipleri iken tasarlama kiplerinin yapısı yine, bazı ekler ve/veya yardımcı eylemlerle veriler. tasarlama kipinin eki Kürtçede {bi-} eki ve olumsuz hali {ne-} ekidir. Bu ek, geçmiş veya gelecek zaman köklerine eklenir. Buna ek olarak bazen bu ek ile birlikte bazı yardımcı eylemler de kullanılır. Tasarlama ekinin kullanıldığı tüm cümleler irrealisdir.

Örnek:

(1)

bi-ç-e
Tasarlama eki.-gitmek: ş.z.k.-2tekil
Git.

(2)

Ez	di-xwaz-im	bi-ç-im
1tekil. direkt	ş.z.e.-istemek: ş.z.k.-1tekil	tasarlama eki-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gitmek istiyorum.		

(1)'de sadece tasarlama kipi eki ile yapılan emir kipi varken (2)'de yardımcı fiil yardımı ve tasarlama ekiyle yapılmış bir istek kipi mevcuttur.

1.3.2.3. Görünüş

Zaman bir eylemi zaman şeridi üzerinde göstermeye yararken görünüş o eylemin görünüşü (Aspect) hakkında bilgi verir. Her ne kadar bazı noktalarda birbirleri ile ilişkili olsalar da, zaman ve görünüşün birbirleri ile karıştırılmaması lazım. Bir olayın görünüşü gösterilmeksizin, bir olayın zaman şeridi üzerindeki yeri bir zaman referans alınarak verilebilir.

Örnek:

(1)

Ew	kuxî-ya
3tekil. direkt	öksürmek: g.z.k.-3tekil
O öksürdü.	

(2)

Ew	di-kuxî-ya
3tekil. direkt	süreklilik bildiren ek -öksürmek: g.z.k.-3tekil
O öksürüyordu.	

Bu iki örnek zaman şeridi üzerinde gösterilmesine rağmen, iki perspektif vermektedir. (1)'de bitmiş bir görünüş varken (2)'de devam eden bir görünüş vardır. Bu durum farklı zaman gruplarında da meydana gelir. Her ne kadar Kürtçede gelecek zamanda bu durumun örneği yoksa da Türkçede vardır.

Örnek:

(1) Öksürecek

(2) Öksürüyor olacak.

(1)'de olup bitecek bir görünüş varken (2)'de öksürme işinin devam edeceği görünüşü vardır.

Son olarak perfekt zaman ile perfektif görünüş birbirleri ile karıştırılmamalıdır. Perfekt zamanda bir fiil zaman şeridi üzerinde bir yere yerleştirilirken perfekt görünüşte bir olayı bir bütün olarak görünüp görünmeme durumu vardır.

Biten (tamamlanmış) görünüş ile devam eden (tamamlanmamış) görünüş de kendi içlerinde bölümlere ayrılırlar. Tamamlanmış görünüş, tekrarlanan ve tamamlayan görünüş olarak ikiye ayrılır. Tekrarlanan görünüşe, Türkçedeki “söyleyedurdu” kalıbı, ve tamamlayan görünüşe ise yine Türkçede “işini bitirmiş olacağım” örnek olarak

verilebilir. Birinci örnekte “-e durmak” yardımcı eylemiyle bir devamlılık görünüşü verilirken ikincide bir tamamlanma durumu vardır.

Tamamlanmamış görünüş de iki alt gruba sahiptir; devam eden görünüş ve adetsel görünüş. Devam eden görünüşe Kürtçedeki şimdiki geçmiş zamanda süreklilik bildiren ek ile yapılan yapı örnek olabilir.

Örnek:

(1)

Min	xwarin	di-xwar
1tekil. eğişik. ERG	yemek	süreklilik bildiren ek-yemek: g.z.k.3tekil
Ben yemek yiyordum.		

Burada geçmişte sürekli olarak yapılan bir görünüş anlamı vardır. Bununla birlikte Türkçede olup Kürtçede olmayan adetsel görünüş şu örnek ile verilebilir.

Örnek:

Her pazartesi yüzmeye giderdim.’

Burada {-er-} eki ile yüzme işinin edinilmiş bir adet şeklinde yapıldığı anlamı vardır. İngilizcede “used to” (bir zamanlar) yardımcı fiil kalıbı ile yapılmaktadır. Kürtçede bu durumun çekimsel olarak karşılığı yoktur, fakat aksionsart denilen ve bu anlamı kelime ile veren durum Kürtçede vardır. Aksionsart, görünüş başlığı altına verildiğinden bazen görünüş ile karıştırılmıştır (Velupillai, 2012: 208; Aksan, 2015: 103).

1.3.2.4. Kişi ve Sayı

Fiil kişi ve sayı açısından da çekimlenebilir. Cümlenin katılanlarını belirtmek için bazı ekler kullanır. Bu ekler konuşucu (birinci kişi), dinleyici (ikinci kişi) ve diğeri/leri (üçüncü kişi) bakımından fiili etkileyebilir. Kürtçede de fiil ile fiilin katılımcıları arasında kişi ve sayı anlamında bir uyum vardır. Nominatif yapıda fiil ile

özne arasında bir uyum varken ergatif yapıda fiil ile etkilenen arasında bir uyum vardır. Kişi ekleri bir listede vermek gerekirse;

Tablo 15: Kurmancide Fiil Şahıs Çekim Ekleri

Kişi	Kişi ekleri	
	Şimdiki zaman	Geçmiş zaman
Birinci kişi, tekil	-(i)m	-(i)m
İkinci kişi, tekil	-î / (emir kipi için (-e))	-(y)î
Üçüncü kişi tekil	-e	-Ø
Birinci, ikinci ve üçüncü kişi, çoğul	-(i)n	-(i)n

İKİNCİ BÖLÜM

KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİ

Nominal morfoloji ikiye ayrılır. Nominal morfolojinin ilk kısmı; kelime kök ve gövdelerine eklenen yapım ekleriyle yeni kelimeler türetme ya da kelime kök ve gövdelerinin belirli yollarla bileşmesi sonucu bileşik kelimeler oluşturma durumudur. Bu tez ile Kurmancinin ağızlarının morfolojik dönüşümü takip edildiğinden ve kelime türetme yolları ağızlar arası değişiklik gösteren bir özellik olmadığından ve yine bu tarz değişiklikleri takip etmenin sahada değil her bir ağızdaki literatürü tarama sonucunda olacağından, nominal morfolojinin bu ilk kısmı çalışmamızın kapsamı dışında tutulacaktır. Bununla birlikte, bir önceki bölümde, kelime türetim ve bileştirme süreçleri hakkında gerekli bilgi verilmiştir. Nominal morfolojinin ikinci kısmı olan çekimsel morfoloji, yani bir kelimenin cümle içerisindeki rolünü belirleyen ve kelimenin anlamını değiştirmekten öte ona cümledeki konumuna göre fonksiyonlar yükleyen kısmı, bu çalışmanın ana konusudur. Bu bölümde, Kurmancideki nominal morfoloji tüm ayrıntılarıyla incelenecektir. Kurmancinin nominal morfolojisi dört başlık altında incelenebilir: (1) izafe yapısı, (2) sayı, (3) cinsiyet ve (4) durum.

Bunlardan, sayı başlığı diğer bölümlerin içine sirayet eden bir özellik olduğundan, her bir bölümde o bölüm bağlamında incelenecektir. Kalan bölümler ise tek tek ayrıntılarıyla incelenecektir.

2.1. İZAFE YAPISI

Bir önceki bölümde izafe yapısı ve Kürtçedeki kullanımı hakkında temel bilgiler verildi. Bu bölümde, ilk önce Kürtçedeki izafe yapısı ayrıntılarıyla açıklanacak, sonra izafe partikelinin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir. Bunlardan sonra, izafe yapısının kapsamlı olarak anlaşılması için teorik olarak izafenin açıklamaları ve yine aynı amaca hizmet için tarihi olarak gelişimi hakkında bilgi verilecektir. En son, genişlemiş izafe olarak isimlendirilen ve fiisel morfoloji de de kullanılmaya başlanan durum hakkında bilgi verilecektir. Her bölümün her ana başlığı sonunda olacağı gibi bu bölümün sonunda da, bu tezin saha araştırması için hazırladığımız ölçüm aracının, genişlemiş izafe bölümü ayrıntılı olarak tanıtılacaktır.

2.1.1. Kurmancide İzafe Yapısı

Kurmancide izafe eki, tamlamadaki çekirdek öge olan isme gelir ve geldiği bu ismin cinsiyet ve sayısına göre çekimlenir. Eğer tablo halinde izafe ekinin çekim formlarını verecek olursak;

Tablo 16: İzafe Ekinin Belirli ve Belirsiz Çekimi

İzafe eki çekimi	Belirli	Belirsiz
Eril	{-ê}	{-ekî}
Dişil	{-a}	{-eke}
Çoğul	{-ên}	{-ine}

Tablodan da anlaşılacağı üzere izafe eki hem cinsiyet açısından hem de sayı açısından çekimlenmektedir.

Örnek:

(1)

keç-a	min
kız-izf. dişil. tekil	1tekil. eğik
benim kızım	

(2)

deri-yê	mal-ê
kapı-izf. eril. tekil	ev-eğik. dışıl
Evin kapısı	

(3)

keç-ên	min
kız-izf. çoğul	1tekil. eğik
Benim kızlarım	

Örneklere anlaşılabacağı üzere tekil olan isimlerde yalnızca izafe eki cinsiyet olarak çekimlenirken çoğul yapı olan (3)'de izafe eki cinsiyete karşı hassas değildir.

Cinsiyet ve sayı haricinde izafe eki belirlilik ve belirsizlik durumuna göre de çekimlenebilmektedir.

Örnek:

(1)

deri-yê	mal-ê
kapı-izf. eril. tekil. belirli	ev-eğik. dışıl
Evin kapısı	

(2)

deri-(y)ek-î	mal-ê
kapı-belirsizlik eki-izf. eril. belirsiz	ev-eğik. dışıl
Evin bir kapısı	

(3)

pirtûk-a	stûr
kitap-izf. dışıl. tekil. belirli	kalın
Kalın kitap	

(4)

pirtûk-ek-e	stûr
kitap-belirsizlik eki-izf. dişil. tekil. belirsiz	kalın
Kalın bir kitap	

(5)

pirtûk-ên	min
kitap-izf. çoğul. belirli	1tekil. eğik
Benim kitaplarım	

(6)

pirtûk-ine	min
kitap-izf. belirsiz. çoğul	1tekil.eğik
Benim bazı kitaplarım	

Yukarıdaki örneklerde (1) belirli eril, (2) belirsiz eril, (3) belirli dişil, (4) belirsiz dişil, (5) belirli çoğul ve son olarak (6) belirsiz çoğul izafe eklerine örnektir. Bununla birlikte, belirsiz çoğul izafe yapısı belirli izafe yapısının önüne “hin” (biraz) eki getirilerek de yapılabilir.

Kürtçe izafe yapısında bazı bağlı ögeler çekirdek ögeden önce bazıları ise sonra gelmektedir. Bir formülasyon içerisinde verilecek olursa;

Belirteç (B) Niteleyici (N) Unvan Sıfatları (Ü.S.) **Çekirdek Öge (Ç:Ö)**
Niteleyici (N) Belirteç (B) Edat Öbeği (E.Ö) Yan Cümlecik (Y.C) Tamamlayıcı (T)
Sıfat (S)

Çekirdek ögeden önce gelen kelime grupları üç tanedir: niteleyiciler, belirteçler ve unvan sıfatları. Niteleyiciler dört başlık altında toplanır: a. Belirsiz niteleyiciler (Indefinite quantifier), b. Belirsiz partitif niteleyiciler (Partitive indefinite quantifier), c. Rakamsal niteleyiciler (Numeral quantifier), d. Ayrımsal niteleyiciler (Contrastive quantifier). Belirteçlerin ise Kurmanci üç sınıf altında toplanır: a. İşaret sıfatları

(Demonstrative/dectic), b. Göstergesel olmayan belirteçler (Non-referential), c. Sıfır durumu (Zero case). Unvan sıfatları sadece bir başlık altında incelenmektedir. Kurmancide çekirdek öğeden sonra gelen bağlı öğeler ise altı başlık altında toplanır: 1. Niteleyiciler (Quantifier), 2. Belirteçler (Determiner), 3: Edat öbekleri, 4. Yan cümlecikler, 5: Tamamlayıcılar (Complement), ve son olarak 6. Sıfatlardır. Bunların bir kısmı da kendi içlerinde alt gruplara ayrılmaktadırlar (Bülbül, 2017: 96-104)¹⁹. Çekirdek öğeden önce ve sonra gelen bağlı öğeler alt gruplarıyla birlikte tek tek incelenecektir.

1. Niteleyiciler: Dört çeşidi vardır.

a. Belirsiz Niteleyiciler (Indefinite Quantifier):

Örnek:

(1)

hindik	kes
Bazı: Belirsiz niteleyici	kişi: çekirdek öge
Bazı kişiler	

(2)

gelek	zarok
Çok: Belirsiz niteleyici	çocuk: çekirdek öge
Birçok çocuk	

(Bülbül, 2017: 90)

Her iki örnekte de belirsiz niteleyici bağlı öğeler çekirdek öğeden önce kullanılmışlardır.

b. Belirsiz Partitif Niteleyiciler (Partitive Indefinite Quantifier): “Hindik” (az), “gelek” (çok), “hemû” (hepsi), “qismek” (bir kısım), vb kelimeler “ji” (den) edatından önce kullanıldığında o edat öbeğinin niteleyicisi olarak kullanılırlar.

¹⁹ Aşağıdaki sınıflandırmaların açıklamaları ve örneklerin bir kısmı Bülbül (2017) eserinden alınmıştır ve alınan örnekler belirtilecektir.

Örnek:

Hinik	ji	hevalan	nehatine
Bazı: Belirsiz partitif niteleyici	den/dan: Edat	arkadaşlar	gelmemişler
Arkadaşlardan bazıları gelmemiş.			

(Bülbül, 2017: 91)

Örnekten de anlaşıldığı üzere “hindik” (bazı) belirsiz partitifi “ji” (den/dan) edatının gösterdiği çekirdek ögeden önce gelmiştir.

c. Rakamsal Niteleyiciler (Numeral Quantifier):

Örnek:

(1)

çar	dar
dört: rakamsal niteleyici	ağaç: çekirdek öge
Dört ağaç	

(2)

bîst	mêr
yirmi: rakamsal niteleyici	adam: çekirdek öge
Yirmi adam	

(1) ve (2)'de rakamsal niteleyici bağlı ögeleri, çekirdek ögeden önce kullanılmıştır.

d. Ayrımsal Niteleyiciler (Contrastive Quantifier):

Örnek:

Tenê	min	rahiştê
Yalnız: Ayrımsal niteleyici	1tekil. eğişik: çekirdek öge	tutmak
Yalnız ben tuttum.		

Bu örnekte ayrımsal niteleyici olan bağlı öge, çekirdek ögeden önce kullanılmıştır. Bu grup niteleyiciler çekirdek ögeden sonra da kullanılabilir. Sonra kullanılma durumunda, kısa aranın verildiği yere göre cümlenin anlamı değişebilmektedir.

Örnek:

(1)

Min	tenê	(I)	rahiştê
1tekil. eğik: Çekirdek öge	yalnız: Ayrımsal niteleyici	kısa ara	tuttum
Yalnız ben tuttum. (Başkası değil)			

(2)

Min	(I)	tenê	rahiştê
1tekil. eğik: özne	(kısa ara)	yalnızca	tuttum
Ben, yalnızca tuttum. (Başka bir şey yapmadım)			

(Bülbül, 2017: 94)

Örneklerden görüldüğü üzere kısa ara tamlama ile fiil arasına geldiğinde kullanılan “tenê” (yalnızca) ayrımsal niteleyici bağlı ögesi olarak kullanılırken kısa ara “tenê” (yalnızca) ögesi ile “min” (1tekil. eğik) arasına geldiğinde ise “tenê” (yalnızca) zarf olarak kullanılmaktadır. (Bülbül, 2017: 94)

2. Belirteçler: Üç çeşidi vardır.

a. İşaret Sıfatları (Demonstrative/deictic):

Örnek:

ev	mase
bu: işaret sıfatı	masa: çekirdek öge
Bu masa	

Bu örnekte bağılı olan öge işaret sıfatı, çekirdek ögeden önce gelmiştir. İşaret sıfatlarında eğer tamlama eğik durumda ise işaret zamiri cinsiyet ve sayı açısından çekimlenir (Bedir Han ve Lescot, 2004: 223-224).

Örnek:

(1)

vê	keçik-ê	got
bu: işaret sıfatı. eğik. dişil	kız-eğik. dişil: çekirdek öge	söyledi
Bu kız söyledi.		

(2)

vî	lawik-î	got
bu: işaret sıfatı. eğik. eril	Erkek çocuk-eğik. eril: çekirdek öge	söyledi
Bu erkek çocuk söyledi.		

(3)

van	keçik-an	got
bu: işaret sıfatı. eğik. çoğul	kız-eğik. çoğul: çekirdek. öge	söyledi
Bu kızlar söyledi.		

(1) ve (2) tekil olan sırasıyla dişil ve eril işaret sıfatına örnek iken (3) çoğul olan işaret sıfatına örnektir.

b. Göstergesel olmayan belirteçler (non-referential):

Örnek:

(1)

Ti	heval
hiç: göstergesel olmayan belirteç	arkadaş: çekirdek öge
Hiçbir arkadaş	

(2)

Filan	roj
filan: göstergesel olmayan belirteç	gün: çekirdek öge
Felan gün.	

Göstergesel olmayan belirteç, çekirdek ögeden önce kullanılmıştır.

c. Sıfır durumu (zero case):

Örnek:

Heval	hat
Arkadaş: sıfır durum	geldi
Arkadaş geldi.	

Bu örnekte hiçbir bağlı öge kullanılmadan çekirdek öge kullanılmıştır.

3. Unvan Sıfatları: Unvan sıfatları çekirdek ögeden önce kullanılır.

Örnek:

(1)

Xal-ê	Elî
Dayı-izf. eril	Ali
Ali dayı	

(2)

Berber	Ehmed
Berber	Ahmet
Berber Ahmet	

(1)'de unvan ismi olan "xal" izafe eril ekini almış olmasına rağmen, vurgu "Elî" (Ali) ögesinde olduğundan dolayı "Ali'nin dayısı" yerine "Ali dayı" anlamı çıkmaktadır. Eğer vurgu "xal" (dayı) üzerinde ise "Ali'nin dayısı" anlamı çıkmaktadır (Bülbül, 2017: 96).

Her ne kadar sıfatlar çekirdek ögeden sonra gelse de bazı durumlarda çekirdek ögeden önce gelmektedirler. Böyle durumlarda bu ögeler unvan bildiren bağlı ögeler kategorisinde değerlendirilebilir.²⁰

Örnek:

Ez	çûm	şewitîya	Muşê
İtekil. direkt	gittim	yanasica	Muş'a
Yanasica Muş'a gittim.			

Burada normalde “Muşa şewitî” (yanan Muş) tamlaması kullanılması gerekirken “şewitîya Mûşê” (yanasica) tabiri kullanılmış. Burada o anda yanmış olan “Muş” dan öte yanmasını dilediği yada o ünvan ile tabir etmek istediği “Muş” kast edilmektedir.

Çekirdek ögeden sonra gelen bağlı ögeler ise Kürtçede altı başlık altında toplanır.

1. Niteleyiciler (Quantifier): Bunlar da iki kısımdır;

a. Belirsiz Niteleyiciler (indefinite quantifier):

Örnek:

Xwendekar	giş	hatin
Öğrenci(ler): çekirdek öge	hepsi: Belirsiz niteleyici	geldiler
Öğrencilerin hepsi geldi.		

Belirsiz niteleyici öge olan “giş” (hepsi) çekirdek öge olan “xwendekar” dan (öğrenci) sonra gelmiştir.

²⁰ Bu durum Muş ağzında ve bir çok dengbêj şarkısında geçmektedir. Bahsedilen ağzın kullanıcısı olarak da bu tezin yazarı referans alınmıştır.

b. Sıra Sayıları (ordinal number):

Örnek:

mal-a	çar-an
ev-izf. dişil: çekirdek öge	dört-eğik. çoğul: sıra sayısı
Dördüncü ev	

Bağlı öge olan sıra sayısı bükülmüş ve çekirdek ögeden sonra gelip çekirdek ögeyle bağlantısını izafe dişil eki ile yapmıştır.

2. Belirteçler (Determiner): Bu da kendi içinde üçe ayrılır.

a. Belirsizlik eki: tekiler için {-ek}, çoğullar için {-in} ekidir.

Örnek:

(1)

Heval-ek	hat
arkadaş-belirsizlik eki	geldi
Bir arkadaş geldi.	

(2)

Ez	heval-in	dibînim
1tekil. eğik	arkadaş-belirsizlik eki	görüyorum
Ben bazı arkadaşları görüyorum.		

Belirsizlik eki (1) ve (2)'de temel ögeden sonra gelmiştir.

b. Gösterici son ek: "han" kelimesinin klitikleşmiş halidir.

Örnek:

(1)

Ev	heval-a	han	got
İşaret sıfatı	arkadaş-izf. dişil	bu: gösterici öge	söylemek
Bu arkadaş söyledi			

(2)

Ev	heval-a	got
İşaret sıfatı	arkadaş-gösterici son ek	söyledi
Bu arkadaş söyledi.		

(1)'inci örnekte gösterici öge bir kelime olarak verilmişken ikinci ögede ise bir klitik olarak verilmiştir.

c. Seslenme son ekleri: Tekil isimlerde cinsiyete karşı duyarlı iken çoğul isimlerde değildir.

Örnek:

Heval-o!
Arkadaş-seslenme eki. eril. tekil
Arkadaş!

Sesleneme eril eki olan bağlı öge çekirdek ögeden sonra kullanılmıştır.

3. Edat Öbekleri: Edat öbekleri olan bağlı ögeler de çekirdek ögeden sonra kullanılır.

Örnek:

Esker-ê	li	ber	derî
Asker-izf. eril.	de/da: Edat	yanı	kapı
Kapının yanındaki asker			

Burada “li” edatı ile oluşturulan edat öbeği bağlı öge olarak çekirdek ögeden sonra gelmiştir.

4. Yan Cümlecik: Çekirdek ögeyi açıklayan yan cümlecik de Kürtçede çekirdek ögeden sonra gelir.

Örnek:

Jinik-a	ku	mêr-ê	wê	çûye	hecê
kadın-izf. dişil	bağlaç	koca-izf. eril	3tekil. eğik. dişil	gitmiş	hacca
Kocası hacca giden kadın					

Bu örnekte “-a ku” ile çekirdek ögeye bağlanan yan cümlecik olan “mêrê wê çûye hecê” (kocası hacca gitmiş) çekirdek ögeden sonra gelmiştir.

5. Tamamlayıcılar (Complement): İki türü vardır: (a) zamir olanlar (b) isim olanlar.

a. Zamir olanlar: Çekirdek ögeyi sahiplik anlamında tamamlarlar. Beş türü vardır.

- Kişi zamirleri:

Örnek:

Defter-a	min/te/wî/wê/me/we/wan
defter-izf. dişil	1/2/tekil. eğik. 3tekil. eğik. eril/dişil /1/2/3/çoğul. eğik
Benim/senin/onun(eril)/onun(dişil)/bizim/sizin/onların defteri	

Kişi zamirleri eğik durumda temel ögeden sonra gelip temel ögeyi sahiplik anlamında tamamlamışlardır.

- İşaret zamirleri:

Örnek:

Defter-a	wî/wê/wan/van/vî/vê
defter-izf. dışıl	3tekil. eğik .uzak. eril./dışıl/3çoğul. eğik. uzak /yakın/3tekil. eğik. yakın. eril/dışıl/
Onun(eril)/onun (dışıl) onaların/bunların/bunun (eril)/bunun (dışıl) defteri	

İşaret zamirleri çekirdek ögeye işaret etmişlerdir.

- Dönüşlü Zamir:

Örnek:

Defter-a	xwe
defter-izf. dışıl	kendi: dönüşlü zamiri
Kendi defteri	

Dönüşlü zamiri Kürtçede yalnızca bir formdadır ve bu form tüm kişiler için kullanılır. Dönüşlülük zamiri kendisinden sonra geldiği çekirdek ögeyi sahiplik yönünden tamamlar.

- İşteş Zamir:

Örnek:

Defter-ên	hev
defter-izf. çoğul	Birbiri: işteş zamiri
Birbirimizin/birbirinizin/birbirlerinin defterleri	

Dönüşlü zamiri gibi işteş zamiri de sahiplik anlamında cümleyi tamamlarken tüm şahıslar için yalnızca bir forma sahiptir.

-Belirsiz Zamirler:

Örnek:

Defter-a	gelek-an
defter-izf. dişil	Bir çok-eğik. çoğul
birçoğunun defteri	

Belirsiz zamir olan “gelek” (bir çok) bükülüp çekirdek ögeden sonra izafe eki ile bağlanarak gelir.

b. Tamamlayıcı İsimler: Teorik olarak sınırsız sayıda çekirdek öğeye bağlı bir şekilde gelebilirler.

Örnek:

Kur-ê	ap-ê	bira-yê	xwîşk-a	xwariziya	... min
Erkek çocuk -izf. eril	amca-izf. eril	erkek kardeş -izf. eril	Kız kardeş -izf. dişil	yiğen -izf. dişil	... 1tekel. eğik
Amcamın yiyenin kızıkardeşinin kardeşinin ... oğlu'					

Bu tamlama bu şekilde teorik olarak sonsuza kadar devam edebilir. Tabiki pratikte bir noktaya kadar gidebilir.

İki çekirdek öge aynı bağlı unsur/lar tarafından çekilirse ya her iki çekirdek öge de izafe eki ve bağlı ögeyi alır ya da ilk çekirdek öge izafe eki ve bağlı ögeyi almadan, sadece ikinci çekirdek öge izafe alıp bağlı öge/ler ana ögelere bağlanır.

Örnek:

(1)

sol-ên	zarok-an	û	gor-ên	zarok-an
Ayakkabı -izf. çoğul	çocuk-eğik. çoğul	ve	çorap-izf. çoğul	çocuk-eğik. çoğul
Çocukların ayakkabıları ve çocukların çorapları				

(2)

sol	û	gor-ên	zarok-an
ayakkabı	ve	çorap-izf. çoğul	çocuk-eğik. çoğul
Çocukların ayakkabı ve çorapları			

(1)'de aynı bağlı öge her bir çekirdek öge için kullanılmış (2)'de ise aynı olan bağlı öge her iki çekirdek öge için bir defa kullanılmış ve ilk çekirdek öge izafe ekini almamış fakat ikinci çekirdek öge izafe ekini almıştır.

6. Sıfatlar: Çekirdek öğeden sonra kullanılan son bağlı öge sıfatlardır. Tamamlayıcı isimler gibi sıfatlar da çekirdek ismi, teorik olarak, sonsuz sayıda tamamlayabilirler.

Örnek:

keçik-a	rind	û	bejinbilind	û	porkej	û	navqendîl ...
kız-izf. dişil	güzel	ve	Uzun boylu	ve	sarışın	ver	ince belli
Uzun boylu, sarı saçlı, ince belli, beyaz tenli, ... kız							

Sıfatlar çekirdek öğeyi tamamlayınca acaba hangi tür sıfatlar daha önce gelir sorusu için bazı kriterler belirlenmiştir, fakat bu kriterler Kürtçede geçerli değildir; çünkü sıfatlar Kürtçede her türlü sıraya göre çekirdek ismi tamamlayabilirler, fakat bu yapılmıca anlamsal bazı farklılıklar doğar. Yani sıfatların sırlanışı fonksiyoneldir. Eğer sıfatlar birbirleri ile “û” (ve) bağlacı ile bağlanıyorsa sentaktik olarak birbirlerine eşittirler, fakat çekirdek öğeye yakın olan sıfat daha önemlidir.

Örnek:

Li	Mêrdîn-ê	roj-ên	kin	û	tarî	hindik	in
de:eda t	Mardin-eğik. dişil	Gün -izf. çoğul	kısa	ve	karanlık	az	kopula. 3çoğul
Mardin'de kısa ve karanlık günler azdır.							

Burada “kin” (kısa) sıfatı çekirdek öge olan “roj” (gün) ismine daha yakın kullanıldığından bu sıfat diğer sıfata göre daha önemlidir.

Sıfatın derecesi ve önemi noktasında, ikinci bir kriter ise sıfat çekirdek ögeye izafe partikeliyle bağlanmışsa ya da tüm sıfatlar bağlantısız yalnızca biri “û” (ve) bağlacı ile bağlanmışsa izafe partikelinden ve “û” (ve) bağlacından sonra gelen sıfat önemlidir.

Örnek:

(1)

Li	Mêrdîn-ê	rojên	kin	û	tarî	yên	nexweş	hindik in
De/da: Edat	Mardin -eğik. dişil	gün -izf. çoğul	kısa	ve	karanlık	izf. çoğul	güzel olmayan	kopula. 3.çoğul
Mardin’de güzel olmayan karanlık ve kısa günler azdır.								

(2)

Li	Mêrdîn-ê	Roj-ên	kin,	tarî	û	nexweş	hindik	in
De/da: Edat	Mardin -eğik. dişil	gün -izf. çoğul	kısa	karanlık	ve	güzel olmayan	az	kopula. 3.çoğul
Mardin’de karanlık, kısa ve güzel olmayan günle azdır.								

(1)’de anafirik izafe ile bağlanan sıfat “nexweş” (güzel olmayan) ve (2)’de “û” bağlacı ile bağlanan sıfat “nexweş” (güzel olmayan) önemli olan ögedir (Bülbül, 2017: 96-104).

2.1.2. Kurmancide İzafe Ekinin Fonksiyonları

Kurmancide izafe ekinin birçok fonksiyonu vardır. Bu fonksiyonlar iki başlık altına incelenebilir: Bağlayıcı fonksiyon (adnominal linking) ve gösterme/anafirik fonksiyon (demonstrative/anaphoric). Bu iki fonksiyonla birlikte, bir çekirdek öge birden fazla tamamlayıcı bağlı öge alırsa bu tamamlayıcı bağlı ögelerin her biri izafe ekini alır. Bu özellikler dışında, izafe ekinin Kurmancide kullanımı bir çok yönden eski İrani dillerdeki özelliklere yakındır. Yine, Kurmancinin bazı ağızlarında nominal

morfolojinin bir özelliği olan izafe eki, fiisel morfolojiye de yayılmıştır. Bu kullanım için ise zaman işaretleyicisi (tense marker) tabiri kullanılmıştır (Haig, 2011: 368-369). Yani, izafe eki Kurmancide üç temel özelliğe sahiptir: Bağlayıcı fonksiyon, gösterme/anafirik fonksiyon ve zaman işaretleyicisi.

2.1.2.1. Bağlayıcı Fonksiyon

Bağlayıcı fonksiyonda izafe partikeli çekirdek ögeden sonra gelen bağlı ögeleri, çekirdek isme bağlar. Bu bağlayıcı izafe partikeli çekirdek ögenin cinsiyeti ve sayısına göre farklı alomorflar kullanır. Yukarıda da belirtildiği gibi bağlayıcı izafe partikeli, sıfatları, tamamlayıcı ögeleri, edatsal öbekleri ve yan cümlecikleri çekirdek ögeye bağlar. Bunlar haricinde bağlayıcı izafe partikeli zincirleme tamlama yapmak için de kullanılır.

Örnek:

yara -a	bejinzirav	a	esmer	a	min	a	ji	Dîyarbekirê
sevgili -izf. dişil	ince. boylu	izf. dişil	esmer	izf. dişil	1tekil. eğik	izf. dişil	Den/dan : Edat	Diyarbakır -eğik. dişil
Diyarbakırlı, esmer, ince boylu sevgilim.								

Bu örnekte bağlı ögeler arasına gelen izafe dişil eki çekirdek öge olan “yar” (sevgili) kelimesine işaret edip bu ögeleri çekirdek ögeye bağlamıştır. Eğer bu bağlı ögeler tamamlayıcı isim olsaydı, izafe eki çekirdek ögenin cinsiyet ve sayısına göre değil de kendisinden önce gelen bağlı tamamlayıcı ismin cinsiyeti ve sayısına göre çekimlenirdi.

Örnek:

keç-a	ap-ê	xal-ê	te
kız-izf. dişil	amca-izf. eril	dayı-izf. eril	2tekil. eğik
Senin dayının amcasının kızı			

Örnekte görüldüğü üzere her bir bağlı tamamlayıcı ismi birbirine bağlayan izafe eki, çekirdek öge olan “keç” (kız) ismine göre değil kendisinden önce gelen “ap” (amca), “xal” (dayı) bağlı ögelerin cinsiyeti ve sayısına göre çekimlenmiştir.

Bağlayıcı izafe fonksiyonunda bahsedilmesi gereken bir diğer konu ise nötr izafe ekidir. Bazen bir sıfat ya da edat kendilerine bağlı olan ögeler ile bağlantı kurabilir. Bu bağlantıyı da cinsiyet ve sayı anlamında nötrleşmiş {-î} eki ile yaparlar.

Örnek:

(1)

dûr-î	te	şev-ên	min	ên	dirêj	in
uzak -izf.nötr	2tekil. eğik	gece -izf. eğik.	1tekil. eğik	Genişlemiş izf.	uzun	kopula. 3çoğul
Senden uzak gecelerim uzundur.						

(2)

li	gor-î	min	ev	ne	bûyer-ek-e	şexsî	ye
e/a: Edat	göre -izf. nötr	1tekil. eğik	bu: işrt. zamiri	değil	olay -belirsiz. izf. dışıl	kişisel	kopula. 3tekil
Bana göre bu kişisel bir olay değildir.							

(1) sıfatlara gelen (2) ise edatlara gelen nötr izafe partikeline örnektir (Şahin: 2018: 23-24). (1)'de “dûr” (uzak) sıfatı ile “te” (2tekil. eğik) bağlı ögesini bağlamak için; (2)'de ise “li gor” (e göre) edatı ile “min” (1tekil. eğik) bağlı ögesini bağlamak için nötr izafe partikeli kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı ağızlarda bu örneklerdeki bağlayıcı fonksiyon nötrleşmeden cinsiyete göre hassas bir şekilde kullanılmaktadır.

2.1.2.2. Gösterme/Anaförük Fonksiyon

İzafe eki Kurmancide çekirdek ögeden bağımsız bir şekilde kullanılabilir. Bu durumda izafe partikeli isimleştirme görevini üstlenir. Gösterme/anaförük fonksiyonunda izafe partikeli ait olduğu tamlamanın dışında kullanılır.

Örnek:

(1)

Tu	kîjan	hesp-î	di-bîn-î?
2tekil. direkt	hangi	at-eğik. eril	ş.z.e. -görmek: ş.z.k.-2tekil
Sen hangi atı görüyorsun?			

(2)

Yê	Soro	/ yê	min	...
anf.izf. eril	Soro	/ yê	te	...
Soro'nunkini / benimkini				

(3)

Şev-ên	zivistan-ê	dirêj	in,	yên	havîn-ê	kurt	in.
gece -izf. çoğul	kış -eğik. dişil	uzun	kopula. 3.çoğul	anf. izf. çoğul	yaz -eğik. dişil	kısa	kopula. 3.çoğul
Kış geceleri uzun, yazınkiler kısadır.							

(Bedir Khan & Lescot 1986: 199).

(1)'inci örneğin ikinci cümlesindeki anafirik izafe eki, bir önceki cümlede kullanılan "hesp" (at) ismine işaret etmektedir. Yine, (2)'deki "havîn" (yaz) bağlı ögesinden önce kullanılan "yên" anafirik izafe eki bir önceki izafe yapısındaki çekirdek öge olan "şev" (gece) kelimesine refere etmektedir.

Gösterme/anafirik izafe eki ile bağlayıcı izafe arasında çok yakın bir ilişki vardır. Bazı durumlarda bu ayrım kısa aralar kullanılarak ancak anlaşılabilir.

Örnek:

(1)

Bira-yê	min	ê	mezin	e.
kardeş-izf. eril	1tekil. eğik	izf. eril	büyük	koğula. 3tekil
Büyük kardeşimdir				

(2)

Bira-yê	min	(I)	ê	mezin	e.
Kardeş -izf. eğişik	1tekil. eğişik	kısa ara	anf. izf. eril	büyük	koğula. 3tekil
Kardeşim büyük olandır.					

(1)'de ikinci izafe ekinden önce kısa ara kullanılmadığından, bu izafe zincirleme yapan bağlayıcı izafedir. (2)'de ise ikinci izafe bir kısa ara ile bir önceki kısımdan ayrıldığından, gösterme anaforik izafe olarak kullanılmıştır. Türkçe çevirilerine bakılırsa nüans daha iyi anlaşılacaktır. Eğer kısa ara kullanılmazsa o zaman bu yapı her iki anlamı verebilir (Haig, 2011: 368-69).

2.1.2.3. Genişlemiş İzafe Fonksiyonu

Bir önceki bölümde bağlayıcı ve gösterme/anaforik izafe arasındaki yakın ilişkiden bahsedildi. Bu yakın ilişki genişlemiş izafe olarak literatüre giren ve Haig'ın (2011) zaman işaretleyicisi olarak tarif ettiği izafe partikelinin kaynağı olarak gösterilmiştir. Bu durum dil değişimi konusundaki, yapılar arası köprü kurma (bridging constructions) durumuna bir örnektir. Köprü kurma durumu, bir yapı iki farklı anlam taşıyabildiğinde ve bu durum ancak bağlamla anlaşılabilirdiğinde, zaman içerisinde dil kullanıcıları bu iki anlamdan yalnızca birisi için bu yapıyı kullanırlar. İzafe ekindeki bahsedilen fonksiyonel karışıklık, bu yapının nominal morfoloji sınırlarından çıkıp fiilsel morfoloji sınırları içine doğru genişlemesine sebep olmuştur (Haig, 2011: 369-370). Aşağıda bu fonksiyon ayrıntılarıyla incelenecektir.

2.1.3. İzafe Yapısının Teorik Artalanı

Bu bölümde izafe yapısı üzerine yapılmış çalışmalar incelenecektir. İzafe yapısını teorik bir çerçevede verebilmek için bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir çoğu Farsçadaki izafe üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalardan bahsetmeden önce, bu çalışmalarda kastedilen şeylerin daha iyi anlaşılması için Farsçadaki izafenin fonksiyonları hakkında bilgi verilecektir. Bununla birlikte yine izafe

konusu ile ilgili olmasından dolayı Zazakideki çift durumdan (suffixaufnahme) bahsedilecektir.

2.1.3.1. Farsçada İzafe Yapısı

Farsçada izafe eki bağlayıcı fonksiyonda kullanılmaktadır. Çekirdek öğeden sonra gelir ve şu bağlı öğeleri çekirdek öğeye bağlar: sıfat, tamamlayıcı zamir ve isimler, çekirdek özelliğin özelliklerini veren isimler ve bazı edatsal öbekler (Haig, 2011: 376-377).

Örnek:

(1)

lebas-ê	zîba
elibise-izf	güzel
Güzel elbise	

(2)

lebas-ê	Meryem
elbise-izf	Meryem
Meryem'in elbisesi	

(3)

lebas-ê	arûsî
elbise-izf	düğün
Düğün elbisesi	

(4)

lebas-ê	bî	astîn
elbise-izf	sız	kol
Kolsuz elbise		

(1) de sıfat, (2)'de isim, (3)'te çekirdek ögenin özelliklerini veren isim (4)te bir edat öbeği bağlı öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zincirleme tamlama Kürtçede olduğu gibi Farsçada da olabilmektedir.

Örnek:

ketab-ê	tarîx-ê	sebz-ê	bî	erzîş-ê	Meryem
kitap-izf	tarih-izf	yeşil-izf	sız	kıymet-izf.	Meryem
Meryemin yeşil, tarihi, kıymetsiz kitabı					

Kurmanci ve Farsça zincirleme tamlamalarda şöyle bir fark vardır. Kurmanci tamlamasında sahiplik bildiren isim çekirdek öğeden hemen sonra gelirken Farsçada sonda gelmek zorundadır. Bununla birlikte, diğer bir fark ise Kurmancide isme gelen yan cümlecik çok rahat bir şekilde isimden sonra kullanılabilirken Farsçada bu imkansızdır.

Örnek:

(1) Farsçada yan cümlecikli izafe*²¹

Zen -ê	ke	men	did-em*
Kadın izf	ki	ben	görmek: g.z.k.-1tekil
Gördüğüm kadın.’			

(2) Kurmancide yan cümlecikli izafe

Jin -a	ku	min	dit
Kadın -izf. dişil	ki	1.tekil. eğik	görmek: g.z.k
‘Gördüğüm kadın.’			

(1)’de bir ismin yan cümlecik ile açıklanmasının Farsçada imkansız olduğunu gösteren bir örnek vardır. (2)’de ise aynı yapının Kurmancide çok rahat ve yaygın kullanımının bir örneği vardır.

²¹ * (yıldız) işareti bu yapının yanlış ve imkansız bir yapı olduğunu gösterir.

Farsça ve Kurmancinin izafe yapıları arasındaki bir diğer fark ise izafe yapısındaki çekirdek öge belirsizlik eki ile çekildiğinde, bunun Kurmancide mümkün fakat Farsçada mümkün olmama durumudur.

Örnek:

(1) Farsçada belirli durumdaki izafe yapısı

zen -ê	ziba
kadın -izf.	güzel
Güzel kadın'	

(2) Farsçada belirsiz durumdaki ismin izafe yapısı dışındaki kullanımı

Zen -î
Kadın -belirsizlik eki
Bir kadın'

(3) Farsçada belirsiz durumdaki izafe yapısı yanlış kullanım*

Zen-î-yê	ziba
Kadın-belirsizlik eki-izf.	güzel
Güzel bir kadın'	

(4) Farsçada belirsiz durumdaki izafe yapısının doğru kullanımı

yek	zen- -ê	zîba
bir	kadın-izf.	güzel
Güzel bir kadın.'		

(1)'de belirli durumdaki izafe yapısı, (2)'de belirsiz durumdaki ismin izafe yapısı dışında kullanımı gösterilmiştir. (2)'de belirsizlik ekinin {-î} olduğunu görmekteyiz. Bu belirsizlik ekinin izafe yapısı içerisinde kullanılmayacağını bir sonraki (3) örnekte görmekteyiz. Belirsiz izafe durumunun doğru yapısı ise (4)'te verilmiştir. Bununla birlikte, (3)'de Farsçada imkânsız olan yapı Kurmancide çok rahat kullanılmaktadır.

Örnek:

Jin- -ek- -e	rind
Kadın-belirsizlik eki-izf. dişil	güzel
Güzel bir kadın.'	

Örnekten de görüldüğü üzere belirsizlik eki olan {-ek-} eki izafe eki olan {-e} den önce kullanılabilir.

Son olarak Kurmanci ve Farsçadaki izafe yapıları arasındaki fark için şunu söyleyebiliriz: Kurmancide izafe eki anafirik fonksiyonda yani başında çekirdek öge olan isim olmadan, bir önceki yapıdaki çekirdek isme refere ederek kullanılabilirken Farsçada bu imkansızdır.

Örnek:

(1) Farsçada anafirik elementin kullanımı*

ê	men
anafirik izf.	ben
Benimki'*	

(2) Farsçada anafirik elementin yerine kullanılan yapı

mal-ê	men
mal-izf.	ben
"Benimki"	

(3) Kurmancide Anafirik izafe

yê	min
anafirik izf.	1tekil. eğik
Benimki'	

(3)'de Kurmancide kullanılan ve çekirdek ismin izafe yapısı içerisinde kullanılmadığı durum olan anafirik fonksiyondaki izafe ekinin kullanımı Farsçada

(1)'de görüldüğü üzere yoktur. Bunun yerine, (2)'de görüldüğü üzere izafe ekinin önüne bir isim getirilir (Haig, 2011: 377-78).

2.1.3.2. Zazakide Çift Durum

Zazakinin izafe yapısındaki diğer İrani dillerden farklı olan bir özelliği vardır. Bu özellik çift durum (double case) veya genişlemiş izafe olarak tabir edilir. Kürtçedeki genişlemiş izafe ile karıştırılmaması için burada çift durum tabiri kullanılacaktır. Bir izafe yapısı daha geniş bir izafe yapısı tarafından kapsandığında, geniş olan izafe yapısının ekinini de kullanır. Bu durumda eril ve çoğul olan isimler {-dê}, dişil olan isimler için ise {-da} eki kullanılır (Larsan ve Yamakido, 2006: 1).

Örnek:

(1) Eril isimler

kutik-	-ê	(embiryan-	-dê	ma)
köpek-	-izf. eril	(komşu. eğik. çoğul-	-çift durum. eril	1.çoğul. eğik
Komşularımızın köpekleri.'				

(2) Dişil isimler

ma-	-y	(mar-	-da	ay)
anne	-izf. dişil	anne. eğik-	-çift durum. dişil	2çoğul. eğik
Sizin annenizin annesi'				

(3) Çoğul isimler

aqıl-	-ê	(mer'dim-	-dê	pil-I)
akıl-	-izf. eril	insan. çoğul-	-çift durum. çoğul	yaşlı. çoğul
Yaşlı insanların aklı.'				

(1)'de ilk izafe yapısı “kutikê emiryan”dır (komşuların köpekleri). Bu ilk izafede bağlı öge olan “emiryan” (komşular. eğik. çoğul) eğik ve çoğul eki olan {-an} eki ile bükülmüştür. Bu bir durum ifadesidir. Daha sonra ikinci ve daha geniş olan izafe yapısı, bahsettiğimiz ilk izafe yapısını içine aldığı anda, eğik çoğul eki olan ek ortadan

kalkmadan, ekstra bir bağlantı fonksiyonundaki izafe eki ile bu geniş izafe bir önceki izafeyi içine alır. Kurmancide bu durumda ilk izafede eğik çoğul olan ek kalkıp sadece bağlantı fonksiyonu gören izafe kullanılır. Yani, “kûçikê cîranan” (komşunun köpekleri), “bizim komşunun köpekleri” olduğunda, bağlı öge olan “cîran” (komşu)’ya gelen ek ortadan kalkar ve bağlantı fonksiyonundaki izafe eki kullanılır: “kûçikê cîran-an-ên me”* (komşularımızın köpekleri) değil “kûçikê cîran-ên me” (komşularımızın köpekleri) şeklinde olur. (2) ve (3)’te de aynı mantık vardır. (2)’de dişil olan ögeyi bağlayan {-da} ekine: (3)’de ise çoğul eki olan ve eriller ile aynı ek olan {-de} ekine örnek vardır.

Çift durum eki, bir izafe yapısı bir edat öbeği içinde yer aldığı da meydana gelir (Larsan ve Yamakido, 2006: 1); çünkü hem izafenin kendi eki hem de edat öbeği için ek alınır.

Örnek:

(1) Çoğul isim

(embaz-	-an-	-dê	min)	ra
heval-	-izf. çoğul	-çift durum. çoğul	1tekil. eğik	e/a: Edat
Arkadaşlarıma’				

(2) Eril isim

(birar-	-dê	min)	ra
kardeş. eğik. eril-	-çift durum. eril	1tekil. eğik	e/a: Edat
Kardeşime.’			

(3) Dişil isim

(ereva-	-da	min)	ra
araba. eğik. dişil	-çift durum. dişil	1tekil. eğik	den/dan: Edat
Arabamdan.’			

(1) çoğul duruma, (2) eril ve (3) tekil duruma örnektir. Bir önceki özelliğin aynı burada da vardır. Her bir isim iki ek almış ve bunlardan ilki izafeyi gösterirken ikincisi

edatın büküm durumunu göstermektedir. Eğer bu durumu da Kurmancideki paralel örnek ile açıklarsak konu daha iyi anlaşılacaktır.

Örnek:

(1) Kurmancide çift durum kullanımı*

Ji	ereb-ê-	-ya	min
den/dan: Edat	araba-eğik. dişil-	-izf. dişil	1tekil. eğik
Arabamdan'			

(2) Kurmancide izafe yapısının edat öbeği olarak kullanımı

Ji	erebe-	-ya	min
den/dan: Edat	araba-	-izf. dişil	1tekil. eğik
Arabamdan'			

(2)'nci örnekte Kurmancide izafe yapısının edat öbeği olarak kullanımının doğru şekli verilmiştir. Burada normalde eğer bir izafe yapısı değil de sadece bir isim edat öbeği olarak kullanılırsa edat bu ismi bükür ve "erebe" (araba. direkt) "erebe-yê"ye (araba. eğik) dönüşür, fakat eğer bu araba devamında bir bağlı öge alırsa bu durumda bu eğik eki kalkar ve o isme göre sadece bir izafe eki gelir. Örneğimizde (2) araba dişil olduğundan, eğik eki düşmüş ve sadece dişil izafe eki kullanılmıştır. (1)'de ise Kurmancide yanlış ama Zazakide doğru olan çift durum vardır. Burada hem edatın büküğü ismin eğik durumu hem de izafe yapısının gerektirdiği izafe eki beraber kullanılmıştır.

Bahsedilen bu durum, yani bir iç durumun bir diğer dış durum tarafından kapsanması, dil teorisinde "belirleyici öbek" (Determiner Phrase (DP)) ile açıklanmaya çalışıldığında karşımıza üç ihtimal çıkmaktadır.

1. İç Durumun Gizlenmesi (Suppression of DP Intenal Case): İçsel durum belirleyicisi gizlenip dışsal durum belirleyicisi gösterilir (Larsan ve Yamakido, 2006:6-8).

Örnek:

(1) İçsel Durum

Pere-	-yê	Sinem-	-ê
Para	-izf. dışıl	Sinem-	-eğik. dışıl
Sinem'in parası'			

(2) Dışsal Durum

Sinem-	-a	me
Sinem-	-izf. dışıl	1çoğul. eğik
Bizim Sinem'imiz''		

(3) İçsel durumun gizlenip dışsal durumun belirtilmesi

Pere-	-yê	Sinem-	-a	me
Para-	-izafe. dışıl	Sinem-	-izf. dışıl	1çoğul. eğik
Bizim Sinem'in parası'				

(3)'de içsel durumun gizlenip dışsal durumun belirtildiği cümlede, içsel durum olan (1)'in durum eki, eğik dışıl durum eki olan {-ê}, (2)'deki dışsal durum tarafından kapsandığında, içsel durum olan (1)'in eğik durum eki gizlenip, dışsal izafe eki olan ve bu teori tarafından bir durum eki olarak kabul edilen {-a} dışıl eki belirtilmiştir.

2. Durum Kesişimi (mixed case expression): Bu durumda dışsal durum içsel durum üzerinde etki yapar ve yeni bir form çıkarır. Rusçada bu durum için örnek vardır (Larsan ve Yamakido, 2006:6-8).²²

(3) Çift Durum Belirlemesi (Suffixaufnahme): Bu durumda hem içsel durum hem de dışsal durum belirtilir. Yukarıda Zazakideki çift durum bu duruma örnektir (Larson ve Yamakido, 2006: 6-8). Bu açıklamalar, teorik açıdan izafenin durumunu açıklamak isteyenlerin açıklamalarının daha iyi anlaşılması için verilmiştir.

²² İrani dillerde bu durum olmadığı için örnek verilme ihtiyacı hissedilmemiştir.

2.1.3.3. İzafe Yapısı Üzerine Teorik Açıklamalar

İzafenin teorik bir yere oturtulması için birçok yazar bazı izahlarda bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı izafe yapısını, “belirleyici öbek” (Determiner Phrase (DP)) teorisiyle açıklamaya çalışırken bir kısmı “isim tamlaması” sistemi ile, bir kısmı ise “sıfat tamlaması” sistemi ile açıklamaya çalışmıştır.

Samiiian (1983) ve Ghomeshi (1997) izafe partikelini bir morfemden öte çekirdek öge ile bağlı öğeleri birbirine bağlayan bağlayıcı bir fonem olarak görmüşlerdir. Onlar X bar teorik sistemi içerisinde bu yapıya bir anlam kazandırmaya çalışmışlardır. Ghomeshi’ye (1997) göre Farsçada izafe yapısında en son kullanılan öge tamamlayıcı isim olduğundan, tamamlayıcı isimden sonra hiçbir öge kullanılmamaktadır. Bu durumu *bağdaşmayan/N⁰-seviyesi* (non-projection/N⁰-level) ile açıklamıştır. Bununla birlikte, Ghomeshi (1997) Farsçadaki tamamlayıcı öğelerin cümlenin sonunda gelmesi durumundan dolayı bu tamlama yapılarının tümünün belirli bir isim rolünü üstlendiğini iddia eder. Bununla birlikte izafe yapısının bağlı öğeleri tamamlayıcı öge olmadığı durumlarda ise bahsi geçen yazara göre bu yapıdaki izafe eki sadece bağlayıcı görevini gören elementler olarak kabul edilmiştir. Fakat, yukarıda da açıklandığı gibi Kurmancide tamamlayıcı öğeler, çoğu defa izafe yapısında sonda değil de çekirdek öğeden sonra kullanılmaktadır. Bu da sadece Farsçadaki izafe yapısını dikkate alan yazarın açıklamalarının eksik olduğunu göstermektedir.

Geniş kapsamlı tartışmalar bir önceki paragrafta açıklanan ve Ghomeshi (1997) tarafından öne sürülen bir kısım iddiaların da eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin; Ghomeshi (1997) çekirdek öğeden sonra çekimlenmiş bir fiil alan yan cümlecik kullanılamaz der, Fakat Samvelian (2007) Ghomeshi’nin (1997) bu iddiasını çürütür ve diğer İrani dillerde zaten var olmakla birlikte, Farsçada dahi bazı bağlayıcı öğelerin içlerinde çekimli bir fiil olabileceğine dair örnekler getirir. Yine, Kurmancide de bu durum vardır.

Örnek:

Merik-	-ê	ku	hat
Adam-	-izf. eril	ki (bağlayıcı)	gelmek: g.z.k. 3tekil
dün gelen adam'			

Bu örnekte de görüldüğü üzere Kurmancide çekimli olan bir fiili, bu örnekte “hat” (geldi), çok rahat bir şekilde izafe yapısının bağlayıcı bir ögesi olarak kullanılabilir (Haig, 2011: 379-380).

İzafe yapısını teorik bir yapıya oturtmak için ilk önce Samiian (1994) tarafında ortaya atılan ve sonra Larson ve Yamakido (2005) tarafından desteklenen açıklama sistemine göre izafe eki bir durum işareti olarak kabul edilmiştir. Bu durumda, çekirdek öge X bar öbek grubu içerisinde baş unsur ve diğer tüm bağlı ögeler ise izafe eki ile gösterilen durumdur.

Örnek:

mal-	-a	rind
ev-	-izf. dişil	güzel
Güzel ev'		

Bu örnekte çekirdek öge olan “mal” (ev) asıl unsur, bağlı olan öge ise asıl unsura durum eki olarak kabul edilen izafe eki {-a} ile bağlanmış durum işaretidir. Bu durumda izafe eki ana ögenin bir parçası değil bağlı ögeyi belirten bir durum işaretidir.

Larson ve Yamakido (2006) bu iddialarını kuvvetlendirmek için Zazakideki çift durumu delil olarak getirmişlerdir. Yukarıda çift durumda kullandığımız örneklerden birisini bir daha kullanacak olursak:

Örnek:

kutik-	-ê	(embiryan-	-dê	ma)
köpek-	-izf. eril	(komşu. eğik. çoğul-	-çift durum.eril	1 çoğul. eğik
Komşularımızın köpekleri.'				

Bu örnekte iç element olan “kutikê emiryan” (komşuların köpekleri) izafe yapısında izafe eki {-ê} bağlı ögenin başı olarak kabul edilmiş; çünkü kendisinden sonraki ögeyi çoğul eki olan {-an} ile eğmiştir. Bununla birlikte, dış element olan “ma” (biz. eğik) öbeğinin ise başı çift durum eki olan {-dê} olarak kabul edilmiş ve bunun için delil de “ma” (biz. eğik) kendisinden önce gelen öbek başından dolayı bükülmesidir. Bu durumda iç öge “ê emiryan” (komşuların) ve dış öge “dê ma” (bizim) X bar yapısı içerisinde birer öbek ve başlarındaki izafe eki ise bu öbeklerin başı konumundadır. Bunun sonucu olarak, Larson ve Yamakido (2006) iddiasına göre Farsçada “genelleşmiş cenetif ön edat” (generalized genitive preposition) durumu izafe eki ile sağlanmaktadır. Bu iddianın avantajı zincirleme tamlamaların rahatça açıklanabilmesidir.

Örnek:

kur-	-ê	Ap-	-ê	keç-	-a	Xatûn-	-ê
oğul-	-izf. eril	amca-	-izf. eril	kız-	-izf. dişil	Hatun-	-eğik. dişil
Hatun'un kızının amcasının oğlu							

Bu örneğe eğer izafe ekine genelleşmiş cenetif ek olarak bakılırsa “-ê apo” (amcanın), “ê keçê” (kızın), “-a Xatûnê” (Hatun'un) öbeklerinin her biri bu şekliyle bir önceki başa bağlanır. Başta gelen ve öbeğin başı olarak kabul edilen izafe eklerinden dolayı her öbek bükülmüştür. Bu izafe ekleri, bu yazarların iddialarına göre prosodik sebeplerden dolayı bir önceki isme bağlanmışlardır.

Bu teorinin dezavantajları da vardır. Örneğin; Kurmancide, izafe yapısı içerisindeki öge sıfat ise bu sıfat hiçbir çekim eki almaz. Bu iddiaya göre bağlı öbeğin başı olan izafe eki kendisinden sonraki öbeği bükür, fakat sıfatlar bükülmediği için bu teorinin bir eksikliği olarak görülebilir. Her ne kadar, Larson ve Yamakido (2005) bu

eksikliği “evrensel fiil öbeği yapısı” ile tanımlamaya çalışmışlarsa da, bu Haig tarafından eleştirilmiştir (bkz. Haig, 2011: 379-381).

Larson ve Yamakido’ya göre (2005) izafe yapısında, genitif durum başı olarak kabul edilen izafe ekinden sonra fiil gelemmez. Yani “izafe durum eki + isim” durumu sağlanmış olmalıdır. Bunun sonucu olarak, içinde çekimlenmiş bir yan cümlecik, izafe ekinden sonra gelemmez. Fakat, Kurmancide, yukarıda da belirtildiği üzere bu yapı çok yaygındır ve kolay bir şekilde kullanılmaktadır.

İzafe yapısının teorik temellendirmesi için son olarak Samvelian’ın (2007) iddialarından bahsedebiliriz. Samvelian (2007) hem Gomeishi’nin (1997) hem Samian’ın (1994) hem de Larson ve Yamakido’nun (2005) iddialarını ret eder. Ona göre izafe eki gramatik bir açıdan değerlendirilmelidir. Yani, sentaktik bir teorik temellendirmeden öte morfolojik bir temellendirme daha mantıklı olacaktır. Ona göre Larson ve Yamakido’nun (2005; 2007), iddia ettiğinin aksine, ki onların iddiasına göre izafe eki bağlı ögenin başıydı, izafe eki bir son ektir ve çekirdek ögenin bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bundan dolayı izafe eki hem fonksiyonel açıdan hem de prosodik açıdan çekirdek ögenin bir parçası olarak kabul edilir. Bunun için getirdiği en ciddi delil ise her ne kadar, yukarıda da belirttiğimiz üzere Farsçada belirsizlik eki izafe yapısı içerisinde kullanılamasa da, Kurmancide, Soranide ve Hewramice de belirsizlik eki izafe yapısı içerisinde kullanılabilir.²³ Bu iddia ile Samvelian (2007), izafe yapısında bağlı ögenin yan cümlecik olma problemini ortadan kaldırmıştır.

Sonuç olarak, eğer izafe yapısı sadece Farsçadaki izafe yapısı ölçüt alınarak açıklanmaya çalışılırsa bir çok teorik eksiklik meydana gelecektir. Özellikle Batı İrani dillerdeki izafe yapısının da çok iyi analiz edilmesi gerekir. Bununla birlikte, tarihi bir bakış açısı da konuya açıklık getirebilecek en önemli unsurlarından birisidir.

²³ Örnekler için bu bölümdeki Farsçada izafe kısmına bakınız.

2.1.3.4. Eski İrani Dillerde İzafe Yapısı

İzafenin leksikal kökeni hakkında tarihi olarak elimizde hiçbir bilgi yoktur. Fakat, Eski İrani dillerde izafe yapısı hakkında bilgi veren bazı elementler vardır. Bazı kaynaklara göre izafe ekinin aslı bağlaç zamiridir (relative pronoun). Eski İrani dillerde, yan cümlelerde çoğu zaman kopula kullanılmamaktaydı. Bundan dolayı yan cümlecikler çoğu defa sıfatlara benziyorlardı. Kurmanciden vereceğimiz örnek olayı anlamada yardımcı olacaktır.

Örnek:

mêrik-	-ê	ku	nexweş	e
adam-	-izf. eril	bağlayıcı	hasta	kopula. 3tekil
Hasta olan adam.’				

Bu örnekte kopula olan “e” (kopula.3tekil) Eski İrani dillerde çoğu defa kullanılmamaktaydı. Bununla birlikte bağlayıcı öge de daha gelişmemişti. Bundan dolayı “mêrikê ku nexweş e” (hasta olan adam), “mêrikê nexweş” (hasta adam) şeklinde kullanılmaktaydı. Eski Farsçadan vereceğimiz orijinal örnek tam olarak olayı açıklayacaktır.

Örnek:

(...)Dārayavaum	hya	manā	pitā
Dariyus. AKZ	hya. eril. NOM	1tekil. cenetif	baba
(...) babam Dariyus’			

(Haig, 2011: 383).

Bu örnekte “hya” (eril. nominatif) çekirdek öge olan “Dariyus” ve bağlı yan cümle olan fakat kopulasız kullanılan “benim babamdır”ı bağlamıştır. Yani, bağlı cümle için kopula, diğer deyişle “olmak” fiili Eski Farsçada kullanılmamıştır. Bu durumda “babam olan darius”, babam darius” şeklinde kullanılmıştır.

Bu kullanımda “hya” zaman içerisinde fonolojik olarak şekil değiştiren ve tümleyici (complementizer) özelliğini kaybedip, Lanson ve Yamkido’ya (2005) göre “genetif durum işareti”ne (genitive case marker) dönüştü, Karimi’ye (2007) göre “yükleme gösteren öbek” işareti (predication phrases), Dikken ve Singhapreecha’ya (2004) göre bir “bağlayıcı”ya (linker) dönüştü. Fakat, izafe yapısı ile ilgili, bağlaç zamiri (relative pronoun) merkezli analiz, mevzu bahis Farsça ve Sorani olunca, mantıklı görülürken Kurmanci ve Zazaki konuya dâhil edilince ve yine Eski İrani diller ayrıntılarıyla incelenince, bu yargının eksik yönlerinin var olduğu görülecektir (Haig, 2011: 383-384).

Bağlaç zamiri merkezli açıklama Haig (2011) tarafından eksik görülmüştür. Bağlaç zamiri ile birlikte, Haig (2011) Eski Farsçadaki “hya” ekinin adlaştırma (nominalization) özelliği üzerinde durmuştur. Ayrıntılara girmeden önce, adlaştırma tabirini tanımlarsak; adlaştırma isim olmayan bir elementin bazı partikeller ya da bazı morfolojik süreçler sonunda adlaştırma durumudur. Kısacası, fiilden, sıfattan, vb. ile isim yapma durumudur. Kurmancide bir fiil ya da sıfatın adlaştırılmasının iki yolu vardır. Fillerde; ya geçmiş zaman köküne mastar eklenerek yapılır;

Örnek:

Hat-	-in-	-a	te
Gelmek: g.z.k.	-mastar eki-	-izf. dışıl	2tekil. eğik
Gelmen...’			

Bu örnekte “hatin” (gelmek) fiili aldığı mastar eki olan {-in} (mastar eki) ile fiilden isim olmuştur. Bununla birlikte, fiiller eğer izafe yapısı içerisinde bağlı öge durumunda ise fiil köküne eklenen {-î} eki ile çekimli fiil isimleştirilir. Bu durum yalnızca geçmiş zamanda olur.

Örnek:

Mêrik-	-ê	hat-	-î
adam-	-izf. eril	gelmek: g.z.k	-fiilden isim yapma eki
Gelen adam'			

Bu örnekte “hatin” (gelmek) fiili {-î} eki ile isimleştirilmiştir.

Sıfatlarda da aynı durum geçerlidir. Ya sıfatların sonuna bir ek getirilerek isimleştirilir; mesela; “rind” (güzel.sıfat) > “rind-ahî” (güzellik.isim); ya da izafe eki başta kullanılarak yapılır.

Örnek:

yê	biqûwet	bila	eziyet-ê	yê	bêquwet	neke
anafirik . izf.	kuvvetli	tasarlama bildiren .kelime	eziyet- yönelme kitiği	anafirik. izf.	kuvvetsiz	Olumsuz tsrlm eki- yapmak: ş.z.k. 3tekil
Kuvvetli olan kuvvetsiz olana eziyet etmesin.'						

Burada bir sıfatın isim olarak kullanılma durumu başta anafirik izafenin kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Aynı durum Eski Farsçada da vardır.

Örnek:

hya	tauwîyâ	tyam	skauθim	naiy	jatiy
eril. nominatif	kuvvetli	eril. AKZ	kuvvetsiz. AKZ	olumsuzluk.	tasarlama bildiren kelime
Kuvvetli olan kuvvetsiz olana eziyet etmesin.'					

Haig (2011)

Bu örnekte görüldüğü üzere bir sıfatın isimleştirilmesi, Kurmancide olduğu gibi Eski Farsçada da, sıfatın önüne getirilen izafe partikeli ile olmaktadır. Burada, “hya” gösterme (demonstrative) özelliği ile kullanılmıştır. Bununla birlikte, buradaki özellik için Haig (2011) şöyle açıklamada bulunur; “hya” sadece bağlaç zamiri fonksiyonunda

değil, aynı zamanda adlaştırma fonksiyonu için de kullanılır. Eski Farsçada var olan bu iki fonksiyon Kurmancide de vardır.

“Hya” partikeli gibi bir partikel, bir diğer Eski İrani dil olan Avesta dilinde de vardır. Bu partikel {ya-} partikelidir. Her ne kadar etimolojik olarak farklı olsalar da, Avesta dilinde var olan bu partikel ile Eski Farsçada var olan partikellerin her ikisi de hem cinsiyet ve sayı yönünden hem bağlaç zamir olarak kullanılma özellikleri yönünden aynı davranışlar sergilemektedirler. Bununla birlikte {ye-} partikeli çekirdek ögenin kullanılmayıp bağlı öğelerin kullanıldığı yapılarda da yine bağlaç zamiri fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Örnek:

yō	miðram	aiwi.družaiti	yim	vacahinəm
ya.eril.NOM	sözleşme. AKZ	kırmak: ş.z.k	ya. AKZ	Söz ile. AKZ
Söz ile yapılan sözleşmeyi kıran'				

Haig (2011)

İlk kullanılan “ya” (eril. nominatif) çekirdek ögesiz bağlaç zamiri fonksiyonunda kullanılmışken ikinci “ya” (akuzatif) ise çekirdek ögesi olan “sözleşme” isminden “kırmak” fiili ile ayrılmıştır.

Haig (2011) izafe yapısını açıklamak için bahsettiğimiz üzere sentaktik ya da morfolojik açıklamalardan öte tarihsel bir bakış açısı ile olayı açıklamaya çalışmıştır. Bunu yapmak için de iki Eski İrani dil olan Eski Farsça ve Avesta dillerinde bu partikelin kullanılma durumundan bahsetmiştir. Haig’ın (2011) vardığı sonuç ise izafe partikeli sadece bağlaç olan zamir fonksiyonunda değil aynı zamanda adlaştırma ve gösterici fonksiyonlarında kullanıldığıdır. Yine, bu özelliklerin Kurmancide hala korunduğunu da belirtmiştir.

2.1.4. Genişlemiş İzafe

Genişlemiş izafe bazı Kurmanci ağızlarında yüklem bir parçası olarak kullanılmaktadır. Bahsedilen yüklem hem fiil formunda hem de isim formu olan ve kopula eklerinin kullanıldığı durumda olabilir. Kürtçe çalışmalarında MacKenzie (1962) ilk defa bu partikelden bahsetmiştir. O, Kürtçe üzerine çalışmalarını sürdürürken Akre ve Surçi²⁴ bölgelerinde bu kullanım ile karşılaşmıştır. O, şimdiki zamanda çekilmiş fiiller ile kullanıldığında, bu partikelin bu fiillere devamlılık anlamı kattığını görmüştür (Sahin, 2018: 15). O, bu partikel için yeni bir tabir kullanmamış ve bu partikeli gösterme fonksiyonu sergileyen izafe (demonstrative ezafe) kategorisinde değerlendirmiştir.

Genişlemiş izafeden bahseden bir diğer araştırmacı ise Bailey (2005: 29-39)'dir. O, Tor bölgesindeki²⁵ Yezidi ağızları üzerine çalışırken bu partikle karşılaşmıştır. Bu partikelin kullanıldığı cümlede, bildirme özelliği ile birlikte, bir kesinlik anlamı da kattığını gözlemlemiştir (Haig, 2011: 375). Bu araştırmacı da, MacKenzie (1962) gibi bahsi geçen partikel için yeni bir tabir kullanmamıştır.

Genişlemiş izafeden bahseden bir diğer araştırmacı ise Haig (2007; 2008; 2011)'dir. Bu partikel için Haig, zaman izafesi (tense ezafe) terimini kullanmıştır. Teorik açıdan en çok bu konu üzerinde duran ve bu konuyu sistemli bir çerçevede veren kişi Haig (2007; 2008; 2011)'dir. Bununla birlikte, genişlemiş izafe partikeli yalnızca zaman ekleri alabilen bildirme kipleri ile değil, aynı zamanda isim yüklemeleri ile birlikte de kullanıldığından, Sahin (2018) zaman izafesi tabiri yerine, genişlemiş izafe (extended ezafe) tabirini kullanmıştır ve bu çalışmada da bu tabir seçilecektir.

Bu kısımda ilk önce genişlemiş izafe partikelinin kökeni üzerinde durulacaktır. Daha sonra bu partikelin Tor, Behdinan ve Maraş bölgelerinde kullanımını üzerine durulacaktır. Son olarak da, ölçüm aracımızda bu konu için geliştirdiğimiz kısım ayrıntılarıyla tanıtılacaktır.

²⁴ Şu an Irak Kürdistan Bölgesi içerisinde bulunmaktadır.

²⁵ Türkiye'nin Mardin ili sınırları içerisinde yer alır.

2.1.4.1. Genişlemiş İzafe Partikelinin Kökeni

Genişlemiş izafe partikelinin kökü en iyi Haig (2007; 2008; 2011) tarafından belirlenmiştir. Bundan dolayı bu bölümde, onun tanımlamalarının bir özeti verilecektir. Haig (2011) bahsedilen partikel için zaman izafesi (tense ezafe) terimini kullanır. Ona göre bu kullanımda izafe partikeli isim sentaksının sınırlarını aşıp fiil sentaksı sınırları içerisine doğrugenişlemiştir. Bu durum sadece İrani dillerin sentaks yapısında görülen bir durum değildir. Bazı Uzak Asya dillerinde de bu durum görülmektedir (Yap, Choi ve Cheung, Ms.; Haig, 2011: 170-171) bazı örnekler ile durumu açıklamıştır. Örnekler şöyledir.

Örnek:

(1)

xuşk-	-a	min	ya	çû-	-î	sîk-	-ê
Kız kardeş-	-izf. dişil	1 tekil. eğik	izf. eril	gitmek: g.z.k.	-yönelme patisip	çarşı-	-eğik. dişil
Çarşıya giden kız kardeşim.’							

(2)

Mistefa-	-y	kiçk-	-ek	a	heye
Mustafa-	-eğik. eril	kız. çocuk-	belirsizlik eki	genişlemiş. izf. dişil	var. kopula. 3 tekil
Mustafa'nın bir kızı var.’					

(3)

Got-	-ê	ku	şah-	-ê	wan	yê	mir-	-î
Söyleme k :g.z.k	-yönelme partikeli	ki	şah-	-izf. eril	3 çoğul. eğik	genişlem iş izf.	ölmek: g.z.k.	-partisip
Şahlarının öldüğünü söyledi.’								

(4)

hal-	-ê	wî	ê	keftî-	-ye	
hal-	-izf. eril	3tekil. eril	eğik. eril	genişlemiş. izf.	kötü-	-kopula. 3tekil
Hali kötüdür.’						

(5)

Ew	(y)êt	kurd	in
3tekil. direkt	genişlemiş izf.	Kürt	kopula. 3çoğul
Onlar Kürt’tür.’			

Bağlayıcı fonksiyonundaki izafe eki gibi genişlemiş izafe partikeli de cinsiyet ve sayı yönünden çekimlenmektedir. Bu durumda (1) ve (2) dişil olan genişlemiş izafeye, (3) ve (4) eril olan ve (5)’de çoğul olan genişlemiş izafe partikeline örneklerdir.

Behdinan ağzında bağlayıcı fonksiyonundaki izafe eki ile genişlemiş izafe ekleri fonolojik olarak aynı eklerdir. Bu durum, Haig (2011) tarafından, genişlemiş izafenin aslının bağlayıcı fonksiyondaki izafe eki ile aynı kök olduğuna dair etimolojik bir delili olarak gösterilmiştir.

Genişlemiş izafe şimdiki zamanda kullanıldığında anlamsal olarak durum bildiren (state), varoluşsal (existential) ve yer bildiren yüklerle kullanılır. Durum bildiren yükler için yukarıdaki örnekte (4)’nücü örnekteki “keftî” (kötü) yüklemi, varoluşsal fiiller için (2)’nci örnekteki “heye” (var) yüklemi örnek olarak gösterilebilir. Bununla birlikte, genişlemiş izafe sonuç bildiren patisipler (resultative participle) ile kullanılır. Yukarıdaki örneklerden (3) ve (4)’üncü örnekler sonuç bildiren yüklerle örnek olabilir. Bir diğer deyiş ile, genişlemiş izafe, hareket bildiren fiillerden çok durum bildiren fiillerle kullanılır. Yine, genişlemiş izafe çoğunlukla şimdiki zaman yüklemelerinde kullanılır. Son olarak yukarıdaki örnekler için şunu söyleyebiliriz; genişlemiş izafe bir partisip ile kullanılıyorsa genel olarak bitme anlamı verip şimdiki zaman ile alakasını verir. Bunun için (1) ve (3)’teki örnekleri verebiliriz. (1)’de “keça wan” (kızları)’nın “çûî sîkê” (çarşıya gitmiş) çarşıya gitme durumu bitmiş ve şimdi ile

alakalı olduğu anlamı vardır. (3)'te ise “şahê wan” (onların şahı)’nın “mirî” (öldü)’ğü anlamı hem bitmişlik hem de şimdi ile alakalı anlamı vermektedir (Haig, 2011).

Genişlemiş izafe fiil yüklemelerinde de kullanılmaktadır. Çekilmiş fiillerle kullanıldığında o eylemin o anda meydana geldiği anlamı verir.

Örnek:

Ez	yê	xwarin-	-ê	çê-	-di-	-k-	-im
1 tekil. direkt	genişlemiş izf.	yemek-	-eğik. dişil	yapmak:ş.z.k-	-ş.z.e-	-yapmak: ş.z.k-	-1 tekil
Ben yemeği yapıyorum.’							

Bu örnekte normalde Kurmancide hem geniş zaman için hem de şimdiki zaman için kullanılan yapı, genişlemiş izafenin kullanılmasıyla şimdiki zaman spesifik anlamı vermiştir. Yani, standart Kürtçede genişlemiş izafe partikeli kullanılmadan yukarıdaki cümle hem “Ben yemeği yaparım” anlamındaki geniş zaman hem de “Ben yemeği yapıyorum” anlamındaki şimdiki zaman özelliklerini beraber taşır. Fakat, genişlemiş izafe kullanan bölgeler, bu partikeli kullanarak şimdiki zaman anlamı olan “Ben yemeği (şimdi) yapıyorum” anlamı kazandırır.

Genişlemiş izafe partikelinin kökenine baktığımızda başlangıç noktası anafirik fonksiyonda olan izafe partikelidir; çünkü, anafirik fonksiyonda olduğu gibi bu fonksiyonda da kendisinden önce var olan isim veya tamlamaya işaret eder. Mesela; yine yukarıdaki örnekte (4)’üncü örneğe bakacak olursak, “keftî ye” (kötüdür) yükleminden önce kullanılan “ê” partikeli ne anafirik ne de bağlayıcı fonksiyonunda kullanılmamıştır. Bunların dışında yüklem olan “keftî ye” (kötüdür) durumunu modifiye etmiştir. Haig (2011) bu durumun anlaşılmasının o kadar zor bir durum olmadığını söyler. Ona göre (4)’üncü örnekte olduğu gibi bu cümlenin konusu (topic) olan “halê wî” (onun hali) sola doğru kayma (left-dislocated topik) yaşamış ve bunun sonucunda sağda kalan “ê” partikeli de cümlenin konusu olan şeye işaret eden arafirik bir element olarak görev yapmıştır. Durumu böyle tanımlayabiliriz;

[Halê wî]TOPİK [ê (anaforik element-özne keftî ye]Cümle

Yani normal durumda bu cümlelerin anaforik izafe yapısı ile var olan yapısı şöyledir:

Örnek:

ê	keftî	hal-	-ê	wî	ye
anaforik izf.	kötü	hal-	-izf. eril	3tekil. eğik	kopula. 3tekil
'Kötü olan durumudur.'					

Bu durumda konu (topic) bu cümlelerin adacığında içerisinde kalmaktadır. Daha sonra konu olan "halê wî" (durumu) sola doğru kayar ve sentaktik özne olur. Bu durum olduğunda ise anaforik fonksiyondaki izafe partikeli de yüklem bir parçası olarak kabul edilmiştir. Yüklem bir parçasıyken de cümleye perfektif görünüş anlamı katan ve fiil olmayan yüklemlemlerle kullanılan bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Oradan da, fiil olan yüklemlemlere doğru bir genişleme yaşayıp dinamik fiillerle kullanılmaya başlanmıştır. Fiil ile kullanılma durumunda da, fiile "şimdi olma" anlamı katmıştır.

Haig'a göre (2011) genişlemiş izafe yalnızca olumlu ve bildirme bildiren (declarative) cümleler ile kullanılıp olumsuz ve soru olumsuz cümlelerde kullanılmamaktadır. Bu durum için ise genişlemiş izafenin hâlâ son formunu almadığını söyler. Bununla birlikte, hala bazı temel özelliklerini koruduğunu söyler (Haig, 2011: 370-73). Fakat, Şahin'in (2018) Tor bölgesindeki genişlemiş izafe üzerine yaptığı çalışmada ise genişlemiş izafenin soru ve olumsuz cümleler için de kullanıldığını görmekteyiz (Şahin, 2018: 27-28). Bununla birlikte, bu durumun Haig'ın (2011) iddiasını zayıflattığı söylenemez; çünkü bazı ağızlarda genişlemiş izafe daha geniş alanlarda kullanılırken bazı ağızlarda daha dar kapsamda kullanılmaktadır.

2.1.4.2. Kurmancinin Ağızlarında Genişlemiş İzafe

Kurmancinin ağızlarındaki genişlemiş izafe Şahin (2018) tarafından Tor ağızı çerçevesinde verilmiştir. Bununla birlikte Şahin (2018) Tor, Behdinan ve Maraş

ağızlarında genişlemiş izafenin var olduğundan bahseder. Her ne kadar bu bölgelerde kullanılan ağızlardaki genişlemiş izafe partikeli fonolojik olarak farklı olsalar da kökenleri aynıdır. Bununla birlikte, genişlemiş izafe partikelinin kullanım alanları behsedilen ağızlarda birbirleriyle temelde aynıdır. Buna ek olarak bazı bölgelerde daha geniş alanlara yayılıp yeni nüanslar kazanmışken bazı bölgelerde ise daha dar alanda sınırlı kalmıştır. Bu bölümde ilk önce Şahin (2018) tarafından verilen genişlemiş izafe formlarını tablolar ile verip açıklanacaktır. Daha sonra Kürtçe yazılı edebiyatta genişlemiş izafeden bahsedeceğiz.

Tor ağızında genişlemiş izafe iki gruba ayrılır; A grubu ve B grubu.

Tablo 17: Tor Ağızında Genişlemiş İzafe Patikelleri A Grubu

	Dişil	Eril
1. ve 2. tekil şahıs	î	
3. tekil şahıs	a	î
Çoğul	a	

Tablo 18: Tor Ağızında Genişlemiş İzafe Parikelleri B Grubu

	Dişil	Eril
1. ve 2. tekil şahıs	ê	
3. tekil şahıs	a/wa/ya	ê/wê/yê
Çoğul	ê/wê/yê	

(Sahin, 2018: 8)

Tablolardan görüldüğü üzere hem A grubu hem de B grubu genişlemiş izafe partikelleri cinsiyet ve sayıya karşı hassastırlar. Cinsiyete göre hassasiyet sadece üçüncü tekil şahıslarda görülmektedir. Bununla birlikte, çoğul şahıslar arasında bir ayırım gözetmeksizin A grubunda dişil form, B grubunda ise eril olan form kullanılmıştır.

Behdinan ağzında kullanılan genişlemiş izafe partikeli bağlayıcı ve anaforik izafe partikeli ile aynıdır ve yalnızca bir formu vardır.

Tablo 19: Behdinan Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri

	İzafe	Genişlemiş İzafe
Eril	-(y)ê	-(y/w)ê
Dişil	-(y)a	-(y/w)a
Çoğul	-(y)êt/t	-(y/w)êt/d

Bu tabloda görüldüğü üzere Behdinan bölgesindeki genişlemiş izafe partikeli ile bağlayıcı ve anaforik fonksiyondaki izafe partikelleri fonolojik olarak özdeştir. Bununla birlikte, genişlemiş izafe partikeli sayı ve cinsiyete göre çekimlenmektedir. Yine, şahıs zamirlerinin hepsinde cinsiyete duyarlılığın var olup olmadığını bu tablodan anlayamamaktayız. Alan çalışmamızda bu bölge var olduğundan, son bölümdeki analizlerimizden şahıs zamirlerinin cinsiyete hassas olup olmadığı durumu o bölümde tartışılacaktır.

Maraş ağzında genişlemiş izafe partikeli, bağlayıcı ve anaforik fonksiyonlarındaki izafe partikelinden farklıdır. Bağlayıcı ve anaforik fonksiyondaki izafe partikeli şöyledir;

Tablo 20: Maraş Ağzındaki Bağlayıcı ve Anaforik Fonksiyondaki İzafe Partikelleri

	Eril	Dişil	Çoğul (eril/dişil)
Belirli	-î/-ê	-ê / -o	ê
Belrisiz	î	ê	e
gösterme durumundaki izafe	î	o	ê

Tablo 21: Maraş Ağzındaki Genişlemiş İzafe Partikelleri

	Eril	Dişil
1.2.3. tekil şahıslar	î	ê
1.2. çoğul şahıslar	-e	
3. çoğul şahıs	-ê	

Maraş ağzındaki genişlemiş izafe cinsiyet, sayı ve kişi açısından etkilenmektedir. Tekil şahıslarda, tüm şahıslar cinsiyet açısından etkilenmektedir. Çoğul şahıslarda ise genişlemiş izafe cinsiyet ayrımından öte birinci ve ikinci çoğul şahıslar farklı, üçüncü çoğul şahıslarda ise farklı partikel almaktadır.

Yazılı Kürtçe edebiyatta, genişlemiş izafe yapısını Kafkas edebiyatının bazı metinlerinde görmekteyiz. Bu metinlerdeki genişlemiş izafe yapısını, Emerîkê Serdar adlı yazarın yazdığı “Êdî Dereng Bû” (Artık Geç oldu) adlı kitaptan analiz edeceğiz. İlk önce örnekler verilecek, daha sonra bu örnekler analiz edilecektir.

Örnek:

(1) “Wexta ez î li malê bûma, lê ne li ber çavên wê bûma, min didît, wekî çawa çavên xwe li min digerîne ...” (Serdar, 2015: 39)

‘Ben evde olduğumda, fakat onun gözlerinin önünde olmadığumda, gözlerinin beni nasıl aradığını görüyordum...’

- birinci tekil şahıs, geçmiş zamanda yer bildiren yüklem

(2) “Ez î ne li mal im” (Serdar, 2015: 42)

‘Ben evde değilim.’

- Birinci tekil şahıs, şimdiki zamanda yer bildiren yüklem

(3) "... wê çaxê ez î zar bûm" (Serdar, 2015: 39)

'... o zamanlar ben çocuktum.'

- Birinci tekil şahıs, geçmiş zamanda sıfat yüklemi

(4) "Na, ez î hela nezewicî me" (Serdar, 2015: 60)

'Hayır, Ben hala evli değilim.'

- Birinci tekil şahıs, olumsuz, şimdiki etkileyen perfekt zamanlı sıfat yüklemi

(5) "Ez ji te re bibêjim, tu yî cahil î, ji xwe re hîn bibe, qama min." (Serdar, 2015: 102)

'Sana söyleyeyim, sen gençsin, kapasitemi öğren.'

-ikinci tekil şahıs, sıfat yüklemi.

(6) "Rast e, mêrik î birîndar bûye." (Serdar, 2015: 159)

'Doğrudur. Adam yaralanmış.'

-üçüncü tekil şahıs, özel isim, eril, geçmiş zamanda sıfat yüklemi.

(7) "Qîzeke gelekî bi aqil û merîfet bû." (Serdar, 2015: 61)

'Kız çok fazla akıllı ve marifetliydi.'

- üçüncü tekil şahıs, özel isim, dişil, geçmiş zaman sıfat yüklemi, genişlemiş izafe kullanımı yok.

(8) Kuro, lawo, karê te bi Zînê neketiye, ew e dewekî ye." (Serdar, 2015: 67)

'Yavrum, evladım, Zinê ile uğraşma, o bir daldır.'

- üçüncü tekil şahıs, zamir, dişil, şimdiki zamanda sıfat yüklem.

(9) “malên gundê me binerd î biçûk bûn” (Serdar, 2015: 50)

‘Bizim köyün evleri, yerin dibindeydiler ve küçüklerdi.’

-çoğul, geçmiş zamanda sıfat bildiren yüklem.’

(10) “Di gundê me de avanîya duqatî yî pêşîn gundîyekî me yî rehmêtî çê kir”
(Serdar, 2015: 54)

‘Köyümüzde ilk iki katlı evi, rahmetli bir köylümüz yaptı.’

-zincirleme izafe eki.

(11) “Na, min texmîn nekir, tu bîn jê nedihat, xwe şaş nedikir. Bi texmîna min, ew î venexwaribû.” (Serdar, 2015: 160)

‘Hayır, tahmin edemiyordum, hiç kokmuyordu ve şaşırıyordu. Tahminimce, içmemişti.’

-Geçmiş zamanda fiil yüklemi

Yukarıdaki örnekleri analiz edecek olursak, ilk önce genişlemiş izafenin şahıs zamirleri ve isimlerden sonra hem tekillerde hem de çoğullarda kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte üçüncü tekil şahsın cinsiyet açısından farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Tüm tekiller ve çoğullar “î” genişlemiş izafe partikeli ile işaretlenirken üçüncü tekil şahıs kişisi “e” partikeli ile gösterilmektedir. Bir tabloda vermek gerekirse;

Tablo 22: Kafkas Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri

	Dişil	Eril
1. ve 2. tekil şahıs	î	
3. tekil şahıs	e	î
Çoğul	î	

Bunula birlikte genişlemiş izafe partikeli hem fiil yüklemelerinde hem de yer ve sıfat bildiren yüklemelerde kullanılmaktadır. Farklı bir deyişle, durum ve yer bildiren yüklemeler ile kullanılmıştır. Yukarıda (1) ve (2)'nci örnekler yer bildiren yüklemelere, kalan örneklerden (7) ve (12)'nci örnekler hariç diğer tüm örnekler durum bildiren yüklemelere örnektir. Zaman açısından örnekler değerlendirilince, fiil yüklemelerinde sadece geçmiş zaman yüklemesinde bir örnek (11) vardır. Onun haricindeki diğer tüm örneklerde fiil olmayan yüklemelerin örnekleri vardır. Bu örneklerde şimdiki zaman, geçmiş zaman ve perfekt zaman kullanımlarını görmekteyiz. (1), (3), (9) geçmiş zaman yüklemelerine, (2) (5), (8) şimdiki zaman yüklemelerine ve (4), (6) perfekt kullanıma örnektir. Son olarak sadece bildirme kiplerinde değil, aynı zamanda tanımlılık kiplerinde de (1)'inci örnekte olduğu gibi genişlemiş izafenin kullanımını görmekteyiz.

Olumlu olumsuz ve soru cümleleri açısından değerlendirdiğimizde, sadece olumlu cümlelerin varlığını görmekteyiz. Bununla birlikte (4)'üncü örnekteki olumsuzluk anlamı morfolojik bir süreçten öte leksikal bir süreçtir. Yani, “nezewic” (bekar) olumsuz çekimlenen bir isimden öte (yani, “bekar değil”), bekar anlamında kullanılmıştır.

Genişlemiş izafe ekinin Kurmancinin ağızlarındaki yapısı verildikten sonra, şimdi hangi ağızlarda hangi durumlarda kullanılacağını gösteren durumlar hakkında bilgi verilecektir. İlk önce bir tablo şeklinde verilecek olan özellikler daha sonra tek tek açıklanacaktır.

Tablo 23: Kurmancinin Ağzlarında Genişlemiş İzafenin Özellikleri

Genişlemiş İzafe	Tor Ağzı	Behdinan Ağzı	Maraş Ağzı
(1) Yükleme göre genişlemiş izafe partikelinin değişmesi	Genişlemiş izafe partikeli, fiilisel ve fiilisel olmayan yüklemelere göre değişir	Yüklemin cinsine göre değişmez	Yüklemin cinsine göre değişmez
(2) Genişlemiş izafenin isim olan yüklerle kullanımı	Kullanılmaz	Kullanılır	Kullanılmaz
(3) Fiilisel olamayan yüklerin hem geçmiş zamanda hem de şimdiki zamanda kullanımı (yer, sıfat ve edat yükleri)	Kullanılır	Kullanılır	Kullanılır
(4) Fiilisel yüklerde zaman ve görünüş nüansını verir	Verir	Verir	Verir
(5) Tanımlılık kiplerinde (subjunctive) kullanılır	Kullanılır	Kullanılır	Kullanılır
(6) Geçmiş ve gelecek zaman fiil yükleriyle kullanılır	Her iki zamanda da kullanılır	Her iki zamanda da kullanılır	şimdiki zamanda kullanılır
(7) Yer bildiren yüklerle kullanıldığında, kopula eki (olmak fiili) ortadan kalkar.	Kopula kalkmaz	Kopula kalkar	Kopula kalkmaz
(8) Fiilisel yüklerde devamlılık anlamı katar	Devamlılık anlamı katar	Devamlılık anlamı katar	Açık değildir.
(9) Özne ve genişlemiş izafe partikeli arasında bir uyum vardır (Duruma göre bu uyum nesne ile olur).	Yalnızca üçüncü tekil şahıslarda vardır	Vardır	Vardır

(10) Şimdiki zamanda çekimlenmiş olumsuz bir cümlede genişlemiş izafenin kullanımı	Kullanılamaz	Kullanılabilir	Kullanılamaz (fiil olmayan yüklemelerde)
(11) Prospektif anlam genişlemiş izafe ile verilir	Verilir	Verilmez	Açık değildir
(12) Öznenin kullanılmamasıyla birlikte, anafirik fonksiyonda kullanılma durumu.	Kullanılmaz	Kullanılır	Kullanılır

(1) Genişlemiş izafe hem fiisel hem fiisel olmayan yüklemelerle kullanılabilir. Tor ağzında, A grubu genişlemiş izafe fiisel olmayan yüklemeler için kullanılır. B grubu genişlemiş izafe ise hem fiisel olmayan yüklemeler, yer bildiren, şimdiki zaman, olumlu yüklemeler için hem de fiisel yüklemeler için kullanılır. Yani, yüklem fiisel ya da fiisel olmama durumu, genişlemiş izafenin farklı formlarda kullanılmasına sebep olur, fakat diğer ağızlar olan Behdinan ve Maraş ağızlarında genişlemiş izafenin tek formu kullanılmaktadır.

(2) Genişlemiş izafe fiisel olmayan yüklemelerle kullanıldığında ağızlar arası kullanım farklılıkları meydana gelmektedir. Tüm ağızlar genişlemiş izafe partikeli, yer bildiren, sıfat ve edatsal yüklemeler ile kullanılırken sadece, Behdinan ağzında isim olan yüklemeler genişlemiş izafe alır.

(3) Genişlemiş izafe partikeli fiisel olmayan yüklemelerle kullanıldığında, zamansal olarak hem geçmiş zamanda hem de şimdiki zamanda kullanılmaktadır. Bununla birlikte, fiisel olmayan yüklemelerin hangi türleriyle kullanıldığı (2)'de verilmiştir.

(4) Genişlemiş izafe fiisel yüklemelerle birlikte kullanıldığında, fiile bazı görünüşsel ve zamansal anlamlar yükler. Başta şunu söylemek gerekir ki, Maraş ağzında hiç bir görünüşsel ve zamansal anlam, genişlemiş izafe tarafından cümleye yüklenmez. Tor ağzında ise B grubu genişlemiş izafe partikelleri yer bildiren fiisel olmayan

yüklemlerle kullanıldığında, devam etme anlamı verir (Şahin, 2018: 37-38). Yine, Tor ağzında B grubu genişlemiş izafe partikelleri ile fiisel olan yüklemeler kullanıldığında devam etme anlamı fiile kazandırılır (Sahin, 2018: 40).

Örnek:

Aha	ez	ê	te	di-	-bîn-	-im
Aha	ben	genişlemiş izf.	2tekil. eğişik	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1tekil
Aha seni görüyorum.'						

Bu cümlede anlaşılan şey, genel olarak değil, şimdi seni görüyorum.

Perfektik olarak Tor ağzında genişlemiş izafenin bir etkisinin olduğunu söyleyemeyiz (Şahin, 2018: 44). Behdinan ağzında ise MacKenzie'ye (1961: 188) göre iki tür perfektif anlam kazandıran yapı vardır. İlk form, Kurmancide yaygın olan formdur.

Örnek:

Min	taştê	xwar-	-îye
1tekil. eğişik. ERG	kahvaltı	yemek: g.z.k.-	-perfekt. partikeli
Ben kahvaltı yaptım.'			

Bu örnekte perfekt anlam, yani "Kahvaltı yaptım" ve "şimdi tokum" anlamı sona gelen perfektif partikeli ile yapılmaktadır. Behdinan ağzındaki ikinci tür perfekt yapma formunda ise perfektif yapan ek ve şahıs eki düşer , bunun yerine genişlemiş izafe partikeli kullanılır.

Örnek:

Ew	wê	ji	Sûrî	hat-	-î	vir
3tekil. direkt	Genişlemiş izf.	den/dan: Edat	Suriye	gelmek: g.z.k	-fiilden isim yapan partikel	bura
O Suriye'den buraya gelmiş.'						

Örnekte görüldüğü üzere normalde “îye” perfektif ekini alması gereken fiil sel yüklem, burada onu almayı genişlemiş izafe ekini alarak perfektif anlam kazanmıştır. Bununla birlikte MacKenzie bu iki formun hiçbir anlamsal farklılığından bahsetmemektedir (Sahin, 2018: 45).

(5) Tanımlılık kiplerinde bahsi geçen tüm ağızlarda genişlemiş izafe kullanılmaktadır.

(6) Hem geçmiş zaman fiil yüklemelerinde hem de şimdiki zaman fiil yüklemelerinde tüm ağızlarda genişlemiş izafe kullanılırken sadece Maraş ağızında geçmiş zaman fiil yüklemelerinde genişlemiş izafe partikeli kullanılmamaktadır.

(7) Yer bildiren yüklemelerle genişlemiş izafe kullanıldığında, sadece Behdinan ağızında yükleme eklenen kopula eki ortadan kalkar.

Örnek:

Ez	ê	li	mal
1tekil. direkt	genişlemiş izf.	de/da: Edat	ev
Ben evdeyim.'			

Bu örnekte görüldüğü üzere Behdinan bölgesinde genişlemiş izafe ile kullanılan yer bildiren yüklemeler kopula almaz. Normalde “mal” (ev)’den sonra birinci tekil kopula olan “im” gelmesi gerekirken bahsedilen özellikten dolayı gelmemiştir.

(8) Dördüncü maddede bahsedildiği üzere Maraş ağzında zaman anlamı yoktur, fakat Sahin (2018) Behdinan ve Tor ağızlarında devam etme anlamının var olduğu fakat Maraş ağzında bunun açık olmadığını söyler.

(9) Genişlemiş izafe ile özne arasında bir uyum vardır. Eğer fiile yakın bir nesne varsa bazı durumlarda bu nesne ile genişlemiş izafe arasında uyum meydana gelir. Tor ağzında fiisel yüklerde B grubu kullanılır ve yalnızca üçüncü tekil şahıs ile uyum vardır. Nesne ve genişlemiş izafe uyumuna örnek verecek olursak;

Örnek:

Piçûk-	-ên	me	erebe-	-k-	-a	biçûk	a	kir-	-îye
çocuk-	-izf. çoğul	1çoğul. eğik	araba-	belirsiz lik eki-	-izf. dişil	küçük	genişle miş izf.	yapmak : g.z.k.	-pefekt eki
Çocuklarımız küçük bir araba almış.’									

Burada nesne olan “erebeka biçûk” (küçük bir araba) dişil olduğu için genişlemiş izafe dişil uyumu göstermiştir.

(10) Genişlemiş izafe yalnızca Behdinan ağzında olumsuz çekilen fiil cümlelerde kullanılır. Diğer ağızlarda fiisel yüklerde olumsuz yapıda genişlemiş izafe kullanılmaz. Bununla birlikte, fiisel olmayan yüklerde, tüm ağızlarda olumsuz cümle yapılabilir.

(11) Prospektif anlam genişlemiş izafe ile yalnızca Tor ağzında kullanılır. Bununla birlikte Behdinan ağzında prospektif anlam genişlemiş izafe ile verilmemektedir. Maraş ağzında ise bu durum açık değildir. Prospektif anlamdan burada kast edilen fiil bitmek üzeredir ve gidişattan biteceği anlaşılmaktadır.

Örnek:

Aha	tren	a	hat
Aha	tren	Genişlemiş izf.	gelmek: g.z.k. 3tekil
Aha, tren geldi.’			

Bu örnekte trenin görüldüğü ve yakında kesin olarak varacağı anlamı vardır.

(12) Öznenin düşüp yalnızca genişlemiş izafenin, anaforik izafe olarak görev yaptığı yapı Tor ağzında yokken Behdinan ve Maraş ağzında vardır.

Örnek:

î	say-	-an	di-	-b-	-e	av-	-ê
genişlemiş izf.	köpek-	-eğik. çoğul	ş.z.e.-	-götürmek: ş.z.k.-	- yönelme partikeli	su-	-eğik. dişil
O köpekleri suya götürüyor.'							

Bu örnekte baştaki “î” genişlemiş izafe ekinden önce var olması gereken üçüncü tekil şahıs “ew” düşmüş olmasına rağmen “î” partikeli düşmeyip özneyi göstermiştir.

2.1.5. Genişlemiş İzafe Ölçüm Aracı

Bu çalışma için kullanılacak ölçüm aracının genişlemiş izafe ile ilgili olan kısmı, tüm ağızlarda var olan özellikleri kapsamaktadır. En geniş kapsamlı ve Tor Ağzının A ve B grupları merkeze alan bu ölçüm aracı, Tor ağzında olmayıp diğer ağızlarda olan özellikler ile ilgili sorularda içermektedir.

A grubu iki bölüme ayrılmıştır; (1) fiisel olmayan bildirim kiplerindeki yüklem ve (2) fiisel olmayan tanımlılık kipindeki yüklem. Birinci grup ilk önce şimdiki zaman ve geçmiş zaman ekseninde bir ayrım tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmayı, olumluluk, olumsuzluk ve soru olma özellikleri takip etmiştir. Son olarak bu cümlelerin yüklem, sıfat ve edat olarak ayrım tabi tutulmuştur. İkinci grupta ise tanımlılık kipinde farz etme, şart, nasihat etme ve lanet anlamları veren cümlelere yer verilmiştir.

B grubu da iki bölüm altında incelenmiştir. (1) yer bildiren kopulalar ile kullanılan genişlemiş izafe yapısı ve (2) fiil yüklem ile kullanılan genişlemiş izafe yapısı. İlk grupta, geçmiş zamandaki devam etme durumu ve şimdiki zamandaki kesinlik ve gösterme durumu üzerinde durulmuştur. İkinci grup ise üç başlık altında

incelenmiştir; (a) şimdiki zaman fiil yüklemeleri, (b) geçmiş zaman fiil yüklemeleri, (c) perfektif zaman fiil yüklemeleri. (a) başlığı, şimdiki zamanda devamlılık, olumluluk-olumsuzluk ve genişlemiş izafenin anafirik fonksiyonu üzerinde durmaktadır. (b) başlığı, prospektif anlamı geçmiş zamanda cinsiyet ve kişi bağlamında araştırarak sorular sormaktadır. (c) başlığında ise perfektif anlamı ortaya çıkaracak sorular sorulmaktadır.

Son parçada ise Behdinan ağzında var olan ve diğer ağzlarda mevcut olmayan bazı özellikleri ortaya çıkaracak sorular sorulmuştur. Geçicilik ve geçici olmamak anlamları bağlamında isim yüklemelerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Son olarak şimdiki zamandaki perfektif durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2. CİNSİYET

Cinsiyet kavramı bütün dünya toplumlarında önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı tüm dünya dillerinde cinsiyet ile ilgili mesajlar farklı şekillerde verilme eğilimindedirler. Bununla birlikte, cinsiyetin kullanımı bazı dünya dillerinde çok genişken bazılarında ise dar bir kapsamla sınırlı kalmıştır. Dünyanın bazı dillerinde cinsiyetin kullanımı, o dilin grameri içerisinde de kendisini göstermektedir. Bazı dünya dillerinde ise gramatik bir yapı olmaktan ziyade sadece leksikal düzeyde kendisini göstermektedir (Haig, 2000: 2). Cinsiyetin kendisini gramer sistemi içerisinde gösterdiği dillerde, isimler cinsiyetlerine göre kategorilere ayrılır ve tamlamanın bağlı öğeleri ya da cümlenin diğer bazı öğeleri ile uyum içerisine girer. Yani, cinsiyet isimleri sınıflandırmaktadır ve bu özellik isimlerin tabii bir özelliğidir. Bununla birlikte isimler dışındaki diğer unsurlar, ilişkiye girdikleri isimlerin cinsiyetine göre uyum içerisine girerler. Corbett (1991) ve birçok diğer yazara göre (Ortmann 1988: 62), cinsiyeti dillerde bir gramatik sistem olarak gösteren özellik, isimlerin cinsiyetlerinin diğer unsurlar ile olan uyumudur demişlerdir (Haig, 2000: 2).

Bir dilde cinsiyetin kullanımı otomatik bir süreçtir; çünkü cinsiyetli bir dilin konuşucusu, o dili konuşunca, kullandığı isimlerin cinsiyetini hatırlamak için bir uğraş içine girmemekte, yani cinsiyet özelliğini otomatik bir şekilde kullanmaktadır. Cinsiyet üzerine yapılan çalışmalarda en önemli sorulardan birisi, acaba bir dildeki isimlerin sınıflandırılması olan isimlerin cinsiyeti neye göre belirlenmektedir? Bloomfield (1933: 280) gibi cinsiyet üzerine var olan ilk çalışmaların iddiasına göre isimlerin cinsiyetinin belirlenmesinde hiçbir işe yarar kesin kural yoktur, fakat daha sonraki çalışmalar, bu soruya daha olumlu yaklaşmaktadırlar. Bu yeni çalışmalara göre bir dildeki isimlerin cinsiyetleri bazı kurallara göre belirlenmektedir. Bu duruma delil olarak sunulan şeyler ise; (1) bir dilin anadil konuşucuları o dili konuştuklarında neredeyse hiçbir hata yapmadan cinsiyet sistemini kullanmaktadır. (2) Farklı bir dilden bir kelime ödünç alındığında bu ödünç alınma durumu bazı kurallara göre yapılmaktadır. (3) Cinsiyet sahibi bir dilde, yeni bir kelime icat edildiğinde, tüm dil konuşucuları o kelime için aynı cinsiyeti kullanmaktadırlar. Öyleyse bir dilin anadil konuşucuları, isimlerin cinsiyetini

kullanmada bir sisteme sahiptirler. Bu sistem için ise “cinsiyet belirleme sistemi” tabiri kullanılmaktadır (Corbett, 1991: 7). Bir dilin cinsiyet belirleme sistemini anlamak için o dili konuşan toplumun hayat anlayışı ve bakış açısının bilinmesi gerekir. Örneğin; Anindilyakwa dilindeki cinsiyet belirleme sisteminin rastgele (arbitrary) olduğu söylenmekteydi. Fakat, Worsley (1953-54) ve Leeding’in (1989: 221-87) çalışmaları sonucu, isimlerin cinsiyetinin belirleme sistemi o toplumun o isimlere yüklediği anlamlara bağlı olduğu ortaya çıktı. Bunun için de o toplumun dünyaya bakış açısının anlaşılması gerekir (Corbett, 1991: 29).

Cinsiyetin bir dilde kullanımı o dilin kullanıcıları için bazı kolaylıklar sağladığı söylenebilir. İlk olarak, eş anlamlı kelimelerin birbiri ile karışmasının önüne geçilir (Akın, 2005: 2). Örneğin; Kürtçede “mal” (ev) eğer “içinde yaşanılan yer” anlamında ise dişil cinsiyettedir, fakat eğer “dünya malı ve mülkü” anlamında kullanılırsa cinsiyeti erildir. Bu durum Metti dilinde de vardır. Eğer “ağaç” kurumuş bir odun parçası anlamında kullanılıyorsa bu ismin cinsiyeti canlı olamayan cinsiyettir, fakat eğer yeşil bir ağaç anlamında ise cinsiyeti canlı cinsiyetidir (Bloomfield, 1957: 31-32; Corbett, 1991: 20).

Cinsiyetin bir diğer kolaylaştırma fonksiyonu ise konuşucu cümlesinde bir önceki isme refere ettiğinde, refere ettiği şeyin ihtimalini azaltır.

Örnek:

Ez rastî Mehmet hatim û paşê min Sînemê dît. Min selamê da wî lê qet rûyê ya din nenihêrî.

‘Ben önce Mehmet’le karşılaştım ve sonra Sinem’i gördüm. Ben ona (eril) selam verdim fakat hiç diğerinin (dişil) yüzüne bakmadım.’

Bu örnekte ikinci cümledeki “wî” bir önceki cümledeki eril olan “Mehmet” ismine ve “ya” anafirik izafe partikeli ise bir önceki cümledeki dişil olan “Sinem” ismine refere etmektedir. Eğer gramatik cinsiyet özelliği olmasaydı bu zamir ve izafe

partikelleri yerine tekrar isimlerin kullanılması gerekecekti. Bununla birlikte, eğer cümle daha uzun ve karmaşık olursa cinsiyetin kolaylaştırıcı özelliği de o kadar etkili olur.

Cinsiyet²⁶ bir çok dünya dilinde var olan bir özelliktir. Hint-Avrupa dil ailesine ait olan dillerde cinsiyet çok yaygındır. Hint-Avrupa dil ailesinde, ki Avrupa ve Asya'da geniş bir alanda konuşulmaktadır, isimler genel olarak iki ya da üç değişik cinsiyet alır. Bazı Hint-Avrupa dillerinde cinsiyet tamamen ortadan kalkmışken bazılarında ise Slavik diller özellikle, bazı alt cinsiyet grupları meydana gelmiştir. Asya'da ve Avrupa'nın bazı kısımlarında konuşulan Uralik dil ailesine ait dillerde, cinsiyet özelliği yoktur. Asya ile Avrupa arasında yer alan Kafkasya'da ise yaklaşık otuz beş dil konuşulmakta ve bu dillerde çok ilginç cinsiyet sistemleri vardır (Corbett, 1991: 2). Bazı Asya dilleri cinsiyet sistemine sahip değilken Hindistan'ın güneyinde Tamil ve Telugu gibi dilleri içinde barındıran Dravidian dil ailesi cinsiyet sisteminin tipolojisi için önemli bir yere sahiptir. Yine, Asya ve Afrika'nın birleştiği noktada bazı dil ailelerinin çift cinsiyetli sistemi ilgi çekmektedir. Afrika kıtasında konuşulan üç dil ailesi; Nilo-Saharan, Niger-Kordofanian ve Khoisan cinsiyet sistemine sahiptir. Hein'e (1982: 190) göre Afrika'da konuşulan dillerin üçte ikisi, ki yaklaşık 600 dile tekabül eder, cinsiyet sistemine sahiptir. Yeni Gine'de yaklaşık 1000 dil vardır ki bu miktar dünya dilleri içinde dikkate değer bir miktardır, bu dillerde de cinsiyet sistemi vardır. Son olarak Avusturalya kıtasında konuşulan dillerde de cinsiyet sistemini görülmektedir. Özellikle Arnhem ve Kuzey Kimberleys de konuşulan dillerde bu sistemi görmekteyiz (Corbett, 1991: 2).

Kurmanci gramatik cinsiyete sahiptir. Kürtçedeki gramatik cinsiyet sistemi üzerine yapılan çalışmaların tarihi çok eskilere gitmemekle birlikte hala bu konu üzerine ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır. Kürtçede ilk olarak cinsiyet sisteminden bahseden çalışma Jardin tarafından yapılmıştır. Orada, bahsedilen özellik şöyledir; isimler ve sıfatlar {-a} veya {-ê} ile bitmekte ve {-a} ile bitenler dişil, {-ê} ile bitenler ise erildir (MacKenzie, 1954: 529). Bir diğer çalışma ise Celadet Ali Bedirhan ve Roger Lescot tarafından yapılan ve bugün hala birçok araştırmacı tarafından referans alına "Kürtçe

²⁶ Aksi belirtilmedikçe cinsiyet tabiri ile gramatik cinsiyet tabiri kast edilecektir.

Grammer” çalışmasıdır. Bu çalışmada yalnızca cinsiyet sisteminin uyum durumu üzerinde durulmamış aynı zamanda Kürtçede isimlerin cinsiyetinin belirlenme sistemi üzerine temel bilgiler vermiştir. Kürtçedeki cinsiyet konusu üzerine yapılan çalışmalardan Kürtçede cinsiyet sistemindeki uyum durumu üzerine bir çok gramer kitabı çıkmıştır. 2000’li yılların başına kadar Kurmancideki cinsiyet sistemi üzerine elimizde fazlaca bir bilgi yoktur. 2000’li yıllarda Geoffrey Haig ve Ergin Öpengin’in bu alandaki çalışmaları dikkate değer çalışmalardır. Sadece bilimsel çalışmalarda değil, aynı zamanda Kürtçe sözlüklerde de cinsiyet konusu hep gözardı edilmiştir. Örneğin; D. İzoli (1991) ve Torî (1999) sözlüklerinde isimlerin cinsiyetleri belirtilmemiştir. Sözlüklerdeki isimlerin cinsiyetinin belirlenmemesi durumu, bu sözlük yazarları için isimlerin cinsiyetini yazmanın o kadar önemli bir şey olmadığı kanısına varılmasına sebep olmaktadır. Yine, gramer kitaplarında cinsiyet konusu basit bir şekilde ele alınmaktadır (Akın, 2005: 3).

Bu bölümde ilk önce standart Kurmancideki cinsiyet sistemi üzerinde durulacaktır. Ondan sonra Kurmancide cinsiyet belirleme sistemi ele alınacaktır. Bu ikinci bölümün alt bölümlerinde semantik ve formlal cinsiyet belirleme sistemleri üzerinde durulacaktır. Kurmancide cinsiyet belirleme sistemi ağırlıklı olarak semantik olduğundan Kurmancide semantik cinsiyet belirleme konusu ayrıntılarıyla incelenecektir. Kürtçede semantik cinsiyet belirleme sistemi, canlı olan isimle ve cansız olan isimler olarak iki kısımda değerlendirilecektir. Bununla birlikte, diğer dillerden ödünç alınan kelimelerin cinsiyetlerinin belirlenme sistemi üzerinde de durulacaktır. Kürtçede isimlerin cinsiyetlerinin belirlenmesi üzerinde durulduktan sonra, çoğul isimlerde cinsiyet yani isimlerin sınıflandırılması üzerinde durulacaktır. Cinsiyet sisteminin belirlenmesinden sonra, Kürtçede cinsiyet sisteminde uyum konusu ele alınacaktır. Son olarak da, cinsiyet bölümü ile ilgili ölçüm aracımızdaki kısım ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

2.2.1. Kurmancide Gramatik Cinsiyet

İsimlerin cinsiyetinin isimlerin formlarından anlaşıldığı dillere “açık” (overt) cinsiyete sahip diller, isimlerin cinsiyetinin isimlerin formlarından anlaşılmadığı dillere ise “kapalı” (covert) cinsiyet sistemine sahip diller denir. Bununla birlikte, açık ve kapalı cinsiyet sistemleri kesin bir çizgi ile birbirlerinden ayrılmamaktadırlar. Bu iki kutup arasında bir çok ihtimal mevcuttur. İdeal açık cinsiyetli bir dilde, tüm isimlerin cinsiyeti o isimlerin formlarından anlaşılır. Örneğin; tüm eril isimlerin {-o} ve tüm dişil isimlerin ise {-a} ile bitmesi gibi. İsimlerin formlarından cinsiyetinin anlaşılma durum semantik olarak da aynı kesinlikte ise yine açık cinsiyetli bir dil şartı yerine getirilir. Yani, eğer bir dildeki tüm isimlerin cinsiyeti, onların anlamlarından çıkarılabiliyorsa bu diller açık cinsiyetli dillerdir.

Kurmanci kesin anlamda ne açık ne de kapalı cinsiyet sistemine sahip değildir; çünkü bir isim direkt durumda kullanılmışsa o ismin cinsiyeti hakkında hiçbir ipucu elde edilemez. Sadece çekimlendiğinde o ismin cinsiyeti belli olur (Bedirhan ve Lescot, 2004: 63).

Örnek:

(1) Pinar ji telefonê hez dike

‘Pinar telefonu seviyor.’

(2) Pinarê got

‘Pinar söyledi.’

Bu örneğin (1)’inci kısmında “Pinar” ismi direkt konumda kullanıldığı için “Pinar” isminin cinsiyeti hakkında hiçbir fonolojik ya da morfolojik ipucuna sahip değiliz. Bununla birlikte aynı isim (2)’nci kısımda eğik konumda kullanıldığından, ismin sonunda kullanılan {-ê} bu ismin cinsiyetinin dişî olduğu bilgisini verir.

Kurmanci hem bahsedilen durumsal farklılık yüzünden hem de Kurmancideki isimlerin büyük bir kısmının cinsiyetinin anlamından çıkarılabilmemesinden dolayı²⁷

²⁷ Aşağıda ayrıntılarıyla verilecektir.

Kurmancideki cinsiyet sisteminin açık ve kapalı cinsiyet sistemi arasında bir yerde olduğunu söyleyebiliriz.

Kurmancide bir isim, eğik durumda izafe yapısında ya da seslenme durumunda tekil olarak kullanılırsa o isimlerin cinsiyetleri morfolojik olarak işaretlenir. Bununla birlikte standart Kürtçede her ne kadar çoğul isimlerin cinsiyeti yada sınıflandırılması yoksa da, Kürtçenin bazı ağızlarında çoğul isimler de insan ve insan olmayan şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

2.2.1.1. Kurmancide Durum İşaretlemede Cinsiyet (Eğik Durum)

Kurmancide morfolojik üç durum vardır; direkt durum, eğik durum ve seslenme durumu. Direkt durumda isimler morfolojik olarak işaretsiz bırakılır. Eğik ve seslenme durumunda isimler cinsiyet ve sayılarına göre işaretlenir. Eğik durumda, cinsiyet eril ve dişil isimlerde morfolojik olarak işaretlenirken çoğul isimlerde böyle bir ayırım yoktur.

Örnek:

(1)

Ez	Kenan-	-î	dî-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	Kenan-	-eğik. eril	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben Kenan'ı görüyorum					

(2)

Ez	Şukran-	-ê	dî-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	Şükran-	-eğik. dişil	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben Şükran'ı görüyorum.'					

(3)

Ez	mêrik-	-an	dî-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	adam-	-eğik. çoğul	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil

Ben adamları görüyorum.’

(1)’inci örnekte eğik konumda olan eril isim “Kenan” {-î} ile, (2)’nci de eğik konumda olan dişil isim “Şukran” {-ê} ile ve (3)’üncü de eğik konumda olan ve çoğul olduğu için cinsiyete karşı hassasiyetini kaybeden “mêrik” (adam) {-an} ile bükülmüştür.

Eril isimler birçok Kurmanci ağzında yukarıda bahsettiğimiz formda bir eğik durum işaretinden öte ya işaretsiz ya da farklı şekillerde bir eğik form takip etmektedir. Bilinen en yaygın iki alternatif eril eğik gösterme formu şöyledir;

Örnek:

(1)

Ez	Kenên	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	Kenan. eğik. eril	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1tekil
Ben Kenan’ı görüyorum				

(2)

Ez	Kenan-	-i	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	Kenan-	-eğik. eril	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1tekil
Ben Kenan’ı görüyorum					

Yukarıda (1)’de, eril isim olan “Kenan” standart Kürtçedeki kullanıma ilk alternatif olarak ağızlarda karşımıza çıkar. Burada, ismin son ünlüsünün yükseltilmesi ile, yani kalın seslinin ince seslilere dönüştürülmesiyle eril isim eğik duruma konulmuştur. (2)’de ise eril eğik durumu gösteren ek, standart Kürtçedeki formdaki {-î}’nin {-i}’ye dönüştürülmesi ile gerçekleştirilmiştir.²⁸

Eğik durumdaki isim eğer belirsiz yapılacaksa tekil durumlarda isim ile eğik durumu gösteren ek arasına belirsizlik eki olan {-ek-} getirilir. Çoğullarda belirsizlik ise

²⁸ Bu form Şırnak ili Beytüşşebap ilçesinin Ayvalık köyünde yapılan görüşmelerde görülmüştür.

ya “hin” kelimesinin belirlilik formundan önce kullanılması ya da {-in} ekinin isme eklenmesi ile bu durum meydana gelir. Burada yine çoğullar cinsiyete karşı hassas değildirlerdir.

Örnek:

(1)

Ez	mêr-	-ek-	-î	di-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	adam-	-belirsizlik. eki-	-eğik. eril	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bir adamı görüyorum						

(2)

Ez	jin-	-ek-	-ê	di-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	kadın-	-belirsizlik eki-	-eğik. dişil	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bir kadını görüyorum						

(3)

Ez	mêr-	-ine	di-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	adam-	-eğik. çoğul	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben adamları görüyorum					

(1)’de belirsiz eğik durumda kullanılan eril isim “mêr” (adam), (2)’de belirsiz eğik durumda kullanılan dişil isim “jin” (kadın) ve (3)’te de çoğul eğik durumda kullanılan ve çoğul durumda olduğu için cinsiyete karşı hassas olmayan “mêr” isimlerinin çekimleri verilmiştir.

Kurmancide eğik durumdaki bir diğer form ise işaret sıfatlarında meydana gelir. İşaret sıfatları gösterdikleri isimlerin cinsiyetine göre işaretlenir. Yine çoğul çekimler cinsiyete karşı hassas değildirlerdir.

Örnek:

(1)

Ez	vî	lawik-	-î	hez	di-	-k-	-im
1 tekil. direkt	İşaret sıfat: eğik.eril	erkek çocuk	-eğik. eril	sevmek	ş.z.e.-	-yapmak: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bu çocuğu seviyorum.’							

(2)

Ez	vê	keçik-	-ê	hez	di-	-k-	-im
1 tekil. direkt	işaret.sıfat: eğik.dişil	kız	-eğik.dişil	sevmek	ş.z.e.-	-yapmak: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bu kızını seviyorum.’							

(3)

Ez	van	lawik-	-an	hez	di-	-k-	-im
1 tekil. direkt	işaret.sıfat: eğik.çoğul	erkek çocuk	-eğik. çoğul	sevmek	ş.z.e.-	-yapmak: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bu çocukları seviyorum.’							

(1)’de eril ve eğik durumda olan “lawik” (erkek çocuk) isminin, (2)’de dişil ve eğik durumda olan “keçik” (kız) isminin ve (3)’te ise çoğul çekimli ve cinsiyete karşı hassas olmayan “lawik” isminin işaret sıfatı ile gösterildiği durum verilmiştir.

Seslenme durumunda tekil isimler cinsiyete karşı hassas, çoğul isimler ise hassas değildirler. Tekil ve eril isimler için {-o}, dişil ve tekil isimler için {-ê} ve çoğul isimler için ise {-ino} ekleri kullanılır. Tekil isimler bahsedildiği şekilde kullanıldığında, bazı ağızlarda, bu kullanıma ek olarak eril tekil isimlerden önce “Lo” ve dişil tekil isimlerden önce ise “Lê” seslenme kelimelerini kullanılır. Bununla birlikte bazı ağızlarda çoğullar için cinsiyet ayrımı olmaksızın isme çoğul eki olan {-an} getirilip isminden önce “gelî” tabiri kullanılır.

Örnek:

(1)

Xort-	-o
Genç-	-seslenme eki. eril
Genç!'	

(2)

Xwîşk-	-ê
Kız kardeş-	- seslenme eki. dişil
Bacı!'	

(3)

Lo	xort-	-o
Seslenme sözcüğü. eril	genç-	seslenme eki. eril
Ey genç!'		

(4)

Lê	dotmam-	-ê
Seslenme sözcüğü. dişil	amca kızı-	-seslenme eki. dişil
Ey amca kızı!'		

(5)

Gundî-	-no
Köylü-	-seslenme eki. çoğul
Köylüler!'	

(6)

Gelf	Gundî-	-(y)an
Seslenme sözcüğü. çoğul	köylü-	-seslenme eki. çoğul
Ey köylüler.'		

(1) eril seslenme ekine, (3) eril seslenme sözcüğü ve ekine, (2) dişil seslenme ekine, (4) dişil seslenme sözcüğüne ve ekine, (5) çoğul seslenme ekine ve (6) çoğul seslenme sözcüğüne örnektir.

Yukarıda bahsedilen standart formlardan en belirgin sapma, işaret sıfatı ile gösterilen eğik durumdaki tekil isimlerde olmuştur. Bu sapma özellikle Muş²⁹ ve Tunceli ağzlarında belirgindir (Haig, 2000: 6-7). Bu sapma, işaret sıfatının cinsiyet ayrımı yapmaksızın eril olarak işaretlenmesi ve işaret edilen ismin ise yine cinsiyet ayrımı gözetmeksizin dişil formda bükülmesi şeklinde meydana gelmiştir.

Örnek:

(1)

Ez	vî	jinik-	-ê	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	İşaret sıfatı. eril	kadın-	- eğik. dişil	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1tekil
Ben bu kadımı görüyorum.						

(2)

Ez	vî	mêrik-	-ê	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	İşaret sıfatı. eril	adam-	- eğik. dişil	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1tekil
Ben bu adamı görüyorum.						

(1)'de işaret sıfatı ile gösterilen isim dişil "jinik" (kadın) ve (2)'de işaret sıfatı ile gösterilen isim eril "mêrik" (adam) olmasına rağmen her iki durum için de işaret sıfatı eril, eğik durum eki ise dişil formda gelmiştir. Bu durumda, Tunceli ve Muş bölgesindeki bu kullanım için cinsiyet hassasiyetini kaybedilmiştir (Haig, 2000: 6-7).

Kurmancideki bir diğer standart kullanımdaki kayma yine Muş ve Tunceli bölgesinde görülen ve belirsiz eğik durumda çekilen isimlerin hepsini eril büküm eki ile işaretlenmesi durumudur (Haig, 2000: 6-7).

²⁹ Bu tezin Muş bölgesinde yapılan saha çalışmalarında bu durum gözlemlenmiştir.

Örnek:

Ez	jirik-	-ek-	-î	di-	-bîn-	-im
1 tekil. direkt	kadın -	-belirsizlik. eki-	-eğik. eril	ş.z.e.-	-görmek: ş.z.k.-	-1 tekil
Ben bir kadın görüyorum.’						

Bu örnekte görüldüğü üzere dişil bir isim olan “jirik” (kadın) belirsiz eğik durumda {-ê} ekini alması gerekirken bahsedilen bölgelerde eril eğik eki olan {-î} ekini almıştır. Bu durumda da, bir üsteki durumda bahsettiğimiz sapmada olduğu gibi cinsiyet ayırım ortadan kalkmıştır.

Bu iki temel özellik dışında, bazı ağızlarda cinsiyet ayırımının durum işaretleme sistemlerinde tamamen ortadan kalktığını görmekteyiz (Akın, 2000: 6-7). Bu durumda, bir alt bölümde bahsedeceğimiz izafe yapısı, cinsiyet işaretleme sistemini için başvurulacak tek yer olarak kalmaktadır, fakat Haig’ın (2000: 6-7) Michael Chyetten duyduğuna göre bazı güney ve kuzey ağızlarında cinsiyet sistemi izafe yapısında da ortadan kalkmıştır.³⁰ Cinsiyet işaretleme sisteminin bu yavaş yavaş sapsmaları, cinsiyet sisteminin Kurmancide hassas bir konu olduğunu göstermektedir.

2.2.1.2. Kurmancide İzafe Yapısında Cinsiyet

Bu tezin 2.1.’inci bölümünde hem izafe yapısı hakkında hem de izafenin Kurmancide kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi verildiği için burada sadece özet olacak şekilde bir tablo ile hem durum işaretleme sistemindeki cinsiyet ekleri hem de izafe yapısındaki cinsiyet ekleri bir tabloda verilecek ve bunula iktifa edilecektir.

³⁰ Bu tezde Adıyaman bölgesinde yapılan saha çalışmasında izafe yapısındaki cinsiyet işaretleme sisteminin büyük ölçüde aşınıp farklı bir boyut kazandığını görmekteyiz. Bu tezin üçüncü bölümünde bu durumdan bahsedilmiştir.

Tablo 24: Kurmancide Cinsiyet Çekim Ekleri

	Tekil				Çoğul	
	Dişil		Eril		Belirli	Belirsiz
	Belirli	Belirsiz	Belirli	Belirsiz		
İzafe yapısı	-a	-e	-ê	-î	-ên	-ine
Eğik durum	-ê		-î		-an	
Seslenme durumu	-ê		-o		-în/-ino	

(Haig ve Öpengin, 2014a: 4)

2.2.2. Kurmancide İsimlerin Cinsiyetlerinin Belirlenme Sistemi

Dünyada cinsiyet üzerine yapılan çalışmalarda en önemli konulardan birisi, cinsiyet belirleme sistemidir. Cinsiyet, özünde isimlerin sınıflandırılmasıdır. Gramatik cinsiyete sahip dillerde, bir dilin isimleri iki farklı cinsiyet sınıfından yirmi farklı cinsiyet sınıfına kadar farklı sınıflandırmalara maruz kalabilir. Birçok dünya dilinde özellikle Hint-Avrupa dil ailesinde isimler biyolojik cinsiyetlerine göre sınıflandırıldığından, isim sınıflandırma sisteminin ismi “cinsiyet” ismini almıştır. Bununla birlikte, isimlerin sınıflandırılma sistemi yalnızca biyolojik cinsiyete göre yapılmamaktadır. Bu kriterden başka farklı kriterlerinde mevcut olduğu cinsiyet sisteminde, bazı diller birçok farklı kritere göre isimleri sınıflandırırken bazı diller ise göreceli olarak daha az kritere göre isimleri sınıflandırır. De La Grasserie (1898: 614-15) geniş kapsamlı çalışmasında, isimlerin sınıflandırılması için kullanılan kriterleri sekiz başlık altında sınıflandırmıştır;

1. Canlı- canlı olmayan (animate/inanimate)
2. Mantıklı-mantıklı olmayan (rational/non-rational)
3. İnsan-insan olmayan (human/non-human)
4. Eril insanlar- diğerleri (male human/other)

5. Kuvvetli-zayıf (strong/weak)
6. Büyütmeli-küçültmeli (augmentative/diminutive)
7. Eril-diğerleri (male/other)
8. Eril-dişil-cinsiyetsiz (mascilune/feminine/non-sexed)

Corbett (1991) bu bahsedilen kriterlere iki önemli kriter daha eklemiştir. İlki, bahsedilen bu kriterlerin bir kısmı bazı dillerde beraber kullanılıp yeni kriterler ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; bazı dillerde hem insan ve insan olmayanlar ayrımı hem de eril ve diğerleri ayrımı mevcuttur. Bu iki kriterin birleşmesi sonucunda, eril insanlar ve diğerleri ayrımı meydana çıkabilmektedir. Yani eril olan insanları gösteren isimlerin hepsi bir cinsiyet sınıfı diğerleri ise diğer bir cinsiyet sınıfı şeklinde işaretlenebilir. Corbett (1991) tarafından ileri sürülen ikinci kriter ise her ne kadar bir çok dünya dilinde erillik belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıksa da, Omati dil ailesine ait olan bir çok dilde ve özellikle Diyari dilinde dişil olma özelliği belirleyici unsur olmaktadır (Corbett, 1991: 30).

Yukarıdaki paragrafta bahsedilen cinsiyet belirleme kriterleri, isimleri anlamsal yönden sınıflandırmaktadır. Bazen, bahsedilen kriterler, bazı morfolojik ve sentaktik formlarda karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin; bazı dillerde, küçültme anlamı bir ek ile verilebilir ve o ek o anlama karşılık gelen tüm isimlerle aynı cinsiyeti alabilir. Bu durumda morfolojik bir form olan küçültme eki cinsiyet belirleme sisteminde bir kriter olarak ortaya çıkabilir.

A. Cinsiyet Sınıflarının Azalması, Çoğalması ve Ortadan Kalkması

Gramatik cinsiyete sahip bazı dillerde, isimleri gösteren cinsiyet grupları bazen yeni cinsiyet gruplarının eklenmesiyle daha çok sayıda cinsiyet grubu ortaya çıkabilir. Örneğin; bazı Hint-Avrupa dillerinde, var olan cinsiyet sınıflarına yeni alt cinsiyet sınıfları eklenmiştir. Fakat, cinsiyet sistemine sahip bir çok dünya dili ya var olan cinsiyet sayısında bir azalmaya gitmiştir ya da cinsiyet ayrımını tamamen ortadan kaldırmıştır (Corbett, 1991: 10).

Cinsiyet sınıflarındaki azalma genel olarak bazı cinsiyet sınıflarının bir sınıf altına toplanması ile meydana gelir. Örneğin; Telugu dilinde nötr ve dişi cinsiyet grupları bir grup altında toplanmışlardır. Bunun sonucunda, normalde eril, dişil ve nötr olan cinsiyet sınıfları, eril ve erli olmayanlar şeklinde bir sınıflamaya dönüşmüşlerdir. Bu durum Kolami (Emeneau, 2955: 73), Ollari (Bhattacharya, 1957: 19) ve Parji (Burrow ve Bhattacharya, 1953: 9) gibi dillerde de görülmektedir (Corbett, 1991: 10). Cinsiyet sınıflarında azalma durumunun görüldüğü bir diğer dil ise Dixon tarafından incelenen Dyirbal dilidir. Dixon'un meşhur çalışmasından sonra Schmidt (1985: 151-168) Dixon'un çalışma yürüttüğü kişilerin torunlarıyla bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışma sonucunda, önceden kullanılan bazı cinsiyetlerin tamamen ortadan kalktığı ve aynı zamanda diğer cinsiyet sınıflarında da değişimler meydana geldiği fark edilmiştir. Bunun, temelde İngilizcenin konuşucular arasında yer bulması ve yine konuşucuların kendi ana dillerini iyi konuşamamalarından kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Bahsedilen değişimlere örnek verecek olursak, III grup cinsiyet sınıfı tamamen ortadan kalkmıştır. II grup cinsiyet sınıfının çerçevesi daralmış, bazı uyum unsurları oradan kalkmış ve bazı belirsiz durumlar belirli hale gelmiştir. Bu değişimlerin meydana gelmesinde yalnızca İngilizcenin etkisinin varlığı bir sebep olarak gösterilemez; çünkü, bu dönüşümlerden bazıları, İngilizcenin kurallarının tersine işlemiştir. Örneğin; bu dilde insanları gösteren isim grubu I grupta gösterilmiştir, fakat bu grup İngilizcede canlılar grubunda gösterilmektedir. Yine, bu dönüşümde dil ölümü süreci de etkili olmuştur; çünkü diller ölüm sürecine girdiklerinde bir basitleşme sürecine girerler (Dorian, 1976: 181; 124-129; Corbett, 1991: 18).

B. Kurmancide Cinsiyet Sınıflarının Azalması ve Çoğalması

Kurmancide cinsiyet sınıflarında bir azalma ya da artmanın olup olmadığına bakacak olursak, başta bir artmanın olmadığını söyleyebiliriz; çünkü, zaten minimum seviye olan iki cinsiyet vardır. Bununla birlikte, aşağıda da bahsedileceği üzere çoğul isimlerde bazı ağızlarda bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu çoğul sınıflandırma Farsçadan Kurmancinin bahsedilen ağzına bir etkiyi akla getirebilir. Cinsiyet sınıflarında bir azalmanın olup olmadığı noktasında çıkarımlara varmak için ilk önce senkronik bir

analiz için Zazakiye bakılacak, daha sonra diyakronik bir analiz için de Avesta dilindeki cinsiyet sistemi analiz edilecektir.

Zazaki cinsiyet sistemi olarak Kurmanciye çok yakın bir sisteme sahiptir. Bununla birlikte, Zazakideki cinsiyet sistemi Avesta dilindeki cinsiyet sistemiyle bazı ortak özelliklere sahiptir. Zazaki, Kurmanci ve Avesta cinsiyet sistemlerinin hepsinde, canlı isimler biyolojik cinsiyetlerine göre dişil ve eril olarak ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte, cansız isimler, Kurmanci ve Zazakide eril ve dişil cinsiyet sınıfları arasında dağılırken Avesta dilinde bir diğer cinsiyet sınıfı olan nötr sınıfı da var olduğundan, cansız isimlerin eril, dişil ve nötr cinsiyet sınıfları arasında dağıldığı görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Avesta dilinde canlı varlıkların eril ve dişil olarak, kalan cansız varlıkların ise nötr olma durumu beklenirken durum böyle olmayıp, cansız varlıkların da eril ve dişil cinsiyet sınıfları içinde değerlendirilmesidir (Hoffman, 1958). Dolayısıyla Avesta dilinde bahsedilen cansız varlıkların ayrımı kriterinden dolayı Zazaki ve Kurmancinin de eskiden üç cinsiyet sınıfına sahip olup sonradan bu üç sınıftan nötr cinsiyet sınıfının kalan diğer bir sınıfla birleşip iki sınıfa indiği noktada bir çıkarımda bulunmamız için bu durum ilk delil olabilir. Bu durumda, Avesta dilinde nötr olan cinsiyet sınıfının ya eril ya da dişil cinsiyet sınıfı ile bir olup normalde üç tane olan cinsiyet sınıfı ikiye inmiştir noktasında bir iddiada bulunulabilir. Kurmancide eril isimlerin az dişil isimleri çok olması ve yine aşağıda bahsedileceği üzere anlamsal kalan kısım (semantic residue) kriterinden dolayı nötr cinsiyet grubunun dişil cinsiyet grubu ile birleştiğini söyleyebiliriz.

Bazı isimlerin cinsiyetinin o isimlerin fonemik yapısından anlaşılması özelliği Zazaki ve Avesta dilinde var olup Kurmancide var olmayan cinsiyet sistemiyle ilgili belirgin bir özelliktir. Bu özellik Zazakide şöyle karşımıza çıkmaktadır: Eğer bir isim {-î} ve {-i} ile bitiyorsa o isim her zaman dişildir ve eğer {-e} ile bitiyorsa o isim erildir, fakat eğer isim {-î} yada sessiz harflerle bitiyorsa o isimlerin cinsiyetini fonolojik formlarından çıkarmak imkansızdır (Tod, 2008: 33). Avesta dilinde bu özellik şöyle karşımıza çıkmaktadır; eril ve nötr isimler genellikle {-a-} ile biterler, dişil olanlar ise {-ā-}, {-ī-} ve {-ū-} sesleriyle biterler, eril ve dişil olanlar {-i-} ve {-u-} ile, yine eril

olanlar {-n-} ve {-r-} ile ve nötr olanlar {-man-} ve {-ah-} ekleriyle biter (Hoffmann, 1987).

Zazaki ve Avesta dilindeki bu ortak özellik hem Zazaki ve Kurmancinin ortak atasının Avesta dili olduğuna hem de cinsiyet sisteminin aslen bu dilin cinsiyet sisteminden geldiğine dair delil olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte, kesin olarak bu iddialarımızın doğru olduğunu söyleyemeyiz.

2.2.2.1. Semantik Cinsiyet Belirleme Sistemi

Dünya dillerindeki gramatik cinsiyet, isimlerin semantik (anlamsal) ve formlal durumları hakkındaki bilgiler ile ortaya çıkar. Form ile ilgili bilgiler ise isimlerin yapısal formu, yani çekimsel ve yapımsal morfolojisi ve isimlerin fonolojik yapısı ile ilgili bilgiler ile ortaya çıkar (Corbett, 1991: 7-8). Yani, bir ismin cinsiyetinin ne olduğu ya onun anlamından ya da o kelimenin morfolojik ya da fonolojik formundan anlaşılır.

Bir dildeki isimlerin cinsiyetinin belirlenmesinde, o ismin anlamı tüm dünya dillerinde önemli bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bazı dillerde çok açık bir etki yaparken bazı dillerde ise daha dar kapsamda kalmaktadır. Bir ismin anlamının, o ismin cinsiyetinin belirlenmesinde en fazla etkili olan özelliği, o ismin biyolojik cinsiyetidir. Bununla birlikte, biyolojik cinsiyet canlı olan varlıklara ait olan bir özelliktir. Nitekim, bir dildeki tüm isimler canlı olan varlıkları göstermez, aksine cansız olan varlıkların sayısı canlı olanlara oranla daha fazladır. Biyolojik cinsiyeti olmayan cansız varlıkların da bir cinsiyet sınıfı içerisinde yer alması gerekir. Bu isimler için ise her toplumun dünyaya bakış açısına (Corbett, 1991: 18) bağlı olarak bazı kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterler ile bazı isimlerin cinsiyetleri belirlenir. Burada bahsettiğimiz duruma Almancadan örnek getirecek olursak, “Schwester” (kız kardeş), “Lehrerin” (kadın öğretmen) veya “Tante” (teyze, hala) gibi isimlerin cinsiyeti, bu isimlerin refere ettiği canlı varlıkların biyolojik cinsiyetlerinden anlaşıldığından, bu isimler için ekstra kriterlere ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu durum biyolojik olarak erkek canlı varlıklar için de böyledir. Fakat, dişil bir isim olan “Gabel” (çatal), nötr bir isim olan “Messer” (bıçak) ve eril bir isim olan “Löffel” (kaşık) gibi isimlerin hangi kritere

göre bu cinsiyet gruplarına girdiklerini belirlemek daha kompleks bir süreçtir (Haig, 2000: 3-4).

İsimlerin semantik cinsiyet belirleme kriterlerinden bahsetmeden önce “sıkı semantik sistemler” (Strikt Semantic Systems) ve “genel semantik sistemler”den (Predominantly Semantic Systems) bahsetmek yararlı olacaktır. Sıkı semantik sistemle kastedilen şey, bir ismin anlamından o ismin cinsiyetinin ne olduğu ortaya çıkmakla birlikte, bir ismin cinsiyetinden o ismin anlamı hakkında bilgilere ulaşılmaktadır (Corbett, 1991: 8). Bu sistem genellikle “doğal cinsiyet sistemi” (Natural Gender System) ile yapılır. Doğal cinsiyet sistemine göre eril isimler eril cinsiyet sınıfına, dişil isimler ise dişil cinsiyet grubu içinde değerlendirilir.

Sıkı semantik sisteme Tamil dilini örnek verebiliriz. Tamil dilinde biyolojik olarak eril olan isimler ve eril tanrılar eril cinsiyetini, biyolojik olarak dişil olan ve dişil tanrılar dişil cinsiyetini ve diğer isimler ise nötr cinsiyetini alırlar (Corbett, 1991: 9).

Genel semantik sistemde, isimlerin cinsiyeti sıkı semantik sistemdeki gibi belirlenir. Fakat, genel semantik sistemde o kadar fazla istisna vardır ki, bu istisnalar ve sistemsizlikten dolayı bu dillerdeki cinsiyet sistemi sıkı semantik sistem içerisinde değerlendirilemezler. Bu sistemde en önemli özellik, semantik kalan kısım (semantic residue) kriteridir. Bu kriter gere bir ismin anlamı olumlu kriterlere göre belirlenmez. Mesela; Dravidian ailesinde olan Kolomi dilinde bu durum vardır. Bu dilde isimlerin cinsiyetinin belirlenme sistemi şöyledir; erkek insanları gösteren isimler eril, kalanlar ise diğer cinsiyete aittir. Bu dildeki cinsiyet belirleme kriterlerinin ikinci kısmı olan diğerleri, semantik kalan kısım özelliğine işaret eder. Yani, belirli bir pozitif kriter olmaksızın, bir negatif kriter olan diğerleri kriteri bu özelliğe işaret eder. Bu durumu Diyari dilinde de görmekteyiz. Bu dilde, canlı dişil varlıkları gösteren isimler dişil, kalan isimler ise eril olarak sınıflandırılmaktadır. Bu dilde eril olan isimler, anlamsal olarak kalan kısım kriteri ile açıklanmaktadır (Corbett, 1991: 13).

Kurmancide isimlerin cinsiyetinin belirlenme durumu, genel olarak anlamsal kriterlere dayanmaktadır. Anlamsal kriterler dışında bazı morfolojik özellikler de

isimlerin cinsiyetinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Anlamsal olarak Kurmancideki isimlerin sınıflandırılmasını yapabilmek için ilk önce isimlerin canlı ve cansız olarak ikiye ayrılması gerekir. Daha sonra da bu iki grup kendi içlerinde bazı özelliklere göre sınıflandırılmalıdır.

A. Canlı Varlıklar

Canlı varlıkların cinsiyeti bu varlıkları gösteren canlıların biyolojik cinsiyetine göre belirlenir. Erkek canlılara işaret eden isimler gramatik olarak eril cinsiyetini alırken dişi canlılara işaret eden isimler ise gramatik olarak dişil cinsiyete göre sınıflandırılır. Erkek ve eril cinsiyet işareti alan isimlere örnek olarak “ap” (amca), “bav” (baba), “boxe” (boğa), ...dişi ve dişil cinsiyet işareti alan isimlere örnek olarak “xaltî” (teyze), “dê” (anne), “mirîşk” (tavuk), “çêlek” (inek), ... verilebilir.

Yukarıda dikkat edildiyse verilen isimler zaten leksikal olarak belirli bir cinsiyete işaret eden isimlerdir. Bu isimler dışında canlı olan, fakat sözcüğün kendi anlamından eril ya da dişil olduğu anlaşılmayan canlı varlıklar ise farklı kurallara göre sınıflandırılır. Bu kurala referansal cinsiyet belirleme kriteri denir. Örnek verecek olursak “heval” (arkadaş), “doxtor” (doktor), “mamoste” (öğretmen), “brazî” (yiğen), ... gibi isimlerin anlamından o ismin eril ya da dişil olduğu ortaya çıkmaz. Bu isimler ancak refere ettikleri canlı varlığın cinsiyetine göre sınıflandırılırlar.

Son olarak canlı varlıkların cinsiyetlerinin belirlenmesinde “cinsiyetin ayrılabilirlik barajı”ndan (threshold of sex-differentiability) bahsedebiliriz. Dünya dillerinin birçoğunda olduğu gibi yaş ve büyüklük açısından küçük yaşta olan ve göreceli olarak küçük olan canlı şeyler, cinsiyet sistemi açısından canlı varlıklar kategorisi dışında bırakılabilir. Örneğin; İngilizcede, üçüncü tekil şahıs olarak bebeklere refere edildiğinde, eril olan “he” (3tekil. eril) yada dişil olan “she” (3tekil. dişil) yerine, cansız olan “it” (3tekil. cansızlar) zamiri kullanılır. Her ne kadar bebek eril ya da dişil olabilen bir varlık olsa da, küçük olduğu için cansız kategorisinde değerlendirilmiştir. İşte, isimlerin hangi büyüklüğe kadar cansız hangi büyüklükten sonra ise canlı olarak değerlendirileceği çizgiye cinsiyetin ayrılabilirlik barajı denir. Bu durum Kürtçede de

vardır. Şimdi sırasıyla leksikal cinsiyet belirleme kriterleri, referanssal cinsiyet belirleme kriteri ve cinsiyetin ayrılabilirlik barajı durumunu ayrıntılarıyla inceleyelim.

a. Leksikal Semantik Cinsiyet Belirleme

Leksikal olarak semantik cinsiyet belirleme durumunda, bir ismin kendi anlamından refere ettiği biyolojik cinsiyetin ne olduğu ortaya çıkar. Akraba isimleri bu isim grubunda geniş bir yer tutar. Mesela; eril isimler için; “bav” (baba), “bira” (erkek kardeş), “ap” (amca), “xal” (dayı), “pismam” (amca oğlu), “kal” (dede), ..., dişil isimler için; “dê” (anne), “xwîşk” (kız kardeş), “met” (hala), “xaltî” (teyze), “dotmam” (amca kızı), “pîr” (nine), ... örnek verilebilir.

Akraba isimleri eril merkezli bir yapıya sahiptirler. Yani, leksikal anlamlarından cinsiyetleri belli olan isimlerden eril olan isimler tek morfemli olmakla birlikte dişil olanlar bu tek morfemli eril isimlerden yapılırlar. Örneğin; “xal” (dayı) tek morfemli eril bir isim iken “jin-xal” (dayının karısı, yenge) dişil ismi “xal” (dayı) isminin “jin” (kadın) sözcüğünü alarak oluşturduğu bir bileşik kelimedir. Bununla birlikte, “xaltî” (teyze) bir dişil akraba ismi iken bu isimden bir erkek akraba ismi oluşturulamaz. Yani, “mêr-xaltî”* (teyzenin kocası) diye bir yapım Kurmancide yoktur (Haig ve Öpengin, 2014a: 6).

Leksikal semantik cinsiyet belirleme gruplarından bir diğeri ise göreceli olarak büyük olan ya da cinsiyetlerinin ayrımının belli olduğu hayvanlardır. Dişil olan hayvanlar için; “çêlek” (inek), “nugin” (yavru getirmemiş inek), “mirîşk” (tavuk), “mih” (koyun), “belîndîr” (bir defa yavru getirmiş koyun), “mehîn” (kısarak), “bizin” (dişi keçi), “dêlegur” (dişi kurt), “mêkew” (dişi güvercin), “manker” (dişi eşek), ... örnekleri verilebilirken; eril olanlar için; “conege” (boğa), “dîk” (horoz), “beran” (koç), “hesp” (at), “nêrî” (erkek keçi), “kopez” (erkek köpek), “nêrekew” (erkek güvercin), “nêrker” (erkek eşek) ... örnekleri verilebilir.

Hayvan adlarının leksikal semantik cinsiyet belirlemede iki yol izlenir; ya isimler tek morfemle bir hayvana işaret eder, “conege” (boğa), “çêlek” (inek) gibi ya da

bir isim genel olarak bir hayvan türüne işaret eder ve o isim kendi başına farklı kriterlere göre bir cinsiyet adı alır. Bu isim o hayvan türünden eril ya da dişil olana işaret ettiğinde ise bazı ekler ya da kelimeler alıp dişil ya da eril yapılır. Örneğin; “gur” (kurt) kurt türünü gösteren bir isimdir. Bu formuyla kullanıldığında ve eril mi dişil mi olduğu bilinmediğinde, eril olarak çekilir, “gurê birçi” gibi fakat eğer dişil olma durumuna işaret edilecekse “dêl” (dişi) kelimesi ile “gur” (kurt) kelimeleri birleşir ve yeni bir dişil isim olan “dêlegur” (dişi kurt) ismi türetilir. Bu duruma “kew” (güvercin) örneğinin de verecek olursak, “kew” (güvercin) yalnız başına dişil olarak kullanılmaktadır, “kewa rind” (güzel güvercin) gibi fakat eğer eril ya da dişil olduğunu belirtmek istersek, eriller için “nêr” (eril), dişiller için ise “mê” (dişi) ekleri bu kelimenin başına getirilerek yeni isimler olan “nêrekew” (erkek güvercin) ve “mêkew” (dişil güvercin) isimleri yapılır.

Hayvan isimlerinde leksikal olarak dişil ya da eril olduğunu çıkaramadığımız isimleri cinsiyetinin belirlenmesi, cansız varlıklar için kullanacağımız kriterlere tabidir. Yani, “gur” (kurt) isminin eril olmasının sebebi Kurmancide vahşi ve tehlikeli olan şeylerin eril; “kew” (güvercin) isminin dişil olmasının sebebi ise zarif ve güzel şeylerin dişil olması kuralından kaynaklanmaktadır.

Leksikal olarak cinsiyetini çıkaramadığımız hayvan isimlerinin cinsiyet işaretlemesi bazen refere edilen şeye göre cinsiyet değiştirebilir. Yani, her ne kadar genel olarak kullanıldığında “ker” (eşek) eril olarak kabul edilse de “kera me” (bizim (dişil) eşeğimiz) şeklinde dişil bir kullanımla, dişil eşek kastedilebilir. Tam bu noktada, leksikal olarak cinsiyetini çıkaramadığımız hayvan isimlerinin, referanssal olarak cinsiyet belirlenmesi bölümünde işleyeceğimiz çift cinsiyetli isimler grubuna dahil edilmesi gerekir. Yani, “ker” (eşek) her ne kadar eril bir isim olsa bile, kastedilen şeyin dişil veya eril olduğunu “manker” (dişi eşek) “nêrker” (erkek eşek) şeklinde yapım ekleriyle değil de “kera me” (bizim (dişil) eşeğimiz) “kerê me” (bizim (erkek) eşeğimiz) şeklinde çekim ekiyle yapılması durumunda, bu isim grubunun aşağıda bahsedeceğimiz çift cinsiyetli isimler grubu içerisinde saymamıza sebep olacaktır. Sonuç olarak, bu gruptaki isimler hem çift cinsiyetli isimler hem cansız varlıkların cinsiyet belirlenme

kriterleri hem de leksikal semantik cinsiyet belirleme durumlarına göre cinsiyet sınıflandırmasına girdiğini söyleyebiliriz.

b. Referanssal Semantik Cinsiyet Belirleme

Kurmancide birçok isim hem eril canlılar için hem de dişil canlılar için kullanılır. Bu isimler bir sıfat iken bir isme refere ettiğinde kast edilen kişiye göre cinsiyet alırlar. Örnek verecek olursak, “delal” (güzel), “şêrîn” (şirin), “bedew” (güzel), “kin” (kısa), “sor” (kırmızı), ... sıfatları isim olarak bir eril isme işaret ederse eril olarak kullanılır, dişil isme bir gönderme varsa dişil olarak işaretlenirler. Yukarıdaki örneklerin bir kısmını eril ve dişil olarak çekecek olursak;

Örnek:

(1)

delal-	-a	min
güzel-	-izf. dişil	1tekil. eğik
Benim Güzelim (sevgilim)’ (kastedilen bir kadın)		

(2)

Delal-	-ê	min
güzel-	-izf. eril	1tekil. eğik
Benim güzelim” (sevgilim)’ (kastedilen bir erkek)		

(3)

Kin-	-ê	me	hat
kısa-	-izf. eril	1çoğul. eğik	gelmek: g.z.k. 3tekil
Bizim kısa (erkek) geldi.’			

(4)

Kin-	-a	me	hat
kısa-	-izf. dişil	1çoğul. eğik	gelmek: g.z.k. 3tekil
Bizim kısa (dişi) geldi.’			

Yukarıdaki örnekte eril “delal” (güzel) sıfatı bir kişiyi gösterecek şekilde isim olarak kullanıldığında, eğer kastedilen kişi kadın ise (1)’de olduğu gibi dişil izafe eki³¹ {-a}’yı alır; diğer taraftan eğer kastedilen kişi erkek ise (2)’de olduğu gibi eril izafe eki olan {-ê} ekini alır. Aynı şey “kin” (kısa) sıfatının isim olarak kullanımında da vardır. Kısa ile kastedilen kişi eril ise (3)’te olduğu gibi eril izafe eki olan {-ê}’yi alır, dişil ise dişil izafe eki {-a}’yı alır.

Referanssal semantik isimler Bedir Han ve Lescot (2005: 69) tarafından cinsiyet olarak aslen eril olarak kabul edilmiştir. Yine Bedir Han ve Lescot (2005: 69) bu isimlerin dişil kullanımların ise bu isimlerin refere ettiği şeyin dişil olmasından dolayı sadece uyum açısından dişil uyum sağladıklarını iddia etmişlerdir. Fakat, Haig ve Öpengin (2014) ve Haig (2000) bu isimleri çift-cinsiyetli olarak tanımlamışlardır.³² Yani, çift-cinsiyetli isimler aslen ne eril ne de dişil değildir. Gösterdikleri canlıya göre cinsiyet alırlar. Örneğin; Azad (erkek ismi) ve Rewşen (kadın ismi) arkadaş ise ve Rewşen Azad’dan bahsederse çift-cinsiyetli olan “heval” (arkadaş) ismi erkek olan Azad ismine refere edecek ve şöyle olacaktır;

Örnek:

Heval-	-ê	min	hat
arkadaş-	-izf. eril	1tekil. eğik	gelemek: g.z.k. 3tekil
Arkadaşım (eril) geldi.’			

Bu örnekte kast edilen kişi erkek olduğundan “heval” (arkadaş) eril uyum ile kullanılmıştır. Eğer kast edilen kişi Rewşen olsaydı, örnek şu şekilde olacaktı;

³¹ Bu isimler eğik ve seslenme durumlarında da kastedilen cinsiyete göre ek alırlar.

³² Çift-cinsiyet diye çevirdiğimiz şey, Haig (2000) ve Haig ve Öpengin (2014) tarafından, “common gender”, (genel cinsiyet) “double gender” (çift cinsiyet), “multiple gender” (çoklu cinsiyet) gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Biz bu çalışmada çift-cinsiyetli tabirini kullanacağız.

Örnek:

Heval-	-a	min	hat
arkadaş-	-izf. dişil	1tekil. eğik	gelemek: g.z.k. 3tekil
Arkadaşım (dişil) geldi.'			

Burada görüldüğü üzere “heval” arkadaş ismi refere ettiği canlının biyolojik cinsiyetine göre şekil almaktadır.

Haig (2000: 9) çift cinsiyet alabilen isimler için bunların Bedirhan ve Lescot’un iddia ettiği gibi eril değil de genel bir cinsiyet ya da çift cinsiyetli isimler olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı desteklemek için ise iki argüman kullanmaktadır. İlki, bir dildeki bir isim yalnızca bir cinsiyete göre kodlanır. Yani eril olan bir isim eril olarak kodlanır ve dişil uyum gösteremez. Yani, “heval” (arkadaş) eril olarak kabul edilirse dişil uyumu hiç bir şekilde gösteremez. İkinci argüman ise Haig ve Öpengin (2014: 7) tarafından söylenen cinsiyet gösteren işaretlemelerin eksik olma durumudur. Yani, arkadaş isminin eril ya da dişil olduğunu gösteren hiç bir morfolojik ve fonolojik süreç yoktur. Yani, “heval” (arkadaş) isminin eril olduğuna dair hiç bir ek yoktur.

Çift-cinsiyet isimleri için Kerim (2019: 7) mobil isimler tabirini kullanmıştır. Onun çalışmasında, bazı iddialara göre çift-cinsiyetli isimler kategorisinin nötr cinsiyet grubu içerisinde değerlendirilmesi gerektiği söylenmektedir. Kimin tarafından böyle bir değerlendirmenin yapıldığı belirtilmeden, Kerim (2019: 7) bu iddiayı reddedip, Haig (2000) ve Haig ve Öpengin’in (2014) iddiası olan çift-cinsiyet sınıflandırmasına paralel bir sınıflandırma türüne gider. Bunu için getirdiği delil ise bu durumun İspanyolca ve Romence de de var olmasıdır.³³

Çift-cinsiyetli isimler unvan ve meslek terimleri için de kullanılır. Bu grubu ikiye ayırılır, (1) doğrudan dişil ya da eril şekilde çekimlenebilen isimler, (2) ağırlıklı olarak

³³ Bu tartışmayla ilgili bizim fikrimiz meslek terimlerinin cinsiyetleri ve genel erillik durumları açıklandıktan sonra verilecektir.

bir cinsiyet tarafından yapılan meslek isimleri (Haig ve Öpengin, 2014a: 13). İlk gruba örnek verecek olursak;

Örnek:

(1)

Memûr-	-a	ciwan	hat
memur-	-izf. dişil	genç	gelmek: g.z.k. 3tekil
Genç memur (kadın) geldi.’			

(2)

Memûr-	-ê	ciwan	hat
memur-	-izf. eril	genç	gelmek: g.z.k. 3tekil
Genç memur (erkek) geldi.’			

Yukarıdaki örnekte bir meslek ismi olan “memûr” (memur) hem dişil (1) hem de eril (2) cinsiyetleri ile uyum gösterebilmektedir. Bununla birlikte, İkinci grup dediğimiz ve ağırlıklı olarak bir cinsiyet grubu tarafından yapılan meslekleri gösteren isimler, her ne kadar iki cinsiyet tarafından yapılabilecek bir meslek olmasa da, o mesleği hep yapan biyolojik cinsiyet ile uyum içerisindedir.

Örnek:

(1)

Pale-	-yê	jêhatî	çû
Maraba-	-izf. eril	çalışkan	gitmek: g.z.k. 3tekil
Çalışkan maraba gitti.’			

(2)

Berivan-	-a	jêhatî	çû
Koyun sağan kişi-	-izf. dişil	çalışkan	gitmek: g.z.k. 3tekil
Çalışkan koyun sağıcısı gitti.’			

Yukarıdaki (1)'inci örnekte “pale” (maraba, tarlada çalışan kişi) hem erkek hem de kadın birisi olabilir. Fakat, genel olarak bu iş erkekler tarafından yapıldığından, uyum eril bir şekilde gerçekleşir. Aynı şekilde (2)'nci örnekte “berîvan” (koyun sağan kişi) normalde hem bir erkek hem de bir kadın olabilirken bu iş çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığından, dişil uyum göstermektedir.

McConnell, Ginet'e (2011: 11) göre bir meslek ismi normalde erkekler tarafından ağırlıklı olarak yapılıp daha sonra kadınlar tarafından yapılmaya başlandığında, refere ettiği şeyde bir karışıklığa sebep olmaktadır. Yine, bu terimler için Haig ve Öpengin (2014), “cinsel özel isimler” (gender exclusive terms) terimini kullanır. Bu durum, yani, normalde eril olan bir ismin dişil olan bir isim için de kullanıldığında bu ismin hala eril formda kullanıldığını görmekteyiz. Buna, Dengbêj Şakiro'nun “Sînem” (Sinem) adlı parçasından bir örnek getirebiliriz. Bu parçada, bir din öğrencisi (feqî) “Sînem” adında bir kadına aşık olur ve o kadına hitap edecek şekilde şöyle der;

Örnek:

Lewra tu şêxê min î ez mirîdê te me,

Tu seydayê min î ez suxtayê te me (Şakiro, Sinem Heyran)

‘Çünkü sen benim şeyhim (eril) sin, ben senin müridin,

Sen benim hocam (eril) sın, ben senin öğrencin.’

Bu örnekte “şêx” (şeyh) ve “seyda” (mederese hocası) kelimeleri her ne kadar “Sinem” adlı kadına refere etse de şeyhlik ve medrese hocalığı meslek grupları erkekler tarafından yapıldığından dolayı refere ettiği kişinin dişil olduğuna bakılmaksızın bu isimler eril uyum içerisindedirler.

Referanssal semantik cinsiyet belirlenme sisteminde son olarak genel erillikten bahsedebiliriz. Genel erillik durumuna, eğer bir zamir ya da çift-cinsiyetli bir isim eril ya da dişil olduğu belli olmayan bir isme refere ediyorsa bu zamir ya da çift-cinsiyetli isim eril olarak kabul edilmektedir. Zamirlerde genel erillğe örnek verecek olursak;

Örnek:

Zaroka kurd, kurd e. Diya wî kurd e, bapîrê wî kurd e (Haig, Öpengin, 2014a: 9).

‘Kürt’ün çocuğu (dişil) Kürt’tür. Onun (eril) annesi Kürt’tür, onun (eril) babası Kürt’tür.’

Bu örnekte, ilk cümlede “Kürt çocuğu” tamlamasında çocuk dişil olarak işaretlenmiştir, fakat bir sonraki cümlede, dişil olarak işaretlenmiş “zarok” (çocuk) ismine refere edildiğinde eril zamir olan “wî” kullanılmıştır. Bu örnekte, refere edilen isim dişil olarak işaretlenmesine rağmen refere eden zamir eril olarak kullanılmıştır.

İsimlerin genel erillik durumuna örnek verecek olursak;

Örnek:

(1) Em dost û dijminê xwe dinasin.

‘Biz dost ve düşmanlarımızı tanırız.’

(2) Partiya me, alîgirê çareseriya kêşeya kurd e (Haig, Öpengin, 2014a: 8).

‘Partimiz, Kürt sorununun çözümünün taraftarıdır.’

Yukarıdaki örnekte (1)’de “dijmin” (düşman) ismi her ne kadar hem eril hem de dişil bir kişiye refere edebiliyorken genel erillik çerçevesinde eril bir uyum göstermiştir. Yine, (2)’de “partî” (parti) ismi her ne kadar dişil olarak işaretlenmişse de daha sonra “alîgir” (taraftar) ismi ile kendisine refere eden isim, genel erillik kuralı çerçevesinde eril olarak işaretlenmiştir.

Çift-cinsiyet, çift-cinsiyetin sıfat olup isim olarak kullanılan kelimelerde kullanımı, bu yukarı bölümde leksikal olarak cinsiyeti anlaşılmayan hayvan isimlerinin durumu, meslek isimlerinde çift cinsiyet ve cinsiyete özel isimler, son olarak genel erillik kuralı işlendikten sonra, çift-cinsiyetli kelimeler konusunda bahsedilen konular çerçevesinde bir yaklaşım ile bakabiliriz. Bu konu ile ilgili temelde var olan problem, acaba hem eril hem de dişil bir isme refere edebilen isimlerin cinsiyetinin belirli bir

cinsiyet olup duruma göre değiştiği, yoksa genel ya da çift-cinsiyet denilen ve belirli bir cinsiyete göre değil de bağlama göre bir cinsiyet alan bir cinsiyete mi sahip olduğu tartışmasıdır. Bu tartışmaya geçmeden önce yukarıda bahsettiğimiz çift cinsiyete refere eden isimleri bir tabloda gruplandırmamız konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Tablo 25: Kurmancide İki Cinsiyete Refere Edebilen İsimlerin Sınıflandırılması

Leksikal olarak anlaşılmayan ve çift cinsiyete refere edebilen hayvan isimleri	Yapım ekleriyle cinsiyetleri belirlenen isimler	Örnek: mêkew (dişi güvercin), nêrkew (erkek güvercin), dêlegur (dişi kurt)	
	Çekim ekleriyle cinsiyetleri belirlenenler	Konuşmacının özelliği: Konuşmacının genel olarak hangi cinsiyeti kullanma eğiliminde olduğu ve refere edilen cinsiyet.	Örnek: kera me (bizim eşeğimiz (dişi)), kerê me (bizim eşeğimiz (eril)), ...
		İsmin cansız varlıkları cinsiyet olarak sınıflandırmada kullanılan kriterlerle sınıflandırma	Örnek: kew (güvercin) (dişi) güzel ve nazik olduğu için gur (kurt) (eril) yırtıcı ve tehlikeli olduğu için
Meslek isimleri	Ağırlıklı olarak bir cinsiyet grubu tarafından yapılmayan meslekler	Genel erillik	Örnek: Doxtorê me (bizim doktor (eril)), memûrê dewletê (Devlet memûrû (eril))
		Konuşmacının özelliği	Kadın konuşmacıların daha çok dişil uyum eğiliminde olması, erkek konuşmacıların ise daha çok eril uyum eğiliminde olması
	Ağırlıklı olarak bir cinsiyet grubu tarafından yapılanlar	“Cinsiyete Özel İsimler”: Hangi cinsiyet tarafından ağırlıklı olarak yapılıyorsa o cinsiyet ile uyum sağlanır.	Seydayê me (bizim hocamız (eril)), Berivana rind (güzel koyun sağıcısı (dişil)), ...
İsim olarak kullanılan	Referate edilen şey belli değilse	Genel erillik: refere edilen şey belli değilse genel olarak eril	Dergistiyê te (senin sevgilin (eril)) kotiyê heram (pis kokuşmuş

sıfatlar		kullanılır.	(eril))
		Konuşmacının özelliği: Konuşmacının erkek ya da kadın olması, içinde bulunduğu durum, ...	Kadın konuşmacı: kotîya heram (kokuşmuş (dişil)) Erkek konuşmacı: (kotiyê heram (eril))
		Kelimenin özelliği: kelimenin daha çok hangi cinsiyet ile bağdaştırıldığı	Kadınlarla bağdaştırılan sıfatlar: delala min (sevgilim (dişil)) Erkeklerle bağdaştırılan sıfatlar: şêrê min (aslanım (eril))
	Refere edilen şey belliyse	Refere edilen şeyin cinsiyeti kullanılır.	Dijminê min (düşmanım (eril)), Dijmina min (düşmanım (dişil))

Kurmancide refere ettiği şeye bağlı olarak iki cinsiyet alan isimleri ilk önce üç grup altında toplamamız mantıklı olacaktır. Bu üç grub: (1) leksikal olarak iki cinsiyete refere edebilen hayvan isimleri, (2) meslek isimleri, (3) sıfat olup isim olarak kullanılanlar.

(1)'inci grubu bir sonraki aşamada iki başlık altında sınıflandırabiliriz. İlk sınıf, yapım ekleriye cinsiyeti belli olanlar, yukarıda da bahsettiğimiz üzere “kew” (güvercin) isminin her iki cinsiyete refere edebilecek durumdan, tek cinsiyete refere edecek duruma getirmek için kullanılan “nêr” ve “mê” morfemleriyle “nêrkew” (erkek güvercin), “mêkew” (dişi güvercin) şeklinde tek cinsiyete refere edecek şekle solmak. (1)'inci grubun ikinci alt bölümü ise çekim ekleriyle çift cinsiyete refere edecek durumu ortadan kaldırmak. Bu grup da kendi içinde ikiye ayrılır; ilki, refere ettiği şeye göre çekimlenenler. Örneğin; “ker” (eşek) ismi kullanıldığında eğer kast edilen biyolojik cinsiyet erkek ise eril çekim, eğer dişi ise dişil çekim kullanılır. İkincisi ise refere edilen şeyin biyolojik cinsiyeti noktasında bir kast yoksa o hayvan ismi, cansız varlıkların isimleri için kullanılan cinsiyet sınıflandırma kriterleri ile sınıflandırılır. Örneğin; “şêrê birçî” (aç arslan (eril)), “kewa rind” (güzel güvercin (dişil)). “Şêr” (arслан) vahşi ve

yırtıcı olduğu için eril, “kew” (güvercin) güzel ve zarif olduğu için dişil cinsiyeti almıştır.

Meslek isimleri de çift cinsiyete refere eden isimlerdendir. Bu grubu da ilk olarak ikiye ayırmamız gerekir: (1) her iki biyolojik cinsiyete sahip kişiler tarafından yapılanlar ve (2) ağırlıklı olarak bir biyolojik cinsiyet tarafından yapılanlar. Bu iki gruptan ilkinde de kendi içinde ikiye ayırmaktayız. İlki, genel erillik kuralı çerçevesinde hep eril olarak kullanma, örneğin; “doxorê baş” (iyi doktor (eril)), “memûrê dewletê” (devlet memuru (eril)); ikincisi ise konuşmacının özelliğine göre uyum. Yani, eğer konuşmacı erkek ise ya da konuşmacının kendi tecrübesi ve fikirlerine göre o iş bir erkek tarafından yapılıyorsa cinsiyet uyumu eril uyum iken aksi durumda cinsiyet uyumu dişil olacaktır. Meslek isimlerinin ikinci kısmı ise “cinsiyete özel isimler” ile tabir edilen ve ağırlıklı olarak bir biyolojik cinsiyet tarafından yapılan meslek isimleridir. Örneğin; “şêxê min” (benim şeyhim (eril)), “berîvana rind” (güzel süt sağıcısı (dişil)).

Çift cinsiyete refere eden isimlerin son grubu ise sıfat olup isim olarak kullanılan kelimelerdir. Bunlar kendi aralarında ikiye ayrılır; (1) refere edilen şeyin direkt olarak kast edildiği durumlar, ve (2) direkt olarak kast edilmediği durumlar. (1)'inci durumda, konuşmacı zihninde belirli bir biyolojik cinsiyeti kasteder. Örneğin; “dijmin” (düşman) isminde kast edilen bir kadın ise “dijmina min” (benim düşmanım (dişil)) şeklinde dişil uyumu kullanılırken kast edilen şey erkek ise “dijminê min” (benim düşmanım (eril)) şeklinde eril form kullanılır. (2)'nci alt başlık olan ve refere edilen şeyin kast edilmediği durumda ise üç farklı unsur etkili olur: genel erillik, konuşmacının özelliği, kelimenin özelliği. Genel erillikte, her durumda eril form kullanılır. Konuşmacının özelliğinde, konuşmacı genellikle kendi cinsiyeti paralelinde bir cinsiyet uyumu davranışı sergiler. Örneğin; bir kadının “dijmina min” (benim düşmanım (dişil)) şeklinde dişil uyumu tercih etmesine rağmen, aynı isim için bir erkeğin “dijminê min” (benim düşmanım (eril)) şeklinde eril uyumu tercih etmesi. Son olarak kelimenin özelliğinden bahsedebiliriz. Bazı sıfatlar daha çok kadınlar ile bağdaştırılırken bazı sıfatlar ise erkekler ile bağdaştırılmaktadır. Örneğin; “şêr” (arслан) eril bir isim ile bağdaştırılır ve eril form ile “şêrê min” (arslanım (eril)) şeklinde eril uyum sağlarken “delal” (güzel)

kadınlar ile bağdaştırıldığından dolayı “delala min” (güzelim (dişil)) şeklinde bir dişil uyum ile kullanılır.

Çift cinsiyete refere eden isimler tartışması için sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Çift cinsiyete refere eden isimlerin belirli bir cinsiyetinin olmadığı, fakat bununla birlikte bu isimlerin bir cinsiyete refere etmesi gerekmektedir. Bu isimler için seçilecek cinsiyet yukarıda belirttiğimiz sistem ile belirlenir. Yukarıda bahsedilen sistemin yapısının bize verdiği düşünce ise; bazı çift cinsiyete refere eden isimlerin rahat bir şekilde her iki cinsiyet ile uyum içerisinde kullanılabilir olmasına rağmen, bazıları ise her iki cinsiyet ile uyumlu kullanması daha dar alanla sınırlıdır.

c. Canlı Varlıkların Cinsiyet Ayrılabilirlik Barajı

Dünya dillerinin birçoğunda küçük çocuklara refere eden isimler, insan isimleri ile aynı muameleyi görmemektedirler. Mesela; Zande dilinde, erkek insanlara refere eden isimler eril uyumu, kadın insanlara refere eden isimler ise dişil uyumu almaktadırlar. Bununla birlikte, çocuklar için hayvanlar için kullanılan cinsiyet uyumu kullanılır (Corbett, 1991: 14-15). Bununla birlikte, insan olmayan canlılardan, küçük olanlar, yada cinsiyet ayrımları belli olmayacak şekilde benzer olanlar, biyolojik cinsiyetlerine göre ayrılmazlar. Cinsiyet sistemine sahip olan bir dile sahip olan bazı toplumlar, kendi dünya anlayışlarına göre canlı varlıklarda hangi sınıra kadar bu canlı varlıkların eril dişil ayrımına tabi tutulacağı ve hangi sınırdan sonra tabi tutulmayacağı noktasında bir baraja sahiptirler. Bu durum toplumdan topluma değişmekle birlikte, bu ayrımı yapan toplumların, ayrımı yaptıkları baraja, canlı varlıkların cinsiyet ayrılabilirlik barajı (threshold sex-differentiability) denir.

Kurmancide de yukarıdaki paragrafta bahsedilen durum vardır. Bahsedilen canlıları insan olanlar ve insan olmayanlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. İnsan olanlara “dergûş” (bebek) ismini örnek verebiliriz. Bu isim iki biyolojik cinsiyete de refere edebilen bir isim olmasına rağmen, her zaman dişil olarak kullanılır. Örneğin; meşhur dengbêj Şakıro'nun “Ferzende Beg” adlı parçasında refere edilen bebek erkek olmasına rağmen, “dergûş” (bebek) ismi dişil formda kullanılmıştır.

Örnek:

Asyayê digot Besrayê;

‘Asya Besra’ya söylüyordu;’

Da dayê dergûşa milê te lawîn e,

‘Annesi!, kucağındaki bebek erkektir;’

Destê Elfesya bigrê ji navê derê here. (4.38-4.41)

‘Elfesya’nın elini tutup çıkıp git.’

Bu cümlede hem “law” (erkek) kelimesi hem de bebeğin ismi olan “Elfesya” erkek ismi olmasına rağmen, “dergûş” (bebek) kelimesi izafe yapısında dişil uyum olan {-a} ile işaretlenmiştir.

Bebekler için kullanılan kelimeleri “zarok” (çocuk), “piçûk” (küçük), “pitik” (bebek), ... şeklinde çoğaltabiliriz. Bununla birlikte, bebekler büyüdüğünde, artık “keç” (kız) ve “kur” (erkek çocuk) şeklinde leksikal olarak bir cinsiyet ayrımına uğrar ve uyum da bu paralelde olur.

Çift cinsiyete refere eden fakat artık kadın veya erkek biyolojik cinsiyetine ait olduğu belli olan durumlar için kullanılan bazı kelimeler de vardır. Örneğin; “zarok” (çocuk). Zarok kelimesi bazen eril olarak kullanılırken “zarokê min” (benim çocuğum (eril)), bazen ise dişil olarak kullanılır “zaroka min” (çocuğum (dişil)). Bu durumda etkili olan şey, bizce, refere edilen kişidir. Yani bu kelime ile refere edilen şey erkek ise eril uyumu, kadın ise dişil uyumu ortaya çıkar.

Tek cinsiyete refere etmesine rağmen çift cinsiyet için kullanılan kelimeler de vardır. Bu standart Kurmancide var olan bir özellik olmamakla birlikte özellikle Bohtan ağzında var olan bir özelliktir. Bu kelime, “kur” (erkek çocuk) ismidir. Bu isim hem erkek çocuklar için hem de kız çocukları için kullanılabilir. Yani, bir baba kızına hitaben “kurê min” (oğlum. Eril uyum) diyebilir. Burada hem leksikal olarak kullanılan isim erildir hem de eril uyum vardır. Bununla birlikte kastedilen kişi dişildir. Bunun

sebebi bizce, “kur” (erkek çocuk) kelimesinin, “evlat” anlamı yönünde bir genişlemeye uğramasından kaynaklanmaktadır. Bu leksikal anlam gelişmesine rağmen, ismin kendisi eril olduğundan dolayı eril formunu korumuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz yaş ve refere edilen şey gibi unsurlar sonucu, kullanılan isimlerin farklı cinsiyetlerde kullanılma durumuna Almancadan da bir örnek getirebiliriz. Almancada “Mädchen” (kız) ismi, biyolojik olarak bir kadına işaret etmesine rağmen nötr bir isim olarak kullanılır. Bununla birlikte bazen dişil uyum da sağlar. Bunun sebebini, Braun ve Haig (1019: 2) “yaş” faktörüyle açıklarlar. Yani, eğer kastedilen “Mädchen” (kız) küçük ise nötr cinsiyet uyumunu gösterir, Fakat, eğer “Mädchen” (kız) yaşça büyük bir kişiye refere edecek şekilde kullanılmışsa o zaman dişil olarak kullanılır.

Sonuç olarak canlı insan varlıkların “cinsiyetin ayrılabilirlik barajı” için yaş, referans ve anlam genişlemesinin etkin roller taşıdığı söylenebilir. Bir diğer canlı grubu ise insan olmayan canlılardır. Bunlar da cinsiyetin ayrılabilirlik barajının uygulandığı bir gruptur. Bedir Han ve Lescot’a göre (2005: 65), bir çok vahşi ve evcil hayvan ismi, Kurmancide, eril ve dişil ayırımına maruz kalmadan, ya eril ya da dişil olarak belirlenirler. Örneğin; “rovî” (tilki) ve “şêr” (arслан) erillerdir, fakat “kew” (güvercin) ve “qijik” (karga) da dişildirler.

Yukarıda bu durumdan, iki cinsiyete refere edebilen hayvan isimleri başlığı altında bahsetmiştik. Bu hayvan isimlerini iki gruba ayırabiliriz. Cinsiyetleri, şeklinden belli olan ve olmayanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Cinsiyeti şeklinden belli olanlar; yani, erkek ve dişi olanların şekil olarak birbirinden ayrılabilirdiği isimler için genelde, yapım eki kullanılır. Mesela; erkek ve dişil kurtlar birbirlerinden boyut olarak farklıdır. Ondan dolayı erillere “gur” (kurt) dişillere ise başa getirilen “dêl” sözcüğü ile oluşturulan “dêlegur” (dişi kurt) isimleri kullanılır. Bunla birlikte, tüm isimler için yapım ekleri kullanılmaz. Yukarıdaki tabloda birinci ayırmada bahsettiğimiz kurallar kullanılmaktadır. Cinsiyetleri şekillerinden belli olmayan havanlar, diğer grub gibi cansız varlıklar için kullanılan kriterlere maruz kalırlar. Bu canlılar küçük ve genelde

önemsiz görüldüklerinden dolayı çoğunlukla dişil olarak işaretlenirler. Bununla birlikte, tehlikeli olanlar ya da farklı eril özellikler barındıranlar küçük olmalarına rağmen eril olarak kullanılabilirler. Örneğin; “mişk” (fare) normalde dişil olmasına rağmen, köstebek anlamında isimleştirildiğinde, zararlı bir şeye refere ettiğinden dolayı “mişkê kor” (köstebek) şeklinde eril formda kullanılır.

B. Cansız Varlıklar

Cansız varlıkların cinsiyetinin belirlenme durumu canlı varlıklara göre bir çok dünya dilinde daha karmaşık bir süreçtir. Haig (2000: 11), Haig ve Öpengin (2014: 60-61) ve Blau ve Barak (1999: 31) gibi araştırmacılara göre cansız varlıkların cinsiyetinin belirlenme durumu Kurmanci için de karmaşık bir süreçtir. Onlara göre Kurmancideki birçok cansız varlığın cinsiyeti belirli sistematik kurallara göre tahmin edilememektedir.

Kürtçede cinsiyet belirleme üzerine yapılan bir çok çalışma, genel itibari ile canlı varlıkların cinsiyetlerinin belirlenmesi üzerine yürütülmüştür. En önemli ve ilk çalışmalardan biri Bedir Han ve Lescot (2005: 67-68) tarafından yazılan “Kürtçe Gramer” kitabında geçmektedir. Bahsedilen eserde hem canlı hem de cansız varlıkların cinsiyetinin belirlenmesi konularında bazı kriterlerden bahsedilmiştir. Yine Kurd (2011) de cinsiyetlerin belirlenmesi konusunda tatmin edici olmasa da kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Bu kısımda, dünya dillerinde cansız varlıkların cinsiyet ayrımı için genel olarak kullandığı kriterler Kurmancideki cansız varlıklar için de uygulanacaktır. Yedi başlık altında toplayacağımız bu kriterlerden bahsetmeden önce “anlamsal kalanlar” (semantic residue) çerçevesinde negatif ve pozitif kriterler ve üst üste atma (overlapping) kuralından bahsedeceğiz.

a. Anlamsal Kalanlar (Semantic Residue)

Kurmancide iki cinsiyet sınıfı vardır: Eril ve dişil. Hint-Avrupa dil ailesine baktığımızda bir çok dilde üç cinsiyet var olmakla birlikte, Eski İrani dillerden olan Avesta dilinde de üç cinsiyet vardır: Eril, dişil ve nötr. Mantıki olarak eril olanlar erkek canlılara, dişil olanlar dişi canlılara ve diğerleri ise nötr canlılara işaret etmesi gerekirken

durum böyle değildir. Var olan ve olmuş olan durum, erkek canlılar eril olarak, dişi canlılar dişil olarak ve kalanlar ise eril, dişil ve nötr olarak ayrılırlar. Üç cinsiyetli ayırım Kürtçedeki isimlerin belirlenmesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu anlamsal kalanlar (semantic residue) kuralı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, Kürtçedeki cinsiyet sistemi daha çok açıklık kazanacaktır.

Anlamsal kalanlar kavramı; pozitif kurallar ile belirlenen isimler pozitif kriterlere göre uygun olan cinsiyeti alırken belirli bir pozitif kural ile belirlenemeyen isimler ise kalan diğerleri grubuna girer ve bu grup için kullanılan cinsiyet sınıfında değerlendirilir. Bu duruma örnek verecek olursak; Bedir Han ve Lescot'a göre (2005: 67-68), somut dik ve yüksek şeyleri gösteren isimler eril, yine somut çukur, delik veya düz şeyleri gösteren isimler ise dişildir. Bu kurallar pozitif kurallardır. Bu tür var olan tüm pozitif kurallar bir isim için uygulanıp hala bu kuralların çerçevesine bir isim giremiyorsa o isim “anlamsal kalanlar” (semantic residue) kapsamında değerlendirilir. Örneğin; icat edilmiş bir kelime Kürtçeye girdiğinde, “televizon” (televizyon), radyo (radyo), înternet (internet), gibi o kelimeler anlamsal kalanlar kısmında değerlendirilirler. Bu durum için Bedir Han ve Lescot (2005: 60) şöyle söyler; “mantıksal bir yol ile belirlenemeyen bir isim Kürtçede dişil olarak kabul edilir.

Yukarıdaki iki durumu, yani, Hint-Avrupa dillerindeki üç cinsiyet sınıfını ve anlamsal kalanlar kuralını Kurmanci çerçevesinde analiz edersek, şöyle bir sonuca varabiliriz; Canlı varlıklar biyolojik cinsiyetlerine göre sınıflandırılırken cansız varlıklar ve cansız varlıkların sistemine göre cinsiyet alan canlı varlıklar; ya pozitif bir kurala göre eril ve dişil olur ya da pozitif kurallar dışında kalıp dişil olarak işaretlenir. Fark edileceği üzere dişil olarak sınıflandırılanlar iki sınıftır; pozitif kurallara göre işaretlenenler ve pozitif kurallar dışında kalanlar. Tam bu noktada, Hint-Avrupa dillerindeki cinsiyet sistemindeki üçlü sistemde, dişil ve nötr cinsiyet gruplarını, Kürtçedeki pozitif kurallara göre işaretlenen dişil isimler ve pozitif kurallar dışında işaretlenen isimler ile eşleştirebiliriz. Yani,

Hint-Avrupa dillerinde dişî = Kürtçede pozitif kurallara göre işaretlenmiş dişiller

Hint-Avrupa dillerindeki nötr = Kürtçede pozitif kurallar dışında kalan dişiller

şeklinde eşleştirebiliriz. Burada her ne kadar, bu dillerde her zaman anlamsal kalanlar Hint-Avrupa dillerinde nötr ile işaretlenir gibi bir ön bilgiye sahip olmasak da, cansız varlıkların tümünün nötr değil de üç cinsiyet arasında ayrılması ve yukarıda bahsettiğimiz cinsiyet sınıflarının azalma ve artma gösterme sistemlerinden dolayı bu iddiamızın kuvvetlilik derecesinin çok olduğunu düşünmekteyiz.

b. Üst Üste Atma (Overlapping)

Üst üste atma kuralı, bir isim birden fazla pozitif kriter ile belirlendiğinde, yani bu kriterler üst üste attığında, bu kriterlerden o toplum tarafından kuvvetli olanın seçilme durumudur. Bu durum sadece anlamsal olarak cinsiyet belirlemede kullandığımız pozitif kuralların üst üste atması durumunda değil aynı zamanda anlamsal bir cinsiyet belirleme kuralın morfolojik ya da fonolojik bir cinsiyet belirleme kuralıyla üst üste atması durumunda da görülür. Anlamsal üst üste atma durumuna bir örnek verecek olursak; Kurmancide, insan uzuvları eril olarak gösterilir. Örneğin; “çav” (göz), “dev” (ağız), “mil” (kol), ... gibi. Bununla birlikte, ikinci bir kural olan zayıf ve negatif olarak algılanan şeyler dişil olarak değerlendirilir. Bu iki kuralın üst üste atma durumunu “pişt” (sırt) kelimesinin normalde bir insan uzvu olduğu için eril cinsiyet sınıfında yer alması gerekirken ikinci kural olan “zayıf şeyler” kriterinin bu kriterin üstüne gelmesi sonucu, dişil olarak değerlendirilmiştir.

Anlamsal kalanlar (semantic residue) ve üst üste atma kriterlerinden bahsedildikten sonra, şimdi, cansız varlıklar için var olan pozitif kurallardan bahsedilecektir. Bu kurallar Corbett’in (1991) çalışmasından özet olarak alınmıştır.

1. **Sertlik ve Kuvvetlilik:** Sert ve kuvvetli olma durumu dillerde cinsiyet sınıflandırması için bir kriterdir. Örneğin; Objibwa dilinde kuvvet dildeki isimleri sınıflandırmak için önemli bir unsurdur. Bu dilde kuvvetli olan isimler canlı sınıfta

değerlendirilir. Bununla birlikte “güç”ten anlaşılan şeyin toplumdan topluma değiştiğini söylemek gerekir (Corbett, 1991: 21). Kurmancide de kuvvetli ve sert şeyler eril olarak sınıflandırılırken yumuşak şeyler de dişil olarak sınıflandırılır. Örneğin; “kevir” (taş), “zinar” (kaya), “demir” (demir), “çîya” (dağ), “hestî” (kemik), şêr (Arslan)... gibi sert ve kuvvetli şeyler eril cinsiyet sınıfında yer alırken “pembo” (pamuk), “hîrî” (yün), “xwelî” (toprak), “çemûr” (çamur), “ax” (toprak), xezal (ceylan)... gibi yumuşak ve kuvvetli olmayan şeyler de dişil sınıfta yer alır.

4. **Olumlu Şeyler:** Kurmancide, bu dili konuşan toplum için olumlu görülen şeyler eril, olumsuz şeyler ise dişil olarak sınıflandırılır. Örneğin; olumlu olan şeyler için hayvanlardan elde edilen ürünler örnek verilebilir: “şîr” (süt), “mast” (yoğurt), “rûn” (yağ), “dew” (ayran), “to” (kaymak), “penêr” (peynir), “goşt” (et), ... gibi. Olumsuz şeyler için ise bu hayvanlardan çıkan olumsuz şeyler örnek olabilir; “rêx” (hayvan dışkısı), “mîz” (sidik), “bişgul” (koyun dışkısı), ... gibi. İnsan dışkısı olan “gû”nun eril olması ise bu ismin farklı bir kural ile üst üste gelmesidir; çünkü genelde bu isim kullanılarak küfür kullanılır ve küfür ederken bir saldırma, yani bir kuvvet durumu olduğundan dolayı bu isimde kuvvet kriteri, olumsuzluk kriterine baskın gelmiştir. Nitekim, insan dışkısı anlamına gelen fakat küfür için genelde kullanılmayan “vîjik” (isan dışkısı) dişil olarak kullanılmaktadır.

5. **Yükseklik:** Yüksek ve büyük şeyler Kurmancide eril, düşük, çukur ve küçük şeyler ise dişil olarak belirlenir. Örneğin; “çîya” (dağ), “zozan” (yayla), “gelî” (tepe), ... gibi büyük ve yüksek şeyler eril, “deşt” (ova), “çal” (çukur), “newal” (çukur), ... gibi isimler ise dişildir. Bu durum Dravidian dilinde de vardır. Bu durum bu dilde sadece canlı varlıklarda geçerlidir. Mesela; “boğa” ve “bufalo” kelimelerinde vardır (Corbett, 1991: 10).

6. **Tüm ve Parça:** Tüm ve parça ilişkisi bir çok dünya dilinde kendini isimleri sınıflandırmak için bir kriter olarak göstermektedir. Mesela; Almancada bir grubun genel ismini gösteren isimler nötr, o grubun içinde olan isimler ise dişildir. Örneğin; “Instrument” (enstruman) nötr iken “guitarre” (gitar) dişildir. Aynı şekilde

“Obst” (meyve) nötr iken “Apfel” (elma) dişildir (Corbett, 1991: 84). Bu durum Kurmancide de vardır. Tümü gösteren isimler eril, o tümün parçaları ise dişil olarak sınıflandırılır. Örneğin; “wext” (zaman) tümü gösterdiğinden eril, “roj” (gün), “şev” (gece), “esir” (ikindi), “sibe” (sabah), “duşem” (pazartesi), “payîz” (sonbahar), “zivistan” (kış), “bihar” (bahar), “sal” (sene), ... gibi zamanın parçaları dişil olarak sınıflandırılır. Yine, “Bajar” (şehir) tüm olarak kullanıldığında eril, bu tümün parçaları olan şehir isimleri ise dişildir, “Diyarbakira rengin” (Güzel Diyarbakır. Dişil), “Mûşa şewiti” (yanasica Muş), gibi. Bununla birlikte, eğer, “bajar” ismi, spesifik bir şehre refere edecekse bu kelimenin kendisi dişil olarak kullanılır. Örneğin; “bajara Miksê” (Miks şehri). Bazen son durumun yine eril olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu durumda “bajar” isminin sürekli genel anlamda ve eril olarak kullanılmasının, bazı kullanıcılar tarafından, bahsedilen spesifik anlamda kullanılma durumunda da eril tercihte bulunmasına sebep olur. Genel özel duruma “welat” (vatan) ismini de son olarak örnek verebiliriz. Genel anlamda olan “welat” (vatan) isminin spesifik formları olan isimler dişil olur. “İraqa şewiti” (yanasica Iraq), “Kurdistana rengîn” (Güzel Kürdistan), gibi.

7. **Tehlikelilik:** Kurmancide tehlikeli ve zararlı şeyler eril olarak sınıflandırılırlar. Yukarıda, canlı olmasına rağmen cansız canlılar için kullanılan kriterlerin kendileri için uygulandığı isimlerden bahsedildiğinde, “miş” (fare) örneği verilmişti. Yine aynı paralelde, “moz” (arı) ve “mêş” (sinek) örnekleri de verilebilir. “Moz” (arı) tehlikeli olduğu için eril, “mêş” (sinek) ise tehlikeli olmadığı için dişildir. Örneğin; soyut bir isim olan “cin” (cin) ve “şeytan” (şeytan) tehlikeli olarak görüldüğü için eril, “milyaket” (melek) ise tehlikeli olmadığından dolayı dişil olarak işaretlenir. Bu durum Ojibwa ve Dyrbal dillerinde de vardır. Yani tehlikeli olan şeyler canlılar kategorisinde değerlendirilir (Corbett, 1991: 24-25)

8. **Dini ve Mitolojik Kelimeler:** Mitolojik kelimeler, kullanıldığı toplumda üstlendikleri role göre sınıflandırılırlar (Corbett, 1991: 16). Kurmancide de durum böyledir. Örneğin; “Xwedê” (Allah), “pêxember” (peygamber), “reb” (Rab), “ruh” (ruh), “qelb” (kalb)... gibi isimler erilken “quran” (kuran), “merhemet” (merhamet), “riza”

(rıza), ... gibi isimler de dişildir. Şunu da söylemek gerekir ki, mitolojik ve dini isimler genel olarak borç yolu ile bir dile geçer. Kürtçede de durum böyledir. Acaba Kurmanciye Arapçadan giren dini isimlerin belirlenmesinde Arapçadaki cinsiyet mi yoksa Kürtçedeki cinsiyet mi esas alınmış sorusu, önemli bir sorudur. Bu konu hakkında ayrıntılı bir çalışma gerektiğinden, burada bırakacağız.

9. **Tasavvursal İlişki:** Bu kurala göre eğer bir isim farklı bir isim ile kuvvetli bir şekilde alakalı ise alakalı olduğu ismin cinsiyetini alma durumu olabilir. Örneğin; Dyirbal dilinde “balık ağı” kelimesinin normalde IV nolu cinsiyet grubunda yer alması gerekirken “balık” kelimesi ile tasavvursal olarak yakın olduğundan, “balık” isminin içinde bulunduğu I nolu cinsiyet grubunda yer alır (Corbett, 1991: 16). Kurmancide de bu durum ile karşılaşmaktadır. Örneğin; insanların giydiği elbiseler insan ile alakalı olduğundan eril sınıfında yer alırlar, “kinc” (elbise), “cil” (elbise), “çakêt” (ceket), “atlêt” (atlet), “qocix” (mont), “mont” (mont), gibi. Normalde bu isimlerin bütün-parça kuralına göre “kinc”/(cil) (elbise) isminin bütünü göstermesinden dolayı eril diğerlerinin ise parçaları oluşturmasından dolayı dişil olması gerekirdi, fakat tasavvursal ilişki kriterinin bu örnekte bütün-parça ilişkisine üstün geldiğini söyleyebiliriz.

Kurmancide cinsiyetlerin belirlenme kriterlerinden anlamsal kriterler için şunu söyleyebiliriz; Anlamsal kriterler, Kurmancide isimlerin neredeyse hepsinin cinsiyetini belirlemede etkilidir. Anlamsal kriterleri, canlı ve cansız olarak ikiye ayırabiliriz. Bu iki grubu eril ve dişil olarak sınıflandırılabilir. Bu ayrımlardan sonra canlı olanlar, canlı eriller, canlı dişiller ve çift-cinsiyetliler şeklinde üçe ayırmak lazım. Cansız olanları da, eril ve dişil olarak ayırdıktan sonra, erilleri; pozitif kriterlere göre belirlenenler şeklinde ve dişil olanları da, pozitif kriterlere göre belirleneneler ve negatif kriterlere göre belirleneneler şeklinde sınıflandırmalıyız. Bu durumu bir tabloda vermek gerekirse;

Tablo 26: Kurmancide Semantik Cinsiyet Belirleme Sistemi

Canlı						Cansız		
Eril		Çift-Cinsiyetli		Dişil		Eril	Dişil	
İnsan	İnsan olmayan	İnsan	İnsan olmayan	İnsan	İnsan olmayan	Pozitif kriterler	Pozitif kriterler	Anlamsal Kalanlar
Sinan, “xalo” (dayı), “bira” (kardeş), ...	“beran” (koç) “dik” (horoz), “nêreker” (erkek eşek), ...	“heval” (arkadaş) “doxtor” (doktor) “seyda” (hoca), ...	“gur” (kurt), “kew” (güvercin), ...	“Elif”, “xaltî” (teyze), “xwişk” (kız kardeş), ...	“mih” (koyun), “mirîşk” (tavuk), “manker” (dişi eşek), ...	“çîya” (dağ), “penêr” (peynir), “dest” (el), ...	“deşt” (ova), “ax” (toprak), “mêş” (sinek)	“radyo”, “înternet” (internet), ...

Bu kriterler bir isme uygulanıp, üst üste atma kuralı da göz önünde tutulduktan sonra hala bu ismin cinsiyeti doğru bir şekilde belirlenememişse karşımıza birkaç ihtimal çıkmaktadır; ya bu isim tarihin bir döneminde şimdi bilmediğimiz bir sebepten dolayı farklı bir cinsiyet almıştır, ya da bu isim morfoloji bir kriterden dolayı farklı bir isim şekilde işaretlenmiştir. Morfolojik bir kriterden dolayı alması gereken cinsiyeti almayan bir ismin durumunu üst üste atma durumuyla açıklayabiliriz. Son bir ihtimal olarak cinsiyeti bu kurallara göre belirlenemeyen bir isim için bu ismin yabancı bir dilden alındığı ve alınırken o dildeki cinsiyeti ile alındığını söyleyebiliriz.

2.2.2.2. Morfolojik Cinsiyet Belirleme Sistemi

İsimlerin cinsiyetlerinin belirlenmesinin semantik belirlenmesinden sonraki ikinci yol, isimlerin formundan onların cinsiyetlerinin belirlenmesi durumudur. Formsal olarak belirlenme de iki kısımdır; morfolojik ve fonolojik olarak belirlenme. Kurmancide fonolojik olarak isimlerin cinsiyetinin belirlenme durumu olmadığı için (Haig ve Öpengin, 2014a: 4), sadece morfolojik olarak isimlerin belirlenmesi konusu işlenecektir.

Morfolojik sistem her zaman semantik sistem ile ilişkilidir. Örneğin; bir kelimenin küçültme anlamı alması, anlamsal bir süreç olduğu kadar, birçok dilde morfolojik bir süreçtir. Kurmancide de morfolojik sistem bazı durumlarda isimlerin cinsiyetinin belirlenmesinde etkilidir. Kurmancide morfolojik sistem üç durumda isimlerin cinsiyetini belirler; (1) bir isme soyut anlam katan {-î} / {-tî} eki eklendiğinde, (2) fiiller mastar ile isim yapıldığında ve (3) küçültme anlamı katan ekler isme eklendiğinde. Bu üç durumda da isimler dişil olarak işaretlenir (MacKendie, 1965: 541; Haig ve Öpengin, 2014a: 5; Bedir Han ve Lescot, 2005: 68). Bu kriterlerde istisna yoktur.

İlk kriter olan ve isimlere soyut anlam kazandıran özelliğe örnek verecek olursak;

Örnek:

(1)

mêr-	-tî
erkek. (eril)-	-Lîk (soyut yapan ek). (dişil)
Erkeklik	

(2)

cîran-	-tî
komşu (çift cinsiyet alabilen isim)-	-Lîk (soyut yapan ek). (dişil)
komşuluk	

(3)

bedew-	-î
güzel (sıfat)-	-Lîk (soyut yapan ek) (dişil)
Güzellik	

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere eril, dişil ya da çift cinsiyetli olmasına bakılmaksızın, soyut yapma eki alan her kelime dişil olur.

İkinci durum olan fiillere mastar eki ekleyerek meydana getirilen isimlerin her durumda dişil olması özelliğine örnek verecek olursak;

Örnek:

(1)

hat-	-in-	-a	te
gelmek: g.z.k.	-mastar eki-	-izf. dişil	2tekil. eğik
gelmen”			

(2)

bir-	-in-	-a	te
götürmek: g.z.k.-	-mastar eki-	-izf. dişil	2tekil. eğik
götürmen’			

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere izafe yapısı içerisinde çekimlenen mastar ile fiilden isim yapılmış bir isim her zaman dişidir.

Kurmancide son morfolojik cinsiyet belirleme durumu da, küçültme ekleri ile yapılan kelimelerdir. Bu eklerde, eğer ismin kendisinde leksikal olarak bir erillik durumu yoksa küçültme eki alan her isim dişildir. Kurmancide küçültme anlamı birkaç ek ile verilmektedir.

- {-ik}: “mêr-ik” (adam/adamcağız), “jin-ik” (kadın/kadıncağız), “berx-ik” (kuzu)... Burada “mêr” leksikal olarak eril olduğundan, almış olduğu küçültme eki {-ik} onu dişil yapamamıştır.

- {-îvk}, {-îfk} / {-işk}: “gul-îfk” (yuvarlak püskülcük), “germ-işk” (sivilce)
- {-o}, {-ok}, {-oke}: “mirov-ok” (çelimsiz adam), “axa-yok” (ağacık)
- {-olek}, {-olik}: “gul-olik” (bobin), “çînç-olik” (Küçük salıncak)
- {-or}: “gul-or” (küçük top)

- {-onek}: “tirs-onek” (korkak) “Burada iki cinsiyete refere var olduğundan, iki cinsiyetli isimler için geçerli kurallara göre ek alır. (Bedir Han ve Lescot, 2005: 289).

Yukarıda küçültme ekleriyle yapılan kelimelerden, leksikal olarak eril olanlar ve çift-cinsiyete refere eden isimler hariç, tüm isimler bu küçültme ekinden dolayı dişildir. Buradaki istisnanın açıklamasını üst üste atma kuralına açıklayabiliriz. Yani, küçültme ekinin dişil yapma kuralı ile leksikal erillik kuralı ve çift cinsiyete refere etme kuralı üst üste attığında küçültme eki aleyhine, ve diğer özellikler lehine bir cinsiyet işaretleme sistemi seçilmektedir.

2.2.2.3. Ödünç Alınan İsimlerin Cinsiyet Belirleme Sistemi

Ödünç alınan kelimelerin cinsiyetinin neye göre belirlendiği üzerine çok fazla hipotez vardır. Bununla birlikte, bunların çoğu sağlam bir sistem üzerine oturtulamamıştır. En kolay ve rahat ispatlanan hipotez, bir kelime ödünç alındığında ödünç alan dilin sistemine göre o kelimenin cinsiyeti belirlenir (Corbett, 1991: 71). Örneğin; “hubr” (mürekkep) kelimesi Arapçada eril olmasına rağmen, Kurmancide dişil olarak kullanılmaktadır. Aynı durum “hemam” (hamam) kelimesi için de geçerlidir. Bu kelime her ne kadar Arapçada eril olarak belirlenmişse de Kurmanciye geçtiğinde dişil olarak kullanılmaktadır. “Şimendîfer” (tren) kelimesi de Fransızcada eril olmasına rağmen, Kurmancide dişidir. Bu kelimeler Kürtçeye geçtiğinde, Kürtçenin cinsiyet belirleme sistemine göre değerlendirildiğinden, dişil olarak işaretlenmişlerdir.

Ödünç alınan kelimelerin sistemlerinin belirlenmesinde bir diğer durum ise bir kelime bir dilden ödünç alındığında ve bu kelimenin aynısı borç alan dilde mevcutsa borç alınan kelime borç alan dildeki karşılığının cinsiyeti ne ise o cinsiyet ile işaretlenir. Bu durum “semantik analogi” (semantic analogy) olarak kavramsallaştırılır (Corbett, 1991: 75). Örneğin; “rûn” (yağ), “kum” (şapka) ve “derî” (kapı) kelimeleri Kurmancide eril olan isimlerdir. Bu isimlerin Türkçe karşılıkları olan “yax” (yağ), “şebqe” (şapka) ve “qapî” (kapı) kelimeleri Kurmanciye geçmiş olan kelimelerdir. Bu kelimelerin cinsiyeti aynı anlamda olan kelimelerin cinsiyeti ile aynıdır. Yani hepsi erildir.

Çift dilli toplumlarda bazen borç veren dilin isimlerinin cinsiyeti borç alan dildeki cinsiyet sistemine ağır gelip, borç veren dilin cinsiyetine göre borç alınan bir kelime sınıflandırılabilir. Örneğin; Fransızca “cache-nez” Rusçada “kaşne” (eşarp) kelimesi Rusçada normalde, Rusça cinsiyet belirleme sistemine göre nötr olması gerekirken Fransızca orijinalinde eril olduğu için on dokuzuncu yüzyılda Rusçada eril olarak kullanılmaktaydı. Bu kelime şimdiki Rus toplumunda Rusça cinsiyet belirleme sistemine göre yani nötr olarak işaretlenmektedir. Thomas ‘a göre (1938: 169), on dokuzuncu yüzyıldaki bu sistem dışı kullanımın sebebi kod değiştirmeydi (codeswitching). Bu durum bir çok çift dilli toplulukta vardır (Corbett, 1991: 80). Bu durum Kurmancide de var olmuş olabilir; çünkü eskiden Kürt medreselerinde dersler Arapça kitaplardan verilir, fakat Kürtçe anlatılırdı. Günümüzde Kurmancıyı konuşanlar genel olarak Türkçeyi bildiklerinden ve Türkçede cinsiyet sistemi olmadığı için bu etkilenmenin, bahsedilen şartta olması zordur.³⁴

2.2.2.4. Çoğul İsimlerde Cinsiyet Belirleme Sistemi

Standart Kurmanci ve birçok Kurmanci ağzında sadece tekil isimlerde cinsiyet ayrımı, bir diğer deyiş ile isimlerin sınıflandırması vardır. Çoğul isimlerde bu sınıflandırmayı görmemekteyiz. Yani tüm isimler aynı ekleri alır.³⁵ Bununla birlikte birçok dünya dilinde çoğul isimlerde de cinsiyet ayrımını görmekteyiz. Arapça bu dillerden bir tanesidir. Arapçada çoğul isimler ikili çoğul ve çoğul olacak şekilde iki şekilde vardır. Örneğin; eğer “muellim” (öğretmen (eril)) ve “muellime” (öğretmen (dişil)) eril ve dişil isimleri ikili çoğul ve çoğul formlara koyarsak bu şekilde çekilecektir.

³⁴ İkinci dili Rusça ya da Arapça olanların durumu burada tezin kapsamı dışına çıkılacağından tartışılmamıştır.

³⁵ Bu durumlarda kullanılan çoğul ekleri için birinci bölüme bakılabilir.

Örnek: (Hamdelsayed, MA ve Atwell, 2016)

(1) eril olan “muellim” öğretmenin ikili çoğul ve çoğul formları

Tekil	öğretmen (eril)	معلم
Çiftli çoğul	(iki) öğretmen (eril)	معلمين / معلمان
Çoğul	öğretmenler (eril)	معلمين / معلمون

(2) Dişil olan “muellime”nin (öğretmen (dişil)) ikili çoğul ve çoğul çelimi

Tekil	Öğretmen (dişil)	معلمه
Çiftli çoğul	(iki) öğretmen (dişil)	معلمتان
Çoğul	Öğretmenler (dişil)	معلمات

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere, bir isim Arapçada cinsiyete hassas bir şekilde çoğul olabilir. Yani çoğul formun eril ve dişil olarak ayrılma durumu dünya dillerinde var olan bir durumdur.

Kurmancide çoğul isimlerin sınıflandırılmadığı ifade edilmişti, fakat Kurmancinin Kafkas bölgesinde konuşulan bir ağızda,³⁶ isimlerin insan ve insan olmayanlar şeklinde sınıflandırıldığını görmekteyiz. Nitekim, isimler sadece biyolojik cinsiyetlerine göre değil, aynı zamanda, biyolojik cinsiyetlerinin etkili olmadığı ve farklı ölçütlerin, insan-insan olmayanlar, eril- eril olmayanlar, ... şekilde de sınıflandırıldığını dünya dillerinde görmekteyiz. Kurmancinin bu bahsettiğimiz ağızda da, sadece izafe yapısında insan ve insan olmayanlar farklı çoğul ekleri almaktadır. İnsan olanlar {-ên} çoğul eki ile izafe de belirtilirken insan olmayan kalan tüm isimlerin {-êd} ile izafe yapısında çoğul yapıldığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili örneğe başlamadan önce Farsça çoğul ekinde var olan bu durum ile aynı, yani insan olanların farklı insan olmayanların ise farklı şekilde çoğul yapıldığı durumdan bahsetmemiz yerinde olacaktır. Farsçadaki bu duruma örnek verecek olursak;

³⁶ Aşağıda bu ağız ile Emerîkê Serdar tarafından yazılan “Êdî Dereng Bû” adlı eserden örnekler vereceğiz.

Örnek:

İsim	Cinsi	Tekil/çoğul	aldığı ek	Anlamı
mehman	İnsan ismi	Tekil	-	'Misafir'
mehman-an	İnsan ismi	Çoğul	-an	'Misafirler'
Kelid	İnsan olmayan isim	Tekil	-	'Anahtar'
kelid-ha	İnsan olmayan isim	Çoğul	-ha	'Anahtarlar'

Örnekte de görüldüğü üzere bir insan ismi olan “mehman” (misafir) {-an} eki ile çoğul yapılmışken insan olmayanlar kategorisindeki bir isim ise {-ha} eki ile çoğul yapılmıştır.

Bir önceki bölümde çoğul ekler açıklanırken verildiği üzere Farsçadaki çoğul isimlerin sınıflandırılmasının insan ve insan olmayan şeklinde sınıflandırması durumu, İrani dillerde yalnızca eril ve dişil bir isim sınıflandırmasından öte aynı zamanda insan ve insan olmayanlar şeklinde de bir sınıflandırmaya gidilebildiğini göstermektedir. Bahsettiğimiz bu durum Kurmancinin bir ağzında da vardır. Bu durumu Emerikê Serdar adlı yazarın “Êdî Dereng Bû” adlı kitabında görmekteyiz. Bu kitapta, insan ve insanın parçalarını gösteren isimler izafe yapısı içerisinde gösterildiğinde {-ên} eki ile çoğul formu alırken bunlar dışında kalanlar ise {-êd} eki ile izafe yapısında çoğul forma konulmaktadır. İnsan olanlar için örnekler,

Örnek:

çavên te (gözlerin) (147),

çogên xwe û lingên xwe (dizlerini ve ayaklarını) (193),

lingên min (ayaklarım) (211),

neferên malê (evdeki erkekler) (154),

çend lawikên me (birkaç erkek çocuğumuz) (155),

birayên hev (birbirlerinin kardeşleri) (156),

zarên wî (onun çocukları) (159),
nasên wî yên nezîk (onun yakın tanıdıkları) (160),
bi merivên kesîb re (kötü insanlarla) (160),
ew her sê cîranên me (o üç komşumuz) (161),
rehmet li çûyîyên we be (rahmet ölülerinize olsun) (188),
gundîyên me (köylülerimiz) (191),
zarên xwe (kendi çocuklarını) (193),
çi qas merivên şêher î zane (ne kadar medeni ve şehrli insan ...) (195),
xapxapokên wisa (böyle yalancılar) (bir insana refere ediyor) (195),
ji zarên xwe (çocuklarından) (206),
çend kulfetên cîran (komşuların birkaç çocuğu) (209),
pêşîyên min (atalarım) (213).

Bu örneklerde insan ve insan uzuvlarına işaret eden tüm isimler izafe yapısı içerisinde {-ên} eki ile çoğul formunu almışlardır. Bahsedilen kitapta, insan olmayan isimler için örneklere baktığımızda;

Örnek:

şîêrêd xwe (kendi şiirleri) (147),
destlihevistinêd haziran (orada bulunanların alkışları) (148),
di salêd 30î de (otuzlu yıllarda),
pakêteke şîêrêd Etar î teze (Attar'ın yeni bir grup şiiri) (150),
qanûnêd nivîsarî (yazılı kanunlar) (152),
poemêd etarê Şero yî tezenivîsî (Ettarê Şero'nun yeni yazılmış şiirleri) (155),
efirandinêd wî (onun yarattıkları) (burada kast edilen insan değildir) (155),

fikrêd cure bi cure (değişik fikirler) (155),
ev bîranînêd biçûk (bu küçük hatıralar) (157),
mecalêd vekirina wan (onaları açma mecalleri) (159),
tu gilî û gotinêd mayîn (kalan hiç bir şikayet) (164),
tekerêd wan ... tekerêd pêşîn (onların tekerleri ... ön tekerler) (166),
îzbatîyêd konkrêt (somut deliller) (175),
qewimandinêd bûyî (olmuş olaylar) (182),
qise û mijûliyêd xweş (güzel söz ve konuşmalar) (182),
salêd axirîyê, rojêd zarotiya min (çocukluğumun son yılları) (207),
di nava bîranînêd min de (benim hatıralarımın içinde) (209).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere insan olmayan isimler izafe yapısında {-êd} eki ile çoğaltılmıştır. Bu bahsettiğimiz insan ve insan olmama durumuna göre çoğul sınıflandırmanın bazı istisnaları bu bahsedilen kitapta mevcuttur. İnsan olmayanlar grubunda olup insan olanlar gibi işaretlenenler, genellikle çekirdek öğeden önce gelen bir unsurun çekirdek öğeyi eğik konumda kullandırması durumunda meydana çıkmaktadır.

Örnek:

di nava kaxezê**n** min î nivîsar de (benim yazılı kağıtlarımın içinde) (153),
te çi anîye serê şîerê**n** min (sen benim şiirlerimin başına ne getirdin) (149),
çend gilîyê**n** tûj (birkaç olumsuz şikayet) (156),
çiqas hereketê**n** min (ne kadar hareketim ...)(156),
çend dest kincê**n** zaran î teze (birkaç yeni çocuk elbisesi takımı) (163),
çend melumanîyê**n** di der heqa kuştî û tekerê**n** avtomaşînê de (ölen ve arabanın tekerleri hakkındaki birkaç malumat) (159),

vê gavê pirsên min tune ne (şimdi sorularım yok) (162),

Min kaxezên şedetîya wî danê (ben onun şahitlik kağıtlarını verdim) (162),

li ser van xeberên xwe yî axirîyî (bu son söyledikleri üzerine) (166),

Van gilîyên han (Bu şikayetler) (182),

şevên payîzan û zivistanan î dirêj (uzun sonbahar ve kış geceleri) (182),

dewetên gundê me (bizim köyün düğünleri) (211),

kermeyên pêz (koyun tezekleri),

gilîyên mar (yılansı şikayetleri) (195)

Yukarıda kullanılan isimler insan olmamalarına rağmen insanlar için kullanılan izafe çoğul eki bunlar için de kullanılmıştır. Koyu olarak işaretlenenler, direkt durumda değil de büküm durumda kullanılan isimlerdir. İtalik olarak işaretlenenler ise belirsizlik ön bağlı ögesini alan izafe yapılarıdır. Kalanlar için bir açıklama bulamadığımız için onları istisna sınıfına yerleştirdik. İnsan ismine refere edip fakat insan olmayanlar için kullanılan izafe çoğul eki alan isimlerde vardır. Bunların sayısı bu kitapta çok azdır. Bundan dolayı bunlar için bir öncekiler için yaptığımız genellemeye gidecek malumatlar yoktur. Kitapta karşılaştığımız örnekler şunlardır.

Örnek:

Di nav civateke sêksîya nivîskarêd Kurdan de (seksi bir Kürt yazarlar topluluğunda) (155),

ez ew qasî ji zarêd xwe hez dikim (ben o kadar çocuklarımı seviyorum) (206).

Bu iki örnekte sadece normalde insan isimler için kullanılan izafe çoğul eki kullanılması gerekirken insan olmayan isimler için kullanılan izafe çoğul eki kullanılmıştır.

2.2.3. Kurmancide Cinsiyet Uyum Sistemi

Uyum ile kastedilen şey genelde, bir elementin formel anlamsal özelliklerinin bir başka element ile olan uyumudur (Corbett, 1991: 105). Örneğin; tamlama içerisinde, bir bağlı öge olan sıfat çekirdek öge olan ismin cinsiyet özelliklerine göre bir uyum içerisine girebilir. Zazakide sıfat ile isim arasında bu uyum vardır. Şöyle ki

Örnek:

(1)

Mêrde	telefon-	-o	vay-	-e	gîno
Adam	telefon-	-izafe. eril	pahalı-	-eril parikel	satın alıyor
Adam pahalı telefonu satın alıyor.’					

(2)

Şiwane	beran-	-ê	xurt-	-î	girêdano
Çoban	koç-	-izf. eril	tavlı-	-eril partikel	bağlıyor
Çoban tavlı koçu bağlıyor.’					

(1)’de “telefon” (telefon) kelimesi dişil olduğundan hem çekirdek öge olan “telefon” üzerinde cinsiyet işareti vardır hem de bu tamlamada bağlı öge olan “vay” (pahalı) sıfatı üzerinde dişil işareti {-e} vardır. Telefon kelimesi dişil olduğu için sıfat dişil olarak işaretlenmiştir. (2)’de de durum aynı olmakla birlikte, “beran” (koç) kelimesi eril olduğu için bağlı öge olan sıfat üzerinde erillik işareti olan {-î} vardır.

Uyum, cinsiyet çalışmalarında hayati bir yere sahiptir; çünkü uyum olmaksızın bir dilde cinsiyetin var olup olmadığını çıkaramayız (Corbett, 1991). Bununla birlikte, uyum ile bir dilde kaç tane cinsiyet sınıfının var olduğu ortaya çıkar. Örneğin; Almancada isimler önlerine aldıkları belirleyicilerle cinsiyet açısından sınıflandırılırlar. Örneğin;

- der Mann (eril) (Adam),
- die Frau (dişil) (Kadın),

- das Buch (nötr) (Kitap)

Görüldüğü üzere eriller “der”, dişiller “die” ve nötr isimler “das” belirleyicileri ile gösterilir. Bunun sonucunda, Almancada üç tane cinsiyet sınıfının var olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, uyum bu kelimelerin anlamına göre değil şekline göre sınıflandırılır (Braun ve Haig, 2019: 2). Örneğin; Almacada “arkadaşım” kelimesi bir tamlamada verildiğinde eril formda “mein Freund” (arkadaşım (eril)), dişil formda ise “meine Freundin” (arkadaşım (dişil)) formları kullanılır. Bunun sebebi “Freund” (arkadaş) kelimesinin eril, “Freundin” kelimesinin ise dişil olmasındandır.

A. Cinsiyet Uyumunu Gösteren Elementler

Cinsiyet uyumu gösteren elementler çok fazladır. Dünya dillerinde en çok kullanılanlar ve burada bahsedilecekler bunlardır; sıfatlar, gösterme sıfatları, belirlilik ve belirsizlik artikelleri, sahiplik bildiren elementler, partikeller, fiiller ve sıfatlardır.

- Sıfatlar: Bir çok cinsiyetli dilde sıfatlar, bağlı oldukları tamlamada çekirdek öge olan ismin cinsiyetine göre ek alır. Bu bölümün başında Zazaki için verdiğimiz örnekte bu durumdan bahsedilmiştir.

- Gösterme sıfatları: Gösterme sıfatları da bir çok dilde isim ile cinsiyet uyumu gösteren öğelerdendir. Rusçadan bir örnek getirecek olursak,

- Örnek: (Corbett, 1991)

(1)

Tut	zurnal
bu	gazete (eril)
Bu gazete'	

(2)

ta	kniga
bu	kitap (dişil)
Bu kitap’	

(3)

To	pis’mo
bu	mektup (nötr)
Bu mektup’	

Bu örnekte görüldüğü üzere Rusçada işaret sıfatları işaret ettikleri ismin cinsiyetine göre şekil değiştirirler. Eriller için “tu”, “dişiller için “ta” ve nötrler için “to” uyumunu gösterirler.

Kurmancide de işaret sıfatları isim ile cinsiyet uyumu göstermektedir. Bu durum, tamlama eğik durumda iken meydana gelir.

Örnek:

(1)

Ez	vê	jinik-	-ê	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	işaret sıfatı. eğik. dişil	kadın-	-izf. dişil	ş.z.e.-	-görmek: g.z.k.-	-1tekil
Ben bu kadını görüyorum.’						

(2)

Ez	vî	mêrik-	-î	di-	-bîn-	-im
1tekil. direkt	işaret sıfatı. eğik. eril	adam-	-izf. eril	ş.z.e.-	-görmek: g.z.k.-	-1tekil
Ben bu adamı görüyorum.’						

(1)’de eğik konumda olan izafe yapısının çekirdek ögesi dişil olan “jinik” (kadın) ismi olduğundan, ondan önce gelen işaret sıfatı da dişil ek olan {-ê}’yi almıştır. (2)’de

ise çekirdek öge eril olduğundan işaret sıfatı da onunla cinsiyet uyumu gösterip eril ek olan {-î}'yi almıştır.

- Sahiplik bildiren elementler: Sahiplik bildiren yapılarda iki element vardır. Birincisi sahip, ikincisi ise sahip olunandır.

Örnek:

mal-	-a	min
ev-	-izf. eril	1tekil. eğik
Sahip olunan		Sahip
Benim evim		

Bu tamlamada sahiplik bildiren element olan “min” (1tekil. eğik) sahip, çekirdek öge de “mal” (ev) sahip olunan şeydir.

Lehmann’a göre (1982: 209-211) sahiplik bildiren durumlarda, uyum her iki tarafa doğru kayabilir. Yani, hem sahip element sahip olunan elementin cinsiyeti ile uyum sağlayabilir hem de sahip olunan element sahip elementin cinsiyeti ile uyum sağlayabilir. Örneğin; Kafkas dillerinden Abkhaz dilinde sahip olunan element sahip elementin özelliklerini taşır. Örneğin; “çocuğun evi” tamlaması şöyle kullanılır,

Örnek: (Corbett, 1991: 108)

Belirlilik eki + çocuk	büküm. 3tekil. insan. eril. ev
Sahip	sahip olunan
Çocuğun evi	

Burada sahip olunan element sahip elementin özelliklerini taşımıştır; çünkü sahip olan “çocuk” üçüncü tekil eril bir varlıktır ve sahip olunan öge bu özelliklerin hepsini üzerinde göstermektedir.

Bu durumun tersini yani sahip elementin sahip olunan elementin cinsiyet özelliklerini üzerinde taşıdığı durum yine bir Kafkas dili olan Chamalalda (Magomedbekova 1976b: 388) görmekteyiz.

Kurmancide sahip element ile sahip olunan element arasında bir uyum yoktur. Her iki element de aldıkları ismin özelliklerini üzerlerinde gösterir. Yani,

Örnek:

kur-	-ê	Sînem-	-ê
erkek çocuk-	-izf. eril	Sinem-	-eğik. dişil
Sahip olunan		Sahip	
Sinemin oğlu			

Bu örnekte görüldüğü üzere sahip olunan element “kur” (erkek çocuk) eril bir isim olduğu için eril izafe eki olan {-ê}’yi almış ve sahip olan element “Sinem” dişil bir isim olduğu için dişil eğik eki olan {-ê}’yi almıştır. Yani sahip element ile sahip olunan element arasında bir uyum yoktur.

-Fiiller: Cinsiyet uyumu gösteren bir diğer element de fiillerdir. Rusçada fiil ile özne arasında cinsiyet uyumu vardır.

Örnek: (Corbett, 1991: 110)

(1)

zurnal	lezal-	- ek yok	na	stole
gazete	duran	- ek yok	üstünde	masa
masanın üstünde duran gazete (Masanın üstünde gazete uzanmıştır)				

(2)

kniga	lezal-	-a	na	stole
kitap	duran	dişil. ek	üstünde	masa
masanın üstünde duran kitap (Masanın üstünde kitap uzanmıştır)				

(3)

pis'mo	lezal-	- o	na	stole
mektup	duran	nötr. ek	üstünde	masa
masanın üstünde duran mektup (Masanın üstünde mektup uzanmıştır)				

(1)'de eril bir isim var olduğundan, yan cümlecik ek almadan çekimlenmiş, (2)'de dişî bir isim var olduğundan fiil {-a} ile çekimlenmiş ve (3)'te nötr bir isim olduğundan fiil {-o} ile çekimlenmiştir. Yani fiil ile fiilin özenesi arasında cinsiyet uyumu vardır.

- Zamirler: Bir diğer cinsiyet uyumu gösteren element zamirlerdir. Zamirleri kişi zamirleri ve ilgi zamirleri olarak iki başlık altında değerlendirebiliriz. Kişi zamirlerine Rusçadan örnek getirebiliriz.

Örnek:

Ivan	kupil	king-	-u	i	poslal	ee	Vladimir-	-u
Ivan	yapmak: geçmiş zaman	Kitap. eril-	- Akuzatif	ve	gönderm ek: geçiş zaman	o: Eril. tekil. akuzatif	Vladimir-	- Datif
İvan bir kitap aldı ve onu Vladimire gönderdi.								

Bu örnekte görüldüğü üzere ikinci cümledeki “ee” (o: Eril, akuzatif) sözcüğü birinci cümledeki “knig” (kitap. eril) eril sözcüğüne refere etmektedir.

Bu durumun aynısı Kurmancide de vardır.

Örnek:

(1)

ez	ê	pirtûkekê	bikirim	û	wê	bidim	te
1tekil. direkt	gelecek zaman partikeli	bir kitap. dişil	satın almak: ş.z.k. 1tekil	ve	o: işaret zamiri, dişil	vermek: ş.z.k. 1tekil	2tekil . eğiş
Bir kitap alacağım, onu sana vereceğim.							

(2)

Ev	Eli	ye	Ez	wî	dibînîm
Bu: işaret zamiri. direkt	Ali	kopula. 3tekil	1tekil. direkt	o: işaret zamiri. eğik. eril	görmek: ş.z.k. 1tekil
Bu Ali'dir. Ben onu görüyorum.					

(1)'inci örnekte “wê” işaret zamiri ile gösterilen “pirtûk” (kitap) dişil olduğu için bu işaret zamiri de dişil formda kullanılmıştır. (2)'de ise “wî” işaret zamiri ile gösterilen “Elî” (Ali) eril olduğu için işaret zamiri eril uyum göstermiştir.

Anaforik bir element ile bir isme refere edildiğinde, canlı varlıklar için genel erillik kuralı çerçevesinde anaforik element eril olarak işaretlenirken cansız varlıklar için dişil olarak işaretlenir (Haig ve Öpengin, 2014a: 11).

Örnek:

(1)

Heval	dibêje	neçe	ez	wî	guhdarî	na-k-im
Arkadaş	söylemek: ş.z.k. 3tekil	gitme	1tekil. direkt	o: işaret zamiri. eğik. eril	dinlemek	olumzuluk eki-ş.z.k.- 1tekil
Arkadaş gitme diyor, ben onu dinlemiyorum.						

(2) (Haig ve Öpengin, 2014a: 11)

Tirkîye	van	gotinan	ciddî	bigire	wê	ji bo	feyde-ya	wê	be
Türkiye	bu. eğik. çoğul	sözler	ciddi	almak	gelecek zaman partikeli	için	fayada-izf. dişil	o: işaret zamiri. eğik. dişil	olmak.tas arlama çekimi.
Türkiye bu sözleri ciddiye alırsa kendisinin yararına olacaktır.									

(1)'de “wî” (o: Eğik.eril) işaret zamiri ile kendisine refere edilen “heval” kelimesi bir insanı gösterdiğinden dolayı genel erillik kuralı çerçevesinde işaret zamiri eril uyum göstermiştir. (2)'de ise “wê” işaret zamiri ile kendisine refere edilen “Tirkîye” (Türkiye) cansız olduğundan dolayı işaret zamiri dişil uyum göstermiştir.

Kurmancide izafe eki ile ilgi zamirinin kökeni aynıdır. Bu durumu ikinci bölümün birinci kısmında açıkladık. Yani, izafe bağlayıcı, anafirik ve ilgi zamiri olarak kullanılabilmekteydi. Bu durumlarda, bağlayıcı fonksiyonunda geldiği isim ile uyum gösterirken anafirik fonksiyonda çekirdek ögenin cinsiyeti ile uyum göstermekteydi. Son olarak ilgi zamiri olarak kullanıldığında ise refere ettiği şeye göre cinsiyet almaktaydı.

Son olarak Kurmancide, cinsiyet uyumu, işaret zamiri ve sıfatında, ilgi zamiri olarak ve anafirik fonksiyonda çekirdek öge ile uyum göstermektedir. İzafe yapısında bağlayıcı fonksiyonda geldiği ismin cinsiyetini aldığından, bir cinsiyet uyumundan bahsedemeyiz. Bununla birlikte tamlama zincirleme ise ve ve bağlı ögeler sahiplik bildiren ögeler dışındaki ögelere oluşuyorsa bağlayıcı fonksiyondaki izafe eki çekirdek öge ile uyum içerisine girer.

2.2.4. Gramatik Cinsiyet Ölçüm Aracı

Cinsiyet durumunu ölçmek için ölçüm aracımızda iki bölüm vardır. İlk bölüm, birinci bölümde genişlemiş izafe başlığı altında verilmiştir. İkinci bölümde cinsiyet uyumu durumunu açıklamak için tasarlanmıştır. Bu bölüm üç başlık altında incelenmiştir; eğik durumda cinsiyet, seslenme durumunda cinsiyet ve izafe yapısında cinsiyet.

Seslenme durumunda cinsiyet en küçük bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde isimler, tekil ve çoğul olarak seslenme durumunda çekimlenmiştir. Tekil olanlar da özel ve cins isimler olarak ikiye ayrılmıştır.

Eğik durum ve izafe durumu aynı formda bölümlere ayrılmıştır. Bu forma göre ilk önce belirli isimler, sonra belirsiz isimler ve en son gösterme ögesi kullanılan isimler şeklinde, isimler tekil eril, tekil dişil ve çoğul olarak çekimlenmiştir. Bununla birlikte, eğik durumda belirli isimler ile belirsiz isimler arasında, spesifik olmayan anlamın çekimi de verilmiştir. Eğik durum ve izafe yapısının bölümlerini bir tabloda verecek olursak:

Tablo 27: Ölçüm Aracında Eğik Durum Ve İzafe Yapısı

	Eğik durum	Eğik durum (Türkçesi)	İzafe yapısı	İzafe yapısı (Türkçesi)
Belirlilik Durumu	Ez bûkê dibînim	Ben gelini görüyorum	Ez bûka xwe dibînim	Ben kendi gelinimi görüyorum.
Spesifik olmayan belirlilik durumu	Em di her qurbanê de mîhekê serjê dikin	Biz her kurbanda koyun keseriz.	————	————
Belirsizlik durumu	Ez bûkekê dibînim	Ben bir gelin görüyorum	Ez bûkeke xwe dibînim	Ben bir gelinimi görüyorum.
İşaret durumu	Ez vê bûkê dibînim	Ben bu gelini görüyorum.	Ez vê bûka xwe dibînim	Ben bu gelinimi görüyorum.

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere eğik durum ve izafe yapısında cinsiyet yedi bölümden oluşmaktadır. Spesifik olmayan belirli eğik durum hariç her bir bölüm on beş sorudan oluşmaktadır. Bu sorular isimlerin şu özelliklerine göre sınıflandırılmıştır: insan eril ve dişiller, akraba eril ve dişiller, insan olmayan canlı eril ve dişiller, cansız eril ve dişiller, ödünç alınan eril ve dişiller, sayılabilir ve sayılamaz çoğullar.

2.3. DURUM

Dünyanın tüm dillerinde isim ve/veya tamlamaların birbirleriyle ve içinde buldukları cümlenin fiiliyle ilişkilerini belirlemek için bazı yollar izler. Bu yollar isim veya tamlamalara bazı eklerin eklenmesiyle olabileceği gibi edatlar ve sözdizimiyle de yapılabilmektedir.³⁷ Bu bölüm, dört alt bölümden meydana gelmektedir; birinci alt bölümde cümlenin temel öğelerinin işaretlemeleri ve sözdizimi üzerinde durulacaktır. İkinci alt bölümde, durum işaretlerinin İrani dillerde art zamanlı gelişimi ve eşzamanlı karşılaştırması yapılacaktır. Üçüncü alt bölümde ise Kurmancide durum dilbilimsel olarak ele alınacaktır. Son alt bölümde ise bu çalışma için hazırlanmış olan sorular üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Cümlenin Temel Öğelerinin Söz Dizimsel Sınıflandırılması

İsimlerin ve tamlamaların birbirleri ve içinde buldukları cümleler ile ilişkileri farklı şekillerde olabilmektedir. Bu ilişkileri anlayabilmek için ilk önce evrensel olarak kabul edilen üç öncelikli anlamsal ve söz dizimsel öğeyi bilmek gerekir. Bunlar özne (Ö) (Subject), yapıcı (Y) (Agent) ve etkilenen (E) (Patient)'dir. Ö: geçişsiz cümlenin öznesini; K: geçişli cümlenin özenesini ve E: geçişli öznenin nesnesini temsil eder (Dixon, 1994: 6).

Örnek:

(1)

Ali	gidiyor
Özne (Ö)	fiil

(2)

Ali	Ayşe'yi	görüyor
Yapıcı (Y)	Etkilenen (E)	fiil

³⁷ Temel kavramlar bölümünde durumun tanımı üzerinde durulduğundan burada tekrar edilmeyecektir.

Bu ögeler “kimin kime ne yaptığı”na açıklık getiren ögelerdir. Bu ögeler ile morfolojik durumun sözdizimi sınıflandırılmaktadır, fakat bu temel ögeler ile yapılan ayrıma başlamadan önce, dillerin “kimin kime ne yaptığı”nı belirtmek için kullandığı iki stratejiden bahsetmemiz gerekir. Bunlar, (a) söz dizim temelli strateji ve (b) anlam temelli stratejidir. Söz dizim temelli stratejide (a), bir fiilin katılan ögeleri (argument) işaretlenirken bazı prototip söz dizimsel şemalar kullanılır. Anlam temelli stratejide (b) ise prototip söz dizimsel şemalardan çok anlamsal faktörler etkilidir.

Örnek:

(1)

John	hit	Bill
John	vurmak. fiilin ikinci hali	Bill
John Bill’i vurdu.		

(2)

John	hit	Bill	accidentally
John	vurmak. fiilin ikinci hali	Bill	kazara
John kazara Bill’i vurdu.			

(3)

The	falling	branch	hit	Bill
Belirli Tanımlık	düşen	dal	vurmak. fiilin ikinci hali	Bill
Düşen dal Bill’e çarptı				

Prototip söz dizim temelli işaretlemede (1) ve (2) de “John”, (3)’de ise “The falling branch” (Düşen dal) Y (yapıcı, agent), yine tüm örneklerde “Bill” E (etkilenen, patient) olarak işaretlenir. Bu işaretlemede yapıcı ve etkilenen prototip olarak işaretlenmektedir. Buna karşılık, anlam temelli işaretlemede (1)’de “John” yapıcı, “Bill” etkilenen olarak; (2) ve (3)’de “Bill” yine etkilenen olarak işaretlenir. Ama (2)’de “John”, (3)’te de “the falling branch” (düşen dal) yapıcı olarak işaretlenmez; çünkü, “hit” (vurmak) eyleminde irade sahibi değildir. “John” (2)’de “accidentally” (kazara)

bu fiili yapmış ve (3)'te de “the falling branch”in (düşen dal) iradesi yoktur (Dixon, 1994: 24). Nominative, akkusativ, ergativ gibi morfolojik durum söz dizimleri, yalnızca prototip söz dizim stratejili işaretlemelerde bulunabilirler.

Üç anlamsal ve söz dizimsel öge, Ö, Y ve E, farklı şekillerde işaretlenir. Genel olarak, morfolojik işaretlenme sistemleri bu öğeleri işaretlemelerde kullanılır. Bu morfolojik işaretlemelerde dört farklı yol izlenebilir: ön ek, son ek, ton ve isim gövdesinde değişiklik. Yine bu öğelerin söz dizimi ve bu öğeler için kullanılan edatlar da bu temel öğeler arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılabilir. Bu işaretleme yöntemlerine geçmeden önce, şunu belirtmek gerekir ki; durum işaretlerini belirten morfolojik işaretler isim veya tamlamanın asıl ismine yada belirli bir kelime sınıfına gelebileceği gibi son kelimeye yada tüm kelimelere de gelebilmektedir (Dixon, 1994: 40). Durum belirleyen işaretlerden ön ek formunda olanlara Krongo (Kadugli; Sudan) ve son ek formunda olanlara da Tsova-Tush (Nakh-Daghestanian; Gürcüstan) örnek olarak verilebilir (Dryer, (2013);

Örnek:

(1) Krongo (Reh 1985: 151; aktaran Dryer, 2013)

àpá-ŋ	i?iŋ	á-kùufi
Eril. perf. vurmak-geçişli	3tekil. eril	Araç durumu-baston
O(erkek) ona (erkek) bastonla vurdu.		

(2) Tsova-Tush (Holisky ve Gagaa 1994: 194; aktaran Dryer, 2013)

Lek'-i-v	že	Dik'-e-r
Lek-çoğul-ERG	koyun	götürmek-Kopula-gçm.
Leki koyunları götürecekti.		

(1)'de araç durumunu belirten ek {á-}isimden önce geldiği için ön ek formunda gelmiştir ve ön ek formuna örnektir. (2)'de ise çoğul durumu belirten {-i-} ve ergativif durum işaretini belirten {-v} ekleri son ek formlarına örnektir.

Durum işaretlerini belirtmek için tonlama da fazla yaygın olmamakla birlikte bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Bunu için Nandi dilini örnek verebiliriz.

Örnek:

Nandi (Creider ve Creider 1989: 124, aktaran Dryer, 2013)

(1)

kè:r-éy	kípe:t	la:kwé:t
bakmak-impfektif	Kipet. özne	çocuk. Özne olmayan
Kibet çocuğu seyrediyor.'		

(2)

kè:r-éy	kípe:t	kípro:no
bakmak-impf	Kibet. Özne olmayan	Kiprono. özne
Kiprono Kibet'i seyrediyor.		

Bu örnekte özne olmayı belirten vurgu (1)'de "Kipet"i "kípe:t"e; (2)'de ise "Kiprono"yu "kípro:no"ya çevirmiş.

İsim kökünün değiştirilmesi de bir morfolojik durum işaretlemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna Kurmanciden örnek getirebiliriz.

Örnek:

Ez	Kenên	di-bîn-im.
1tekil. direkt	Kenan. eğik. eril. tekil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben Kenan'ı görüyorum.		

Bu cümlede eğik, tekil ve eril duruma girmesi gereken "Kenan" ismi, bunu köündeki son ünlü harfin {-a-}'dan {-ê-}'ye dönüştürmesiyle sağlamıştır.

Bazı dillerde, bu bahsedilen morfolojik durum işaretlemelerinden birden fazlası kullanılabilir. Mesela; Kurmanci yukarıdaki örnekte olduğu gibi hem isim

kökünde değişikliğe gitme metodunu hem de bir sonraki örnekte olduğu gibi son ek yöntemini kullanabilmektedir.

Örnek:

Ez	Sînem-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt	Sinem-eğik. dişil. tekil	ř.z.e.-görmek: ř.z.k.-1tekil
Ben Sinem'i görüyorum.		

Son ek olan {-ê} akkuzatif durumunu morfolojik olarak işaretlemiştir.

Temel öğeleri işaretleme yöntemi olarak edatlar, sık kullanılan bir metot değildir. Sadece çok az sayıda dünya dili bunu kullanmaktadır (Dixon, 1994: 42). Edatlar genelde temel öğeleri işaretlemeden çok, anlamsal durumları işaretlemede yaygın olarak kullanılır.

Söz dizimi, temel öğelerin birbirleri ve içinde buldukları cümlenin fiiliyle olan ilişkilerini belirlemede etkili olan bir sistemdir. İngilizce gibi bazı dillerde söz dizimi önemli bir söz dizimsel faktör olabilirken Türkçe gibi bazı dillerde ise önemli değildir (Dixon, 1994: 49). Özne ve nesnesini farklı şekillerde işaretleyen diller, genellikle özne-nesne-fiil (ÖNF) söz dizimine sahip olup sözdizimi noktasında daha esnek olabilmekteyken özne ve nesnesini farklı şekillerde işaretlemeyen diller ise daha çok özne-fiil-nesne (ÖFN) söz dizimine sahip olup söz dizimi noktasında daha az esnek olmaktadırlar (Greenberg 1963; Blake, 2004: 15).

Cümlenin temel öğelerini belirleyip bunların olası işaretleme yöntemlerinden bahsettikten sonra, temel öğelerin söz dizim sınıflandırılmasından bahsedebiliriz. Temel öğelerin morfolojik sözdizim işaretleme sistemleri, dört farklı şekilde olabilmektedir: nötr işaretleme yapısı, akuzatif işaretleme yapısı, ergatif işaretleme yapısı ve aktif - aktif olmayan işaretleme yapısı.

2.3.1.1. Nötr İşaretleme Yapısı

Nötr işaretleme yapısında tüm temel öğeler Ö, Y ve E'nin hepsi aynı şekilde işaretlenir. Mandarin Çincesi buna iyi bir örnektir.

Örnek:

Mandarin (Li ve Thompson 1981: 20; aktaran Comrie, 2013)

(1)

rén	ái	le
Kişi	gelmek	şimdiyle alakalı durum.
Kişi geldi.		

(2)

zhāngsān	mà	lǐsì	le	ma
Zhangsan	azarlamak	Lisi	şimdiyle alakalı durum	soru işareti
Zhangsan Lisi'yi azarladı mı?				

Bu örnekte hem (1)'de Ö olan “rén” (kişi) hemde (2)'de Y olan “Zhangsan” ve E olan “Lisi” hiçbir durum işareti almamıştır.

2.3.1.2. Akuzatif İşaretleme Yapısı

Akuzatif işaretleme yapısında Ö ve Y aynı şekilde işaretlenirken E farklı bir şekilde işaretlenir. Bu durumda Ö ve Y'nin bulunduğu durum işaretleme yapısına nominatif, E'nin bulunduğu duruma da akuzatif denilmektedir. Bazı kaynaklarda bu sistemin ismi nominatif-akuzatif yapısı olarak geçmesine rağmen, pratik olsun diye birçok yerde bu durum için sadece akuzatif yapı ismi kullanılmaktadır. Bu sistemde önemli olan Ö ve Y'nin E'den farklı bir şekilde işaretlenmesidir. Ö ve Y, mesela Türkçede olduğu gibi hiçbir morfolojik işaret almayabileceği gibi bazı dillerde morfolojik olarak işaretlenebilmektedir, mesela Letonca'da. Ö ve Y'nin işaretlenmediği dile Türkçe ve işaretlendiğine örnek olarak da Letonca'yı örnek olarak verecek olursak:

Örnek:

(1)

a.

Emel	gidiyor
Özne (Ö)	Fiil (F)

b.

Emel	Ali-yi	seviyor
Yapıcı (Y)	Etkilenen (E)-Akuzatif (AKU)	Fiil (F)

(2) Latvian (Mathiassen 1997: 181-187; aktaran Comrie, 2013)

a.

Putn-s	lidoja
Kuş-NOM	uçmak.geçmiş.3tekel
Özne	Fiil
Kuş uçuyordu.	

b.

Bērn-s	zīmē	sun-i.
çocuk-NOM	çizmek. şimdi. 3tekel	köpek-AKZ
Yapıcı	Fiil	Etkilenen
Çocuk bir köpeği çiziyordu.		

Örnek (1)a'daki Ö (Emel) ve (1)b'deki Y (Emel) nominatif durumda herhangi bir durum işareti almadığı gibi (1)b'deki E (Ali) akuzatif durum işaretini almıştır. (2)a'daki Ö "Putn" (kuş) ve (2)b'deki Y "Bērn" (çocuk) nominatif durum işareti olan {-s} sonekini almış ve (2)b deki E "sun" (köpek) de bu ikisinden farklı olarak {-i} sonekini alarak akuzatif olarak işaretlenmiştir.

2.3.1.3. Ergatif İşaretleme Yapısı

Ergatif durum işaretleme sisteminde Ö ve E aynı şekilde işaretlenirken Y farklı bir şekilde işaretlenir (Dixon, 1994: 1). Bu durumda E için Absulatif tabiri kullanılırken

Y için ergatif tabiri kullanılır. Bazı kaynaklarda ergatif-absulatif tabiri kullanılmakla birlikte genel olarak ergatif yapı ismi bu durumu açıklamak için kullanılır (Comrie, 2013). İki İrani dil olan Peştuca ve Farsça'nın karşılaştırması, durumun anlaşılması için verilecektir:

Örnek: Peştuca (Ergativ) ve Farsça (Akuzatif) yapılarının karşılaştırılması

Geçişsiz (Vardım)					
Peştuca			Standart Farsça		
Ö			Ö		
zə	rāyə'lay y-əm		man	āmade-am	
1.tekil. ABS	varmak. Perfekt.-1tekil.		1tekil. NOM	varmak. Perfekt.-1tekil.	
Geçişli (Beni gördün)					
K	E		K	E	
Tā	zə	wûlid-əm	to	ma-rā	dîd-î
2tekil. eğişik	1tekil. ABS	görmek: gçm.-1Tekil	2tekil. NOM	1tekil. AKZ	görmek: gçm- 2tekil

(Payne, 1998)

Ergatif yapıya sahip olan Peştucada Ö ve E “zə” (ben) aynı formdayken absulatif yapıya sahip Farsçada Ö ve Y “to” (sen) aynı yapıdadır. Yine Peştucada Y “Tā” (Seni) Ö ve E'den “zə” (ben) den farklı şekilde işaretlenmişken Farsçada E “ma-rā” (beni) Ö'den “man” (ben) ve Y'den (to) farklı bir şekilde işaretlenmiştir.

Ergatif yapının içinde bir diğer ihtimal de çok fazla rastlanılmasa da üçlü işaretleme sistemidir. Bu sistemde tüm temel öğeler, Ö, Y ve E farklı şekillerde işaretlenir (Comrie, 2013). Bu duruma İrani bir dil olan Bartangi örnek olarak verilebilir. Bartangi dilindeki bu durumun sebebi bu dildeki orijinal ergatif yapının dönüşüme uğramasıdır. Bu durumu bir örnekle verecek olursak;

Örnek: Bartangi Dilinde Geçişli Cümle

as	tā-um (E)	mun (Y)	pigo-Θ	wînc vud
nesne yapıcı	2Tekil. eğik- 1Tekil	1Tekil. eğik	uzun zaman- önce	görmek. uzak geçmiş
Seni uzun zaman önce görmüştüm.				

(Payne, 1998)

Normal ergatif yapıya göre E'nin absulatif durumda olması gerekirken buna karşın eğik durumda olması ve buna ek olarak Y ile uyum sağlayan birinci tekil şahıs parçacığını (clitic) almıştır. Bu durumda Y “mun” (beni), E “tā-um” (seni+im) ve Ö (absulativ durumda olması gerekir) birbirinden farklı şekillerde işaretlenmişlerdir.

Ergatif durum işaretleme sisteminde son olarak bir diğer ihtimal de Ö'nün Y ve E'den farklı bir şekilde işaretlenmesi durumudur. Payne (1979; 1998) Pamir bölgesindeki bazı İrani dillerin bu özelliği sergilediklerini fakat bunların bazı zamirlerle sınırlı olduğundan bahseder. Kurmancinin ergatif yapısındaki bazı aşınmalar bu durumu meydan getirmiş ve literatüre çift büküm (double oblique) olarak geçmiştir. Örnek verecek olursak,

Örnek:

(1)

Ez	çû-m
1tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k.-1tekil
Özne	Fiil
Ben gittim.	

(2)

Min	te	dit
1tekil. eğik. ERG	2tekil. eğik.	görmek: g.z.k. 3Tekil
Yapıcı	Etkilenen	Fiil
Ben seni gördüm.		

(1)deki Ö “ez” (1tekil.direkt), (2)’deki Y “min” (1tekil.eğik) ve E “te”den (2tekil.eğik) farklı işaretlenmişken (2)’deki Y ve E aynı şekilde yani eğik şekilde işaretlenmişlerdir.

2.3.1.4. Aktif-Aktif Olmayan İşaretleme Yapısı

Tüm bahsettiğimiz sistemlerde Ö hep aynı şekilde işaretlenmekteydi. Ö’nün yapıcı özeliğine yakınlığı ve etkilenen özelliğine yakınlığına bağlı olarak ayrı şekillerde işaretlendiği yapılar da vardır. Bu yapılarda Ö anlamsal olarak, yapıcı özelliğine yakınsa Y gibi işaretlenir; etkilenen özelliğine yakınsa E gibi işaretlenir. Bu sisteme aktif-aktif olmayan adı verilmiştir. Bu isimle birlikte Yapıcı-Etkilenen ya da durgun-aktif sistemleri adı da verilmektedir. Gürcüce bu durum için örnek verilebilir:

Örnek: Gürcüce (Harris 1981: 40; Comrie, 2013)

(1)

vaxt’ang-i	ekim-i	iqo
Vakhtang-etkilenen	doctor-etkilenen	olmak. kopula. 3tekil
Vakhtang bir dokordu.		

(2)

nino-m	daamtknara
Nino-yapıcı	esnemek. kopula. 3tekil
Nino esnedi.	

(3)

nino-m	ačvena	surat-eb-i	gia-s
Nino-yapıcı	göstermek. kopula. 3Tekil>3Tekil>3Tekil	Fotograf-çoğul -etkilenen	Gia-datif
Nino fotoğrafları Gia'ya gösterdi.			

(1)'de Ö olan "Vakhtang" etkilenene anlamsal olarak benzediği için E gibi işaretlenip kopulasını da E'ye göre almıştır; (2)'de Ö olan "Nino" yapıcıya anlamsal olarak benzediği için Y şeklinde işaretlenip kopulayı da Y'ye göre almış; (3)'de ise A olan "Nino" anlamsal olarak yapıcıya yakın olduğu için Y gibi işaretlenip fiilde de Y'nin ekini almıştır. Yine (3)'de E olan "surat" (fotoğraf) anlamsal olarak etkilenene yakın olduğu için E şeklinde işaretlenmiştir.

2.3.2. Durum İşaretlerinin İrani Dillerdeki Gelişimi

İrani dillerin tarihi genel olarak üç aşamada incelenir: Eski İrani diller periyodu (bu periyoda ait en eski yazıtlar yaklaşık olarak M.Ö. 520'lere denk gelir (Schmitt, 1989)), M.S 300 ile 900 yılları arasına yayılan orta İrani diller periyodu (Bu döneme ait bazı diller dini diller olarak 13. yy'a kadar yaşamıştır.) ve son olarak İslam dininin yayılması dönemine denk gelen ve 9. yy'dan başlayıp günümüze kadar gelen Modern İrani diller periyodu (Dorleijn, 1996: 75). İrani diller bu tarihi süreç içerisinde çok fazla değişime uğramıştır. Durum işaretleri de bu dönüşümden payını almıştır. İrani dillerde durum işaretlerinin gelişimi döngüsel bir süreç içerisinde. Yani, bazı dönemlerde durum işaretleri çok ciddi değişiklikler içine girebiliyorken takip eden dönemde bu değişiklik bir önceki döneme göre daha durgun bir seyir içine girmiştir. Bu durgunluk durum işaretlerinin bir kısmının yok olması ve sonuç olarak bu işaretlerin sadece iki kategoriye inmesine sebep olmuştur: direkt durum ve eğik durum. Tabiki söz konusu döngü durum eklerinin kendi doğal süreçleri içerisinde tekrardan gelişmesiyle devam etmiştir. Bu yeni isim durum işaretleri çoğunlukla ön ve art edatların durum işaretlerini gösteren işaretlere dönüşmesi yoluyla üretilmiştir. Bu durum işaretlerindeki döngü süreci ve çeşitlilik durumu, hem tarihsel olarak hem de günümüzde modern İrani diller ve lehçelerin karşılaştırılması ile gözler önüne serilebilmektedir (Windfuhr, 1990).

İrani diller durum çekimlerini Hint-Avrupa dillerinden normal bir Hint-İrani evreden geçerek almıştır. Tipik Hint-Avrupa dillerinde isim, bir kök ve o kökü takip eden “gövde” biçimleyicisinden meydana gelir. Kök temel anlamı verirken gövde biçimleyicisi ise dilbilgisel fonksiyonları verir. Örneğin; Eski İrani dillerde gövde biçimleyicisi olan {-tar}, yapıcı ismi gösterir. Hint-Avrupa dillerinde bu gövde biçimleyicisi {-tor-} (örneğin; Latince’deki fak-tor gibi) olarak karşımıza çıkar. {-tar} yapıcı eki “dā” (vermek, yaratmak) köküyle birleşince “dā-tar”a (veren, yaratan) dönüşür. Bu haliyle erkek ve nötr isimleri ima eder. Fakat, {-tar}’daki {-a-} ünlüsünün {-ā-} ünlüsüyle değişmesi durumunda bahsi geçen kelime dışı bir varlığa işaret eder (Windfuhr, 1990).

2.3.2.1. Eski İrani Diller

Hint ve İranlıların ataları olan kabilelerin orijinal dillerinin durum işaretleme yapısı, eski Hintçe ve eski İrani dillerde yeniden inşa edilebilmiştir. İnşa edilen bu yapı çok çetrefilli bir haldedir. İçinde üç sayı sistemi (tekil, çoğul ve ikili çoğul), üç cinsiyet (eril, dişil ve nötr) ve dörtten sekize kadar durum eki içermektedir. İsimlerin çekimlerine (declension) bağlı olarak, tekillerde sekiz, çoğullarda altı ve ikililerde ise dört farklı şekilde isimler çekilebiliyordu. Zamirlerin durum çekimleri değişik paradigmlar şeklinde meydana gelmekteydi. Özellikle birinci ve ikinci şahıs zamirlerinde çok fazla gariplikler vardı. Örneğin; Avesta dilinde “azəm” (ben) - “maṃ” (bana); “vaēm” (biz) - “ahma” (bize) formları birbirleriyle alakalı görünmemektedirler (Windfuhr, 1990).

Eski İrani dillerde gelişmiş olan ve daha sonraki aşamada yarım ergatif yapının gelişmesine sebep olan bir ek, eski İrani diller aşamasında sonraki dönemin sentaksını etkileyen bir gelişmeydi. Bu ek fiillere eklenen, eklendikleri fiilleri “sıfat isim yapan” ve onlara “sonuçsal bir anlam veren” {-ta} ekidir. Bu ek eski Avesta dilinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; “vista-” (bilinen; known (ing.)), “mərəta-” (ölen, died, dead (ing.)) ya da “bərəta-” (taşınan, getirilen; carried, brought (ing.)) (Jügel 2012b: 77-81; Haig, 2015: 5-6). {-ta} eki hem niteleme fonksiyonunda hem de yüklem

fonksiyonunda kullanılmaktaydı. Ayrıca {-ta} eki alakalı olduğu isim ile cinsiyet, durum ve sayı yönünden uyuşmaktaydı. Bahsi geçen ek her ne kadar yarım ergatif yapının İrani dillerde gelişmesine sebep olsa da, eski İrani dillerde yarım ergatif yapının bu eke rağmen hala gelişmediğini görmekteyiz. Geçişli cümleler akuzatif işaretleme ve uyumunu göstermekteydi. Yani, fiilin zamanı ne olursa olsun, Y nominatif durumda, fiil Y ile uyum içerisinde ve E de akuzatif olarak işaretlenmekteydi (Haig, 2015: 5-6).

2.3.2.2. Orta İrani Diller

Orta İrani dillerde durum ekleri çok çetrefilli olan eski İrani dillere göre daha basit bir hal almıştır. İlk değişiklik Eski Farsçada daktif çekimi ile cenetif çekim eklerinin aynı şekilde kullanılmaya başlamasıdır. Bununla birlikte, batı orta İrani dillerde ikili sayı sistemi ve cinsiyet ortadan kalkmıştır. Tekil ve çoğul sayı sisteminde ise ikili bir durum işaretleme yapısına gidilmiştir: dolaysız ve eğik durum. Nominatif, vokatif ve akuzatif ekler tekil ve çoğullarda eksiz bir hal almış; buna karşılık, kalandurum ekleri de cenetif-datif (tekil. ahya > -ē), durum çekimine dönüşmüştür. Sonraki süreçte cenetif-datif durum çekiminin son durumu da bazı İrani dillerde ortadan kalkmakla birlikte bazı dillerde yaşamaya devam ederken modern İrani dillerde tekrardan meydana çıkmıştır (Windfuhr, 1990). A-çekimli tekil erkek bir ismin, Hint Avrupa dilleri ile eski ve orta İrani dillerde gösterdiği dönüşümü gözler önüne seren alttaki tablo, İrani dillerdeki dönüşümü gözler önüne serecektir.

Tablo 28: A Çekimli, Tekil ve Erkek Bir İsmi Eski ve Orta İrani Dillerdeki Özeti

	Tekil						
	Hint-Avrupa	Eski İranca	Avesta Dili	Eski Farsça	Erken Batı dilleri	Orta İran	Orta Batı İran Dilleri
Seslenme Durumu (Vocative)	0	a	a	a	0		
Yalın durumu (Nominative)	s/0	ah	ō	a(h)			

Belirtme (Accusative)	durumu	m	am	am	am		
Araç (Instrumental)	Durumu	e/o	ā	ā	ā	e	
Çıkma (ablative)	Durumu	ed/od es/os	āt	āt	ā(t)		
Yönelme (Dative)	Durumu	ei	āi	āi (ia)	ahya		
Tamlanan (Genitive)	Durumu	es/os	ahya	ahe			
Kalma (locative)	Durumu	i	ai	ê/aia	aiya		
Çoğul							
Seslenme Durumu (Vocative)	es	āh (ah)	ā/āḡhō	ā(ha)	*e	an	
Yalın durumu (Nominativ e)							
Belirtme durumu (Accusative)	ns	anh	ā/āḡ	ā ^ḡ			
Araç Durumu (Instrumental)	bhis ōis	aibiš āiš	aēibiš/ aiš	aibiš	ān		
Çıkma Durumu (ablative)	bhyos	aibyah	aeibiiō				
Yönelme Durumu (Dative)				ānām			
Tamlanan Durumu (Genitive)	ōm	ānām	anām				

Kalma Durumu (locative)	su	aišu	aêšu(au)	aišu		
-------------------------	----	------	----------	------	--	--

(Windfuhr, 1990)

Yukarıda da görüldüğü üzere durum işaretleri eski İrani dillerden orta İrani dillere geçiş sürecinde sürekli bir daralmaya uğramış, fakat modern irani dillerin bazılarında farklı genişlemelere uğrayacağı bir sonraki bölümde gösterilecektir.

2.3.2.3. Modern İrani Diller

Bir çok Modern İrani dilin³⁸ direkt olarak atası bilinmemektedir. Bunlardan kesin olmamakla birlikte Farsçanın atasının Orta Farsça olduğu, yine Yaghnobinin ise Sogdiandan geldiği kabul edilmektedir. Modern İrani diller döneminde durum işaretleri noktasındaki en çarpıcı durum, orta İrani diller olan Parthian ve Orta Farsçada ortadan kalkan durum çekimi bir çok Modern İrani dilde ikili bir durum sistemi şekline dönüşmesidir. Bu iki sistemin ilki direkt, ikincisi ise eğik durumdur. Fakat, bir modern İrani dil olan Farsça ve yine Lori, Fars, Laristani, Başakardi ve birçok merkez İran diyalekti, orta İrani dillerde tamamen ortadan kalkan durum sistemini korumuştur (Windfuhr, 1990).

Modern İrani dillerdeki ismin direkt durumu genel olarak tekil isimlerde işaretsizdir. Çoğullarda ise ciddi bir çeşitlilik vardır. Daha önceki evrelerde nomintaif-akuzatif durum eklerinin ortadan kalkmasından dolayı Kurmanci, Sangesari, Baluchi gibi modern İrani dillerde ismin direkt durumu işaretsiz kalmıştır. Bir çok diğer modern İrani dilde ise ismin dolaysız durumu {-i/-e} ile işaretlenmekteydi (muhtemelen Eski irani dillerdeki köklerin sonuna gelen {i-} harfinden gelmektedir), Dımili, Semnani ve Munjide {-i}; Gorani ve Tatide {-e} ve Taleşide de {-en} direkt durum işaretidir. İsmın eğik durumunun tekil ve çoğul formu önceki dönemlerdeki Cenetif-datif durum eklerinden gelmiştir. Birçok modern İrani dildeki {-n} ile biten tekil eklerin kaynağı

³⁸ Burada dil olarak kullandıklarımızdan bazıları dialekt olarak da kabul edilmektedir. Bu ayrıntılara girilmeyecektir.

daha tam olarak doğrulanmamıştır. Edatlardan yada eski İrani dillerden Instrumental-Ablatif eki olan {-āna}’dan kaynaklandığı tahmin edilmektedir (Windfuhr, 1990).

Orta Farsça ve Parthian dillerinde akrabaları belirtmek için özeldurum ekleri kullanılmaktaydı. Bu durum Dımili, Taleşi, Tati, Semnani, Sangesari gibi birçok batı modern İrani dilde de konumunu korumuştur. Bu durumu Dımili örneğinden açıklayacak olursak:

Tablo 29: Dımili’de Morfemik Farklılık

Dimilî	Eril/Dişil	Eril/Dişil	Eril/Dişil Çoğul
Direkt	Mar (yılan)	mar (yılan)	mar-i (yılanlar)
Eğik	mar-i (yılan)	mar (êr) (yılan)	mar-an (yılanlar)
Direkt	pî (baba)	ma (anne)	pî-y/may (babalar/anneler)
Eğik	pêr (baba)	mar (anne)	per-an/mer/an (babalar/anneler)

(Windfuhr, 1990)

Tablodan anlaşılacağı üzere akraba isimleri olmayan isimler “mar” (yılan) ve akraba isimlerinde “pî” (baba) “ma” (anne) isimleri ismin direkt durumunda sadece çoğullarda aynı eki {-i/y} almaktadır, fakat ismin eğik durumunda akraba isimleri, tekilken {-r} ile, çoğulken {-r} artı {-an} ekleriyle bükülürken akraba ismi olmayanlar tekilerde {-i} ekiyle çoğullarda ise sadece {-an} ekiyle bükülmektedir.³⁹

Yukarıda bahsedildiği üzere orta İrani dillerde durum ekleri ortadan kalkmış ve modern İrani dillerde cümlenin temel öğelerini belirlemek için kalan durum eklerinin yerini tutan bazı sistemler geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, bahsettiğimiz direkt ve eğik

³⁹ İzafe bölümünde Zazaki’de (Dımili) çift büküm alt bölümünde bahsettiğimiz özelliğin akraba isimlerinin hal çekimlerindeki farklılıktan kaynaklandığı gözardı edilemeyecek bir ihtimaldir.

durumlardır. Diğer yöntem ise ablatif durumunu belirten art edat “ra”nın nesneyi belirtmek için kullanılmasıdır. Cümlenin temel öğelerini belirtmek için son bir yöntem olarak, bu iki durumun; geliştirilen direkt ve eğik durum ekleri sistemi ve “ra” edatının bir arada kullanılmasından bahsedebiliriz. Eğik durumun nesneyi belirtmek için kullanılması, aynı zamanda dolaylı tümleci belirlemek için de kullanılmasına doğru yayılmış fakat bu durum genitif durum işaretine yayılmamıştır. Aşağıda modern batı İrani dillerin durum ekleri ve bunların hangi durumlarda olduğunu gösteren tablo konuya açıklık getirecektir.

Tablo 30: Modern Batı İrani Dillerde Durum Ekleri

	Eğik	Ergatif	Cenetif	Datif	Akuzatif	Şimdiki Zaman Fiil Köklerinde	Geçmiş Zaman Fiil Köklerinde
Klasik Farsça	—	—	-i-	-ra	-ra	Direkt Akuzatif	Direkt Akuzatif
Farsça	—	—	-e-	be-	-ra	Direkt Akuzatif	Direkt Akuzatif
Lorca	—	—	(-i-)	va-	-(n)a	Direkt Akuzatif	Direkt Akuzatif
Gılakca	-ə	—	-ə	-ra	-ra	Direkt Eğik	Direkt Eğik
Mazenderan i	-e	—	-e	-re	-re	Direkt Eğik	Direkt Eğik
Beluçça	-ā	-ā	-ā-î	-ā(-rā)	-ā(-rā)	Direkt Eğik	Eğik Eğik
Dimilice	-i	-i	-i	O-re	-i	Direkt Eğik	Eğik Direkt
Goranice	-i	-i	-i	ba-O	-i	Direkt Eğik	Eğik Direkt
Kurmanci	-i	-i	-i	-i	-i	Direkt Eğik	Eğik Direkt
Taleşçe	-i	-i	-i	-i	-i	Direkt Eğik	Eğik Eğik
Tatice	-e	-e	-e	-e	-e	Direkt Eğik	Eğik Eğik
Semnanice	-i	-i	-i	-i	-i	Direkt Eğik	Direkt Eğik
Sangesarice	-i	-i	-i	-i/O-re	O-də	Dolaysız Akuzatif	Eğik Akuzatif

(Windfuhr, 1990)

Yukarı tabloda erkek cinsiyetine sahip tekil bir adın durum ekleri eğik, ergatif, cenetif, datif ve akuzatif durumlarda verilmiştir. Örneğin; Kurmancıyı değerlendirecek olursak, eğik, ergatif, cenetif ve datif işaret eklerinin hepsinin {-i} durum ekini kullandığını görmekteyiz; şimdiki zamanda özne dolaysız, nesne eğik durumda iken geçmiş zamanda özne eğik nesne dolaysız durumdadır. Kurmancideki bu durumu örnekler ile açıklarsak şu şekilde olacaktır:

Örnek:

(1)

Ez	Kenan-î	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	Kenan-eğik. AKZ	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben Kenan'ı görüyorum		

(eğik durum eki ve şimdiki zaman kökünde direkt ve eğik durum)

(2)

Kenan-î	ez	dît-im
Kenan-eğik. ERG	1tekil. direkt. ABS	gömek: g.z.k.-1tekil
Kenan beni gördü		

(ergatif durum eki ve geçmiş zaman kökünde eğik ve direkt durum)

(3)

Per-ê	Kenan-î
Para. eril. tekil-izf	Kenan-eğik. cenetif
Kenan'ın parası	

(cenetif durum eki)

(4)

Ez	Per-an	di-d-im	Kenan-î
1tekil. direkt. NOM.	para-eğik. çoğul	ş.z.e.-vermek: ş.z.k.-1tekil	Kenan-eğik. datif
Ben Kenan'a para veriyorum'			

(datif durum eki)

Tablodaki dillerin çoğunda ikili durum sistemi olan dolaysız ve eğik sistem kullanılmıştır. Klasik Farsça gibi dillerde ise dolaysız-eğik sistemi değil de edat olan (ra) akuaztifi belirlemek için kullanılmıştır.

Eğik durum ekinin var olduğu birçok modern İrani dilde, zamirler de eğik formunu almaktadır. Özellikle birinci ve ikinci tekil şahıs zamirlerinde direkt-eğik zıtlığı isimlere oranla daha iyi gözlemlenmektedir. Birçok modern İrani dilde zamirlerin eğik durumu, eski İrani dillerden orta İrani dillere geçen datif-cenetif formundan alınmıştır. Özellikle doğu İrani dillerde, diğer eski durum işaretleme formları da, zamirlerin eğik durumlarına kaynaklık etmektedir. Bunlara ek olarak bazı bağımlı zamirlerin (enclitic pronoun) ön veya art edatlar ile birleşmesi sonucunda yeni eğik zamir formları meydana getirdiği de görülmektedir. Bunun sonucu olarak, birçok modern İrani dil direkt, eğik ve sahiplik (possessive) için farklı zamirler kullanmıştır (Windfuhr, 1990).

Yukarıda dillerin cümlelerin temel öğeleri olan Ö, Y ve E'yi belirlerken izlediği stratejilerden bahsederken aktif ve aktif olmayan dillerden bahsetmiştik. Kuzey Doğu Pamir'de konuşulan Wakhi dili de bu tarz bir özeliğe sahiptir. Yani anlam ve yapan kişinin iradesi Ö'nün işaretlenmesinde etkilidir. Normalde, İrani dillerde Ö'nün işaretlenmesinde, kabaca fiilin geçişli olması ve fiilin içinde bulunduğu zaman etkili iken Wakhi dilinde, anlamsal faktör en çok göze çarpan durumlardan birisidir. Bunun Hint-Avrupa dili olmayan Burushaski dilinin etkisiyle meydana geldiği sanılmaktadır (Windfuhr, 1990).

2.3.2.4. İrani Dillerde Ergatif Yapının Kökeni

Cümlelerin temel öğelerini işaretleme yöntemi olarak ergatif yapı, İrani dillerde tam olarak söyle olmaktadır: Ö ≠ Y ve Ö = E şeklinde işaretlenip, fiil E ile uyum (agreement) içerisindedir. Tarihsel olarak baktığımızda Y'nin işaretli durumu ve Ö ≠ Y İrani dillerde ergatif yapının en sabit özelliklerindedir (Haig, 2015: 4). Ö = E özelliğinin ise bazı İrani dillerde ortadan kalktığını ve bu tarz erozyonlarda fiilin E ile uyumunun da ortadan kalktığını görmekteyiz. Ö = E durumunun ortadan kalktığı İrani

dillerde fiil, default form denen ve üçüncü tekil şahıs uyumu şeklinde kendisini gösteren uyum formunu alır.

Temelde nominatif-akuzatif olan bir dilde, ergatif yapı suni bir morfolojik fenomen olarak görülebilir. Bununla birlikte, senkronik olarak bakıldığında, dillerin gramatik yapısında, ergatif yapının bir temele sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda, ergatif yapı sentaktik olarak nominatif-akuzatif olan bir dilde, suni bir fenomen olarak değerlendirilirse bu sistemin tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmış bir fenomen olduğu sonucuna varılabilir (Pirejko (1979); Payne, 1979; 1980; Dorleijn, 1996: 75). Yani, tarihsel olarak bir geriye gidiş sağlanırsa ergatif yapının tarihi süreç içerisinde ortaya çıktığı ve bu süreçten önceki döneme gidilebilirse aslında bu dilde sadece nominatif-akuzatif yapının var olduğu düşüncesi mantıklı bir çıkarım olacaktır. Bu çıkarımın mantıklı olup olmadığını ortaya koymak için İrani dillerin tarihine bakmak gerekir. İrani diller Hint-Avrupa dillerinden miras aldıkları nominatif-akuzatif sistemini kullanmaktaydılar. Eski İrani dillerde hem şimdiki zaman fiil köklerinde hem de geçmiş zaman fiil köklerinde nominatif-akuzatif bir işaretleme yapısının olduğu, yani ve fiilin geçişsiz cümlelerde nominatif özne (Ö) ve geçişli cümlelerde ise yapıcı (Y) ile uyum sağladığı görülmektedir. Eski Avesta dilinden bir örnek verecek olursak:

Örnek:

aṭ	zī	θwā	fšuyantaē=cā	vāstrāi=cā	θwōrəšta	tatašā
ve	aslında	2tekil: AKZ	inek.yetiştiricisi: DAT=ve	çoban: DAT=ve	tasarlayan: NOM	yarattı: 3tekil
Ve aslında Tasarlayan (yaratıcı) (Y) inek yetiştiricisi ve çoban yararına seni (E) yarattı.						

(Old Avestan, Yasna 29,6; Haig, 2015: 4)

Örnekte görüldüğü üzere Eski Avesta dilinde geçmiş zamanda çekimlenen fiillerde, (Y) yapıcı nominatif olarak işaretlenmiş, (E) etkilenen akuzatif olarak işaretlenmiş ve fiil (Y) yapıcı ile uyum içerisine girmiştir.

Bununla birlikte, Eski İrani dillerde, yeni bir geçmiş zaman yapısı, geçmiş/perfect partikeli {-ta} gelişmiştir. Bu ek özünde fiile “düşen (fallen (ing.)), kırılan (broken (ing.))” anlamı veren “sonuç bildiren bir sıfat-fiil”dir (Haig, 2008: 41). Eski Avesta dilinde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela; “vista-” (bilinen), “mərəta-” (ölen, ölü) “bərəta-” (götürülen) gibi (Jügel, 2012b: 77-81). Bu partikel cinsiyet, durum ve sayı bakımından ilişkili olduğu isim ile uyum içerisindeydi. Bununla birlikte, bu partikel hem geçişli fiillere hem de geçişsiz fiillere eklenebiliyordu, fakat genel itibariyle geçişli fiillerde görülmekteydi (Haig, 2015: 6). Eski İrani dillerde, hem çekimli fiillerdeki nomintaf-akuzatif durum hem de {-ta} partikel yapısı kullanılmaktaydı. Bu iki kullanım arasındaki farkı bir örnek ile açıklayacak olursak:

Örnek: Eski irani dillerdeki {-ta} partikeli ve İmperfektif yapı.

(1)

taya	manā	kərtam	idā	utā
şu.ki: NOM. tekil	1tekil: CEN/DAT	yapmak:PARTPL.NOM. tekil	bura	ve
burada yapmış olduğum ve (Partikel, çekimsiz)				

(2)

taya=mai	apataram	kərtam,
şu.ki=klitik zamir:1tekil.CEN/DAT	uzak	yapmak: PARTPL. NOM. Tekil
uzakta yapmış olduğum (Partikel, çekimsiz)		

(3)

awa	wisam	wašna	auramazdāhā	akunav-am
şu	hepsi	istek:araç	Ahuramazda: CEN	yapmak:İmperfektif.1tekil
tümünü Ahuramazda'nın isteğiyle yaptım (imperfektif, çekimli)				

(Eski Farsça, Jügel 2012a: 71; Haig, 2015: 6)

Bu örnekte ilk olarak fiilin görünüşsel (aspect) olarak çekiminden bahsetmemiz lazım. Eski İrani dillerde, Hint-Avrupa dillerinde var olan fiilin görünüş özelliklerinin bir çoğu ortadan kalkmıştı. Geçmiş zamanda kullanılan fiiller imperfekt şeklindeydi.

Yani geçmiş zaman fiilleri ek almadan kullanıldığında süreklilik bildiren bir anlamda ifade ediliyordu. Aorist denilen perfect özellik, yani fiilin bittiğini gösteren ek ise nadiren kullanılmaktaydı. Bu durumda, {-ta} partikeli ile biten fiiller fiile görünüşsel bir farklılık eklemekteydi. Bu farklılık sonuçsal perfektif bir nüanstı. Yukardaki örnekten de bu durum anlaşılacaktır. (1) ve (2)'de “yapmış olduğum” anlamındaki bir sonuçsal perfektif nüanstır. (3)'te ise imperfektif bir durum, yani geçmişte süreklilik bildiren bir anlam vardır. Fiilin görünüşsel özeliği haricinde, yukarıdaki örnek İrani dillerdeki ergatif yapı hakkında da kilit sentaktik özellikleri ortaya koymaktadır. İlk olarak (1) ve (2)'deki “kərtam” fiilleri nesnelere (E) “taya” (şu.ki) cinsiyet ve durum olarak uyum içerisindedirler. (1)'de işi yapan “manā” zamiri ile gösterilmiştir. Bu zamir eski İrani dillerdeki aslında datif durum olan cenetif durumu ile işaretlenmiştir. (2)'de ise işi yapan kişi klitik zamir olan “mai” ile çekilmiştir ki bu da genetif/datif durumuyla işaretlenmiştir (Haig, 2015: 6).

Orta İrani dillerde yukarıda bahsettiğimiz geçmiş zamandaki iki kullanım (1) ve (2)'deki kullanıma karşılık (3)'deki kullanım), (1) ve (2)'de verilen kullanıma inmiştir. Bunun sonucu olarak, fiil sistemi ikili fiil sistemine dönüşmüştür; şimdiki zaman kök sistemi ve geçmiş zaman kök sistemi. Orta İrani dillerde, geçmiş zaman fiilleriyle yapılan cümlelerin sentaksı, eski halini korumasına rağmen, orta İrani dillerde ciddi farklılıklar meydana gelmiştir. Ö, Y ve E için aynı şekil olan eksiz durum kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Y işaretsiz duruma dönüşmüştür. Fakat, yukarıda (2)'de gördüğümüz klitik pozisyonundaki ve cenetif/datif olan zamir (mai) Y fonksiyonda kullanılmaya devam etmiştir. Bununla birlikte genellikle yardımcı fiillerle kullanılan fiiller E ile uyum içerisine girmiştir. Orta Farsçadaki bu örnek ile açıklayacak olursak;

Örnek:

u=š	druyist	kird	hēd
ve=klitik. GEN/DAT	zamir: 3tekil.	tamamlamak	yapmak: gçm(3tekil)
ve o sizi yarattı”		Yardımcı 2çoğul	fiil.

(Orta Farsça, Jügel 2012a:366; Haig, 2015: 7)

Örnekte görüldüğü üzere “š” genetik/datif durumunda ve yardımcı fiil “hēd” de E olan ikinci çoğul kişi ile uyum içerisindedir. Bununla birlikte, geçişsiz geçmiş zaman cümlelerinde Ö ve fiil arasında bir uyum vardır.

Örnek:

āmad	hēnd	gāwiraz-ān
gelmek. gçm	Yardımcı fiil. 3çoğul	taht hazırlayıcılar-3çoğul
Taht hazırlayıcılar geldiler		

(Orta Farsça, Parthian, Jügel 2012a: 257; Haig, 2015: 7)

Yukarıdaki son iki örnekten dolayı Orta Farsçanın ergatif yapıya sahip olduğu söylenmektedir; çünkü Y Ö’den farklı bir şekilde işaretlenmiş (Y cenetif/datif Ö ise işaretlenmiş) ve E ile fiil uyum içerisindedir. Bunun sonucu olarak, aslında akuzatif bir uyum içerisinde olan eski İrani diller, orta İrani dillerde şimdiki zaman fiil köklerinde akuzatif sistemi korurken geçmiş zaman geçişli fiillerinde ergatif yapıyı geliştirmişlerdir (Haig, 2015: 7).

Yukarıda bahsedilen dönüşümün arkasındaki mekanizmanın ne olduğu asıl tartışma konusudur. Byron’ın (1980) iddiası ile şekil alan ve İrani çalışmalarda kabul edilen iddia “eken dönem edilgen yapının iyice oturması” durumudur. Bu duruma göre yukarıda eski İrani dillerdeki geçmiş zaman yapısını ve {-ta} partikelini açıklayan örnekteki (1) ve (2)’nci cümleler “burada yapmış olduğum ve uzakta yapmış olduğum” şeklinde değil de “burada benim tarafımdan yapılan ve uzakta benim tarafımdan yapılan” şeklinde çevrilmesi gerektiği iddia edilmektedir. Bu edilgen yapının zaman içerisinde Orta İrani dillerde etken bir yapıya kavuşup ergatif yapıyı geliştirdiği iddia edilmektedir (Windfuhr, 1990). Haig (2008; 2015: 8) ise bu iddiayı destekleyen geçiş döneminin olmadığını söyleyerek alternatif bir açıklamada bulunmuştur. Ona göre {-ta} yapısındaki yapıcının, kanonik özne dışında kanonik olmayan ve cenetif-datif şeklinde işaretlenmiş, yararlanan, tecrübe eden ya da sahip olan anlamlarını karşılayan bir özne olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, fiil köklerinin ikili bir sisteme ayrılması, geçmiş zaman sistemindeki sonuçsal anlamın (“düşen”, “kırılan” gibi) nesnelere akuzatif

olarak işaretleyememesi (“ben kalemi düşen*”ın “ben kalemi düşürdüm” cümlesi için doğru bir kullanım olamaması durumu), sonraki dönem İrani dillerde geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Geçmiş zaman fiil kökünün akuzatif olarak çekimlenememe durumu, sonraki alt dillerin tümüne geçmiştir. Akuzatif çekimin önündeki engel, nesnenin (E) nominatif şekilde çekilmesine sebep olmuş ve Y’nin (yapıcı) de farklı bir şekilde işaretlenmesini gerektirmiştir (“Ben sen gördüm”* gibi bir yapı olamayacağından ve “sen” (E) nominatif yani işaretsiz kaldığından “ben”in (Y) işaretlenmesi lazım.). Bu durum için kullanılan işaret sistemi ise eski İrani dillerden alınan cenetif/datif işaretleme yapısıdır ki bu durum işareti yararlanan, sahip olan ve alan anlamlarını karşılayan adları belirtmek için kullanılmaktaydı. Sonraki dillerde bu durumun ortaya çıkış hali kendini Y’nin ergatif olarak işaretlenmesiyle ortaya koymuştur (Haig, 2015: 9).⁴⁰

2.3.3. Kurmancide Durum İşaretleme Yapısı

Kurmancide morfolojik olarak cümlenin temel öğeleri direkt ve eğik durumlarda işaretlenir. Kurmancide yarım ergatif yapısı olduğundan dolayı hem ergatif sentaks yapısı hem de akuzatif sentaks yapısı mevcuttur. Eğer cümlenin temel öğelerinden geçişsiz cümlenin öznesi (Ö) ile geçişli cümlenin öznesi, yani yapıcısı (Y) aynı şekilde işaretleniyorsa akuzatif sentaks, eğer geçişsiz cümlenin öznesi (Ö) ve geçişli cümlenin nesnesi yani yapıcısı aynı şekilde işaretleniyorsa ergatif sentakstan bahsedebiliriz (Dixon, 1994: 1). Yani eğer Ö=Y ise akuzatif sentaks, Ö=E ise ergatif sentaks vardır. İrani dillerdeki yarım ergatif yapının ve Hint-Avrupa dillerinden alınan akuzatif sistem bu bahsedilen özellikleri göstermektedir. Kurmanci de diğer İrani dillerde var olan ikili fiil köküne sahiptir: şimdiki zaman kökü ve geçmiş zaman kökü. Şimdiki zaman fiil köklerinin temel öğeleri olan Ö, Y ve E akuzatif sentaks sistemini taşımaktadırlar. Yani, Ö=Y, Ö≠E ve fiil Ö ve Y ile uyum içerisindedir. Yine, geçmiş zaman geçişsiz fiil köklerinde Ö direkt, nominatif olarak kalmakta ve fiille uyum içerisine girmektedir.

⁴⁰ Bu paragraftaki parentez içindeki açıklamalar benim tarafımdan eklenmiştir.

Örnek:

(1)

Ez	te	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	2tekil. eğik. AKZ	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Yapıcı	Etkilenen	Fiil
Ben seni görüyorum.		

(2)

Ez	di-ç-im
1tekil. direkt. NOM	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-1tekil
Özne	Fiil
Ben gidiyorum.	

(3)

Ez	çû-m
1tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k.-1tekil
Ben gittim.	

(1) şimdiki zaman köküne sahip geçişli fiillerde, (2) şimdiki zaman köküne sahip geçişsiz fiillerde ve (3) geçmiş zaman köküne sahip geçişsiz fiillerdeki akuzatif sistemine örnektir. Ergatif yapının bir çok İrani dilde olduğu gibi Kurmancide de geçmiş zaman geçişli fiil kökünde görülmektedir. Bu sistemde $Y \neq \ddot{O}$ ve $\ddot{O} = E$ işaretleme sistemi var olmakla birlikte fiil E ile uyum içerisindedir.

Örnek:

Min	tu	dît-î
1tekil. eğik. ERG	2tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k.-2tekil
Yapıcı	Etkilenen	Fiil
Ben seni gördüm.		

Örnekte görüldüğü üzere Y bükülmüş ergatif durumda, E ise direkt absulatif durumda işaretlenmiştir. Aslında direkt işaret durumunun nominatif olması gerekirken

birçok dilbilimci tarafından E’yi Ö’den ayırmak ve karışık olmasın diye absulatif tabiri kullanılmaktadır. Yine fiil E ile uyum içerisinde dir.

Geçişlilik sistemi Kurmancinin ergatif yapısında önemli bir konudur. En az bir direkt tamamlayıcı (nesne) alan tüm fiiller Kurmancide “geçişli” olarak isimlendirilir. Bu direkt tamamlayıcı bir direkt nesne, edatsal nesne yada nesne görevindeki yan cümlecik olabilir.

Örnek:

(1)

Min	tu	dît-î
1tekil. eğişik. ERG	2tekil. ABS	görmek: g.z.k.-2tekil
Yapıcı (Y)	Etkilenen (E)	Fiil
Ben seni gördüm.		

(2)

Min	ji	te	hez	kir
1tekil. eğişik. ERG	Den/dan: Edat	2tekil. eğişik	sevmek	yapmak: g.z.k. 3tekil
Yapıcı		Etkilenen	Fiil	
Ben seni sevdim.				

(3)

Min	ji	wan	hez	kir
1tekil. eğişik. ERG	Den/dan: Edat	3çoğul. eğişik	sevmek	yapmak: g.z.k. 3tekil
Yapıcı		Etkilenen	Fiil	
Ben onaları sevdim				

(4)

Min	dît	tu	çû-yî
1tekil. eğişik. ERG	görmek: g.z.k. 3tekil	2tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k.-2tekil
Yapıcı	Fiil	Etkilenen	

Ben senin gittiğini gördüm.

(1)'de direkt nesne kullanılmış ve fiil ile E arasında bir uyum vardır. (2) ve (3)'te edat ile meydana gelmiş bir fiil vardır ve nesne olan zamir, edattan dolayı direkt durumdan çıkıp bükülmüş ve nesne ile fiilin uyumu hem tekillerde (2) hem de çoğullarda (3) ortadan kalkmıştır. Son olarak (4)'te bir yan cümlecik nesne durumunda kullanılmıştır. Bu durumda da özne yani Y ergatif olarak işaretlenmiştir.

Bu bahsettiğimiz normal hal dışında, semantik olarak iki temel katılımcı ögenin cümleye katılması durumu olan fiilin geçişlilik özelliği Kurmancide biraz daha farklı işlemektedir. Geçişlilik özelliği bir kısım fiil köklerinin kendine ait özelliklerinden kaynaklanır. Bazen cümle içerisinde sadece bir katılımcı olmasına rağmen fiil aslen geçişli bir fiil kökünden türemiş geçişsiz bir fiil olduğunda bile, cümlenin öznesi ergatif işaretleme yapısıyla işaretlenir. Bazen de iki katılımcı olmasına rağmen yine fiil aslen geçişsiz bir fiil kökünden türediği için cümlenin öznesi nominatif şekilde işaretlenir.

Örnek:

(1)

Min	nimêj	kir
1tekil. eğişik. ERG	namaz	yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben namaz kıldım.		

(2)

Min	nimêj-ên	xwe	kir-in
1tekil. eğişik. ERG	namaz-izafe. çoğul	kendi	yapmak: g.z.k-3çoğul
Ben namazlarımı kıldı.			

(3)

Min	mezin	kir
1tekil. eğişik. ERG	büyük	yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben büyüttüm.		

(4)

Min	ew	mezin	kir-in
1tekil. eğik. ERG	3tekil. direkt. ABS	büyük	Yapmak: g.z.k.-3çoğul
Ben onaları büyüttüm.			

(5)

Ez	hîn	bû-m
1tekil. direkt. NOM	öğrenmek	olmak: g.z.k.-1tekil
Ben öğrendim'		

(1)'de namaz kılmak fiili olan “nimêj kirin” geçişsiz olmasına rağmen, fiilin katılımcısı olan birinci tekil şahıs eğik durumda ergatif yapı ile işaretlenmiştir. Bunun sebebi iki şey olabilir: ya “kirin” (yapmak) fiili, fiil olarak kabul edilip “nimêj” ismi ise “nesne olarak kabul edilmiştir; ya da “nimêj kirin” (namaz kılmak) fiil olarak alınmış ve temelde geçişli bir fiil olan “kirin” (yapmak) fiilinden dolayı cümlede tek katılımcı olmasına rağmen, cümle sentaktik olarak geçişli kabul edilmiştir. Birinci durumda “namaz” ismi nesne olduğundan iki katılımcı, Y ve E, cümlenin içerisinde olduğundan dolayı Y'nin ergatif olarak işaretlenmesi normaldir. Bize göre ilk ihtimal, yani “kirin” (yapmak) fiilinin, fiil olarak alınması ve “nimêj” isminin de nesne olarak alınması mantıklıdır; çünkü, ergatif yapıdaki E'nin fiille uyumu kuralından dolayı eğer (1)'inci örnekteki nesne (2)'deki gibi çoğul yapılırsa hem nesne çekimlenebilir hem de fiil “kirin” (yapmak) nesneyle uyum içerisine girebilmektedir. Daha iyi anlaşılması için eğer “nimêj kirin” gibi birleşik bir yapıya sahip ve aynı fiil ile yapılmış “mezin kirin” (büyütmek) fiilini tekil (3) ve çoğul (4) olarak çekimlersek, durumun farklı olduğunu görmekteyiz. Çoğul olarak çekimlenen “mezin kirin” (büyütmek) fiili farklı bir nesne (4) almaktadır. Yani “mezin” ismi çoğul olmamakla birlikte, “ew” (3tekil. direkt) nesne görevini üstlenip absulatif yapı ile işaretlenip fiil ile uyum içerisine girmektedir. Son olarak (5)'deki durumdan bahsedecek olursak, “hin bûn” (öğrenmek) fiili anlamsal

olarak nesne alabilmesine rağmen, örneğin: “Ez hînê wê bûm” (Ben onu öğrendim)⁴¹, ve geçmiş zamanda kullanılmasına rağmen, özne yani yapıcı (Y) nominatif şekilde işaretsiz kalmıştır. Bunun açıklaması için de iki ihtimal vardır: ya “bûn” fiili aslında geçişsiz olduğu için geçişli fiiller oluşturabilmesine rağmen yine de geçişsiz fiil muamelesi görmesidir; yada “hîn bûn” (öğrenmek) fiilinin hem yapıcısı (Y) ve hem de etkileneni, cümlenin öznesi olduğundan, muhtemel nesne olarak belirlenen şeyin, mesela “Ez ders hîn bûm”daki (ben dersi öğrendim) “ders” (ders), ise anlamsal olarak etkilenen olarak değerlendirilmemesinden kaynaklanabilir. Aslında ikinci ihtimal birinci ihtimalin semantik açıklaması olarak da değerlendirilebilir.

2.3.3.1. Morfolojik Ergatif Yapı

Dünya dillerindeki ergatif yapı, morfolojik ergatif yapı ve sentaktik ergatif yapı olarak ikiye ayrılır. Terimlerden de anlaşılacağı üzere morfolojik ergatif yapı kendisini morfolojik olarak gösterir, örneğin; durum işaretlenme şekilleri ve temel öğelerin fiil ile uyumu; sentaktik ergatif yapı ise kendisini cümle birleşiminde, yan cümlecik sisteminde, dönüşlüleştirme gibi sentaktik süreçlerde gösterir (Dorleijn, 1996: 72). Bir diğer deyişle, eğer Ö nominal morfolojide E ile benzerlikler taşıyorsa bu morfolojik ergatif yapıyı doğurur; eğer Ö (Özne) E (etkilenen) ile bir kısım sentaktik süreçlerin kontrolünde ortak özellikler paylaşıyorsa ve bu özellikler Y’de (yapıcı) yoksa bu durum sentaktik ergatif yapıyı doğurur. Sentaktik ergatif yapı için Dixon’un kullandığı tabir Ö/E pivottır (Haig, 1998: 150-51). Yani, Ö ve E’nin bazı sentaktik süreçlerde aynı şekilde davranmasıdır. Yukarıda aktif ve aktif olmayan durum işaretleme sistemine sahip diller bu bahsettiğimiz konunun dışındadır.

Kurmancideki ergatif sistem morfolojik ergatif yapıdır; çünkü, Ö ve Y sentaktik olarak aynı şekilde işlemektedir. Bununla birlikte Y ve E öğelerinin eratif sistemdeki

⁴¹ Her ne kadar “hîn bûn” (öğrenmek) fiili Kurmancinin bazı ağızlarında ‘alışmak’ anlamında kullanılsa da, bazı bölgelerde “öğrenmek” anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, şimdiki zamanda kullanıldığında “Ez vîya hîn bûm” (Ben bunu öğrendim) şeklinde kullanılmaktadır. Yine, “hîn bûn” (öğrenmek) fiilinin eş anlamlısı olan “fêr bûn” tam olarak Kurmancinin bazı ağızlarında “öğrenmek” fiiline karşılık gelmektedir ve bu sinonimin kullanımı bizim maksadımıza tam olarak uymaktadır.

sentaktik davranışları nominatif-akuzatif gibi asimetriktir. Yani Kurmancideki ergatif yapı nominatif-akuzatif sentaktik davranışa hiçbir etki yapamamaktadır. Bu durumda Kurmanci İngilizce gibi davranmaktadır. Mesela; dönüşlülük zamirinin kontrolü sentaktik bir süreçtir. Bu süreçte eğer Ö ve Y bu zamir üzerinde kontrole sahipse akuzatif uyum vardır ve bu da sentaktik ergatif yapının olmadığı anlamına gelir; çünkü sentaktik ergatif yapıda Ö/E pivotu vardı. Yani, Ö ve E dönüşlülük zamiri üzerinde kontrole sahipse o zaman sentaktik ergatif yapı vardır demektir. Kurmancide ilk bahsedilen yani Ö ve Y'nin dönüşlülük zamiri üzerinde kontrolü vardır.

Örnek:

(1)

Ez	te	di-b-im	welat-ê	xwe
1tekil. direkt. NOM	2tekil. eğik. AKZ	ş.z.e.-götürmek:ş.z.k.-1tekil	vatan-izafe. eril	kendi
Ben seni vatanıma götürüyorum				

(2)

Min	tu	bir-î	welat-ê	xwe
1tekil. eğik. ERG	2tekil. direkt. ABS	götürmek: g.z.k -2tekil	vatan-izf. eril. tekil	kendi
Ben seni vatanıma göturdüm				

Örnekte görüldüğü gibi akuzatif sistemde (1) “xwe” (kendi) dönüşlülük zamiri “ez”e (1tekil. direkt) yani Ö’ye refere yapmaktadır ve yine ergatif yapıda (2) “xwe” (kendi) dönüşlülük zamiri “min”a (1tekil: Eğik. ergatif) yani Y’ye refere etmektedir. Bu durumda, hem akuzatif sistemde hem de ergatif yapıda akuzatif bir uyum sağlanmıştır. Yani Ö ve Y sentaktik olarak aynı şekilde davranmıştır. Ö ve E ilişkisi ise morfolojik düzeyde yani her ikisinin de ergatif yapıda aynı şekilde işaretlenmesi ve fiille uyumları ile sınırlı kalmıştır. Dönüşlülük zamiri üzerindeki Ö ve Y'nin kontrolü, Kurmancideki

sentaktik akuzatif yapı için ve dolayısıyla morfolojik ergatif yapı için en açık örnektir (Haig, 1998: 165).⁴²

2.3.3.2. Kurmancide Kanonik Ergatif ve Bu Yapıdan Sapmalar

Kurmanci İrani dillerdeki ergatif yapısı olan yarım ergatif yapısına sahiptir. Kanonik ergatif yapısını iki başlık altında inceleyebiliriz: Cümlenin temel öğelerinin işaretleme sistemi ve bu öğelerin fiil ile uyumu. Kurmancide morfolojik olarak iki durum işareti vardır: direkt durum ve eğik durum. Direkt durum, nominatif ve absulatif durumları işaretlemek için kullanılır, eğik durum ise bu durum işaretlemeleri dışında kalan akuzatif ve ergatif durumlar için kullanılır. Direkt durumda, isim hiçbir ek almaz. Eğik durumda ise cinsiyete göre erkek ve dişi olmak üzere iki farklı şekilde, sayıya göre ise tekil ve çoğul olmak üzere yine iki farklı şekilde işaretlenmektedir.⁴³ Yine zamirlerde de direkt ve eğik durumlar vardır.⁴⁴ Yukarıda da bahsettiğimiz üzere geçmiş zaman fiil köklerinde Ö = E şeklinde ismin direkt durumunda işaretlenir ve Ö≠Y şeklinde işaretlenir. Ö direkt durumda olduğu için Y eğik durumda işaretlenir. Fiille uyum noktasında ise Kurmancide ergatif yapıda E ile fiil arasında bir uyum vardır⁴⁵.

Yukarıda Kurmancinin geçişlilik özelliklerinden bahsederken belirttiğimiz üzere hem durum işaretlemelerini etkileyen hem de fiil ile E arasındaki uyumu bozan bazı fiiller vardır. Bunlar geçişli fiil olmakla birlikte, bu fiiller ön edatlarla birlikte oluşturulduğundan hem normalde direkt absulatif durumda olan E'nin bükülüp eğik duruma girmesine sebep olurlar hem de E ile fiil arasındaki uyumun ortadan kalkıp fiilin default şeklinde yani eksiz 3. tekil şahıs uyumunda sabitlenmesine sebep olur. Bu durum Bedir Han ve Lescot tarafından direkt olmayan geçişlilik olarak adlandırılmıştır (Dorleijn, 1996: 91).

⁴² Burada Kurmancinin sentaktik ergatif yapıya sahip olmadığını gösteren diğer delillere başvurulmayacaktır.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için temel kısımda sayılar ve cinsiyet bölümlerine bakınız.

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için temel kısımdaki zamirler kısmına bakınız.

⁴⁵ Fiillere eklenen kişi zamirleri hakkında ayrıntılı bilgi için temel kısımdaki "Kişi ve Sayılar" bölümüne bakabilirsiniz.

Ergatif yapıda, fiilin E ile olan uyumu ile ilgili bir diğer istisna ise üçüncü çoğul şahıs olan Y'nin fiil ile olan uyumudur. Bu durum, E üçüncü tekil şahıs olduğunda ve Y ise vurgulanmamış üçüncü çoğul olduğunda ortaya çıkar.

Örnek:

Du	ciwan	hatin	dikan-ê,	ji	dikandar	pakêt-ek	cixare	xwest-in
iki	genç	gelmek:g.z.k-3çoğul	Dükkan-eğik. dişil	den/dan : Edat	dükkancı	paket-b.siz eki	sigara	istemek:g.z.k-3çoğul
İki genç dükkana geldip, dükkancıdan bir paket sigara istediler.								

Burada hem “hatin” (gelmek) hem de “xwestin” (istemek) fiillerinin öznesi çoğul olan “du ciwan”dır (iki genç). İkinci cümlenin nesnesi ise tekil olan “pakêtek cixare”dir (bir paket sigara). Bu durumda ikinci cümlenin Y'si üçüncü çoğul E'si üçüncü tekildir. Fiil geçmiş zamanda çekilmiş bir geçişli fiil olduğundan fiilin E ile uyum içerisine girmesi gerekmektedir. Yani “xwestin” fiilinin tekil çekimde olması gerekir, fakat bahsettiğimiz istisnadan dolayı fiil vurgulanmayan çoğul üçüncü şahıs ile uyum içerisine girmiştir.

A. Ergatif Yapıda Dönüslü ve İşteş Zamirler

Kurmancide hem dönüslü zamir hem de işteş zamirinin yalnızca bir formu vardır. Bu form refere ettiği kişiye göre ne sayı anlamında ne de kişi ve cinsiyet anlamında herhangi bir değişikliğe uğramaz.

Örnek:

(1)

Em	xwe	di-bîn-in
1çoğul. direkt. NOM	Kendi: dönüslü zamir	ş.z.e.-görmek: ş.z.k-1çoğul
Biz kendimizi görüyoruz		

(2)

Wê	xwe	dît
3tekel. eğik. ERG	Kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3tekel
O kendini gördü.		

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere (1)'de dönüşlü zamirin kişisi birinci çoğul şahıs ve (2)'de dışı olan üçüncü tekel şahıs olmasına rağmen, dönüşlü zamir hiçbir değişime uğramadan “xwe” (kendi) olarak kullanılmıştır. Yani, “xwe” (kendi) dönüşlü zamiri Kurmancide sayı, cinsiyet ve kişi değişimine göre şekil almadan sabit bir şekilde kullanılır. Aynı şey işteş zamiri için de geçerlidir.

Örnek:

(1)

Em	hevdu	di-bîn-in
1çoğul. direkt. NOM	birbiri: işteş zamiri.	ş.z.e.-görmek:ş.z.k-1çoğul
Biz birbirimizi görüyoruz		

(2)

We	hevdu	dît
2çoğul. eğik. ERG	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k. 3tekel
Siz birbirinizi gördünüz.		

(1)'de birinci çoğul kişi zamiri, (2)'de ise ikinci çoğul kişi zamiri olmasına rağmen işteş zamiri olan “hevdu” form değiştirmemiştir ve olası herhangi bir ihtimalde de Kurmancide işteş zamiri form değiştirmez.

Dönüşlü ve işteş zamirlerinin ergatif yapıda fiil ile olan uyumu biraz farklıdır. Akuzatif yapıda fiil Ö ile uyum içerisinde olduğundan ve Ö'nün işteş veya dönüş olması ihtimali olmadığından fiil uyumu ile ilgili bir problem yoktur. Fakat, geçmiş zaman köklerinde, Kurmancideki ergatif yapıdaki E, yani nesne, ve fiil arasında uyum olduğundan ve dönüşlü ve işteş zamirleri de E ögesi olarak kullanıldığından, fiil ile

uyumda bazı farklılıklar yaşanmaktadır. Bu farklılıkları aşağıdaki örnekte verecek olursak;

Örnek:

(1)

Min	xwe	dît
1tekil. eĝik. ERG	kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil
Ben kendimi gördüm'		

(2)

Wan	xwe	dît
3çoĝul. eĝik. ERG	kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil
Onlar kendilerini gördüler		

(3)

Elî	û	Ehmet	hat-in,	televîzyon	vekir-in	û
Ali. NOM	ve	Ahmet. NOM	gelmek:g.z.k- 3çoĝul	televizyon. direkt. ABS	açmak: g.z.k- 3çoĝul	ve
di	televîzyon-ê	de	xwe	dît-in		
içinde: edat	televizyon- eĝik. dişil.	içinde: edat	kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k-3çoĝul		
Ali ve Ahmet gelip televizyonu açtılar ve kendilerini televizyonda gördüler						

(4)

Me	hevdu	dît
1çoĝul. eĝik. ERG	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil
Biz birbirimizi gördük		

(5)

We	hevdu	dît
2çoĝul. eĝik. ERG	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil
Siz birbirinizi gördünüz.		

(6)

Elî	û	Kenan	hat-in	bajêr	û
Ali: NOM	ve	Kenan: NOM	gelmek:g.z.k.- 3çoğul	şehir. eğik. eril.	ve
li	bajêr	hevdu	dît-in		
De/da: Edat	şehir: eğik. eril	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k.-3çoğul		
Ali ve Kenan şehre geldiler ve şehirde birbirlerini gördüleri.					

(1) ve (2)'ninci örneklerde dönüşlü zamirinin, (4) ve (5)'inci örnekler de de işteş zamirinin özneleri ne olursa olsun üçüncü tekil şahıs muamelesi gördüğünü ve fiil ile uyumun da yine üçüncü tekil şahıs gibi olduğunu görmekteyiz. (3) ve (6)'nci örneklerde ise fiilin yapıcısı (Y) üçüncü çoğul olduğundan ve ona vurgu yapılmadığından yukarıda bahsettiğimiz kuraldan dolayı⁴⁶ fiil üçüncü çoğul kişisiyle uyum içerisine girmiştir. Zaten bu kuralın bir parçası olan E'nin üçüncü tekil olma şartı, dönüşlü ve işteş zamirlerinin üçüncü tekil kişi ile aynı davranışı gösterdiğinin delili olarak görülebilir.

B. Ergatif Yapıda İzafe Yapısı

İzafe yapısı İrani dillerde olduğu gibi Kurmancide de tamlama oluşturmak için kullanılır. İşaret ve sayı sıfatları hariç diğer tüm tamlayanlar, tamlanan olan asıl isimden sonra gelmektedirler. İşaret ve sayı sıfatları hem akuzatif yapıda hem de ergatif yapıda, durum işaretlenmesi olan direkt ve eğik durumlarda ve fiil ile uyum noktasında, yalnız başına kullanılan isimler gibi davranış gösterirler.

⁴⁶ Bahsettiğimiz kural şöyleydi: Eğer geçmiş zaman kökünde ergatif bir yapıda çekilen bir cümlede, kılıcı (K) üçüncü çoğul ve etkilenen (E) de üçüncü tekil ise fiil normalde E ile uyum içerisine girmesi gerekirken bu kuralın aksine K ile uyum içerisine girer.

Örnek:

(1)

Şeş	keçik	di-ç-in
Altı	kız: direkt. NOM	ş.z.e.-gitmek: ş.z.k.-3çoğul
Altı kız gidiyor.		

(2)

Ez	şeş	keçik-an	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	altı	kız-eğik. çoğul	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben altı kız görüyorum.			

(3)

Min	şeş	keçik	dît-in
1tekil. eğik. ERG	altı	Kız. ABS	görmek: g.z.k. -3çoğul
Ben altı kız gördüm.			

(4)

Şeş	keçik-an	ez	dît-im
altı	kız-eğik. çoğul	1tekil.direkt.ABS	görmek: g.z.k.-1tekil
Altı kız beni gördü.			

(1) ve (3)'üncü örneklerde sayı sıfat tamlaması olan “şeş keçik” (altı kız) direkt durumda ve (2) ile (4)'te de eğik durumda kullanılması gerekiyor ve bu gereklilik doğrultusunda herhangi bir istisna olmadan kullanılmıştır. Yine (1) ve (3)'üncü örneklerde bu sayı sıfat tamlamasının fiil ile uyum içerisine girmesi gerekiyor ve öylede olmuştur.

Hem durum işaretlerinin işaretlenmesinde hem de fiil ile olan uyum noktasında farklı kullanımlar, tamlamaların diğer bölümü olan yani Kurmancideki izafe yapısı dediğimiz yapıda, tamlayanın tamlanandan sonra geldiği yapılarda görülmektedir. Bu yapıdaki tamlamalarda, tamlamanın içinde bulunduğu durumun direkt ya da eğik olmasına bakılmaksızın, tamlama normal halini korumaktadır. Fiil ile uyum konusunda

ise akuzatif yapıda Ö ile fiil arasında bir uyum varken ergatif yapıda E ile fiil arasında bir uyum vardır.

Örnek:

(1)

Keç-ên	me	berx-ên	we	di-bîn-in.
Kız-izf. çoğul	1çoğul. eğişik	kuzu-izf. çoğul	2çoğul. eğişik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3çoğul
Kızlarımız kuzularınızı görüyor.				

(2)

Keç-a	min	berx-ên	we	di-bîn-e.
Kız-izf. tekil. dişil	1tekil. eğişik	kuzu-izf. çoğul	2çoğul. eğişik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
Kızım kuzularınızı görüyor				

(3)

Keç-ên	me	berx-ên	we	dît-in
Kız-izf. çoğul	1çoğul. eğişik	kuzu-izf. çoğul	2çoğul. eğişik	görmek: g.z.k.-3çoğul
Kızlarımız kuzularınızı gördü.				

(4)

Kûçik-ê	me	berx-a	we	xwar
Köpek-izf.tekil. eril	1çoğul. eğişik	kuzu-izf. tekil. dişil	2çoğul. eğişik	yemek: g.z.k. 3tekil
Bizim köpeğimiz sizin kuzunuzu yedi.				

(1)'deki çoğul Ö olan "keçên me" (bizim kızlarımız) ve (2)'deki tekil Ö olan "keça min" (benim kızım) akuzatif yapıdaki Ö ile fiil arasındaki uyumu göstermektedir. Yine, (3)'deki çoğul E olan "berxên we" (sizin kuzularınız) ve (4)'deki tekil E olan "berxa we" (sizin kuzunuz), ergatif yapıda E ile fiil arasındaki normal uyuma uygundur.

Ergatif yapıda izafe yapısı için özetle şunu söyleyebiliriz: durum işaretlemesinde, nominatif, akuzatif, ergatif ve absulatif yapıların hiçbiri izafe yapısı üzerinde dönüşüm meydana getirmemektedir; fiil ile uyum noktasında ise normal kurallar işlemektedir.

C. Ergatif Yapıda Canlılık Hiyerarşisi

Tüm isimler ya da isimlerin yerini tutan zamirler anlamsal olarak farklı kategoriler altında toplanır. İlk kategorizasyonu zamirler ve isimler şeklinde yapılırsa zamirler kısmını tekiler ve çoğullar şeklinde ve bu tekiler ve çoğullar sınıflandırması da birinci, ikinci ve üçüncü tekiler ve çoğullar şeklinde yapılabilir. İsimler kategorisi de yapıcı ve etkilenme özellikleri açısından özel adlar ve cins adlar şeklinde ayrıma tabi tutulabilirler. Cins adları da insan adları, hayvan adları ve canlı olmayan nesnelere adları şeklinde sınıflandırılabilir. Kendi özlerinde barındırdıkları yapıcılık ve etkilenme derecelerini göstermek için isim ve zamirlerde böyle bir derecelendirmeye gidilmektedir. Buna canlılık hiyerarşisi denilmektedir. Aşağıdaki canlılık hiyerarşisi tablosunda zamirlerde ve isimlerde sola yakın olan daha yapıcı, sağa yakın olanlar ise daha etkilenen özellikler taşır.

Tablo 31: Canlılık Hiyerarşisi

Zamirler			İsimler			
1. tekil ve çoğul kişi	2. tekil ve çoğul kişi	3. tekil ve çoğul kişi	Özel isimler	cins adlar		
				insan olan canlılar	insan olmayan canlılar	cansızlar

(Kroeger, 2005: 109).

Canlılık hiyerarşisindeki isimlerin durum ekleriyle işaretlenmesi farklı şekillerde olmaktadır. Her ne kadar ilk akla gelen şey, zamirlerin ergatif yapıya göre işaretlenmesi ve buna karşı isimlerin akuzatif yapıya göre işaretlenmesi, ya da özel adlar için bir yapının kullanılması ve cins adlar için farklı bir durum işaretleme sisteminin kullanılması olsa bile, durum böyle değildir. Birçok yazara göre işaretleme yapılarını

etkileyen şeyin katılımcı öğelerin yapıcı ve etkilenen fonksiyonlarıdır; çünkü, cansız öğeler çok nadiren geçişli cümlelerde yapıcı özelliğine sahip olurlar. Bu durumda, böyle bir yapıda, yani Y cansız bir varlık olduğunda, Y'yi belirtmek için ayırt edici (Kurmancide ergatif yapıyı gösteren eğik durum) bir eke gerek vardır. Bununla birlikte, insan olan katılımcılar, örneğin; birinci ve ikinci şahıslar, genellikle yapıcı bir özelliğe sahip olduklarından, genellikle etkilenen konumda olduklarında ayırt edici bir eke (akuzatif yapı) ihtiyaç duyarlar (Kroeger, 2005: 109). Kürtçeden örnek verecek olursak;

Örnek:

(1)

Sinem-ê	dar	Şikand-in
Sinem-eğik. dişil. ERG	odun. direkt. ABS.	kırmak: g.z.k. 3çoğul.
Sinem odunları kırdı.		

(2)

Sinem	dar-an	şikand
Sinem. direkt	odun-eğik. çoğul	kırmak: g.z.k. 3tekel.
Sinem odunları kırdı.		

(1)'inci örnek standart Kürtçede var olan ve ve ergatif yapı ile açıkladığımız durumu gösterir. Bu örnekte yapıcı eğik bir şekilde verilmiş etkilenen direkt durumda verilmiş ve fiil etkilenen arasında uyum vardır. (2)'de ise canlılık hiyerarşisi göz önüne alınıp bir işaretlemeye gidildiğinde meydana gelen yapı vardır. Bu yapıda “şikandin” (kırmak) işini yapan ve bu işte aktif olan “Sînem” (Sinem) kişinin canlılık hiyerarşisinde özel isim olarak aktif bir konumda bulunmasından dolayı ekstra bir işaretlemeye gidilmemiştir; çünkü aktif olan yapan isim için fazladan bir işaretlemeye ihtiyaç duyulmaz. Bununla birlikte etkilenen konumda olan “dar” (odun) ise canlılık hiyerarşisinde en az aktif olan ya da olamayan isimler kategorisinde olduğu için cümle içerisinde işaretlenmesi gerekir. Bunun sonucunda normalde Kurmacinin standart grammerinden dolayı işaretlenmesi gereken yapıcı öge “Sînem” (Sinem)'in

işaretlenmesi gerekirken canlılık hiyerarşisinde daha aktif bir konumda olduğu için işaretsiz kalması, yine standart olarak işaretlenmemesi gereken ve etkilenen öge olan “dar” (odun) isminin ise yine canlılık hiyerarşisinde aktif olmayan bir konumda olmasından dolayı işaretlenmesi durumu meydana gelmiştir.

Standart Kurmancide canlılık hiyerarşisi bağlamında bir ayrıma gidilmemektedir, fakat günlük hayatta bazen bazı isim gruplarının diğer isim gruplarına göre farklı şekillerde işaretlenmesi durumunun kısmen buna bağlı olduğunu gözlemlendi. Bundan dolayı bu çalışmada canlılık hiyerarşisini ölçüt alan bir bölüm oluşturma ihtiyacı duyuldu.

D. Ergatif Yapıda Nesnenin Öne Çekilmesi

Kurmancide doğrudan nesnenin öznenin önce kullanılması durumu pek tercih edilen bir durum değildir. Absolutif yapıda fiil ile özne arasında uyum olduğundan ve özne kullanılmasa bile fiilden öznenin ne olduğu fiile eklenen ekten çıkarıldığından, nesnenin öne alınma durumu öznenin kullanılmaması durumunda meydana gelir. Bununla birlikte, tüm çoğul şahısların fiil ile uyumu aynı ek {-in} ile olduğundan, öznenin bu durumda kullanılmaması yada kullanılıp nesnenin öne alınması durumu neredeyse hiç tercih edilmeyen bir durumdur. Fakat, nesne ilgi cümlecisi ise nesnenin başa alınması durumu sıkça tercih edilir.

Örnek:

(1)

te	di-bîn-im
2tekil. eğişik. AKZ	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Seni görüyorum	

(2)

te	(em)	di-bîn-in*
2tekil. eğik. AKZ	(1çoğul. direkt. NOM)	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3çoğul
Biz seni görüyoruz.		

(3)

Mêrik-ê	ku	doh	hat	ez	di-bîn-im
Adam-izf. eril. tekil	ki	dün	gelmek: 3tekil	g.z.k. 1tekil. NOM	ş.z.e.-görmek:ş.z.k.-1tekil
Ben dün gelen adamı görüyoruz.					

(1) Akuzatif yapıda öznenin silinmesi durumuna örnek iken (2) ortak fiil uyumuna sahip tüm çoğul şahıslarda öznenin kullanılmaması durumunda çıkacak yapısal ve anlam karışıklığı ve öznenin kullanılıp nesnenin öznenin önceki durumda kullanılması durumunda da çıkacak anlamsal karışıklığı göstermektedir. Şöyle ki normalde cümenin öznesi “Em” (2çoğul. direkt) ve nesnesi ise “te” (2tekil. eğik)’dir. “Em” (2çoğul. direkt) kullanılmadığında bahsi geçen cümenlin öznesi kısmen fiilin uyumundan anlaşılmaktadır; çünkü fiil {-in} eki ile özneyle uyum göstererek özneyi göstermiştir, fakat bununla birlikte bu ek hem birinci hem ikinci hem de üçüncü çoğul kişileriyle uyumu gösteren tek ve ortak ektir. Bundan dolayı fiil uyumuyla öznenin çoğul olduğu ortaya çıkar, fakat kaçınıcı çoğul kişi ile uyum gösterdiği anlaşılabilir. Yani hem yapısal hem de anlamsal problemlere sebep olur. Bununla birlikte yine (2)’deki aynı cümlede eğer nesne olan “te” (2tekil. eğik) özne olan “em” (2çoğul. direkt)’ten önceye alınırsa her ne kadar yapısal problem ortaya çıkmasa da, anlamsal olarak anadil konuşucularının kulağını tırmalayan bir özellik olur.

(3)’de ise ilgi cümlecisi olan nesnenin öznenin önce kullanılması durumu vardır. Bu durum normal bir kullanımdır.

Ergatif yapıda ise durum biraz daha farklılaşacaktır; çünkü nesne (E) ile fiil arasında bir uyum vardır. Nesnenin başta kullanılması durumunu, bu durumun fiil ile nesne arasındaki uyuma bir zarar getirip getirmeyeceği tartışılabilir. Bununla birlikte,

dirett durumda olan nesnenin başta kullanılmasındurum işaretlemesinde nasıl bir etki yapacağı da tartışılabilir bir konudur. Zamirlerde nesnenin öznenen önce kullanılma durumunun neredeyse hiç kullanılmadığını söyleyebiliriz. Yazı dilinde ise bu kullanım çok marjinal olduğu görülmektedir (Dorleijn, 1996: 91-92). Yine, Özne-Nesne-Fiil uyumunu Nesne-Özne-Fiil şeklinde değiştirebilmenin olası yolu nesne kullanıldıktan sonra durmak ve sonrasında özne ile devam etmektir (Haig, 1998: 161). Bu kullanım dahi problemlidir. Bununla birlikte, ilgi cümlecığı olan nesnenin cümleden önce kullanıldığı ve bu durumda nesne ile fiil arasında bir uyumun olduğunu görmekteyiz. Son olarak bir önceki cümlede Yapıcı olan özneye bir referans yapılmışsa ne yapıcı olan özne ne de etkilenen nesne kullanılmadan sadece fiilin kullanılıp nesnenin fiil ekinden anlaşıldığı kullanımlar da vardır. Örnek vermek gerekirse;

Örnek:

(1)

Ez,	Sînem-ê	dît-im*
1tekil. direkt. ABS	Sinem-eğik. dişil. ERG	görmek: g.z.k.-1tekil
Sinem beni gördü.		

(2)

Ew	jin-a	ku	doh	şer	kir,
İşaret sıfatı	kadın-izf.dişil. tekil	ki	dün	kavga	yapmak: g.z.k. 3tekil
min	dît				
1tekil. eğik. ERG	görmek: g.z.k. 3tekil				
Ben dün kavga eden kadını gördüm.					

(3)

Ew	jin-ên	ku	doh
İşaret sıfatı	kadın-izf. çoğul	ki	dün
şer	kir-in,	min	dît-in
kavga	yapmak: g.z.k.-çoğul	1tekil. eğik. ERG	görmek: g.z.k. çoğul
Ben dün kavga eden kadınları gördüm.			

(4)

<u>Xwedê bavê min ra qet qebûl neke,</u>	da-m-e
Allah babamın yaptığını hiç tasvip etmesin	vermek: g.z.k.-1 tekil-yönelme klitiği
<u>miskînê mêrê heram (Şakiro)</u>	
miskin kötü adam	
Allah babamın yaptığını hiç tasvip etmesin, beni miskin kötü adama verdi	

(1)'inci örnek nesne olan zamirlerin öznenen önce kullanılma durumunun garip yapısı, (2) ve (3)üncü örnekler nesne olan ilgi cümlecığının öznenen önce kullanılma durumunun sonucu, fiil ile olan tekil (2) ve çoğul (3) uyumuna ve (4)'üncü örnek ise özne ve nesne kullanılmada bile, bir önceki cümlede özneye bir işaret varsa ne özne ne de nesne kullanılmadan, özneyi anlamsal olarak bir önceki cümleden çıkarma ve nesneyi de fiil ile uyum gösteren ekten çıkarma yapısına örnektir.

E. Ergatif Yapıda Ortak Özne Kullanımı

Kurmancide yan cümlelerin fiilleri temel cümlelerin fiilleri gibi çekildiğinden özne ve nesneye ihtiyaç temel cümlede olduğu gibi yan cümlede de vardır. Örneğin;

Örnek:

Ez	di-xwaz-im	tu	bi-ç-î
1tekil. direkt. NOM	ş.z.e.-istemek: 1tekil	ş.z.k.- 2tekil. direkt. NOM	tsrlm eki-gitmek: ş.z.k.- 2tekil
Gitmeni istiyorum.			

Örnekten de anlaşılacağı üzere yan cümlecik olan “tu biçi” (senin gitmeni) normal bir fiil çekimi ve özne kullanımıyla gerçekleşmiştir. Bu yan cümlelerde ve sıralı cümlelerde özneler aynı olduğunda, akuzatif yapıda sonra gelen öznelerin silinmesi problem olmamaktadır. Fakat, ergatif yapıda özne fonksiyonundaki yapıcı, eğik durumda kullanıldığından, öznelerin silinmesi durumu konusunda karışıklıklar çıkmaktadır. Yan cümlecik ve sıralı cümlelerin öznelerinin ortak kullanımı konusunda şunlar söylenebilir: (i) eğer her iki cümle geçişlilik noktasında eşit ise yani her ikisi ya

geçişli ya da geçişsiz ise ortak özne kullanılır. (ii) Ortak kullanım durumu, özne üçüncü şahıs ise yaygın, ikinci şahıslarda nadir ve birinci şahıslarda ise çok daha nadirdir. (iii) Cümlelerin entegrasyon durumu eğer yüksek ise ortak özne kullanılır, aksine düşük ise ortak öznenen kaçınılır (Haig, 199 8: 163).

Örnek:

(1)

Min	xwarin	xwar	û
1tekil. eğik. ERG	yiyecek	yemek: g.z.k. 3tekil	ve
(ø)	nimêj	kir	
(ø)	namaz	yapmak:g.z.k.3tekil	
Yemek edim ve namaz kıldım.			

(2)

Ez	çû-m	min	nan	kirî
1tekil. direkt.NOM	gitmek: 1tekil	g.z.k.- 1tekil. ERG	eğik. ekmek	satın almak: g.z.k. 3tekil
Gittim ekmek aldım.				

(3)

Ew	çû	nan	kirî
3tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k. 3tekil	ekmek	satın almak: g.z.k. 3tekil
O gitti ekmek aldı.			

(1) her iki cümle geçişli durumdayken ortak öznenin kullanılması durumuna, (2) ilki geçişsiz ikincisi geçişli olan birinci tekil şahsın özne ve yapıcı olduğu durumda her iki öznenin kullanılması durumunun zorluğuna ve (3) ise ikinci örnekteki durum ile aynı fakat her iki öznenin üçüncü tekil olarak kullanılması durumunda, ortak öznenin kullanılma durumunun kolaylığına örnektir. Özellikle ikinci örnekteki kullanımın problemlili yapılara sebep olabileceği tahmin edilmektedir; çünkü, eğer bu örnekte ortak özne kullanımına gidilirse ya birinci tekil şahsın eğik durumu olan “min” (1tekil. eğik)

ya da direkt durumu olan “ez” (1tekil. direkt) ortak özne olarak kullanılacaktır. Buda “ez çûm nan kirî” yada “min çû nan kirî” şeklindeki kullanımlara sebep olacaktır.

F. Ergatif Yapı ve Kanonik Olmayan Özneler

Kurmancinin güneydoğu ağzında kanonik olan özne dışında hem ergatif yapıda hem de akuzatif yapıda kanonik olmayan bir özne şekli kullanılmaktadır. Bu özneler fiziksel ve zihinsel algılar, istek ve sahiplik belirten fiillerin tecrübe edici (experiencer) ve sahip olan (possessor) katılımcılarını belirtmek için normalde direkt durumda kullanılmaları gerekirken eğik durumda kullanılan kanonik dışı öznelerdir. Eğik durumun tam olarak ne zaman kullanıldığı tahmin edilememektedir.

Örnek:

(1)

Min	sar	e
1tekil. eğik	soğuk	kopula. 3tekil
Üşüyorum.		

(2)

Ez	di-cemid-im
1tekil. direkt	ş.z.e.-üşümek: ş.z.k.-1tekil
Üşüyorum.	

(3)

Ez	birçî	me
1tekil. direkt	aç	kopula. 1tekil
Açım.		

Yukarıdaki örnekte tecrübe edici olan birinci tekil (1)'de eğik formda kullanılıp birinci tekil şahıs olmasına rağmen default form olan üçüncü tekil şahıs ile çekilmiştir. Eğer bu anlam akuzatif yapıda kanonik özne yapısıyla verilirse (2)'deki gibi olması

gerekir. Bununla birlikte (3)'de normal akuzatif yapıyı takip etmiş ve kanonik özne özelliklerini taşımıştır.

Yine isteği belirten “viyan” (gereklilik, istenen) fiili de isteyeniyi belirtirken kanonik olmayan özneyi kullanır, yani isteyeniyi bükmüş durumda verir ve fiil default yapı olan 3tekil ile uyum gösterir. Bununla birlikte, istenen şey de belirtilirse o da direkt durumda verilir ve fiil istenen şeyle uyum sağlar.

Örnek:

(1)

Min	di-vê-t	bi-ç-im
1tekil. eğik	ş.z.e.-gerekli olmak: ş.z.k.-3tekil	tasarlama eki. -gitmek: ş.z.k.-1tekil
Gitmek istiyorum.		

(2)

Te	ez	na-vê-m
2tekil. eğik	1tekil. direkt	ş.z.e (olumsuz) -gerekli olma: ş.z.k.-1tekil
Sen beni istemiyorsun.		

(1) de isteyen “min” eğik şekilde kanonik olmayan özne olarak kullanılmış ve fiil default form olan üçüncü teki şahıs ile çekilmiştir. (2)'de ise yine isteyen “te” (2tekil. eğik) eğik formda işaretlenmiş, istenen şey “ez” (1tekil. direkt) direkt formda işaretlenmiş ve fiil istenen şey olan nesneye göre çekilmiştir. Aynı yapı sahiplik bildiren cümlelerde de vardır.

Örnek:

Min	du	bira	hene
1tekil. eğik	iki	kardeş	var. çoğul
Benim iki kardeşim var.			

Son üç örnek yapı olarak ergatif yapıya benzemektedirler; çünkü, özne olan yapıcı eğik durumda, nesne olan etkilenen direkt durumda ve etkilenen ile fiil arasında

uyum vardır, fakat bu yapı ergatif yapıda olduğu gibi sadece geçmiş zaman fiil köklerinde kullanılmamakta, aynı zamanda şimdiki zaman köklerinde de kullanılmaktadır. Bu yapı Haig tarafından kanonik olmayan özne kullanımı olarak tanımlanmıştır (Haig, 2015: 14-15). Yani bu kanonik olmayan özne kullanımını ergatif yapının bir parçası olarak kabul edemeyiz.

G. Ergatif Yapıda Çift Büküm

Ergatif yapıyı açıklarken kullandığımız $\ddot{O}=E$, $\ddot{O}\neq Y$ ve E ile fiil arasında uyum, çift büküm denilen Doğu İrani Dillerden Pamir dillerinde karşımıza çıkan (Payne (1980)) bir yapı olan ve aynı zamanda özellikle Kurmancinin kuzey ağızlarında var olan ergatif yapıdaki bir aşınma, normal ergatif yapısını şu şekle çevirmiştir: $E=Y$ ve fiil default form denen üçüncü tekil şahıs ile her durumda uyum içerisindedir. Örnek verecek olursak,

Örnek:

(1)

Ez	çû-m
1tekil. direkt. NOM.	gitmek: g.z.k.-1tekil
Özne (Ö)	Fiil
Ben gittim.	

(2)

Min	te	dît
1tekil. eğik. ERG	2tekil. eğik	görmek: g.z.k. 3tekil
Yapıcı	Etkilenen	Fiil
Ben seni gördüm.		

Örnekte de görüldüğü üzere \ddot{O} direkt olarak işaretlenmişken E eğik konumda işaretlenmiş ve E ile Y aynı şekilde yani eğik şekilde işaretlenmişlerdir. Bununla birlikte, E ile fiil arasındaki uyum ortadan kalkmış ve fiil üçüncü tekil default formda işaretlenmiştir. Ergatif yapıdaki bu aşınmaya rağmen, Haig (2015: 13) $\ddot{O}\neq Y$ kuralını

sağladığı için hala bir ergatif yapıdan bahsedilebileceğini savunur. Bu aşınmanın sebebini Dorleijn (1996) Kurmancinin diğer diller ile etkileşimine bağlamasına rağmen, tamamen akuzatif bir yapının meydana gelmediği, ya da en azından Y ile fiil arasında bir uyum sağlanamadığı için Matras (1997: 620) bu aşınmanın sebebinde dil içi unsurların da etkili olduğunu savunur. Bu dönüşümün sebebini Dorleijn (1996:132) ve Matras (1997: 620) şahıs zamirlerindeki direkt ve eğik durum farkın ortadan kalkmasına bağlar. Başta üçüncü çoğul kişi zamirindeki direkt ve eğik durum arasındaki farkın ortadan kalkması, yani “ew” (3çoğul. direkt) ve “wan”ın (3çoğul. eğik) “(e)wan(a)” yönünde tek şekilde kullanılması; bu zamirden sonra, ikinci tekil kişi olan “tu” (2tekil. direkt) ve “te”nin (2tekil. eğik) “ti”, “te” ve “tu” şeklinde nötrleşmesi ve son olarak da üçüncü tekil kişi olan “ew” (3tekil. direkt) ve “wî” (3tekil. eğik. eril) ve “wê”nin (3tekil. eğik. dişil.) birbirleri yerine kullanılması sonucunda oluşan bir nötrleşme takip etmiştir. Bununla birlikte birinci ve ikinci çoğul kişi zamirlerinin bu nötrleşmeye en çok direnen unsurlar olduğunu görmekteyiz. Zamirlerin bir kısmının nötrleşmesi ve bunun sonucu olarak ergatif yapının çift bükümlü bir şekilde kullanılma durumunu, Kurmancinin eski bir şarkısında görmekteyiz. İkinci tekil şahıs zamirinin kırılgenlik özelliği bu parçada gözler önüne serilmektedir.

Örnek:

(1)

Min	te	dît-bû	nava	baxç-a ...
1tekil. eğik. ERG	2tekil. eğik	görmek: 3tekil	g.z.k-kopula. içinde	bahçe. eğik. çoğul
Ben seni bahçelerin içinde görmüştüm.				

(2)

te	ez	dîn	kir-im ...
2tekil. eğik. ERG	1tekil. direkt. ABS	deli	yapmak: g.z.k.-1tekil
Beni deli ettin.			

(Rustemê îsko)

Yukarıdaki iki örnek de aynı parçada geçmektedir. (2) normal ergatif yapı kurallarına uymasına rağmen, yani $\ddot{O}=E$ ve $\ddot{O}\neq Y$ ve E ile fiil arasında uyum var, (1) de çift eğik yapıyı görmekteyiz, yani $Y=E$ ve fiil üçüncü tekil şahıs olan default yapısı ile uyum sağlamaktadır.

H. Ergatif Yapının Değişim Sınırları

Cümlenin temel öğelerinin işaretlenmesinde dört ihtimal vardır:

- (1) Y-eğik, E-direkt
- (2) Y-eğik, E-eğik,
- (3) Y-direkt, E-direkt
- (4) Y-direkt, E-eğik

Bunlardan (1) tam ergatif yapının işaretleme sistemi, (2) çift bükümlü ergatif yapının işaretleme sistemi ve (4) ise akuzatif yapının işaretleme sistemine denk gelir. (3)'deki durum normalde Kurmancide var olan bir yapı değildir, fakat eğer yapıcı ve etkilenen özel tekil isim ise bu isimlerin anlamsal olarak belirgin olmasından dolayı bazı ağızlarda hal işaretlemelerine ihtiyaç duymayabilirler. Örneğin;

Örnek:

Kenan	Sinem	dit
Kenan. direkt	Sinem. direkt	görmek: g.z.k. 3tekil
Kenan Sinem'i gördü.		

Burada cümlenin öğeleri arasındaki ilişki, öge dizilişinden ortaya çıkmaktadır. Yani önce gelen yapıcı sonra gelen ise etkilenendir.

Yine, fiil ile uyum noktasında üç farklı ihtimal vardır:

- (1) Y ile uyum
- (2) E ile uyum

(3) Uyumsuz (üçüncü tekil default form)

(1)'deki uyum akuzatif, (2)'deki uyum tam ergatif ve (3)'teki uyum da çift büküm yada edatla yapılan fiillerde olan uyumu gösterir (Haig, 1998: 169-70). Bazı Kurmanci ağızlarında, (3)'deki durum farklı bir durumda da ortaya çıkabilmektedir.

Örnek:

(1)

Ez	ço-m
1tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k.-1tekil
Özne (Ö)	Fiil
Ben gittim.	

(2)

Te	ez	dît
2tekil. eğik. ERG	1tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k. 3tekil
Sen beni gördün.		

(3)

Min	tu	dît
1tekil. eğik. ERG	2tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k. 3tekil
Ben seni gördüm.		

(4)

Te	min	ne-dît
2tekil. eğik. ERG	1tekil. eğik	Olumsuz. g.z.e.-görmek: g.z.k. 3tekil
Sen beni görmedin.		

(5)

Te	min	dît-(î)?
2tekil. eğik. ERG	1tekil. eğik	görmek: g.z.k. 3tekil (2tekil)
Sen beni gördün mü?		

(Kişisel olarak elde edilen veri)⁴⁷

(1), (2) ve (3)'te işaretleme sistemi tam ergatif yapıya uygun olmasına rağmen, yani $\ddot{O}=E$ ve $\ddot{O}\neq Y$, geçişli fiil üçüncü tekil kişi default formda işaretlenmiştir. Bununla birlikte, aynı ağızda olumsuz çekimde çift bükümün kullanıldığını (4)'te görmekteyiz. Son olarak (5)'te soru çekiminde çift büküm işaretleme sistemi ile birlikte, fiilin hem üçüncü tekil default form ile çekilebileceğini hem de Y ile uyum içerisine girebileceğini görmekteyiz.

Tipolojik literatür, ergatif ve akuzatif yapılarda yalnızca fiil ile cümlenin temel ögeleri arasındaki bir tür yanlış eşleştirme ihtimalinin varlığından bahseder: Ergatif işaretleme sisteminde akuzatif fiil uyumu. Yani, Y ergatif olarak işaretlenmesine rağmen fiil ile uyum içerisine girme durumu. Halbuki, akuzatif işaretleme sisteminde ergatif uyum durumu da vardır, fakat tipolojik literatür bunun varlığına dair delil sunmamaktadır (Woolford, 2006: 1). Muhtemel olan yanlış uyum durumu dünya dillerinde Warlpiri dilinde mevcuttur. Yine yukarıda bahsettiğimiz Kurmancideki ergatif yapıda ki bir istisna da buna örnek olabilmektedir. O istisna ise; ergatif yapıda yapıcı öge, vurgu yapılmayan üçüncü tekil şahıs ise ve etkilenen üçüncü tekil şahıs ise fiil ergatif işaretleme ile işaretlenen yapıcı öge ile uyum içerisine girer. Bununla birlikte bazı ağızlarda bu ihtimal soru cümlelerinde tolere edilebilmektedir.⁴⁸ Tüm muhtemel ve muhtemel olmayan işaretleme sistemlerini verecek olursak;

⁴⁷ Bu bilgiler, Van Özalp'ta yaşayan bir konuşmacıdan elde edilmiştir. Bu kullanımın etrafındaki insanlar tarafından da böyle olup olmadığı konuşmacıya sorulduğunda, bu konuşmacı, etrafındaki insanların da böyle konuştuğunu söyledi.

⁴⁸ Bir üst paragrafta Van Özalp'ta kullanılan durum.

Tablo 32: Durum İşaretleme Sistemleri ve Olası Uyumlar⁴⁹

Y (Yapıcı)	E (Etkilenen)	Fiil uyumu	Yapı
Nominatif	Akuzatif	Y ile uyum	Akuzatif Yapı
Ergatif	Absulatif	E ile uyum	Ergatif Yapı
Ergatif	Absulatif	Y ile uyum	Olası yanlış uyum
Nominatif	Akuzatif	E ile uyum	Olası olmayan yanlış uyum

Bu tablodaki ilk satır Kurmancide bulunan akuzatif yapıyı göstermekte, ikinci satır ise ergatif yapıyı yansıtmaktadır. Üçüncü sıra Warlpiri dilinde ve yukarıda bahsettiğimiz Kurmancideki muhtemel durumlarda olan bir işaretleme ve uyum sistemidir. Tipolojik literatürde gerçekleşmesi imkânsız olarak görülen yapı ise dördüncüsüdür. Bunu Kurmancideki bir örnek ile açıklarsak şöyle bir şey karşımıza çıkacaktır.

Örnek:

Ez	te	di-bîn-î*
1tekil. direkt. NOM	2tekil. eğik. AKZ	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-2tekil
Ben seni görüyorum.		

Bu genel tablodan sonra tekrar Kurmanciyeye dönecek olursak, hem Kurmancide hem de bir çok İrani dilde salt ergatif yapı değişime uğramıştır. İrani dillerdeki değişimlere ve bunlardan Kurmancide de var olanlara baktığımızda; ilk değişim (1) yukarıda bahsettiğimiz çift büküm şeklinde olmuştur. Bu hem Kurmancinin kuzey ağzlarında hem de bazı doğu İrani dillerde görülmektedir. İkinci ihtimal (2) ise yine yukarıda bahsettiğimiz üçlü işaretleme sistemidir. Bu da E olan nesneyi belirtmek için bazı edatların zaman içerisinde durum eki olarak kullanılması ve aynı zamanda Y'nin

⁴⁹ Bu tablo 2018 yılında Bamberg Üniversitesi'nde Prof. Jeffrey Haig tarafından verilen "Ergativite ve Alakalı Konular" adı altındaki ders notlarından alınmıştır.

eğik durumunu koruması sonucu oluşur. Üçüncü ihtimal (3), Y ve Ö'nün aynı forma yani ya direkt (yada absulatif, örneğin; Osetta'da "æ" (ben:abs) yada eğik forma (Farsçada "men" (Ben)) everilmesidir. (4) Hem absulatif hem de eğik öznenin varlığı durumu da mevcut olabilir. Bu durumda form seçiminde anlamsal faktörler etkili olur. (5) Fiile eklenen farklı uyum ekleri de gelişebilir. Yani Ö ve Y'nin aynı uyum ekleri aldığı durumlar olabilir ki Farsça buna örnektir, ya da Ö ve Y'den ilkinin kopulalar kullanması ve diğerinin klitiklerin ek olması sonucu, meydana çıkan yeni ek sistemini kullanması durumudur (Payne, 1998). (6) Son olarak Ö ve Y'nin aynı şekilde işaretlenip fiilin Ö ve Y ile uyum içerisine girme durumundan bahsedebiliriz. Bu durumda, ergatif yapı, akuzatif yapı lehine ortadan kalkmıştır denilebilir.

Kurmancide ergatif sistemin değişimini takip ettiğimizde, ilk adımda, çift eğik sistemin varlığından bahsedebiliriz. Yine, yukarıdaki Van Özalp örneğindeki durum çift eğik ergatif yapıya paralel bir aşınma olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte şunu söyleyebiliriz, Kurmancideki tekil eril isimlerin bükülme durumunun ortadan kalkması, tamlamalarda her türlü işaretleme sisteminin nötr olması, bir kısım zamirlerin işaretleme sistemlerinin tek işarete inmesi, Kurmancideki işaretleme sistemlerinin ne kadar kırılğan olduğunu göstermektedir. Yine, şimdiki zaman köküne sahip fiillerdeki akuzatif yapıyı profesyonel olarak kullanma ve çevre dillerin hepsindeki tam akuzatif yapı, bu dili konuşan kişileri ergatif yapıdan akuzatif yapıya itmektir. Dorleijn'in 1996 yılında Diyarbakır'da yaptığı çalışmanın verileri de bu iddiayı destekler niteliktedir.

2.3.4. Ergatif Yapı Ölçüm Aracı

Kurmancinin durum eklerinin yapılarını, bu yapıların fiil ile olan uyumları ve bu yapılardaki değişimi ortaya koymak için oluşturduğumuz ölçüm aracında, akuzatif yapıyı ölçmek için fazladan sorular sorulmadı. Bunun sebebi ölçüm aracının diğer bölümlerinin, zaten çok az istisnası bulunan bu konunun aydınlanması için yeterli olmasıdır. Ergatif yapı ve bu yapıdaki dönüşümleri takip etmek için sırasıyla:

- (1) Zamirleri ve özellikle dönüşlü ve işteş zamirlerin kullanım durumunu,
- (2) İzafe yapısındaki işaretleme ve uyum durumunu,

- (3) Canlılık hiyerarşisinin işaretleme yapısını,
- (4) Edatsal nesnelerin işaretlenme ve uyumunu,
- (5) Nesnenin öznenin önce kullanım ihtimalini,
- (6) Geçişsiz anlamlı geçişli fiillerin işaretlenme ve uyum yapısını,
- (7) Geçişlilik durumu farklı sıralı cümlelerde ortak özne kullanımını,
- (8) Ve seslenme durumunu ortaya koyan sorular soruldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİNİN SOSYOLENGÜİSTİK İNCELEMESİ: ŞIRNAK, MUŞ, ADIYAMAN ÖRNEKLERİ

3.1. GÜNEYDOĞU AĞZI (ŞIRNAK)

Şırnak bölgesi için seçtiğimiz yer Şırnak, Beytüşşebap, Ayvalık köyüdür. Bu köyde konuşulan dil Hakkâri bölgesi ile aynı dildir. Görüşmecilerin hepsi aynı köyden seçilmiştir. Bu ağız ve aynı zamanda diğer seçilen tüm ağızlar, ilk önce nominal morfolojinin cinsiyet özellikleri yönünden değerlendirilecektir. Daha sonra varsa genişlemiş izafe özelliği yine cinsiyet eksenli değerlendirilecektir. Son olarak durum işaretleme ve uyum noktasında bu ağızlar ele alınacaktır. Nominal morfolojinin sayı yönü cinsiyet ve durum işaretleri bölümünde ele alınmış olduğundan, fazladan bir bölüme ihtiyaç duyulmamıştır.

3.1.1. Cinsiyet

3.1.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

A. Belirlilik Durumu

Belirli eğik durum bu ağızda eril olan isimlerin işaretlenmesinde kanonik Kürtçeden fonolojik olarak biraz farklıdır. Kanonik Kürtçede, eğik belirli durumdaki bir isim {-î} (i) ekini alırken bu ağızda {-i} (i) ekini almaktadır.

Örnek: (Ş.O.E), (Ş.Y.K), (Ş.G.K).⁵⁰

Ew	zava-yi	di-bîn-itin
3tekil. direkt	damat-eğik. eril	ş.z.e.- görmek: ş.z.k. -partikel
O damadı görüyor.		

Bununla birlikte çift cinsiyetli olan isimler ve iki cinsiyete refere edebilecek zamirler genel erillik kuralı çerçevesinde kullanılmıştır.

Örnek:

(1) (Ş.G.K.), (Ş.Y.K.)

Ez	heval-i	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	arkadaş-eğik. eril.	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. -1tekil
Ben arkadaşımı görüyorum.		

⁵⁰ Bu kısaltmalar, bahsi geçen örneği kullanan görüşmecilere aittir. Kısaltmaların ilk harfi görüşmecinin yaşadığı şehrin ilk harfidir. Şırnak için Ş., Muş için M., Adıyaman için ise A. kısaltması kullanılmıştır. Kısaltmaların ikinci harfi görüşmecinin yaş aralığının ilk harfidir. Yaşlı görüşmeciler için Y., orta yaş görüşmeciler için O., genç görüşmeciler için ise G. harfi kullanılmıştır. Kısaltmaların son harfi ise görüşmecilerin cinsiyetini gösterir. Erkek görüşmeciler için E., kadın görüşmeciler için ise K. harfi kullanılmıştır. Bu durumda örneğin; orta yaş, kadın ve Muştan olan görüşmecinin kısaltılmış formu (M.O.K.) olacaktır.

(2) (Tüm görüşmeciler)

Ez	wî	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	3tekil. eğik. eril	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. -1tekil
Ben onu görüyorum.		

(3) (Ş.O.K.)

Jinik	berxik-a	di-bîn-it
Kadın. direkt. NOM	kuzu-eğik. çoğul	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. -3tekil
Kadın kuzuları öpüyor.		

(1)'de "heval" (arkadaş) ismi hem erkek hem de kadınlara refere edebiliyorken ve yine (2)'de "wî" (3tekil. eğik. eril) yeri itibari ile hem dişil hem de eril olabiliyorken tüm görüşmeciler her iki durum için de eril formu kullanmıştır. Belirlilik durumu için son olarak şunu söyleyebiliriz; (3)'te görüldüğü üzere çoğul eğik durum için normalde kullanılan {-an} ekinin sonundaki /n/ sesi düşmektedir.

B. Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu

Spesifik olmayan belirlilik durumu normalde standart Kurmancide belirli tekil durum gibi ya da çoğul olarak işaretlenir. Fakat, bazı ağızlarda, özellikle çevre diller ile olan etkileşim sonucu farklı kullanımlar ile de karşılaşılmaktadır. Bu ağızda, sayılabilir spesifik olmayan isimler için ya hiç bir ek, ya çoğul belirlilik ya da belirsiz eğik durum eki kullanılmıştır. Örnek verecek olursak,

Örnek:

(1) (Ş.O.E)

Em	her	eyd-a	beran-a	ser	jê	di-k-en
1çoğul. direkt	her	bayram-eğik. çoğul	koç-eğik. çoğul	baş	den/dan: Edat	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-1çoğul
Her bayramda koç keseriz.						

(2) (Ş.Y.K)

Her	eydî-k-î	beran-ek-î	ser	jê	di-k-in
Her	bayram-belirsiz-eğik. eril	koç-belirsiz.-eğik. eril	baş	den/dan: Edat	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-1çoğul
Her bayramda koç keseriz					

(3) (Ş.O.K)

Em	hemi	eyd-yan	beran	ser	jê	di-k-en
1çoğul. direkt	her	bayram-eğik. çoğul	koç. direkt	baş	den/dan: Edat	ş.z.e.-yapmak:ş.z.k.-1çoğul
Her bayram koç keseriz.						

Spesifik olmayan belirlilik durumu için (1)'de çoğul eğik, (2)'de tekil belirsiz eğik ve (3)'de de direkt durum yani hiçbir ek kullanılmamıştır. (1) ve (2)'deki durum Kurmancide kullanılan durumlar iken (3)'deki durum kullanılmamaktadır. Bu kanonik dışı kullanım muhtemelen Türkçenin etkisi sonucu ortaya çıkmıştır.

C. Belirsizlik Durumu

Eğik durumda belirsiz durum eki Kurmancide eril isimler için isme {-ekî}, dişil isimler için ise {-ekê} eklenerek yapılır. Bu iki ses /î/ ve /ê/ özellikle yarım /k/ sesinden sonra geldiklerinde, birbirinden ayrılması zor olan seslerdir. Bu ağızda belirsiz eğik durumu belirtmek için sadece {-ek} eki değil sonrasında, /î/ yada /ê/ sesinin de her durumda kullanıldığını görmekteyiz. Çoğul belirsizlik için ise isimden önce “hinde” yada “hine” (bazı) sıfatı kullanıldıktan sonra isme çoğulluk belirten {-a(n)} eki eklenir.

Örnek: (Ş.O.K)

Qahwecî	hinde	çay-	-a	dagirît
Kahveci	bazı	çay-	-eğik. çoğul	doldurmak: ş.z.k. 3tekil
Kahveci bazı çayları dolduruyor.				

Örnekte de görüldüğü üzere “çay” (çay) ismi belirsiz bir şekilde çoğul yapıldığında, çoğul büküm eki olan {-a(n)} ekinin isme eklenmesiyle birlikte, “hinde” (bazı) sözcüğü de isimden önce kullanılmıştır.

Bu bölümde ilginç olan şey, orta yaş kadın ve genç kadının çift cinsiyetli isimlerde ve çift cinsiyete refere eden zamirlerde, genel erillik yapısının dışına çıkıp dişil yapıyı kullanmasıdır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (Ş.G.K)

Ez	heval-ek-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt	arkadaş-belirsiz.-eğik. dişil.	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir arkadaşı görüyorum.		

(2) (Ş.O.K), (Ş.G.K)

Ez	yek-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt	bir-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben birini görüyorum.		

(1)’de çift cinsiyetli olan “heval” (arkadaş) ismi, eğik durumda dişil olarak işaretlenmiş, (2)’de ise “yekê” (birini) zamiri eğik durumda dişil olarak işaretlenmiştir.

Bu durum, cinsiyet sistemine sahip olan bir dilde, o dili konuşan kişilerin biyolojik cinsiyetinin referans için tercih ettikleri gramatik cinsiyetin kişilerin biyolojik cinsiyetine göre değişebileceğini göstermektedir.

D. İşaret Durumu

İşaret sıfatı ile gösterilen isimlerin eril olanları, yine {-i} (i) eki yerine {-i} (ı) ekini almaktadır. Bu ek işaret zamiri ve sıfatında da kullanılmaktadır. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.G.K) hariç diğer tüm görüşmeciler

Hun	wi	çîya-	-yi	di-	-bin-	-nin
2çoğul. direkt	işaret sıfatı. eril	dağ-	-eğik. eril	ş.z.e.-	- görmek: ş.z.k-	-2çoğul
Siz o dağı görüyorsunuz.						

Örnekte de görüldüğü üzere “çîya” (dağ) eril ismi işaret sıfatı ile gösterildiğinde, hem işaret sıfat hem de çekirdek öge olan isim, bu ağızda kullanılan {-i} (ı) ekini almıştır.

Çoğul isimler işaret sıfatı ile gösterildiğinde ise hem işaret sıfatını eğin ekin hem de çekirdek ögeye gelen ekin sonundaki /n/ sesi düşmektedir. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.Y.E)

Qehwecî	wa	çay-	-a	da-	-di-	-gir-	-êt
kahveci	işaret zamiri. eğik. çoğul	çay-	-eğik. çoğul	vermek.-	-ş.z.e.-	tutumak: ş.z.k.-	-3tekil
Kahveci çayları dolduruyor.							

Örnekte de görüldüğü üzere “çay” (çay) çekirdek ögesi işaret zamiri ile eğik durumda çoğul olarak çekildiğinde, standart Kürtçede kullanılan {-an} ekinin sonundaki /n/ sesi düşüp, sadece {-a} sesinin kullanıldığını görmekteyiz.

Son olarak işaret şeklinde gösterilen eğik yapı hakkında şunu söyleyebiliriz; bu yapıda çift cinsiyete refere eden isimler orta yaş erkek görüşmeci tarafından dişil yapıda kullanılmıştır. Bu durumu görüşmecinin tercihi ile açıklayabiliriz.

Örnek:

(1) (Ş.O.E)

Ez	ê	wê	di-	-bîn-	-im
1tekil	genişlemiş izafe	işaret zamiri: dişil	eğik. ş.z.e.-	-görmek-	-1tekil
Onu görüyorum.					

(2) (Ş.O.E)

Ez	ê	wê	heval-	-ê	di-	-bîn-	-im
1tekil	genişlemi ş izafe	işaret sıfatı: eğik. dişil	arkadaş-	- eğik. dişil	ş.z.e.-	-görmek-	-1tekil
Ben o arkadaşşı görüyorum.							

(1)'de işaret zamiri olan ve (2)'de işaret sıfatı olan gösterme ögesi, normalde genel erillik çerçevesinde eril olarak kullanılması gerekirken konuşmacının tercihinden dolayı dişil form kullanılmıştır.

Şırnak bölgesinde, belirli, belirsiz ve işaret durumlarında gösterilen isimlerin işaretlenme sistemini bir tabloda özetlemek gerekirse;

Tablo 33: Güneydoğu Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirli durum	Spesifik belirli durum	Belirsiz durum	İşaret durumu
eril	{-i} ({-î})	Hem belirli tekil, hem belirli çoğul	(ek)-{-i} / (ek) {-î}	vi(vî) {-i} / {-î}
dişil	{-ê}	hem de direkt durum kullanılır.	(ek)-{-ê}	vê {-ê}
çoğul	{-a(n)}		hinde ... {-a(n)}	va(n) {-a(n)}

Tablodan da görüleceği üzere Şırnak bölgesinde durum işaretleme sistemi kanonik Kürtçeden çok farklı değildir. Sadece eril isimlerde bazen {-î} (i) yerine {-i} (i) sesi kullanılmakta, çoğullarda sondaki /n/ sesi düşmektedir. Sadece Türkçenin etkisinin sadece bazı kullanıcıların, spesifik olmayan belirli durumda, eğik tekil veya çoğul haricinde, isimleri direkt durumda kullanmasında görmekteyiz.

3.1.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet

Bu bölümde, Kürtçenin güneydoğu ağızdaki izafe yapısındaki çekirdek ögenin belirli, belirsiz ve işaret durumlarındaki işaretleme sistemi üzerinde durulacaktır.

A. Belirlilik Durumu

Belirli durumda izafe yapısındaki çekirdek ögenin işaretlemesi, standart Kürtçede dişil olan tekillerde {-a} eril olan tekillerde {-ê} ve çoğullarda ise {-ên} ekleri ile yapılır. Bu ağızda anlamsal olarak işaretlediğimiz tüm isimler standart şekilde işaretlenmiştir. Bununla birlikte, çoğul işaretleme için bazen sondaki /n/ sesinin düştüğünü ve bazen de /n/ sesi yerine /d/ sesinin geldiğini görmekteyiz. Zincirleme tamlamada ise eğer konuşmacı izafe ekini kullanmışsa standart Kürtçede olduğu gibi cinsiyet ve sayı ayırımına gitmiştir.

Örnek:

(1) (Ş.Y.E)

Ew	jinik-	-a	can	berxik -	-ên	me	yên	sipî	maç	di-ket-in
İşaret. zamiri	kadın-	-izf. dişil	güzel	kuzu-	-izf. çoğul l	1 teki l. eğik	izafe. çoğul	beya z	öpmek	ş.z.e.- yapmak: ş.z.k.-3tekik
O güzel kadın bizim beyaz kuzularımızı öpüyor.										

(2) (Ş.O.K)

Zilam	pêlav-	-a	nû	ya	giran	î	di-kirit
Adam	ayakkabı-	-izf. dişil	yeni	izafe.dişil	pahalı	genişlemiş izafe	ş.z.e.- satın almak: ş.z.k.-3tekil
Adam yeni pahalı ayakkabıyı satın alıyor.							

(1)'deki "yên", çoğul olan anafirik izafeye, (2)'deki "ya", tekil dişil olan izafeye örnektir. Bu bölümde çift cinsiyetli isimler tüm görüşmeciler tarafından eril olarak çekilirken her iki cinsiyete refere edebilen zamir, genç kadın görüşmeci tarafından dişil olarak kullanılmıştır. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.G.K.)

Ez	ew-a	nisax	di-bînît-im
1tekil. direkt	işaret sıfatı-izf. dişil	hasta	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Hasta olanı görüyorum.			

Tüm görüşmeciler çift cinsiyete refere eden isimlere üçüncü tekil şahsı /ê/ eril eğik izafe eki ile çekimlerken genç kadın görüşmeci /a/ dişil izafe işaretini kullanmıştır. Bu durum bu bölgede gramatik cinsiyet noktasında kadın ve erkeklerin konuşma dillerinin farklılaşabileceğine bir diğer örnektir.

B. Belirsizlik Durumu

İzafenin ana ögesinin belirsiz olarak işaretlenmesi Kurmancide tekil erillerde {-ekî} ile, tekil dişillerde {-eke} ile ve çoğullarda başa “hin”, “hinde” (bazı) gibi belirsizlik sıfatı getirilip isme {-ên} eklenerek yapılır. Bu ağızda eril isimlerin belirsiz olarak izafe yapısının içerisinde işaretlenmesi kurala uygundur. Yine, dişil tekillerde de standart form kullanılmakla birlikte genç kadın görüşmeci farklı bir form olan {-eka} ekini kullanmıştır. Bunun sebebi görüşmecinin kendisine sorulduğunda, bu görüşmecinin annesinin Cizre bölgesinden olduğu ve orada bu yapının kullanılmasıdır. Bu yapı şöyle kullanılmaktadır;

Örnek: (Ş.G.K.)

Tu	bizn-	-ek-	-a	mi	doş-î
2tekil. direkt	keçi-	-belirsizlik eki-	-eğik. dişil	1tekil. eğik	sağmak: ş.z.k.- 2tekil
Sen bir keçimi sağyorsun.					

Örnekten de görüldüğü üzere belirsiz durumda izafe yapısı içinde bulunan ismin çekimi genç kadın görüşmeci tarafından normalde {-e} ekini alması gerekirken {-a} ekini almıştır.

Genç erkek görüşmecinin genel olarak bu yapıda dişil isimleri de eril formda kullanma eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Örneğin; dişi insan ve akraba ismini, yani

standart yapıdan en son uzaklaşabilecek olan bir isim olan “bûk” (gelin) ismi, izafe yapısının belirsiz durumu içinde bu görüşmeci tarafından, eril eki ile işaretlediğini görmekteyiz. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.G.E.)

Ez	bûk-ek-î	xwe	ya	delal	di-bîn-im
1tekil. direkt	gelin-belirsiz- tekil.eril	kendi	izf.dişil	güzel	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben güzel bir gelinimi görüyorum.					

Bu örnekte dişil isim olan “bûk” (gelin) belirsiz durumda izafe içinde kullanıldığında eril ek olan {-î} ekini almıştır. Bununla birlikte, zincirleme için kullanılan izafe eki dişil olarak kalmaya devam etmiştir.

Her üç erkek görüşmeci tarafından yeni icat edilmiş ödünç alınan bir kelime olan “telefon”(telefon) kelimesinin eril formda kullanılması durumu aklımıza, tasavvursal ilişkiyi getirmektedir. Yani, normalde bir cinsiyet grubuna ait olmasına rağmen, farklı bir cinsiyet grubunda bazı kelimeler ile sıkı ilişkisinden dolayı kendi cinsiyet grubundan çıkıp diğer cinsiyet grubunda sınıflandırılma durumunu tasavvursal ilişki olarak açıklanmıştır. Kurmancide normalde, yeni icat edilen ve borç alınan kelimelerin dişil olarak sınıflandırılmasına rağmen, “telefon” (telefon) kelimesinin günlük hayatta çok kullanılması, insan ile sıkı ilişkisi, yararlı olması gibi pozitif eril sebeplerden dolayı eril olarak işaretlenmesi akıllara gelen bir ihtimaldir.

Bu ağızda erkek görüşmecilerin hepsinin bu kelimeyi eril bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Şöyle ki;

Örnek: (Ş.Y.E.), (Ş.O.E.), (Ş.G.E.)

Jinik	telefon-	-ek-	-î	xirab	di-	-kirîtin
Kadın	telefon-	-belirsizlik eki-	-eğik. eril	bozuk	ş.z.e. -	satın almak: ş.z.k.- 3tekil
Kadın bozuk bir telefon satın alıyor.						

Görüldüğü üzere dişil olması gereken “telefon” (telefon) eril formda kullanılmıştır. Bize göre bu kelime eril olarak algılanma eğiliminde olan bir kelimedir.

Son olarak çift cinsiyetli isimlerde ve çift cinsiyete refere eden zamirler tüm görüşmeciler tarafından eril olarak işaretlenmiştir.

C. İşaret Durumu

Standart Kurmancide izafe yapısının işaret sıfatı ile işaretlenmesi sisteminde, çekirdek ögesi eril olanların işaret sıfatı {-î} ile, dişil olanların ise {-ê} ile işaretlenir ve çekirdek öge de bu paralelde işaretlenir. Çoğul isimlerde ise işaret sıfatı {-an} eki ve izafe yapısındaki çekirdek isim normal belirli çoğul şekilde çekilir. Bu ağızda durum aynı olmakla birlikte iki fonolojik nüans vardır: işaret sıfatının eril eğik olan durumu {-i} (ı) ekini alırken çoğul çekimde işaret sıfatının sondaki /n/ sesi düşer. Bununla birlikte, bazen işaret sıfatı kullanılmadan izafe yapısının sonuna “ha” (gösterme kelimesi) kelimesi eklenerek de gösterme durumu gerçekleştirilir. Görüşmecilerden genç erkek olanın yalnızca bir dişil isim için eril işaretleme sistemi kullandığını görmekteyiz.

Örnek: (Ş.G.E.)

Hun	çîya-yê	he	yê	bilind	i	di-bîn-in?
2çoğul. direkt	dağ-izf. eril	gösterme kelimesi	izf. eril	yüksek	genişlemiş izf.	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. – 2çoğul
Siz bu yüksek dağı görüyor musunuz?						

Yukarıdaki örnekte “he” (gösteme kelimesi) ile gösterme durumu verilmiştir.

İzafe yapısındaki çekirdek ögenin belirli belirsiz ve işaret şeklindeki çekimini bir tabloda özetleyecek olursak;

Tablo 34: Güneydoğu Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirli Durum	Belirsiz Durum	İşaret Durumu
Eril	{-ê}	(ek){-î}	vi / vî {-ê}
Dişil	{-a}	(ek) {-e}	vê {-a}
Çoğul	{-ê(n)} / {-ê(d)}	hin/hinde ... {-ê(n)}/{-ê(d)}	va(n) {-ê(n)}/{-ê(d)}

Tablodan da anlaşıldığı üzere Şırnak bölgesinde iki fonolojik farklılık hariç, izafe yapısındaki çekirdek öge, kanonik Kürtçeye aynı şekilde işaretlenmektedir.

3.1.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet

Genişlemiş izafeyi en geniş anlamda Tor bölgesinde görmekteyiz. Bundan dolayı Tor bölgesinde kullanılan tüm yerler ve aynı zamanda olası var olan diğer yerler de ölçüm aracının içine alındı. Bu ağızda, genişlemiş izafe özelliği var olduğundan, ölçüm aracımızdaki sıraya göre genişlemiş izafenin kullanıldığı yerleri değerlendireceğiz. Genişlemiş izafe eklerini bir tabloda verecek olursak;

Tablo 35: Güneydoğu Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri

	Eril	Dişil
1. tekil	“(y)ê” / “(y)i/î” (olumsuz) “ya”	
2. tekil	“(y)ê” / “(y)i/î” (olumsuz) “ya”	
3. Tekil	“(y)ê” / “(y)i/î”	“(y)a”
1.2.3. Çoğul	“êd”. (olumsuz) “ned”	

Başta üçüncü tekil şahıs hariç diğer tüm tekil şahıs zamirlerinde genişlemiş izafenin formu “ê” olmakla birlikte bazen “î” ve “i” da kullanılmaktadır. Genç kadın konuşmacının birinci ve ikinci tekil şahıs kullanımında, olumsuzlarda “(y)a” genişlemiş izafe partikelini kullandığını görmekteyiz. Çoğullarda ise olumlularda “ê(d)”,

olumsuzlarda “ned” partikellerinin kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle çoğul şahıs zamirlerinde “ê(d)” partikelinin sonundaki /d/ sesinin düştüğünü görmekteyiz.

Bunu belirttikten sonra ilk olarak A grubu genişlemiş izafe işaretlerinin sıfat ve edat yüklemelerindeki kullanımına bakacağız. Bu grup için birinci tekil ve ikinci tekil zamirler için bazen “î” veya “i”nin kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte, üçüncü tekil şahıs olabilen isimler için eriller “ê/wê” dışıl ise “a/ya” izafe işaretlerini kullanır. Çoğullarda ise “êd” partikeli kullanılmaktadır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (Ş.O.E.), (Ş.O.K.), (Ş.G.E.), (Ş.G.K.)

Hemşîre	ya	li	wêrê
Hemşîre	genişlemiş. izf. dışıl	de/da: Edat	görmme zamiri: eğik. dışıl
Hemşîre oradadır.			

(2) (Ş.Y.K.), (Ş.G.K.)

Asker	ê	li	wê rê
Asker	genişlemiş. izf. eril	de/da: Edat	görmme zamiri: eğik. dışıl
Asker oradadır.			

(3) (Ş.Y.E.), (Ş.O.E.), (Ş.O.K.)

Ez	î	reş	im
1tekil. direkt	genişlemiş. izf. eril	siyah	kopula. 1tekil
Ben siyahım.			

(4) (Ş.G.K.)

Ez	ne	ya	reş	im
1tekil. direkt	olumsuz.eki	genişlemiş izafe. dışıl	siyah	kopula. 1tekil
Ben siyah değilim.				

(5) (Ş.Y.K.)

Tu	yê	reş	î
2tekil. dirket	genişlemiş izf. eril	siyah	kopula. 2tekil
Sen siyahsın.			

(6) (Ş.G.K.)

Tu	ne	ya	reş	î
2tekil. direkt	Olumsuzluk eki	genişlemiş izafe. dişil	siyah	kopula. 2tekil
Sen siyah değilsin.				

(7) (Ş.Y.K), (Ş.O.E.)

Ev	sêv-êd	ha	êd	rizî	ne?
İşaret sınıfı: direkt	elma-izf. çoğul	gösterme	genişlemiş izafe. çoğul	çürük	kopula. 3çoğul
Bu elmalar çürük mü?					

(8) (Ş.Y.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler

Rêk	ned	delal	bûn
yol	Olumsuzluk eki. genişlemiş izafe. çoğul	güzel	kopula. geçmiş. çoğul
Yollar güzel değillerdi.			

Örneklerde görüldüğü üzere (1) ve (2)'de yüklem edat ile yapılmıştır. Bununla birlikte bu cümlelerin özneleri üçüncü tekil dişil (1) ve eril (2) kişileridir. Eril için “ê” dişil için ise “a/ya” izafe eki kullanılmıştır. Yüklem edat olduğunda ve şimdiki zaman kopulası kullanıldığında, kopula eki yükleme eklenmez. Yani, standart Kürtçede (1) ve (2)'nci cümlelerin sonuna üçüncü tekil şahıs kopulası olan “ye”nin (dır/dir) getirilmesi gerekirken bu ağızda bu özellikleri taşıyan cümlelerde kullanılmamaktadır.

(3) ve (5)'inci cümleler ise sıfat olan bir yükleme sahiptirler. Özneler birinci ve ikinci tekil şahıs zamirleri ve her ikisi için tüm görüşmeciler “yê” yada “yî/yi” eril olan genişlemiş izafe partikelini kullanmışlardır. Bununla birlikte (4) ve (6)'da genç kadın görüşmeci, soru cümlesinde eril genişlemiş izafe partikeli olan “yê” / “yî” yerine, dişil

genişleme izafe partikeli olan “ya” kullanmıştır. Bu durumda, konuşmacının cinsiyetinin şahıs zamirleri için kullanılan genişlemiş izafe partikeli üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz. Bu durumun yalnızca bahsettiğimiz genç kadın görüşmecide mi görüldüğü yoksa genel bir özellik olduğu tam olarak bilinmese de diğer kadın görüşmecilerin eril formu, fakat bu genç kadın görüşmecinin dişil formu kullanması, aklımıza, dişil genişlemiş izafe partikelinin üçüncü tekil şahıstan diğer tekil şahıslara doğru bir yayılma gösterebileceği ihtimalini getirmektedir.

Son olarak (7)’de olumlu bir cümlede çoğul olan bir öznenin genişlemiş izafe partikeli “êd”i alması ve (8)’de ise olumsuz bir cümlede çoğul olan bir öznenin genişlemiş izafe partikeli “ned”i almasından bahsedebiliriz.

A Grubu genişlemiş izafe tasarım kiplerinde de görülmektedir. Bu grupta sadece şart kipinde bir örneğe ulaşılabildi. Şöyle ki;

Örnek: (Ş.Y.E.)

Ev	rok-a	berûk-a	te	ya	tijî	bî,
İşaret sıfatı: dierkt	gün-belirlilik klitiği	cebin -izf. dişil	2tekil. eğik	Genişlemi ş izf. dişil	dolu	Tasarlama kiği. Olmak: ş.z.k.
qedr-ê	te	jî	ya	gelek	bit	
Kıymet-izf. eril.	2tekil. eğik	de	Genişlemiş ezf. dişil	çok	Tasarlama kiği. Olmak: ş.z.k. 3tekil	
Bugün cebin doluysa kıymetin de çok olur.						

Cümlenin ilk kısmında genişlemiş izafe olan “ya”, “bêrûk”e (cep) refere etmekte ve bu isim dişil bir isim olduğundan dişil form olan “ya” kullanılmıştır. Yine cümlenin ikinci kısmındaki genişlemiş izafe olan “ya” eki “qedr” (kıymet) ismine refere etmektedir. “Qiyet” (kıymet) ismi her ne kadar eril olsa da dişil eki almıştır. Bunun sebebi bizce gelecek zaman eki ile karıştırılmak istenmemesidir.

B grubu genişlemiş izafenin ilk bölümü olan yer bildiren yüklem bu ağızda hem geçmişte devam eden durumlarda kullanılmakta hem de şimdi meydana gelen kesin açıklayıcı durumlarda görülmektedir. Şöyle ki;

Örnek:

(1) (Ş.Y.K.)

Roj-ek-î	ez	ê	nêçîr-ê	bû-m,	mi
Gün-belirsiz eki-eğik. eril	1 tekil. direkt	Genişlemiş ezf. eril	av-eğik. dışıl	olmak: g.z.k-1 tekil	1 tekil. eğik
ber-ê	xwe	da	yek-î	ser hesp-i	têt
yüz-izf. eril	kendi	vermek: g.z.k. 3tekil	Bir-eğik. eril	üst at-eğik.eril	gelmek: ş.z.k. 3tekil.
Birgün avdaydım, baktım bir atlı geliyor.					

(2) (Ş.Y.K.), (Ş.O.K.), (Ş.O.E.), (Ş.G.K.), (Ş.G.E.)

Muxtar	kî rê	ye?	Muxtar	ê	li	Gund e
Muhtar	nere	kopula. 3tekil	Muhtar	Genişlemiş izf. eril	De/da: Edat	köy kopula. 3tekil
Muhtar nerede? Muhtar köyde.						

(1)'deki "ê" genişlemiş izafe partikeli geçmişte devam eden yer bildiren yüklemle kullanılma durumuna örnek iken (2)'deki "ê" partikeli de şimdi meydana gelen kesin açıklayıcı yer bildiren duruma örnektir.

Genişlemiş izafe çekimli fiillerle birlikte de kullanılabilir. Bu ağızda şimdiki zaman fiilleri ve perfekt zaman belirten fiillerde genişlemiş izafe partikelinin kullanıldığını görmekteyiz. Şöyleki,

Örnek:

(1)

İşte	ez	ê	te	di-bîn-im
işte	1tekil. direkt	Genişlemiş ezf. eril	2tekil. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
İşte seni görüyorum.				

(2) (Ş.Y.E.), (Ş.O.E.)

Ew	ê	Suriye-yê	hat-e	vê rê
3tekil. direkt	genişlemiş. izf. eril	Suriye. eğik. dışil	gelmek: g.z.k.-3tekil	buraya
O Suriyeden buraya geldi.				

(3) (Ş.G.K.)

Ez	a	dît-im
1tekil. direkt	Genişlemiş izf. dışil	görmek: g.z.k.-1tekil
Beni gördü.		

(4) (Ş.Y.E.)

Biçûk-ên	me	ereb-ek-e	biçûk	a	kir-iyê
Küçük-izf. eğik. çoğul	1çoğul .eğik	araba-izf. belirsiz- eğik. dışil	küçük	Genişlemi ş izf. dışil	almak: g.z.k.-hikaye zaman eki.
Çocuklarımız küçük bir araba almış.					

(1)'inci kısım şimdiki zaman kökünde çekilmiş bir fiil yüklemi cümlesinde kullanılan genişlemiş izafeye örnektir. (2) ise perfekt zaman anlamı taşıyan bir fiil cümlesinde genişlemiş izafeye örnektir. (3)'üncü örnekte genişlemiş izafe geçmiş zamanda kullanılmış ve bu yapıyı kullanan görüşmeci genç kadın olduğu için genişlemiş izafe eki bilinmeyen bir üçüncü tekil özneye işaret etmesine rağmen, ve bu tarz durumlarda genel erillik kuralı geçerli olmasına rağmen, görüşmeci dışil partikelini kullanmıştır. Son örnekte ise (4) dışil genişlemiş izafe partikeli özneye refere edeceği yerde tekil dışi olan nesneye, yani fiile en yakın olan öğeye refere etmiştir.

Sonuç olarak, Şırnak bölgesinde genişlemiş izafenin kullanımı için şunları söyleyebiliriz:

(1) Dişil ve eril ayrımı üçüncü tekil şahıs hariç tüm tekil zamirlerde erkek eki ile yapılmakta, çoğul zamirlerde ise çoğul partikeli olan “êd” ile yapılmaktadır.

(2) Bazı kadın görüşmeciler bazen, üçüncü tekil şahıs için kullanılan dişil genişlemiş izafe partikeli formunu, birinci ve ikinci tekil için de kullanabilmektedir.

(3) Çoğul genişlemiş izafe partikeli, olumsuz cümlede kullanıldığında “êd” şeklinde değil de “ned” şeklinde kullanılabilir.

(4) Genişlemiş izafe partikleri, diğer ağızlardan farklı olarak normal belirli izafe yapılarında kullanılan partikellerle aynıdır. Bununla birlikte bazen eriller için kullanılan “(y)ê” partikeli “i/î” partikeline dönüşebilmektedir.

(5) Genişlemiş izafe yapısı yalnızca fiil olmayan cümlelerde değil, fiil cümlelerinde de kullanılmış ve fiil cümlelerinde perfekt anlamı bu partikelle verilmiştir.

(6) Genişlemiş izafe partikleri hassas bir yapı olduğundan tüm görüşmeciler bu partikleri eşit derecede kullanmamıştır. Bu kullanım durumu çok karışık olduğundan ve bizce yaş ve cinsiyet ile ilişkilendirilemeyecek kadar karışık olduğundan, yine Türkçeden çeviri yapılarak bu yapıya ulaşılmaya çalışıldığından, görüşmecilerin birbirleri ile kıyaslamasına gidilmemiştir. Buna karşılık genel olarak bu ağızda var olan yapı üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

3.1.2. Ergatif Yapı

Kurmancide durum işaretleme sistemi iki fiil gövdesi bağlamında farklılık göstermektedir. Geçmiş zaman gövdesi ve şimdiki zaman gövdesi. Şimdiki zaman gövdesinde cümlenin temel öğeleri olan Ö (Özne: Geçişsiz fiilin öznesi) ve Y (Yapıcı: geçişli fiilin öznesi) direkt durumdadır ve fiil ile uyum içerisindedirler. Bununla birlikte E (Etkilenen: geçişli fiilin nesnesi) bükülmüş durumdadır. Bu çalışmamızın ölçüm aracının ilk kısmının tüm örnekleri şimdiki zaman kökünde çekildiğinden, ve şimdiki

zaman kökünde, genel olarak istisnaların neredeyse hiç olmaması durumundan dolayı şimdiki zaman kökünde çekilen fiillerin işaretleme ve uyum sistemi üzerinde durulmayacaktır. Buna karşılık ergatif yapının özü olan geçmiş zaman fiil köklerine göre tartışmalı olabilecek tüm örnekler bu bölümde, bu ağız özelinde incelenecektir.

3.1.2.1. Zamirler

Geçmiş zaman kökünde çekilen cümlelerin işaretleme sistemi ve fiil ile uyumunda, kişi zamirlerinin kullanımı, işteş ve dönüşlü zamirlerinin kullanımı standart Kürtçe ile aynıdır. Tüm katılımcılar hiçbir istisna olmaksızın standart formu kullanmıştır. Şöyle ki

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Min	xwe	dit
1tekil. eğik. ERG	kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil (default)
Ben kendimi gördüm.		

(2) Tüm görüşmeciler.

Hewe	êkûdu	dit
2çoğul. eğik. ERG	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil (default)
Siz birbirimizi gördünüz.		

(1)'de dönüşlü zamiri etkilenen konumunda iken geçmiş zaman fiil kökünde birinci tekil şahsa göre çekimlenme durumu verilmiştir. Bu durumda, yapıcı olan geçişli geçmiş zaman kökündeki fiilin öznesi, birinci tekil, ergatif yapıdan dolayı bükülmüştür. Bununla birlikte, tüm özneler için ortak kullanım olan dönüşlü zamiri olduğu gibi kalmış ve fiil default uyum olan üçüncü tekil şahıs uyumu göstermiştir. (2)'de ise yukarıdaki durumun aynısının işteş zamir için verilmiştir. Burada da, geçmiş zaman fiil kökünde yapıcı eğik durumda ergatif yapıda gelmiş, tüm özneler için ortak işteş form olan "êkûdu" olduğu gibi kalmış ve fiil default uyum olan üçüncü tekil şahıs uyumu göstermiştir.

Zamirler bölümünde, standart Kürtçede bir istisna hafif bir nüans ile bu ağız ile uyuşmamaktadır. Bahsedilen istisna şudur: vurgusuz üçüncü çoğul şahıs zamiri yapıcı olduğunda ve üçüncü tekil kişi etkilenen olduğunda, normalde etkilenen ile uyum içerisinde olan fiil, uyumu yapıcı ile meydana getirmektedir. Bu ağızda, vurgulu ya da vurgusuz tüm üçüncü tekil şahısların yapıcı durumda olduğu cümlelerde, ve tabii ki aynı zamanda üçüncü tekil kişinin etkilenen durumda olması şartıyla fiil ile yapıcı arasında uyum vardır. Bu durum bazı görüşmelerde görülürken bazılarında görülmemektedir. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.Y.E.), (Ş.G.K.)

Ewa	ew	dît-in
3çoğul. eğik. ERG	3tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k.-3çoğul
Onlar onu gördü.		

Burada üçüncü çoğul yapıcı, vurgulu olmasına rağmen fiil ile uyum içerisinde. Yani, yapıcı kelime olarak belirtilmiş ve yükleme yakın olmasına rağmen yine normalde var olması gereken etkilenen ile fiil arasındaki uyum, istisna olan yapıcı ile fiil arasında meydana gelmiştir.

3.1.2.2. İzafe Yapısı:

İzafe sisteminde durum ekleri işaretlemesi olmadığından, işaretlemeler direkt ve eğik durumda nötrleşmektedir. Yani eğer yapıcı ya da etkilenen bir izafe yapısından meydana geliyorsa bu iki durumun farklı olması işaretleme üzerinde etkili olmamaktadır. Şöyle ki;

Örnek:

(1)

Kur-	-ê	min	keç-	-a	te	dit
erkek. çocuk-	-izf. eril	1tekil. eğik	kız-	-izf. dişil	2tekil. eğik	görmek: g.z.k. 3tekil
Yapıcı			Etkilenen			yüklem
Benim oğlum senin kızını gördü.						

(2)

keç-	-a	min	kur-	-ê	te	dit
kız-	-izf. dişil	1 tekil. eğik	erkek. çocuk-	-izf. eril	2 tekil. eğik	görmek: g.z.k. 3 tekil
Yapıcı			Etkilenen			yüklem
Benim kızım senin oğlunu gördü.						

(1)'de yapıcı (2)'de etkilenen olan “kurê min” (benim oğlum) tamlaması ve yine (1)'de etkilenen (2)'de yapıcı olan “keça min” (benim kızım) tamlaması, tamlama formunda olduklarından, yapıcı ya da etkilenen durumda olmaları işaretleme sistemlerinde hiç bir değişikliğe sebep olmamıştır.

Fiil ile uyum durumu her iki öge tamlama olduğunda ve bunlar yapıcı ve etkilenen olarak ergatif yapıda kullanıldığında, eğer etkilenen izafe yapısı (tamlama) çoğul ise fiil çoğul işareti ile tekil ise tekil işaretiyle gösterilir. Bu ağızda de tüm katılımcılar aynı davranışı sergilemişlerdir.

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Zava-yê	Ehmet	say-êd	gund-î	dît-in
Damat-izf. eril	Ahmet	köpek-izf. çoğul	köy-eğik. eril	görmek: g.z.k. 3 çoğul
Ahmet'in damadı köyün köpeklerini gördü.				

(2) Tüm görüşmeciler

Kiç-a	Sînem-ê	kitk-a	cîran-i/ê	kuşt
Kız-izf. dişil	Sinem-eğik. dişil	kedi-izf. dişil	komşu-eğik. eril/dişil	öldürmek: g.z.k. 3 tekil
Sinem'in kızı komşunun kedisini öldürdü.				

(1)'inci örnekte etkilenen katılımcının çekirdek ögesi olan “say” (köpek) çoğul olduğu için fiil ile bu çoğul isim arasında çoğul uyumu meydana gelmiştir. (2)'de ise

etkilenen katılımcının çekirdek ögesi olan “kitik” (kedi) tekil olduğu için fiil ile tekil uyum sağlanmıştır.

Tablo ile durumu açıklayacak olursak;

Tablo 36: Katılımcıları İzafe Yapısı Olan Geçmiş Zaman Fiil kökünde Uyum

Yapıcı	Etkilenen	fiil
Tekil/çoğul	tekil	Fiil tekil etkilenen ile uyum içindedir.
Tekil/çoğul	çoğul	Fiil çoğul etkilenen ile uyum içindedir.

3.1.2.3. Canlılık Hiyerarşisi

Cümlelerin temel öğelerinin işaretlenmesinde canlılık hiyerarşisinin etkisinin olup olmadığına baktığımız bölümde, hiçbir görüşmeci canlılık hiyerarşisine göre bir ayrıma gitmemiştir, fakat genç kadın görüşmeci bu bölümün sekiz örneğinin sekizinde de hem Y’yi hem de E’yi direkt olarak işaretlemiştir. Fiilde default form olan üçüncü tekil şahıs ile işaretlenmiştir. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (Ş.G.K.)

Bûk	Sînem	dît
Gelin. direkt	Sinem. direkt	görmek: g.z.k. 3tekil
Gelin Sinem’i gördü.’		

(2) (Ş.G.K.)

Çîya	bizin	bêxêr	kir
Dağ. direkt	keçi. diret	hayırsız	yapmak: g.z.k. 3tekil
Dağ keçi’yi zayıflattı.			

Her iki örnekte de normalde eğik olarak verilmesi gereken yapıcı katılımcı “Bûk” (Gelin) ve “Çîya” (dağ) direkt durumda verilmiştir.

3.1.2.4. Edatsal Yüklemler

Edatsal yüklemelerde E (etkilenen) eğik durumda ve fiil default form olan üçüncü tekil kişi ile uyum içerisinde olaması gerekmektedir. Bu ağızda, bizim örneğimiz olan “hez kirin” (sevmek) fiili için bazı görüşmeciler kanonik olmayan özne başlığı altında incelediğimiz ve ergatif yapıya benzeyen “vîyan” (istemek) fiilini kullanmıştır. Bununla birlikte bazı görüşmeciler bizim kullandığımız fiil olan “hez kirin” (sevmek) fiilini kullanmıştır. Bizim örneğimizi kullanan görüşmeciler standart formu kullanmıştır. Yani, Yapıcı ergatif yapıdan dolayı eğik durumda verilmiş etkilenen ise kendisinden önce edat kullanıldığından dolayı eğik durumda verilmiştir ve direkt durumda verilen bir katılımcı olmadığından fiil default form olan üçüncü tekil uyumu göstermiştir. Şöyle ki;

Örnek: (Ş.Y.K.), (Ş.O.E.), (Ş.O.K.), (Ş.G.E.)

Mi	hez	ji	wa	di-kir
1 tekil. eğik. ERG	sevmek	den/dan: Edat	3çoğul. eğik	Süreklilik eki-yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben onları sevdim				

Söylendiği üzere yapıcı ve etkilenen eğik olarak işaretlenmiş ve fiil default form olan üçüncü tekil uyum içerisinde dir.

Aynı zamanda “vîyan” (istemek, sevmek) fiilini kullananlar da o fiilin kurallarına göre davranış göstermişlerdir. “Vîyan” (istemek, sevmek) fiili edatlı fiiller gibi bir sistemden öte normal geçişli geçmiş zaman fiilleri gibi bir işaretleme ve uyum davranışı göstermiştir. Şöyle ki,

Örnek: (Ş.Y.E.), (Ş.G.K.)

mi	ew	di-vîya
1tekil. eğik. ERG	3tekil. direkt. ABS	Süreklilik eki-istemek: g.z.k. 3tekil
Ben onu seviyordum.		

Örnekten görüldüğü üzere yapıcı olan “mi” (1tekil. eğik) eğik konumda, etkilenen katılımcı “ew” (3tekil. direkt) direkt konumda işaret almış ve fiil etkilenen ile uyum göstermiştir.

3.1.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi:

Nesnenin öznenen önce kullanılması durumunun mümkün olup olmadığı ve mümkünse işaretleme ve uyumun nasıl olacağı ile ilgili bölümde, bu ağızdaki görüşmecilerin davranışları şu şekilde olmuştur: Nesne yan cümlecik alan üçüncü şahıs olmadığı müddetçe, hiçbir görüşmeci nesneyi başa almamıştır. Nesnenin üçüncü şahıs olması durumunda, eğer nesne çoğul ise fiil çoğul ve eğer nesne tekil ise fiil tekil uyumu göstermektedir. Yapıcı da ergatif işaretleme sistemi olan eğik durumu korumaktadır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (Ş:G:E.) ve (Ş:G:K.) görüşmeciler hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ew	jirik-ê	duhî	şer	kir-î	mi	dît-in
İşaret sıfatı	kadın-izf. çoğul	dün	kavga	yapmak- isimfiil eki	ben. eğik. ERG	görmek: g.z.k.- 3çoğul
Ben dün kavga eden kadınları gördüm.						

(2) (Ş:G:K) görüşmeci hariç diğer tüm görüşmeciler.

Zilam-ê	duhî	pera-n	înay	mi	dît
Adam-izf. eril	dün	para-eğik. çoğul	getirmek:g.z.k.	ben. eğik. ERG	görmek:g.z.k. 3tekil
Dün paraları getiren adamı gördüm.					

(1)'de çoğul olan nesne yan cümlecik almış ve özne olan “mi”dan (1tekil.eğik) önce kullanılmasına rağmen fiil ile çoğul nesne arasında uyum vardır ve özne ergatif işaretleme sistemiyle işaretlenmiştir. (2)'de ise nesne tekil ve öznenen önce kullanılmış yapıcı olan “mi” (1tekil. eğik) ergatif işaretleme sistemini korumuş ve fiil etkilenen tekil nesne ile uyum göstermiştir. Yani, standart Kürtçeden farklı bir şey meydana gelmemiştir.

Bu cümlenin yan cümleciğinin yapısında bir farklılık vardır. Bu yan cümlecikte özne olan “zilam” (adam) yan cümleciğin bağlı olduğu asıl öge olduğundan dolayı bükülmeden izafe eki almıştır. Bu yan cümlecik normal bir cümleye çevrildiğinde yapıcı olan “zilam” (adam)’ın “ê” izafe eki ile gösterilmek yerine “î” eril büküm eki ile işaretlenmesi gerekirdi. Yine, normal bir cümleye çevrilen yan cümleciğin etkileneni olan “pare” (para) direkt durumda olup fiilin çoğul uyum göstermesi gerekirdi, fakat yukarıda yan cümlecik konumunda etkilenen “pare” (para) çoğul büküm göstermiş ve bununla birlikte fiil default uyum olan üçüncü tekil şahıs uyumu göstermiştir.

Bu bölgede ergatif yapıda hem cümlenin katılımcılarının işaretlenmesinde hem de uyum noktasında tamamen kanonik ergatif kurallarına uyulmasına rağmen burada farklı bir yapının kullanılması bir hata ile açıklanamaz. Bizce bunun sebebi yan cümleciğin yapıcısının normalde bükülmesi gerekirken bu yapıcı katılımcı izafe yapısının ana ögesi olduğundan, bükülmemiş, aksine izafe eki almıştır. Bu durum da yan cümleciğin yapıcısını görünür olmaktan uzaklaştırmıştır. Cümlenin etkileneni ve fiil yalnız başına kullanıldığında ise kimin “paraları getirdiği” de fazla belli olmayacaktır. Şöyle ki;

Örnek:

pere	îna-n
Para. direkt. ABS.	getirmek:g.z.k.- 3çoğul
Paraları getirdim/getirdin/getirdi/getirdik/getirdiniz/getirdiler.	

Bu örneğin çevirisinden de anlaşıldığı üzere olması gereken eril eğik işaret ile işaretlenmemiş aksine izafe eki ile işaretlenmiş olan yan cümleciğin bağlı olduğu ana öge ve aynı zamanda yan cümleciğin anlamsal yapıcısı “zilam” (adam) cümleden çıkarıldığında, cümlenin kalanı da teknik olarak tüm şahısları alabildiğinden anlam kargaşası meydana gelmektedir. Konuşucular bu anlamsal kargaşayı ortadan kaldırmak için etkilenen katılımcı olan “pare” (para)’yı büküp, fiil ile olması gereken özne (üçüncü

tekil şahıs olan “zilam” (adam)) arasında uyum sağlayarak anlamsal kargaşayı ortadan kaldırmışlardır.

3.1.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiiller

Geçişsiz anlamlı fakat geçişli fiiller ile yapılmış birleşik fiillerin ergatif yapıyı gösterme durumu, standart Kürtçede olduğu gibi bu ağızda da vardır. Herşeyi tamamen standart Kürtçeye göre olan bu özellikte sadece görüşmecilerde gözlemlediğimiz bir özellik vardır. Şöyle ki eril olan özel isimler “Sinan”, “Kenan” gibi bu ağızda var olan eğik işareti {i/î} ergatif yapıda almamıştır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler

Sinem-ê	nivêj	kir
Sinem-eğik. dişil. ERG	namaz	yapmak: g.z.k. 3tekil
Sinem namaz kıldı		

(2) (Ş.G.K.) hariç tüm görüşmeciler

Kenan	nivêj	kir
Kenan. direkt	namaz	yapmak: g.z.k. 3tekil
Kenan namaz kıldı.		

(1)'de yapıcı dişil olduğu için ergatif işareti olan eğik işaretlemesi ile işaretlenmiştir, fakat (2)'de yapıcı olan “Kenan” eril olduğu için eğik olarak işaretlenmemiş ve direkt durumda bırakılmıştır. Bununla birlikte genç kadın görüşmeci “Kenan” eril ismini de ergatif yapıdan dolayı eril büküm eki olan “i” (i) ile işaretlemiştir.

3.1.2.7. Ortak Özne

Yan ve sıralı cümlelerin ortak özne kullanımı davranışı bu ağızda yine standart Kürtçe ile aynıdır. Yani, birinci şahıslara yakın olanlar ortak özne kullanmazken üçüncü şahıslara yakın olan özneler ortak özne kullanmada daha esnektir. Şöyle ki,

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler

Ez	ço-m	min	nan	kirî
1tekil. direkt. NOM	gitmek: g.z.k. -1tekil	1tekil. eğik. ERG	ekmek	satın.almak: g.z.k. 3tekil
Gittim ekmek aldım.				

(2) Tüm görüşmeciler

Sinem	ço	Ø	ew	dît
Sinem. direkt. NOM	gitmek:g.z.k. 3tekil	Ø	3tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k. 3tekil
Sinem gitti onu gördü.				

(1)'de ilk cümlede birinci tekil şahıs olan "Ez" (1tekil. direkt) geçişsiz olan fiil ile uyum içerisinde verilmiştir. Bununla birlikte (1)'in ikinci cümlesi geçmiş zamanda geçişli bir fiil ile çekilmiş ve öznesinin eğik olan birinci tekil "min" (1tekil. eğik) olması gerekmektedir. (1)'deki birinci cümlenin öznesi direkt durumda ikinci cümlenin yapıcısı eğik durumda olduğundan, ve bu özne birinci tekil şahıs olduğundan özne ve yapıcı ortak kullanılmamıştır. Yani geçişsiz birinci cümle için "Ez" (1tekil. direkt) ikinci cümle için ise "min" (1tekil. eğik) kullanılmıştır. (2)'de yine birinci cümle geçişsiz ikinci cümle geçişli geçmiş zaman olduğundan, birinci cümlenin öznesinin direkt üçüncü tekil "ew" (3tekil. direkt), ikinci cümlenin öznesinin de eğik üçüncü şahıs "wî/ê" (3tekil. eğik. eril/dişil) olması gerekmektedir. Bu durumda ortak olarak kullanılması gereken özne üçüncü tekil olduğundan dolayı ilk cümlenin öznesi, yani direkt durumda olan özne ortak özne olarak kullanılmıştır. Yani, üçüncü tekil şahıs ortak özne olarak kullanılabilirken birinci tekil şahıs kullanılamamaktadır.

3.1.3. Seslenme Durumu

Son olarak durum işaretlemeleri bölümünde seslenme işaretinden bahsedecek olursak, bu ağız yine standart Kürtçe ile aynı kullanımları göstermiştir. Sadece özel isimlerin seslenme durumunda, eril ve dişil ekler olan {-o} ve {-ê} işaretlerini

kullanmadan, direkt durumda bir kullanım sergilemişlerdir. Yani “Kenano!” yada “Sînemê!” denileceği yerde “Kenan!”, “Sinem!” tabirleri kullanılmıştır.

3.2. KUZHEY AĞZI (MUŞ)

Kurmancinin kuzey ağzı için seçtiğimiz yer Muş ili, merkez ilçesi Ziyaret Köyüdür. Bu köy kuzey ağzıyla ortak özellikler taşımaktadır. Bu ağzın bir önceki ağız gibi önce cinsiyet sonra da durum özellikleri yönünden analizi yapılacaktır. Bu ağızda genişlemiş izafe özelliği olmadığı için genişlemiş izafe yapısında cinsiyet bölümü bu ağız için değerlendirilmeyecektir.

3.2.1. Cinsiyet

3.2.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

Bu başlık dört kısımdan oluşmaktadır: Belirli eğik durum, spesifik olmayan belirli eğik durum, belirsiz eğik durum, işaret sıfatı kullanılan eğik durum.

A. Belirlilik Durumu

Belirli eğik durumda, dişiller, dişil eğik durum işareti olan {-ê} eki ile işaretlenmiştir, buna karşın eril eğik durum için hiçbir görüşmeci herhangi bir ek kullanmamıştır. Yani, eril eğik durum bu ağızda ya kalkmış yada sadece bazı spesifik isimlerde kullanılmaktadır. Şöyleki,

Örnek: Tüm görüşmeciler

Em	beran	di-kir-in
1çoğul. direkt. NOM	koç	ş.z.e.-satın almak;ş.z.k.-3çoğul
Biz koçu satın alıyoruz.		

Standart Kürtçede “beran” (koç) akuzatif durumda olduğu için eğik durumda işaretlenmesi gerekmekteydi. Fakat, bu ağızda akuzatif durumda olan eril isim direkt konumda kullanılmaktadır. Şunu da söylemek gerekir ki, bu durum zamirlerde görülmemektedir. Yani zamirler akuzatif durumdayken eğik durumda kullanılır.

Akuzatif durumdaki eril ve dişil tüm isimler genç kadın görüşmeci tarafından dişil ek ile işaretlenmiştir. Şöyle ki,

Örnek: (M.G.K.)

Ew	zava(y)-ê	di-bîn-e
3tekil. direkt. NOM	damat-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
O damadı görüyor.		

Hem semantik hem de gramatik olarak eril olan “zava” (damat) isminin dişil eki ile kullanılma durumu, aslında ortadan kalkan eril eğik ekinin bir ileriki süreçte standart form olarak seçilen dişil eğik formun tüm isimler için kullanılacağını gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. Zira, ileride bahsedeceğimiz durumlarda bu standartlaşma daha açık bir şekilde farklı özelliklerde görülecektir.

Hem bir dişil isme hem de bir eril isme refere eden çift cinsiyetli adlar ile üçüncü tekil şahıs için eril form kullanılmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere eril form ek almadan kullanıldığından çift cinsiyete refere eden isimler de direkt durumda yani ek almadan kullanılmıştır. Bununla birlikte görüşmecilerden orta yaş kadın görüşmeci çift cinsiyetli isimler için dişil formu kullanmıştır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.Y.K.), (M.O.E.), (M.G.E.)

Ez	heval	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	arkadaş	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben arkadaşımı görüyorum.		

(2) (M.O.K.)

Ez	heval-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	arkadaş-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben arkadaşımı görüyorum.		

Örnekte de görüldüğü üzere “heval” (arkadaş) ismi bu ağızda ya eril işaretleme sistemi olan direkt durumda (1) ya da standart veya dişil formda (2) kullanıldığını görmekteyiz. Yani orta yaş kadın görüşmecinin dişil formu kullanmasının sebebi ya

görüşmeci kadın olduğundan dişil bir kullanım sergilemiş ya da her iki cinisayet için de dişil form standartlaşmıştır.

B. Spesifik Olmayan Belirlilik Durum

Kurmancinin standart yapısında spesifik olmayan belirlilik durumu için ya belirli tekil ya da çoğul durum kullanılmaktadır, fakat bu bölgede, spesifik olmayan belirlilik durumunda direkt durum kullanılmıştır. Yani, isim eksiz olarak kullanılmıştır. Şöyle ki,

Örnek: Tüm görüşmeciler.

Em	her	eydî-yê	da	mî/pez	jê	di-k-in
1çoğul. direkt	her	bayram- eğik. dişil	de/da: Edat	koyun. direkt	den	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-3.çoğul
Biz her bayramda koyun keseriz.						

Örnekten görüldüğü üzere akuzatif durumda spesifik olmayan “mî” (koyun) ismi, eğik durumda kullanılması gerekmesine rağmen, direk durumda kullanılmıştır. Bu kullanım, daha çok kuzey ağzında görülmektedir. Bunun sebebi ise dil içi etkenlerden çok, dil etkileşimi sonucunda meydana geldiği düşünülmektedir; çünkü, sıkı dil iletişimin bulunduğu Tükçede spesifik olmayan belirlilik durumu, yukarıdaki örneğin çevirisinden de anlaşılacağı üzere bazen eksiz şekilde kullanılmaktadır; çünkü belirsiz durumda kullanılan isimler, Türkçede de eksiz olarak kullanılmaktadır. Şöyle ki;

(a) Yalın mektubu yazdı.

(b) Yalın mektup yazdı.

(a) örneğinde mektup isim öbeği spesifik [+özümlü] olarak yorumlanmaktadır; çünkü burada konuşucu ve dinleyici tarafından ortak olarak bilinen, belirli bir mektup söz konusudur. Bu açıdan, spesifik isim öbekleri gerek konuşucu gerekse dinleyici tarafından söylem bağlamında var olduğu bilinen, eski bilgi (old information) durumundadır. (b) örneğindeki mektup ad öbeği ise spesifik olmayan [-özümlü] yorum almaktadır. Bunun nedeni, ilgili isim öbeğinin (a)'dakinin tersine, tekil olarak

yorumlanamayan ve konuşucu ile dinleyicinin ortak söylem modellerinde yer almayan bir söylem göndergesini işaret ediyor oluşudur (İşsever, 2006; 44).

Bu durumu örneğimize uygulayacak olursak;

“Biz her bayramda koyun keseriz” cümlesinde “koyun” ismi konuşucuların ortak söyleminde belirli olmayan bir isimdir. Bundan dolayı ismin i hali olan {-u}’yu almayıp spesifik olmayan bir isim olmuştur. Kürtçede bu spesifik olmayan belirlilik durumu genellikle çoğul büküm ile gösterilmekle birlikte bazen tekil büküm ile de yapılır. Yani “pez/mi” isminden sonra ya çoğul olan {-an} ya da ismin cinsiyetine göre eriller için {-î}, dişiller için ise {-ê} gelir. Muş bölgesinde yoğun dil etkileşimi sonucu bahsi geçen büküm eki yerine Türkçeye benzer eksiz yapı yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

C. Belirsizlik Durumu

Belirsiz eğik durum, bu ağızda adım adım standart cinsiyet ayrımından uzaklaşmaya ve yeni bir forma ulaşma süreci için iyi bir örnektir. Görüşmecilerimizden, yaşlı erkek, bu formu standart Kürtçede olduğu gibi eril ve dişil ayrımını gözeterek kullanmıştır. Bu görüşmeci dışındaki görüşmeciler ise ya sadece belirsizlik eki kullanarak ya da hem eril hem de dişil isimler için standart eril formu kullanmışlardır. Şöyleki,

Örnek:

(1) (M.Y.E.)

Ez	bûk-ek-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	gelin-belirsizlik eki.-dişil. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir gelin görüyorum.		

(2) (M.Y.K.), (M.O.E.)

Tu	pez-ek	di-doş-î
2tekil. direkt. NOM	koyun-belirsizlik eki	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Sen bir koyun sağlıyorsun.		

(3) (M.G.E.), (M.G.K.)

Mêrk-ê	yaşlı	hemşîre-k-î	tîne.
Adam-izf. eril	yaşlı	hemşire.belirsizlik eki -eril. eğik	geritmek: ş.z.k. 3tekil
Yaşlı adam bir hemşire gertiriyor.			

(1)'inci örnek yaşlı erkek görüşmecinin kullandığı ve standart Kürtçedeki var olan durumla aynıdır. Yani “bûk” (gelin) dişil bir isim olduğu için eğik dişil belirsiz eki almıştır. (2)'de ise yalnızca belirsiz durum ekinin kullanıldığı ve cinsiyet ayrımını gösteren ekin kullanılmadığı durumu görmekteyiz. Yani, hem anlamsal hem de dilbilgisel olarak dişil olan “pez” (koyun) normalde alması gereken dişil eğik cinsiyet eki olan {-ê}'yi almamıştır. Bu durumu yine komşu ve baskın dil olan Türkçenin etkisiyle açıklamak yanlış olmayacaktır. Yukarıda spesifik olmayan belirlilik durumu alt başlığında da bahsettiğimiz üzere Türkçede spesifik belirlilik durumunda ismin i hali kullanılırken spesifik olmayan belirlilik durumunda bu ek kullanılmaz. Bu durum belirsizlik durumunda da karşımıza çıkmaktadır. Örneğimize uygularsak;

Örnek:

(1) Ben koyunu sağlıyorum

(2) Ben koyun sağlıyorum

(3) Ben bir koyunu sağlıyorum.

(4) Ben bir koyun sağlıyorum.

(1)'de belirli durumda olan “koyun” isminin i hali olan {-u}'yu almıştır. (2)'de ise spesifik olmayan bir “koyun”dan bahsedilmektedir. Kürtçede bu ikisi için de eğik form kullanılmaktadır. Spesifik olmayan belirlilik durumunda bu durumdan bahsedilmiştir. (3) ve (4)'te spesifik olan ve olmayan belirlilik mantığının belirsiz isimler için de işlediği görülmektedir. Yani, (3)'te “koyun” ismine isminin i hali olan {-u} eklenerek spesifik bir “koyun” kitlesi içerisinde, mesela beş koyundan, bir tanesini sağlamak anlamı bu isme kazandırılırken (4)'de belirsiz bir koyun kitlesinden bir koyunu sağlamak kastedilmektedir. Kürtçede ise hem spesifik olan hem de spesifik olmayan belirsiz isimler için aynı form olan eğik belirsiz {-ekê} / {-ekî} kullanılmaktadır. Fakat, bu bölgede Türkçedeki spesifik olan ve olmayan anlam Kürtçeye de yayılmış ve spesifik olmayan durumda, cinsiyeti belirten ekler olan {-ê} ve {-î} ekleri düşmüştür. Yani, yukarıdaki (2)'ni örnekte “pez” (koyun) ismi “pez-ek-ê” (bir koyunu) olarak işaretlenmesi gerekirken Türkçenin etkisiyle “pez-ek” (bir koyun) şekline dönüşmüştür.

Yine, önce Kürtçe öğrenmiş ve bu dil yapısını zihninde tamamen oturtmuş, daha sonra erişkinlik döneminde Türkçeyi öğrenmiş olan erkek yaşlı görüşmecinin, cinsiyet ayrımını gösteren büküm ekini kullanması, aslında bu ağızda bahsi geçen özelliğin bu güne kadar yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu dönüşümün dil içi etkenlerden çok, çevre dillerin özellikle Türkçenin etkisi sonucu meydana geldiğinin bir kanıtıdır.

Kürtçe örneklerin son örneğinde (3) anlamsal ve dilbilgisel olarak dişil olan “hemşîre” (hemşire) ismi belirsizlik durumunda normalde dişil ek olan {-ê}'yi alması gerekirken eril ek olan {-î}'yi almıştır. Dolayısıyla belirsiz eğik durumda ya Türkçenin etkisiyle cinsiyeti belirten ekler kullanılmamış ya da eril cinsiyet eki hem eril hem de dişil isimler için standart nötr bir form olarak kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz standart cinsiyet sisteminde nörlleşme durumunun bu durum için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak çift cinsiyetli isimlerin ya eril formda ya da cinsiyetsiz kullanıldığını ve üçüncü tekil şahıs zamirinde de eril formun kullanıldığını görmekteyiz. Yani, hiçbir görüşmeci genel erillik kuralı dışında bir kullanıma gitmemiştir.

D. İşaret Durumu

İşaret sıfatı ile gösterilen akuzatif yapılarda eğik durum tüm görüşmeciler tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte, yalnızca yaşlı erkek görüşmeci standart Kürtçedeki cinsiyet ayrımını kullanmıştır. Diğer tüm görüşmeciler, hiçbir isimde hiçbir şekilde cinsiyet ayrımına gitmemişlerdir. Onun dışında standart bir form kullanmışlardır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.Y.E.)

Ez	vê	bûk-ê	di-bîn-im
1tekil. NOM	İşaret sıfatı. eğik. dışıl	gelin-eğik. dışıl	ş.z.k.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bu gelini görüyorum.			

(2) (M.Y.E.)

Em	wî	beran-î	di-stîn-in
1çoğul. direkt	İşaret sıfatı. eğik. eril	koç-eğik. eril	ş.z.k.-satın. almak: ş.z.k.-3çoğul
Biz bu koçu satın alıyoruz.			

(3) (M.Y.E.) hariç tüm görüşmeciler

Tu	wî	mî-yê	di-doş-î
2tekil. direkt	İşaret sıfatı. eğik. eril	koyun-eğik. dışıl	ş.z.k.-sağmak: ş.z.k.-2tekil
Sen o koyunu sağlıyorsun.			

(4) (M.Y.E.) hariç tüm görüşmeciler.

Em	wî	beran-ê	di-stîn-in
1tekil. direkt	İşaret sıfatı.eğik. eril	koç-eğik. dışıl	ş.z.k.-satın almak: ş.z.k.-1çoğul
Biz o koçu satın alıyoruz.			

(5) (M.Y.E.) hariç tüm görüşmeciler.

Ez	wî	heval-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt	İşaret sıfatı. eğik. eril	arkadaş-eğik. dişil	ş.z.k.-görmek: ş.z.k. 1tekil
Ben o arkadaşını görüyorum.			

(1) ve (2)'nci örnekler standart Kürtçe ile aynı kullanım olan işaret sıfatının işaret ettiği ismin cinsiyetine göre ek aldığı ve ismin de kendi cinsiyetine uygun ek aldığı duruma örnektir. Bu kullanım sadece erkek yaşlı görüşmeci tarafından kullanılmıştır. Diğer tüm örnekler (3), (4) ve (5), ismin cinsiyetinin ne olduğuna bakılmaksızın, işaret sıfatının eril şekilde hem eriller hem dişiller hem de çift cinsiyetli isimler için eril form olan “vî/wî” formunda kullandığı, yine işaret edilen akuzatif durumdaki ismin dişil büküm eki olan {-ê}’yi hem erillerde hem dişillerde hem de çift cinsiyetli isimlerde aldığı duruma örnektir. Bu durum işaret sıfatlarının eğik durumda kullanılması halinde kuzey ağzında cinsiyet hassasiyetinin neredeyse ortadan kalktığı ve yeni bir standartlaşmanın varlığına iyi bir örnektir.

Belirli, spesifik olmayan belirli, belirsiz ve gösterme durumlarının, eğik durumda işaretlenme sistemi Muş bölgesinde özetle şu şekildedir;

Tablo 37: Kuzey Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirli durum	Spesifik olmayan belirli	Belirsiz durum	İşaret durumu
Eril	ø	Çoğu defa direkt durum, bazen çoğul eğik	{-ek/ekî}	vî{-ê}
Dişil	{-ê}		{-ek/ekî}	vî ...{-ê}
Çoğul	{-a(n)}		hinek ...{-a(n)}	Va(n) ...{-a(n)}

Tabloda da görüldüğü üzere belirsiz ve işaret durumunda, Muş bölgesinde cinsiyet ayrımı ortadan kalkmıştır. bununla birlikte belirli durumda, eril isimler işaretlenmezken dişil olanlar işaretlenmiştir. Bununla birlikte spesifik olmayan belirlilik

ve belirsizlik durumlarında isimler eğik durumda gösterilmesi gerekirken çoğu defa Türkçenin etkisiyle eksiz bir şekilde kullanılmıştır.

3.2.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet

A. Belirlilik Durumu

Eğik durumdaki izafe yapısı içindeki çekirdek öge olan isim, Muş bölgesinde, cinsiyet ayrımının en belirgin olduğu yerdir. Tüm görüşmeciler eril ve dişil ayrımına gitmiştir. Bununla birlikte zincirleme tamlamalar için kullanılan izafe eki bazı görüşmeciler tarafından, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin “y” partikelinde nötrleşmiştir. Bu yapı özellikle “min” (1tekil. eğik) ve “xwe” (kendi) zamirlerinden sonra kullanılmaktadır. Bu nötrleşme durumuna ek olarak cinsiyet ayrımı zincirleme izafe yapısı için hâlâ korunmaktadır. Şöyle ki,

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler

Ez	bûk-a	xwe	y	teze	di-bîn-im
1tekil. direkt	gelin-izf. dişil	kendi	izf. nötr.	yeni	ş.z.e.-görmek:ş.z.k.-1tekil
Ben yeni gelinimi görüyorum.					

(2) (M.G.E.)

Qehwecî	çay-a	demli	a	qaçax	tijî	di-k-e
Kahveci	çay-izf. dişil	demli	izf. dişil	kaçak	doldu	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-3tekil
Kahveci demli kaçak çayları dolduruyor.						

(1)'de zincirleme izafe ekinin nitelediği “bûk” (gelin) dişil isminden dolayı dişil izafe eki olan “a/ya” parikelini kullanması gerekirken sadece bağlantı görevini gören nötrleşmiş “y” eki kullanılmıştır. Yani partikel cinsiyet hassasiyetini kaybetmiştir. Aynı zamanda (2)'de “a” zincirleme izafe eki. dişil bir isim olan “çay” (çay) ismini nitelemek için cinsiyet ayrımı noktasında hassas bir şekilde kullanılmıştır.

İzafe yapısı içerisinde genç, orta yaş ve yaşlı kadınlar tarafından kullanılan ilginç bir durum vardır. Bu durumda, ödünç alınan bir eril isim olan “cenderme” (jandarma) izafe yapısı içerisinde dişil olarak kullanılmıştır. Bu görüşmecilerden genç ve orta yaşlı kadın görüşmecilerin, bu dişil genellemesini üçüncü tekil şahıs olan ve eril ve dişil isimlere refere edebilen isimlerinde de kullandıkları görülmektedir. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.O.K.)

Ê	nexweş	di-bîn-im
Anaforik izf. 3tekil. eğik. eril.	hasta	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Hasta olanı görüyorum.		

(2) (M.G.K.)

Ewa	ku	nexweş e	di-bîn-im
Anaforik izf. 3tekil. eğik. dişil	tamamlayıcı	hasta kopula. 3tekil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Hasta olanı görüyorum.			

(1)'de genel erillik durumuna uygun bir kullanım varken (2)'de ise anaforik izafe şeklinde izafe yapısı içerisinde kullanılan üçüncü tekil şahsın, genç ve orta yaşlı kadın görüşmeciler tarafından, dişil formda kullanıldığını görmekteyiz. Bu da kadınların gramatik olarak erkeklere göre cinsiyet kullanımı tercihlerinde dişil cinsiyete refere eden yapılara daha meyilli olduklarını gösteren bir örnektir.

B. Belirsizlik Durumu

Belirsiz izafe yapısında, belirsiz durumundaki ismin cinsiyet ayrımı yaşlı ve orta yaşlı erkek görüşmeci dışında diğer görüşmeciler tarafından ya cinsiyet ayrımı ekinin olamaması yönünde ya da hem eriller hem de dişiller için standart eril formun kullanımı yönünde bir davranış sergilemektedirler. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.Y.E.), (M.O.E.)

Ez	bûk-ek-e	xwe	ya	rind	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	gelin-belirsizlik eki-izf. dişil	kendi	izf. dişil	güzel	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben güzel bir gelinimi görüyorum.					

(2) Tüm görüşmeciler.

Ew	zav-ek-î	ap-ê	te	di-bîn-e
3tekil. direkt. NOM	damat-b.siz eki-izf. eril	amca-izf. eril	2tekil. eğik	ş.z.e.-görmek:ş.z.k.-3tekil
O senin amcanın bir damadını görüyor.				

(3) (M.Y.K.)

Jinik	telefon-ek	xirabe	di-kir-e
Kadın	telefon-belirsiz eki	bozuk	ş.z.e-satın almak: ş.z.k.-3tekil
Kadın bozuk bir telefon satın alıyor.			

(4) (M.O.K.), (M.G.E.), (M.G.K.)

Jinik	telefon-ek-î	xirabe	di-kir-e
Kadın	telefon-belirsizlik eki.-izf. eril	bozuk	ş.z.e.-satın almak: ş.z.k.-3tekil
Kadın bozuk bir telefon satın alıyor.			

(5) (M.G.K.)

Ew	heval-ek-î	we	y	li oqil-ê da	di-bîn-e
3tekil. direkt. NOM	arkadaş-belirsizlik eki-izf. eril	2tekil. eğik	izf. nötr	De/da: Edat okul-eğik. dişil. edat	ş.z.e.-görmek:ş.z.k.-3tekil
O okuldan bir arkadaşımızı görüyor.					

(6) (M.Y.K), (M.G.E.)

Ez	nexweş-ek	Muş-ê	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	hasta-belirsizlik eki	Muş-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
Ben Muş'lu bir hasta görüyorum.			

(1) yaşlı ve orta yaş erkek görüşmeciler tarafından kullanılan ve standart Kürtçe ile aynı olan yapıdır; çünkü dişil bir isim olan “bûk” (gelin) belirsizlik ekinden sonra dişillği belirten {-e} ekini almıştır. (2)'ninci örnek de standart Kürtçe ile aynı kullanıma sahiptir ve tüm görüşmeciler tarafından doğru bir şekilde kullanılmıştır. Yani eril bir isim olan “zava” (damat) ismi erillği belirten {-î} izafe ekini almıştır. (3) ve (4)'üncü örnekler belirsiz izafe durumunun ya isimlerin cinsiyet durumunu belirten herhangi bir ek almadığı (3), ya da hem dişil hem de eril isimler için kullanılan standart eril formun (4) kullanıldığı duruma örnektir; çünkü “telefon” dişil bir isimdir ve normalde {-e} dişil izafe ekini alması gerekirken {-î} eril izafe ekini almıştır. (5) ve (6)'ıncı örnekler ise çift cinsiyetli isimlerin belirsiz olarak izafe yapısı içerisindeki kullanımını göstermektedir. “Heval” (arkadaş) (5) ve “nexweş” (hasta) (6) isimleri hem eril hem de dişil isimlere refere edebiliyorken (5)'de genel erillik kuralı çerçevesinde eril ek olan {-î} belirtisiz ekten sonra kullanılmışken (6)'da cinsiyet ayrımı gözetilmeyen eksiz durum vardır.

Büküm ekinin kullanılmadığı her yerde Türkçenin etkisinden bahsedebiliriz. Spesifik olmayan belirlilik durumunda bahsettiğimiz üzere spesifik olmayan bir isim kastedildiğinde, Türkçede ismin i hali kullanılmaz. Kürtçe de ise hem spesifik olan hem de olmayan isimler için isim bükülür. Bazen bu büküm çoğul büküm iken bazen tekil ve cinsiyete göre yapılır. Dolayısıyla Muş bölgesinde spesifik olmayan isimlerin bükümsüz bir şekilde direkt olarak işaretlenmesi, Türkçenin etkisinden kaynaklandığı iddia edilebilir.

C. Gösterme Durumu

İşaret sıfatı izafe yapısındaki çekirdek ögeyi gösterdiği durumlarda diğer örneklerde olduğu gibi yine yaşlı erkek görüşmecinin cinsiyet ayrımı noktasındaki

hassasiyetini görmekteyiz. Bununla birlikte, diğer görüşmecilerin bu ayrıma gitilmeksizin, tüm eril ve dişil isimler için eril form olan “vî/wî” işaret sıfatlarını kullanmışlardır. Genel olarak görüşmeciler çift cinsiyetli isimlerde çekirdek ögenin işaretlenmesinde genel erillik kuralı içerisinde davranmışlardır, fakat genç kadın görüşmeci işaret sıfatını eril olarak kullanmasına rağmen, çift cinsiyetli isimlerde, izafe yapısındaki çekirdek ögeyi dişil durumunda işaretlemiştir. Şöyle ki;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Em	wî	beran-ê	wî	di-kir-in
1çoğul. direkt. NOM	İşaret sıfatı. eğik. eril	koç-izf. eril	3tekil. eğik. eril	ş.z.e.-satın almak: ş.z.k. 3çoğul
Biz onun o koçunu satın alıyoruz.				

(2) (M.Y.E.)

Tu	vê	mi-ya	min	di-doş-î
2tekil. direkt.NOM	İşaret sıfatı. eğik. dişil	koyun-izf. dişil	1tekil. eğik	ş.z.e.-sağmak: ş.z.k-2tekil
Sen benim bu koyunumu sağlıyorsun.				

(3) (M.Y.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler

Tu	vî	mi-ya	mi	di-doş-î
2tekil. direkt.NOM	İşaret sıfatı: Eğik. eril	koyun-izf. dişil	1tekil. eğik	ş.z.e.-sağmak: ş.z.k-2tekil
Sen benim bu koyunumu sağlıyorsun.				

(4) (M.O.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ez	wî	nexweş-ê	halsiz	di-bîn-im
1tekil. direkt. NOM	İşaret sıfatı: Eğik. eril	hasta-izf. eril	halsiz	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben o halsiz hastayı görüyorum.				

(5) (M.G.K.)

Ew	wî	heval-a	we	y	yûrtdîşî-yê	di-bîn-e
3tekil. direkt.	İşaret eğik. eril	sıfatı. Arkadaş- izf. dişil	2çoğul. eğik	izf. nötr	yurtdışı-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
O sizin o yurtdışından olan arkadaşınızı görüyor.						

(1) ve (2) standart Kürtçeye paralel olan kullanımlara örnektir. Bu kullanım sadece yaşlı erkek görüşmeci tarafından kullanılmıştır. Yani, işaret sıfatı kendisinden sonra gelen isim olan “beran” (koç) (1) eril olduğu için “wî” (işaret sıfatı. eğik. eril) eril şekilde bükülmüş ve (2)’de dişil bir isim olan “mî” (koyun) çekirdek öge olduğu için dişil şekilde yani “wê” (o) şeklinde kullanılmıştır. (3)’de ise diğer tüm görüşmecilerin kullandığı standart eril “wî” formu vardır. Yani, ismin cinsiyeti dişil “mî” (koyun) olsa da eril işaret sıfatı olan “vî”nin (işaret sıfatı. eğik. eril) kullanıldığını görmekteyiz. (4) ve (5)’inci örnekler ise çift cinsiyetli isimlerin kullanımına örnektir. (4)’te genel erillik kuralına uygun bir yapı kullanılmış olmakla beraber, (5)’te ise her ne kadar standartlaşmış eril işaret sıfatı formu kullanılmış olsa bile bu işaret sıfatının işaret ettiği ismin genel erillik kuralının dışında kullanıldığını görmekteyiz. (5)’deki yapı genç kadın görüşmeci tarafından kullanılmıştır.

Muş ağzında, izafe yapısında çekirdek ögenin belirli, belirsiz ve gösterme durumu şu şekilde özetlenebilir.

Tablo 38: Kuzey Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirlilik Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
Eril	{-ê}	{-ek/ekî}	vî{-ê}
Dişil	{-a}	{-ek/ekî}	vî ...{-a}
Çoğul	{-ê(n)}	hinek ...{-a(n)}	Van{-ê(n)}

Yalnız başına kullanılan isimlerde olduğu gibi izafe yapısında kullanılan isimlerde de belirsizlik ve işaret durumlarında eril dişil cinsiyet ayrımı, belirsiz durumda

ya eril lehine ya da cinsiyetsiz, işaret durumunda ise yalnızca işaret sıfatında yine eril lehine olacak şekilde oradan kalkmıştır. Fakat, izafe yapısındaki çekirdek öge işaret durumunda cinsiyet ayrımını korumaya devam etmiştir.

3.2.2. Ergatif Yapı

Cümlenin temel öğelerinin işaretleme sistemi, Kurmancideki fiil kökünün ikililiğinden dolayı akuzatif yapı ve ergatif yapı olacak şekilde iki sistem ile işaretlenmektedir. Akuzatif yapıda istisnaların neredeyse hiç olmaması ve genel hatlarının üst bölümlerde verilmesinden dolayı sadece istisnaları olan ve hassas bir yapı olan ergatif yapısı üzerinde durulacaktır.

Ergatif yapının erozyonu ve akuzatif yapıya dönüşmesi durumu kuzey ağzında en belirgin olan özelliklerden biridir. Görüşmecilerden yaşlı erkek standart ergatif yapıyı geçmiş zaman fiil kökleriyle kullanabiliyorken genç kadın görüşmeci hiçbir ergatif yapı özelliği göstermeden geçmiş zaman fiil köklerinde, şimdiki zaman fiil köklerinde olduğu gibi akuzatif yapıyı kullanmaktadır. Aradaki görüşmeciler ise çift büküm denen ve ergatif yapının biraz erozyona uğramış halini kullanmaktadırlar.

3.2.2.1. Zamirler

Zamirlerin kullanımına baktığımızda karşımıza çıkan tablo şöyledir;

Örnek:

(1) (M.Y.E.)

Te	ez	dît-im
2tekil. eğik. ERG	1tekil. direkt. ABS	Görmek: g.z.k.-1tekil
Sen beni gördün.'		

(2) (M.Y.E.) ve (M.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler

Te	min	dît
2tekil. eğik. ERG	1tekil. eğik	görmek: g.z.k. 3tekil
Sen beni gördün.		

(3) (M.G.K.)

Tu	min	dîtî
2tekil. direkt	1tekil. eġik	görmek: g.z.k.-2tekil
Sen beni gördün.		

(4) (M.G.E.) ve (M.G.K.) hariç diġer tüm görüşmeciler

Me	xu	dît
1çoġul. eġik. ERG	Kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3tekil
Biz kendimizi gördük.		

(5) (M.G.K.) hariç diġer tüm görüşmeciler.

Me	hevdû	dît
1çoġul. eġik. ERG	Birbiri: işteş zamiri	Görmek: g.z.k. 3tekil
Biz birbirimizi gördük.		

(6) (M.G.K.)

Em	xwe	dît-in
1çoġul. direkt	Kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k.- 3.çoġul
Biz kendimizi gördük.		

(7) (M.G.K.)

Hun	hevdû	dît-in
2çoġul. direkt	Birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k.-3.çoġul
Siz birbirinizi gördünüz.		

(1)'inci örnek yaşlı erkek görüşmecinin kullandığı ve tam ergatif yapının mevcut olduğu duruma örnektir. Yani, yapıcı eġik “te” (2tekil. eġik), etkilenen direkt “ez” (1tekil. direkt) ve fiilin etkilenen ile uyum içerisinde olduğu durum vardır.

(2)'de yaşlı erkek ve genç kadın görüşmeci dışındaki tüm görüşmecilerin kullandığı çift büküm denen işaretleme ve uyum sistemi vardır. Bu durumda, yapıcı eġik

“te” (2tekil. eğik), etkilenen yine eğik “min” (1tekil.eğik) olarak işaretlendiği ve fiilin default form olan üçüncü tekil şahıs ile uyum içerisinde olduğu durum vardır.

(3)’üncü örnek ise genç kadın görüşmecinin kullandığı ve ergatif yapının tamamen akuzatif yapıya dönüştüğu duruma örnektir. Bu durumda, yapıcı direkt “tu” (2tekil. direkt), etkilenen eğik “min” (1tekil. eğik) olarak işaretlenmiştir ve fiil yapıcı ile uyum içerisindedir.

(4) ve (5)’inci örneklerde ise işteş ve dönüşlü zamirlerinin kullanımı vardır. Bu yapı genç kadın görüşmeci hariç, diğer tüm görüşmeciler tarafından kullanılmıştır. Zaten standart Kürtçede de durum böyledir. Yani, yapıcı eğik “me” (1oğul. eğik), etkilenenin tüm şahıs zamirlerinde tek form olan dönüşlülük zamirlerinde “xwe” (kendi) ve işteş zamirlerinde “hevdu/hev/hevdi” (birbiri) zamirlerinin kullanılması durumudur. Son olarak fiil default form olan 3. tekil şahıs ile uyum göstermiştir.

(6) ve (7) ise genç kadın görüşmecinin işteş ve dönüşlü zamirleri kullanımı vardır. Bu kullanımda ergatif yapı yerine akuzatif yapıyı kullanılmıştır. Yani, Yapıcı direkt durumda, etkilenen işteş “xwe” (kendi) ve dönüşlü “hevdu/hev/hevdi” zamirlerinin yine aynı durumda ve fiil ile yapıcı arasındaki uyumun var olduğu yapıdır. Bu yapı ergatif bir yapıdan öte akuzatif bir yapıdır.

3.2.2.2. İzafe Yapısı

Ergatif yapıda cümlenin katılımcılarının izafe yapısı olduğu durumda, izafe yapıları fazladan durum işareti alamadığından işaretleme sisteminde ergatif yapı takip edilememektedir. Bununla birlikte, bu yapı sadece fiil ile uyumdan takip edilebilmektedir. Görüşmecilerden yaşlı ve orta yaşlı erkek, etkilenen öğeyle fiil arasında uyum sağlarken akuzatif yapıyı kullanan genç kadın görüşmeci dahil diğer tüm görüşmeciler fiili default form olan üçüncü tekil şahıs şeklinde çekimlemişlerdir. şöyle ki;

Örnek:

(1) (M.Y.E.), (M.O.E.)

Kûçik-ên	gund	berx-ên	ciran-an	xwar-in
Köpek-izf. çoğul	köy	kuzu-izf. çoğul	komşu-eğik. çoğul	yemek: g.z.k.- 3çoğul
Köyün köpekleri komşuların kuzularını yedi.				

(2) (M.Y.E.) ve (M.O.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler

Kûçik-ê	gund	berx-ê	ciran-a	xwar
Köpek-izf. eril/çoğul	köy	kuzu-izf. eril	komşu-eğik. çoğul	yemek: g.z.k. 3tekil
Köyün köpekleri komşuların kuzularını yedi.				

(1)'de çoğul olan etkilenen “berxên cîaran” (komşuların kuzuları) ile fiil arasında bir uyum varken (2)'de çoğul olan etkilenen “berxê cîara” (komşuların kuzuları) ile fiil arasında bir uyum yoktur ve fiil default yapı ile çekilmektedir.

Bu durumun sebebi bizce çift bükümün izafe yapıları öğelere de yayılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

3.2.2.3. Canlılık Hiyerarşisi

Ergatif yapıda canlılık hiyerarşisinin etkisini gözlemlediğimiz bölümde, canlılık hiyerarşisinin durum işaretleme sisteminde etkili olmadığını görmekteyiz. Bununla birlikte isimlerin işaretlemesinde, zamirlerin işaretlemesinden daha farklı bir sistemin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Başta yaşlı ve orta yaşlı erkek görüşmecinin, standart Kürtçe ile aynı yapıyı kullandığını, bununla birlikte bu görüşmecilerin sadece eril isimleri ergatif yapıda bükmediğini görmekteyiz.

Orta yaş erkek görüşmecinin zamirlerde çift büküm kullanması fakat isimlerde ergatif yapıya uygun davranmasının sebebi ise sorularımızın hepsinin etkileneni 3. tekil şahıs olmasındandır. Bu durumda fiil ile uyum zaten default form olan üçüncü tekil şahıs ile aynı olacaktır. Bundan dolayı orta yaşlı erkek görüşmeci sadece dişil yapıcılarını bükerek ergatif yapıya uygun davranış sergilemiştir.

Genç kadın görüşmecinin de tüm isimler için ergatif işaretleme ve uyum yapısı yerine, akuzatif uyum sistemini kullandığını görmekteyiz. Kalan görüşmecilerin ise dişil insan ismi olan “bûk” (gelin) ismini hem yapıcı durumda hem de etkilenen durumda büktüğünü, bazen de dişil hayvan ismi olan “bizin” (keçi) ismini etkilenen konumda büktüğünü görmekteyiz. Bunlar haricindeki tüm isimler hem yapıcı durumdayken hem de etkilenen durumdayken direkt yapıda kullanılmıştır. Tüm etkilenenler 3.tekil olduğu için fiil ile de bir uyum problemi olmamıştır. Örneklenecek olursa,

Örnek:

(1) (M.Y.E.), (M.O.E.)

Sinem-ê	av	xwar
Sinem-eğik. dişil. ERG	su	yemek/içimek: g.z.k. 3tekil.
Sinem su içti.		

(2) (M.Y.E.), (M.O.E.)

Beran	bûk	qirêj	kir
Koç	gelin	kirli	yapmak: g.z.k. 3tekil
Koç gelini kirletti.			

(3) (M.Y.E.) ve (M.O.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler

Sinem	av	xwar
Sinem	su	yemek/içimek: g.z.k. 3tekil
Sinem su içti.		

(4) (M.Y.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Beran	bûk-ê	qirêj	kir
Koç	gelin-eğik. dişil	kirili	yapmak: g.z.k. 3tekil
Koç gelini kirletti.			

(5) (M.O.K.), (M.G.K.)

Çiya	beran-ê	zeyîf	kir
Dağ	koç-eğik. dişil	zayıf	yapmak: g.z.k. 3tekil
Dağ koçu zayıflattı.			

(1) ve (2)'nci örnekler standart Kürtçede olan formlardır. Dişil olan yapıcı "Sinem" (1) ergatif yapıdan dolayı bükülmüş, etkilenen "av" (su) direkt durumda verilmiş ve fiil etkilenen ile uyum sağlamıştır. Aynı durum (2)'de olmasına karşın (2)'deki yapıcı isim "beran" (koç) eril olduğundan dolayı bu ağzın genel özelliği olan eril isimlerin eksiz durumu hariç yine fiil ile etkilenen uyumundan dolayı bir ergatif yapıdan bahsedebiliriz. Bu ilk iki örnek, yaşlı ve orta yaş erkek görüşmeciler tarafından kullanılmıştır.

(3)'üncü örnekte yapıcı özne anlamsal olarak belirli olduğundan ayrıca bir işaretleme olan ergatif işaretlemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Bu durum yine anlamsal olarak belli olan etkilenenin de normalde çift eğik sistemden dolayı işaretlenmesi gerekirken işaretsiz bırakılması için bir sebep olmuştur. Bunu sonucunda hem yapıcı hem etkilenen işaretsiz kalmıştır. Uyum için ise yine yapıcı 3. tekil olduğu için fiilin uyumunun nasıl farklılık göstereceğini takip edememekteyiz.

(4) ve (5)'inci örnekler ergatif yapı yerine kullanılan akuzatif yapıyı göstermektedir. Yani yapıcı direkt durumda, etkilenenin eğik durumda olduğu ve yapıcı ile fiil arasında bir uyumun olduğu durumdur. Yine, (4)'üncü örnekteki etkilenen isim olan "bûk" (gelin) ismi diğer ara görüşmeciler tarafından da kullanılmıştır. Bu durum "bûk" (gelin) isminin sürekli eğik durumda kullanılmasından kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç olarak Muş bölgesinde canlılık hiyerarşisinden kaynaklı bir işaretlemenin olup olmadığı noktasında bir çıkarımda bulunamamaktayız; çünkü hem akuzatif yapının ergatif yapı yerine kullanılma durumunun varlığı, hem çift büküm işaretleme sisteminin varlığı hem de eril isimlerin işaretlenmemesi özelliği, işaretleme sistemini çok karmaşık

bir duruma getirmektedir. Genel olarak cümlenin temel öğelerinin sıralanmasından anlamsal bütünlük sağlanmaktadır. Yani ilk gelen katılımcı yapıcı ikinci gelen katılımcı ise etkilenen olarak belirlenir. Bu katılımcıların işaretlenmesi ise yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı çok farklı olabilmektedir. Dolayısıyla canlılık hiyerarşisinin ergatif yapının işaretlenmesinde etkili olan bir özellik olmadığı kanaatindeyiz.

3.2.2.4. Edatsal Yüklemler

Ergatif yapıda eğer fiil edat ile yapılmış bir fiil ise etkilenen katılımcı edattan sonra gelir ve etkilenen direkt konumda gelmesi gerekirken edatın kendisinden sonra gelen ismi bükme özelliğinden dolayı etkilenen katılımcı bükülüp fiil ile olan uyumunu kaybeder. Bu durumda fiilin uyum gösterebileceği katılımcıların her ikisi de eğik konumda olduğundan ve direkt konumda gelen katılımcı olmadığından dolayı fiil default yapı olan üçüncü tekil uyumu gösterir. Bu bölgede genel olarak bu kurala uygun davranılsa da, genç kadın görüşmeci bu yapıda da akuzatif yapıyı kullanmaya devam etmiştir. Üçüncü çoğul yapıcı ve üçüncü tekil etkilenen katılımcıların aynı cümlede kullanıldığı durumlarda ise fiil ile bazen çoğul uyum bazen de tekil uyum meydana gelmektedir. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.G.K) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Min	wana	hez	di-kir
1tekil. eğik. ERG	3çoğul. nötr	sevmek	süreklilik bildiren ek. -yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben onları seviyordum.			

(2) (M.Y.E.)

Elî	û	Elîf-ê	Sînem-ê	hez	di-kir-in
Ali	ve	Elif-eğik. dışıl. ERG	Sinem-eğik. dışıl	sevmek	süreklilik bildiren ek. - yapmak: g.z.k. 3çoğul
Ali ve Elif Sinem'i seviyordu.					

(3) (M.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

wana	mi	hez	di-kir-in
3çoğul. nötr	1tekil. eğik	sevmek	süreklilik bildiren ek- -yapmak: g.z.k.-3çoğul
Onlar beni seviyordu.			

(4) (M.G.K.)

Ez	wana	hez	di-kir-im
1tekil. direkt	3çoğul. nötr	sevmek	süreklilik bildiren ek -yapmak: g.z.k.-3çoğul
Ben onları seviyordum.			

(1)'inci örnekte yapıcı "min" (1tekil.eğik) ergatif yapıda kullanılmış fiil edat ile yapılan bir fiil olduğundan etkilenen eğik durumda kullanılmış ve fiil 3. tekil default form ile uyum içerisine girmiştir. Burada dikkat çeken bir şey, 3. çoğul zamiri kuzey ağzında hem direkt durumda hem de eğik durumda aynı şekle girmesi durumudur. Yani "(e)wan(a)" (3çoğul. Nötr.) hem direkt hem de eğik durumda aynı formda kullanılmaktadır. Bu durumun çift büküm için bir ilk adım olarak görüldüğünü ergatif yapıdan bahsettiğimiz bölümde söz etmiştik (bkz. 2.3. bölüm). Bununla birlikte, edat ile yapılan fiiler, bu bölgede ön edatların düşmesinden dolayı edat olan "ji" (den/dan) kullanılmamıştır. Her ne kadar edat olan "ji" (den/dan) düşse de bu fiil edat ile yapılan fiil özelliğini kaybetmemiştir.

(2) ve (3) ise yapıcıları 3. çoğul etkilenenleri ise 3. tekil olan cümlelere örnektir. Fiil çoğul uyumu içerisindedir. Bu durum akuzatif bir kaymadan çok normalde standart Kürtçede var olan yukarıda bahsettiğimiz ihtimalden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Yani, yapıcısı üçüncü çoğul etkileneni üçüncü tekil olan cümlelerde, fiil etkilenen ile uyum göstereceği yerde, yapıcı ile uyum içerisine girebilir.

(4) ise genç kadın görüşmecinin akuzatif yapıyı bu durumda da kullandığının örneğidir. Yani, yapıcı direkt, etkilenen eğik olarak işaretlenmiş ve fiil ile yapıcı arasında uyumun olduğu yapı vardır.

3.2.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi

Nesnenin öznenin önüne çekilmesi durumunda, fiil uyumu nesnenin durumuna bakılmaksızın üçüncü tekil olarak çekilmiştir. Standart Kürtçede ve güneydoğu ağzında göremediğimiz, zamir nesnenin öne alınma durumu, bu ağzda vurgulanan 3. tekil şahısta mümkün olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yan cümle konumundaki nesnenin öne alınma durumuna, genç kadın görüşmeci yapıcılığı akuzatif yapıya göre değil, ergatif yapıya göre işaretlediğini görmekteyiz. Şöyle ki,

Örnek:

(1) (M.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Wiya(ewî/ewa)	mi	dît
3tekil. eğik. dişil	1tekil. eğik. ERG	görmek: g.z.k. 3tekil
Onu ben gördüm.		

(2) Tüm görüşmeciler.

Do	jin-ên	ku	şer	di-kir	mi	dît
Dün	kadın-izf. çoğul	ki	kavga	şürekliplik bildiren ek - yapmak. 3tekil	1tekil.eğik . ERG	görmek: g.z.k. 3tekil
Dün kavga eden kadınları gördüm.						

(1) üçüncü tekil şahıs olan nesnenin vurgulu bir şekilde başa alınma durumuna örnekken (2) çoğul olan yan cümlecikli nesnenin öne alınma ve fiil ile olan uyumsuzluğuna örnektir; çünkü, (2)'de nesne çoğul olduğu için fiilin çoğul uyumu göstermesi gerekir, fakat bu örnekte fiil üçüncü tekildir.

3.2.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiil

Geçişsiz anlamlı geçişli yapıları fiillerin kullanımında yine genç kadın görüşmecinin akuzatif yapıyı kullandığını ve diğer görüşmecilerin normal ergatif yapıyı kullandığını görmekteyiz. Bununla birlikte, hep akuzatif yapıyı kullanan genç kadın görüşmecinin sadece birinci tekil şahıs için ergatif olarak işaretlenmesi gereken yapıcılığı, normal ergatif olarak işaretlediğini görmekteyiz. Şöyle ki;

Örnek: Tüm görüşmeciler.

Min	nimêj	kir
1tekil. eğik. ERG	namaz	yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben namaz kıldım.		

Görüldüğü üzere genç kadın görüşmeci sadece bu örnekte ergatif yapıya uygun davranmıştır. Bunun sebebi bizce, bu cümlenin sık kullanılan ve ezberlenen bir kalıp olmasından kaynaklanmaktadır.

3.2.2.7. Ortak Özne

Ortak özne kullanımını durumunda bu ağızda farklı kullanımlarla karşılaşmaktayız. İlk cümlesi geçişsiz ikinci cümlesi geçişli olan bileşik cümlelerde bazı görüşmeciler geçişli cümlenin öznesini ortak özne olarak kullanırken bir kısım görüşmeciler de geçişsiz cümle için direkt geçişli cümle için eğik durumu kullanmıştır. Tabiki bunu birinci tekillerde yapmışlardır. Üçüncü tekillerde geçişsiz cümlenin öznesi ortak kullanılmıştır. Son olarak genç erkek ve kadın görüşmeci akuzatif yapıyı kullanmış ve her iki cümle için de özne kullanmadan özne ve yapıcıyı fiile ekledikleri kişi ekleri ile belirtmişlerdir. Şöyle ki;

Örnek:

(1) (M.Y.E.), (M.O.E.)

Min	çû	nan	stend
1tekil. eğik	gitmek: g.z.k. 3tekil	ekmek	satın almak: g.z.k. 3tekil
Gittim ekmek aldım			

(2) (M.Y.K.)

E	çû-m	mi	nan	stend
1tekil. direkt.NOM	gitmek: g.z.k. -1tekil	1tekil. eğik. ERG	ekmek. ABS	Satın almak: g.z.k. 3tekil
Gittim ekmek aldım				

(3) Tüm görüşmeciler.

Sînem	çû	wana	dît
Sinem	gitmek: g.z.k. 3tekel	3çoğul. nötr	görmek: g.z.k. 3tekel
Sinem gitti onları gördü.			

(4) (M.G.K.) ve (M.G.E.)

Çû-m	nan	stend-im
gitmek: g.z.k. 1tekel	ekmek	Satın almak: g.z.k.-1tekel
Gittim ekmek aldım.		

(1) ergatif yapıcı eğik öznenin “min” (1tekel. eğik) ortak özne olarak hem geçişsiz fiil için hem de geçişli fiil için kullanımına örnektir.

(2) geçişsiz cümle için direkt durumda olan öznenin, yani “ez”in (1tekel. direkt); geçişli cümle için ise eğik durumda olan “min”ın (1tekel.eğik) kullanımına örnektir. Bu yapı standart olan yapıdır. Yani birinci tekel şahısta ortak öznenin kullanılmasının mümkün olmadığı duruma örnektir.

(3)’üncü örnek, üçüncü tekel direkt durumun hem geçişli hem de geçişsiz cümle için ortak özne olarak kullanımına örnektir. Bu kullanım da standart bir kullanımdır; çünkü üçüncü şahıslarda standart Kürtçede ortak özne kullanılmaktadır.

Son olarak (4)’te absulatif yapı kullanan genç kadın ve erkek görüşmecinin hiçbir özneye ihtiyaç duymadan özne ve yapıcıyı fiile eklenen şahıs ekleriyle gösterdiği yapıya örnektir. Burada akuzatif yapı var olduğu için ortak özne kullanımı gibi bir problem ile karşılaşmamaktayız.

3.2.3. Seslenme Durumu

Seslenme durumunun kullanımı bu ağızda standart Kürtçede var olan sistem gibi işlememektedir. Özel isimler seslenme durumunda hiçbir büküme uğramazken cins isimlerde genelde dişî isimler bükülmektedir. Çoğul isimler için de ya isimden önce

“geli” kelimesi kullanılıp isim çoğul olarak bükülmüş yada {-i}no} eki hem eril hem de dişil isimlerden sonra getirilerek seslenme durumu oluşturulmaktadır. Şöyle ki;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Sînem!
Sinem!

(2) Tüm görüşmeciler.

Kenan!
Kenan!

(3) Tüm görüşmeciler.

Bûk-	-ê!
Gelin-	-seslenme eki. dişil
Gelin!	

(4) Tüm görüşmeciler

Geli	heval-	-an!
Ey	arkadaş-	-eğik. çoğul!
Ey arkadaşlar!		

(5) (M.Y.E.), (M.Y.K.)

Heval-	-ino
Arkadaş-	-seslenme eki. çoğul
Arkadaşlar!	

(1) ve (2) özel isimlerde ek almamış seslenme durumuna örnek iken (3) dişil isimlerin dişil seslenme eki aldığı örneklerdir. (4) “geli” (ey) ön sözcüğü ve çoğul bükümün isme eklenmesi ile yapılan ve cinsiyet ayrımının olmadığı çoğul seslenmeye örnektir. Son olarak (5) standart Kürtçede var olan ve çoğul seslenmede cinsiyet ayrımının olmadığı {-ino} ekinin kullanıldığı çoğul seslenme durumudur.

3.3. GÜNEYBATI AĞZI (ADİYAMAN)

Adıyaman bölgesi Kurmancinin kuzey batı ağzı içerisinde yer almaktadır. Bu ağzıda altı görüşmeci ile görüşüldü. Yaşlı kadın görüşmecilerin Türkçe bilmemesinden dolayı yaşlı ve orta yaşlı görüşmeci fonksiyonunu gördüğüne inandığımız bir kadın görüşmeci bu iki grup için kullanıldı. Bununla birlikte, genç kadın görüşmecinin tüm sorulara cevap verebilecek Kürtçe bilgisine sahip olmamasından dolayı yani miras konuşucu (heritage speaker) olduğundan, tüm soruları değil de genel olarak işaretleme sistemini ortaya çıkaracak sorular soruldu. Bununla birlikte, genç erkek görüşmecimiz olmasına rağmen, yine miras konuşucu (heritage speaker) özelliği taşıyan bir diğer genç erkek görüşmeciye de ergatif yapı ile ilgili sorular soruldu. Miras konuşuculara bu soruların sorulmasının sebebi gelecekte dil etkileşimi ve dil değişimi çerçevesinde meydana gelebilecek farklı kullanımların seyrini tahmin etmektir.

3.3.1. Cinsiyet

Cinsiyet bölümünde ilk önce eğik durumda isimlerin daha sonra eğik durumda izafe yapısı içindeki çekirdek ismin cinsiyet çekimi üzerinde durulacaktır. Son olarak bu ağzıda var olan genişlemiş izafe ele alınacaktır.

3.3.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

Bu bölümde belirli, spesifik olmayan belirli, belirsiz ve gösterme durumunda isimlerin aldığı cinsiyet işaretlerinden bahsedeceğiz.

A. Belirlilik Durumu

Belirli eğik durumda, tekil isimler eril ve dişil ayrımına maruz kalmaktadırlar. Eril tekil isimler ya {-î} ekini alarak ya da ismin son sesli harfinin yükseltilmesi ile belirli eğik bükümü göstermektedirler. Dişil isimler ise {-ê} eki ile eğik şekilde işaretlenirler. Bununla birlikte, ödünç alınan eril bir isim olan “esker” (asker), bazen eril eki alarak değil de son seslinin yükseltilmesi ile bükülmektedirler. Çoğul isimler ise standart Kürtçede olduğu gibi {-an} ile bükülmektedirler. Fakat, çoğu defa sondaki /n/ sesi düşmektedir. Çift cinsiyete refere eden isimlerde yalnızca genç erkek görüşmeci,

eğik form kullanmadan bir kullanım sergilemiştir. Diğer hepsi genel erillik çerçevesinde eril eğik durumu kullanmışlardır. Örnekleyecek olursak;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Ez	bûk-	-ê	d-uwn-ime
1tekil. direkt	gelin-	-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben gelini görüyorum.			

(2) (A.Y.K.)

Ew	î	zava-	-yî	di-wn-e
3tekil. direkt	genişlemiş izafe	damat-	-eğik. eril	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. 3tekil
O damadı görüyor.				

(3) (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Em	ê	berên	di-kir-ine
1çoğul. direkt	genişlemiş izafe	koç. eril.	eğik. ş.z.e.-satın almak: ş.z.k. 1çoğul
Biz koçu satın alıyoruz.			

(4) (A.Y.K.)

Gund-ê	Muş-ê	eskêr	têr	di-k-ine
Köy-izf. çoğul	Muş-eğik. dişil	asker.eğik. eril	tok	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-3çoğul
Muş'un köylüleri askeri doyuruyorlar.				

(5) Tüm görüşmeciler.

Jinik	ê	berxik-a	paç	di-k-e
kadın. direkt	genişlemiş izafe	kuzu-eğik. çoğul	öpmek	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.- 3tekil
Kadın kuzuları öpüyor				

(6) (A.G.E.)

Ez	heval	di-wn-ime
1tekil. direkt	arkadaş. direkt	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben arkadaşını görüyorum.		

(1)'de dişil büküm eki olan {-ê} ile bükümü görmekteyiz. (2), (3) ve (4)'te eril isimlerin bükümleri vardır. (2)'de eril büküm eki {-î} ile yapılırken (3)'de son seslinin yükseltilmesi ile büküm meydana gelmiştir. Yani "beran" (koç) kelimesinin son sesli harfi olan /a/ sesi /ê/ sesine dönüşmüştür. (4)'te ise ödünç alınan bir eril isim olan "esker" (asker) isminin ek alma ile değil de yükseltme ile eril büküm işaretlemesini görmekteyiz. Borç alınan bir kelimenin böyle spesifik bir şekilde bükülmesi bizce bahse değer görülmüştür. (5) çoğul belirli büküme örnektir. Normalde kullanılması gereken {-an} ekinin sonundaki /n/ sesi düşmüştür. Son olarak bizce Türkçenin etkisinden kaynaklı, çift cinsiyetli isimlere refere eden "heval" (arkadaş) isminin bükümsüz direk şekilde verilmesi durumu (6)'da verilmiştir. Bununla birlikte, yaşlı kadın çift cinsiyetli isimlere refere eden "heval" (arkadaş) ismini dişil, yaşlı erkek ise eril uyum ile vermiştir. Bu da kişilerin zihninde kast ettikleri arkadaşın kadın ya da erkek olamsıyla veya kadınların genel olarak dişil uyum, erkeklerin ise eril uyum tercihlerinden kaynaklanmaktadır.

B. Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu

Spesifik olmayan belirlilik durumunda genel olarak sayılabilen isimler eril veya çoğul ekleri ile bükülürken sayılamayan isimler ise çoğul eki ile bükülmektedir. Genç kadın görüşmeci, ne sayılabilir ne de sayılamazlarda büküm ekini kullanmazken diğerleri de genel olarak sayılamayanları bükmemişlerdir. Büküm olmama durumu yine Muş bölgesinde bahsedilen Türkçenin spesifik ve spesifik olmayan belirlilik durumundan kaynaklanmaktadır. Örnekleyecek olursak;

Örnek:

(1) (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeler.

Her	qurban	da	mi-yê	ser	jê	di-k-ine
her	kurban	de/da: Edat	koyun-eğik. dişil	baş	den: Edat-	ş.z.e.- yapmak: ş.z.k. -çoğul
Her bayramda koyun keseriz						

(2) (A.Y.K.) ve (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeler.

Em	her	eydî	da	berên	ser	jê	di-k-ine	
1çoğul.direkt	her	bayram	de/da: Edat	koç. eril	eğik.	baş	den: Edat	ş.z.e.-yapmak:ş.z.k-çoğul
Her bayramda koç keseriz.								

(3) (A.O.E) hariç tüm görüşmeler.

Ez	her	d-er-im		per-a	di-d-e	min
1tekil. direkt	her	ş.z.e.-gitmek: 1tekil	ş.z.k.	para-eğik. çoğul	ş.z.e.- vermek: ş.z.k. 3tekil	1tekil.eğik.
Her gittiğimde bana para verir.						

(4) (A.G.K.)

Her	qurban	da	pez	ser	jê	di-k-ine
her	kurban	de/da: Edat	koyun.direkt	baş	den: Edat	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k. -çoğul
Her bayramda koyun keseriz						

(5) (A.O.E.)

Her	d-er-im		pere	di-d-e	min
her	ş.z.e.-gitmek: 1tekil	ş.z.k.	para. direkt	ş.z.e.- vermek: ş.z.k. 3tekil	1tekil. eğik.
Her gittiğimde bana para verir.					

(1) dişil sayılabilen bir isim olan “mî”nin (koyun) dişil büküm eki ile bükülmesine örnek iken (2) eril sayılabilen bir isim olan “beran” (koç) isminin spesifik olmayan durumda bükülmesine örnektir. (3)’te ise sayılamayan “pere” (para) isminin

çoğul büküm ile spesifik olmayan belirlilik durumunda bükülmesine örnektir. Bu üç durum standart Kürtçede kullanılan durumlardır.

(4) sayılabilen bir isim olan “pez” (koyun) isminin normalde bükülmesi gerekirken genç kadın görüşmeci tarafından bükülmediği duruma örnektir. Son olarak (5) ise sayılamayan bir isim olan “pere” (para) isminin bükülmesi gerekirken hem genç kadın görüşmeci hem de genç erkek görüşmecinin bu ismi bükmeden direkt durumda kullanımına örnektir. Bu durumu Muş bölgesinde bahsettiğimiz Türkçenin etkisiyle açıklayabiliriz.

C. Belirsizlik Durumu

Belirsiz durumda, Adıyaman bölgesinde dişil ve eril ayrımı olmakla birlikte, standart Kürtçede tekillerde belirsizlik eki olan {-ek-}'in sesli harfi olan /e/ sesi düşmektir. Belirsizlik ekinden sonra da, dişil isimler için büküm eki olan {-ê} ve eril isimler için büküm eki olan {-î} gelmektedir. Çoğul isimlerde ise tüm görüşmeciler {-i}na} ekini isme getirmişlerdir. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Ez	bûk-k-ê	di-wn-ime
1tekil. direkt	gelin-belirsizlik eki- eğik. dişil	ş.z.e.- görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir gelin görüyorum		

(2) Tüm görüşmeciler.

Ez	çiya-k-î	di-wn-ime
1tekil. direkt	dağ-belirsizlik eki- eğik. eril	ş.z.e.- görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir dağı görüyorum.		

(3) Tüm görüşmeciler.

Jinik	berxik-na	paç	di-k-e
Kadın. direkt	kuzu-eğik. belirsiz. çoğul	öpme	ş.z.e-yapmak: ş.z.k.- 3tekil
Kadın bazı kuzuları öpüyor.			

(4) (A.G.K.)

Ez	gelin-k-î	di-wn-ime
1tekil. direkt	gelin-belirsizlik eki- eğik. eril	ş.z.e.- görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben bir gelin görüyorum		

(1)'de dişil olan bir ismin belirsiz çekimi, (2)'de eril olan bir ismin belirsiz eğik çekimi ve (3)'te çoğul, belirsiz ve eğik bir çekim vardır. Tüm görüşmeciler aynı davranışı sergilemiştir. Bununla birlikte, genç kadın görüşmecinin Kürtçesinin yeterli olmamasından dolayı yalnızca bir dişil ve eril ismin çekimini yapması istenmiştir. Her iki cinsiyet grubu için de eril formu kullanmıştır. (4)'üncü örnek bu durumu göstermektedir. Yani her ne kadar “bûk” (gelin) dişil bir isim olsa da eril olarak çekilmiştir. Bu durum da Muş bölgesinde var olan ve belirsiz eğik durumda isimlerin eril eğik ekinde sabitlenmesi durumuyla aynıdır. Bu durumu da cinsiyet ayrımının olmadığı Türkçenin etkisi ile açıklayabiliriz; çünkü Kürtçede büküm ekine denk gelen Türkçedeki ismin i hali cinsiyete karşı hassas değildir. Kürtçe iyi öğrenmemiş fakat Türkçeyi çok iyi kullanan bir miras dil konuşucusu, Türkçedeki ismin i halindeki çekimi Kürtçeye uyguladığında yalnızca bahsi geçen çekimi bir cinsiyette kullanma eğilimine girmesi çok doğaldır. Yani Kürtçe öğrenirken cinsiyet ayrımını kendi doğal sürecinde öğrenmeyen biri, baskın dilin etkisiyle zihninde bir çeviriye gittiğinde cinsiyet ayımı gibi Türkçede olmayan bir özelliği Kürtçede göstermesi neredeyse imkansızdır. Yukarıda genç kadın görüşmecinin hem eril hem de dişil isimleri belirsiz durumda eril ek ile çekimlemesi de bu duruma örnek olarak verilebilir.

D. Gösterme Durumu

Gösterme sıfatlarıyla belirtilen isimler hem işaret sıfatında hem de isme gelen ekte cinsiyet ayrımı göstermektedir. Standart Kürtçede olduğu gibi tekillerde eriller için {-î}, dişiller için {-ê} ekleri kullanılır. Çoğullarda, işaret sıfatına {-a(n)} eki gelmesine rağmen, standart Kürtçeden farklı olarak isme {-a(n)} yerine, {-(i)na(n)} eki gelmektedir. Örnekleyecek olursak;

Örnek:

(1) (A.G.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Mêrik	î	vî	meraz-î	di-kir-e
adam. direkt	genişlemiş izf.	işaret sıfatı: eğik. eril	ayakkabı-eğik. eril	ş.z.e.-satın almak: ş.z.k-3tekil
Adam bu ayakkabıyı satın alıyor.				

(2) (A.Y.K.)

Jinik	ê	wê	telefon-ê	pere	di-kir-e
kadın. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik. dişil	telefon- eğik. dişil	para	ş.z.e.- satın almak: ş.z.k. -3tekil
Kadın o telefonu satın alıyor.					

(3) Tüm görüşmeciler.

Jinik	ê	va	berx-ina	paç	di-k-e
kadın. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik. çoğul	kuzu-eğik. çoğul	öpmek	ş.z.e.-yapmak-3tekil
Kadın bu kuzuları öpüyor.					

(4) (A.Y.K.)

Ez	wê	heval-ê	di-wn-ime
1tekil. direkt	işaret sıfatı: eğik. dişil	arkadaş-eğik. dişil	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.- 1tekil
Ben o arkadaşımı görüyorum.			

(1)'de eril bir isim olan “meraz” (ayakkabı) isminin işaret sıfatı ile eğik durumda gösterimi verilirken (2)'de dişil bir isim olan “telefon” (telefon) sözcüğünün işaret sıfatı ile eğik tekil durumda gösterimi verilmiştir. Bu her iki örnek de standart Kürtçe ile aynı formdadır. (3)'de ise çoğul olarak çekilen “berx” (kuzu) ismini görmekteyiz. İşaret sıfatı ile eğik durumda çekilen bu ismin aldığı ek, standart Kürtçedeki eğik ek olan {-a(n)} ekinden farklı olarak, {-ina} ekini almıştır.

İki cinse refere edebilen isimler ise kadın görüşmecilerin bir kısmı tarafından genel erillik kuralına aykırı olarak, dişil olarak çekilmiştir. (4)'üncü örnekte yaşlı kadın görüşmecinin dişil kullanımını görmekteyiz.

Adıyaman bölgesinde bir ismin eğik durumda belirli, belirli spesifik, belirsiz ve gösterme durumunda çekimini bir tabloda verecek olursak;

Tablo 39: Güneybatı Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirlilik Durumu	Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
Eril	{-î} / son seslinin yükseltilmesi	Sayılabilenler eril ve dişil olduklarına göre bükülür,	(k)-{-î}	vî{-î}
Dişil	{-ê}	sayılamayanlar çoğul olarak bükülür.	(k)-{-ê}	vê{-ê}
Çoğul	{-a(n)}		{-(i)na(n)}	va(n) ... {- (i)na(n)}

Tabloda görüldüğü üzere işaret durumunda isme gelen çoğul ek dışında tüm kullanımlar kanonik Kürtçe ile aynıdır.

3.3.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet

Bu bölümde eğik durumda bulunan katılımcı ögenin izafe yapısı olması ve bu yapıdaki çekirdek öge olan ismin belirli, belirsiz ve gösterme durumundaki çekimi üzerinde durulacaktır.

A. Belirlilik Durumu

İzafe yapısındaki çekirdek ögenin belirli kullanımı bu ağza özgü bir sisteme sahiptir. Başta, eril ve dişil isimler arasındaki eril {-ê} ve dişil {-a} ekleri nötrleşip {-ê} olmuştur. Bununla birlikte, bu nötrleşmenin sadece insan isimlerinde var olduğunu görmekteyiz. Hayvan ve cansız isimlerde, cinsiyet ayrımının eriller için {-î} dişiller için ise {-ê} şeklinde olduğu fark edildi. Çoğul isimler de ise {-ên} eki kullanılmakla birlikte genel itibariyle bu ekin sonundaki /n/ sesi düşmüştür. Nötleşme için son olarak söylememiz gereken şey, zincirleme tamlama yapan izafe eki çoğu defa nötr hal olan “y” şeklinde kullanılmıştır. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ez	bûk-ê	xwe	y	nû	di-bîn-im
1tekil. direkt	gelin-izf. insan olan. dişil	kendi	izafe. nötr	yeni	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben yeni gelinimi görüyorum.					

(2) (A.O.E.) ve (A.G.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ew	î	zava-yê	mi	di-wn-e
3tekil. direkt	genişlemiş izf	damat-izf. insan olan. eril	1tekil. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-3tekil
O damadımı görüyor.				

(3) Tüm görüşmeciler.

Ew-	nê	dar-ê	baxç-ê	me	di-şkên-ine
3çoğul. direkt	genişlemiş izafe	ağaç-izf. insan olmayan. dişil	bahçe-eğik. dişil	1çoğul. eğik	ş.z.e.-kırmak: ş.z.k.-3çoğul
Onlar bizim bahçedeki ağacı kırıyorlar.					

(4) Tüm görüşmeciler.

Em	beran-î	wî	hil	di-gr-ine
1çoğul. direkt	koç-izf. insan olmayan. eril	3tekil. eğik	yüksek	ş.z.e.-almak: ş.z.k.-1çoğul
Biz onun koçunu satın alıyoruz.				

(5) Tüm görüşmeciler.

Ez	çiya-yî	bilind	di-wn-ime
1tekil. direkt	dağ-izf. insan olmayan. eril	yüksek	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.-1tekil
Ben yüksek dağı görüyorum.			

(6) Tüm görüşmeciler.

Jink-ê	rindik	berxikê	me	y	gewr	paç	dike
Kadın-izf. insan olan. dişil	güzel	kuzu- izf. çoğul	1tekil. eğik	izf. nötr	beyaz	öpmek	ş.z.e.- yapmak: ş.z.k-3tekil
Güzel kadın bizim beyaz kuzularımızı öpüyor.							

(1)'de dişil insan olan "bûk" (gelin) isminin nötr ek olan {-ê} ile çekimini görmekteyiz. (2)'de de aynı durumu görmekteyiz. Eril insan ismi olan "zava" (damat) isminin nötr izafe eki olan {-ê} ile çekimi vardır. Yine, (1) ve (6)'daki zincirleme tamlama yapan "y" eki hem cinsiyet hem de sayı anlamında nötrleşmiştir.

(3), (4) ve (5)'inci örnekler insan olmayan eril ve dişil isimlerin izafe yapısı içerisinde çekirdek öge olarak çekilmesine örnektir. (3)'te dişil cansız bir isim olan "dar" (ağaç) kelimesinin {-ê} ile çekimlendiğini görmekteyiz. Buna karşın (4)'de insan olmayan eril bir canlı olan "beran" (koç) isminin ve (5)'de insan olmayan cansız bir eril isim olan "çîya" (dağ) isminin {-î} eki ile izafe yapısında belirli bir şekilde çekimlendiğini görmekteyiz. Son olarak (6)'da çoğul çekimlenen "berx" isminin {-ê(n)} ile çekimini görmekteyiz.

B. Belirsizlik Durumu

İzafe yapısında çekirdek ögenin belirsiz olarak çekimlendiği durumda, Adıyaman bölgesinde, eril ve dişil ayırım ortadan kalkmakla birlikte, dişil isimler genel itibariye, eril büküm yerine sadece belirsizlik eki ile belirtilirler. Çoğul isimler {-in} ekini alarak belirsizleşirler. Örnekleme gerekirse;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Wun	çiya-k-î	bilind	di-wn-ine mi?
2çoğul. direkt	dağ-b.siz eki.- eğik eril	yüksek	ş.z.e-görmek:ş.z.k.-3tekil Türkçe soru eki
Siz yüksek bir dağ görüyor musunuz?			

(2) (A.Y.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Tî	y	mi-k-î	min	di-doş-e
2tekil. direkt	genişlemiş izf.	koyun-b.siz eki-eğik. eril	1tekil. eğik	ş.z.e.-sağmak: ş.z.k.-2tekil
Sen bir koyunumu sağıyorsun.				

(3) (A.Y.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Tu	mi-k	min	di-doş-e
2tekil. direkt	koyun-belirsizlik eki	1tekil. eğik	ş.z.e.-sağmak: ş.z.k.-2tekil
Sen bir koyunumu sağıyorsun.			

(4) Tüm görüşmeciler.

Jinik	berxik-in	me	yê	gewr	paç	di-k-e
kadın. direkt	kuzu-belirsiz. çoğul	1çoğul. eğik	zincirleme izf. çoğul	beyaz	öpme k	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-3tekil
Kadın bazı beyaz kuzularımızı öpüyor.						

(1)'de eril bir isim olan “çiya” (dağ) isminin belirsiz çekimde, belirsizlik eki {-k-}’den sonra eril belirlilik eki olan {-î}’yi aldığını görmekteyiz. (2)'de ise dişil bir isim olan “mî” (koyun) isminin, belirsiz izafe çekimi için önce belirsizlik eki olan {-k-} ekini

daha sonra eril ek olan {-î} ekini aldığını görmekteyiz. Bu durumda, belirsiz izafe yapısı için eril dişil hassasiyetinin olmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, genel olarak dişil isimlerin sadece belirsizlik eki aldığı ve eğik eril ekini almadığını da gözlemlemekteyiz. Bu duruma (3)'ü örnek verebiliriz. Çoğul belirsiz durumu ise çekirdek ögeye {-in} ekinin getirilmesi ise yapılmaktadır.

C. İşaret Durumu

Gösterme durumunda, gösterme sıfatı eril dişil ve çoğul olmak üzere üç farklı şekilde sınıflandırılır. Gösterme sıfatı, erillerde {-î}, dişillerde {-ê} ve çoğullarda {-a(n)} eklerini alır. İzafe yapısında gösterilen çekirdek öge ise izafe yapısının belirli durumundaki sınıflandırmanın aynıyla sınıflandırılır. Yani, eril ve dişil isimler ilk önce insan olanlar ve insan olmayanlar şeklinde sınıflandırılır. İnsan olan eril ve dişil isimlerin hepsi tek ek olan {-ê} ekini alır. İnsan olmayan isimlerden dişil olanlar da {-ê} ekini almasına rağmen, insan olmayan eril isimler {-î} izafe ekini alır. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) (A.O.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ez	vê	bûk-ê	xwe	y	nî	hez	na-k-ime
1tekil. direkt	işaret sıfatı: eğik. dişil	gelin-izf. insan olan. dişil	kendi	izf. nötr	yeni	sevme k	o.ş.z.e.-yapmak: ş.z.k. 1tekil
Ben bu yeni gelinimi sevmiyorum.							

(2) Tüm görüşmeciler.

Tî	y	vê	mih-ê	min	di-doš-î
2tekil. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik. dişil	koyun-izf. insan olmayan. dişil	1tekil. eğik	ş.z.e.-sağmak: ş.z.k.-2tekil
Bu koyunumu sağlıyorsun.					

(3) Tüm görüşmeciler.

Ew	nê	wê	dar-ê	me	xiş	di-k-ine
3çoğul. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik. dişil	ağaç-izf. insan olmayan. dişil	1çoğul. eğik	kırmak	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k. - 3çoğul
Onlar bizim ağacı kırıyorlar.						

(4) Tüm görüşmeciler.

Ez	î	wî	zava-yê /damad-î	Mistefê	di-wn-ime
1tekil. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik eril	damat-izf. insan olan. eril	Mustafa. eğik. eril	ş.z.e.-görmek: ş.z.k.- 1tekil
Ben Mustafa'nın o damadını görüyorum.					

(5) Tüm görüşmeciler.

Em	î	wî	beran-î	te	hil-di-gir-ine
1çoğul. direkt	genişlemiş izafe	işaret sıfatı: eğik. eril	koç- izf. insan olmayan. eril	2tekil. eğik	önek-ş.z.e.-tutumak: ş.z.k.-1çoğul
Biz senin o koçunu satın alıyoruz.					

(6) Tüm görüşmeciler.

Hun	vî	çiya-yî	bilind	di-wn-ine
2çoğul. direkt	işaret sıfatı: eğik. eril	dağ-izf. insan olmayan. eril	yüksek	ş.z.e.- görmek: ş.z.k.-2çoğul
Siz bu yüksek dağı görüyorsunuz.				

(7) (A.Y.K.), (A.Y.E.)

ew	jin-a	wa	berxik-ê	me	paç	di-k-e
işaret sıfatı: direkt	kadın- belirlilik ek.	işaret sıfatı: eğik. çoğul	kuzu-izf. çoğul	1çoğul. eğik	öpmek	ş.z.e.-yapmak: ş.z.k.-3tekil
O kadın bizim o kuzularımızı öpüyor.						

(1), (2) ve (3)'üncü örnekler dişil isimlere örnektir. İşaret sıfatı bu üç dişil isim için "v/wê" şeklinde olmakla birlikte, insan olan dişil çekirdek öge (1), insan olmayan canlı dişil çekirdek öge (2) ve insan olmayan cansız dişil çekirdek öge (3) yine aynı ek olan {-ê} ile işaretlenmiştir.

(4), (5) ve (6)'nci örnekler, eril isimlere örnektir. İşaret sıfatı bu üç eril isim için “v/wî” şeklinde olmakla birlikte, insan olan eril çekirdek öge (4) {-ê} ile, insan olmayan canlı çekirdek öge (5) ve insan olmayan cansız çekirdek öge (6) {-î} izafe ekini almıştır. Bununla birlikte orta yaş ve genç erkek görüşmeciler “zava” (damat) kelimesi yerine “damat” (damat) kelimesini Türkçeden borç alarak kullanmışlardır. Bu kelime normalde {-ê} ile izafe yapısında gösterilmesi gerekirken cansız erkek isimler gibi {-î} eki ile gösterilmiştir. Bunun sebebi muhtemelen yabancı dillerden borç alınan insan olan eril isimler, insan olmayan eril isimler gibi işaretlenmesinden kaynaklanır.

Son olarak (7)'nci örnekte işaret sıfatı ile çoğul gösterilen bir isim yer almaktadır. Bu durumda, işaret sıfatı “wa(n)” iken çekirdek öge {-ê(n)} ekini almıştır.

İzafe yapısındaki çekirdek ögenin belirli belirsiz ve işaret durumlarındaki kullanımını, Adıyaman bölgesinde şu ekleri almaktadır.

Tablo 40: Güneybatı Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirlilik Durum		Belirsizlik Durum	İşaret Durumu	
	İnsan olan	İnsan olmayan		İnsan Olan	İnsan Olmayan
İnsan olma/ olmama					
Eril	{-ê}	{-î}	(k)-{-î}	vî ... {-ê}	vî ... {-î}
Dişil	{-ê}	{-ê}	(k)-{-î}	vê ... {-ê}	vê ... {-ê}
Çoğul	{-a(n)}		{-in}	va(n) ... {-ê(n)}	

İzafe yapısındaki çekirdek ögenin çekimi, Adıyaman bölgesinde ilginç olan bölümlerden birisidir. İlk önce eril ve dişil farklılığın belirli, belirsiz ve gösterme durumunda izafe yapısındaki çekirdek ögede ortadan kalktığını görmekteyiz. Bununla birlikte, belirli ve gösterme durumunda çekirdek ögede insan olma ve olmama ayrımıyla karşılaşmaktayız ve insan olmayan erillerin {-î} ekini aldığını görmekteyiz.

3.3.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet

Genişlemiş izafe özelliği Adıyaman bölgesinde karşılaştığımız bir özelliktir. Bu ağızda, üçüncü tekil şahıs zamirlerinde eril dişil ayrımıyla birlikte birinci tekil şahısta da bir cinsiyet ayrımının varlığını görmekteyiz. Bununla birlikte, çoğul ve tekil ayrımını da görmekteyiz. Çoğul ve dişil birinci ve üçüncü tekil için “ê” genişlemiş izafe partikeli kullanılmakla birlikte, tekil ikinci şahıs ve tekil üçüncü eril şahıs için de “î” genişlemiş izafe partikeli kullanılmaktadır. Bir tabloda verilecek olursa;

Tablo 41: Güneybatı Ağzında Genişlemiş İzafe Partikleri

	Eril	Dişil
1. tekil şahıs	î	ê
2. tekil şahıs	î	
3. tekil şahıs	î	ê
1. 2. ve 3. çoğul şahıslar	ê	

Fiisel olmayan yüklerle birlikte fiil olan yüklerle de kullanılan genişlemiş izafe partikellerini örnekler ile açıklarsak;

Örnek:

(1) (A.G.E.), (A.O.E.)

Ez	î	reş	im
1tekil. direkt	genişlemiş izafe.	siyah	kopula. 1tekil
Ben siyahım.			

(2) (A.Y.E) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Ti	y	reş	i
2tekil. direkt	genişlemiş izafe	siyah	kopula. 2tekil
Sen siyahsın.			

(3) Tüm grŖmeciler.

Esker	î	li	wir	e
Asker. direkt.	geniŖlemiŖ izafe	de/da: edat	ora	kopula. 3tekil
Asker oradadır.				

(4) Tüm grŖmeciler.

HemŖŖre	yê	li	wir	e
HemŖŖre. direkt	geniŖlemiŖ izafe	de/da: Edat	ora	kopula. 3tekil
HemŖŖre oradadır.				

(5) (Tüm grŖmeciler.)

Ev	sêv-a	ê	xirabye	ye	mi?
iŖaret sıfatı: dirket	elma-belirlilik klirtiği	geniŖlemiŖ izafe	bozulmuŖ	kopula. 3tekil	Türkçeden alınan soru eki
Bu elma bozuk mu?					

(6) (A.Y.K.), (A.Y.E.)

Rê	ne	yê	rind	bn
yol. direkt	olumsuzluk eki	geniŖlemiŖ izafe	güzel	kopula. gemiŖ. 3oğul
Yollar güzel değildi.				

(7) Tüm grŖmeciler.

Em	ê	li	gund	in	mi?
1oğul. direkt	geniŖlemiŖ izafe	de/da: Edat	köy	kopula. 1oğul	Türkçeden alınan soru eki
Biz köyde miyiz?					

(8) Tüm grŖmeciler.

Win	ê	gund	bn
2oğul. direkt	geniŖlemiŖ izafe	köy	kopula. gemiŖ. 2oğul
Siz kydeydiniz.			

(9) (A.Y.K.)

Ez	ê	gewrik	im
1tekil. direkt	genişlemiş izafe	beyaz	kopula. 1tekil
Ben beyazım.			

Yukardaki tüm örnekler fiil olmayan yüklemelerde kullanılan genişlemiş izafe ekleridir. (1)'de özne birinci tekil şahıs olduğu için ve konuşmacı erkek olduğu için “î” genişlemiş izafe partikeli kullanılmıştır. (2)'de özne ikinci tekil şahıs olduğu için “î” harfiyle neredeyse aynı ses olan “y” genişlemiş izafe partikeli kullanılmıştır.

(3), (4) ve (5)'de özneler üçüncü tekil şahıs oldukları için cinsiyet ayrımına hassas bir genişlemiş izafe partikeli gerekmektedir. (3)'de özne eril olan “Esker” (asker) olduğu için “î” partikeli almış ve (4) ve (5)'de özne dişil üçüncü tekil şahıs olduğu için dişil genişlemiş izafe partikeli olan “ê”yi almıştır.

(6), (7) ve (8)'de özneler çoğul formdadır. (6)'da üçüncü çoğul şahıs özneyken (7)'de birinci çoğul şahıs ve (8)'de ikinci çoğul şahıs özne konumundadır. Bu çoğul öznelerin hepsi de “ê” genişlemiş izafe partikelini almışlardır. Son olarak (9)'da görüldüğü üzere yaşlı kadın görüşmecinin “Ez” (1tekil. direkt) ile kendisine refere ettiğinde, dişil üçüncü tekil şahıs ve çoğullar için kullanılan “ê” genişlemiş izafe partikelini kullandığını görmekteyiz. Bu da birinci tekil şahısta da cinsiyet ayrımının olduğunu göstermektedir.

Fiil olan yüklemelerde de izafe partikeli süreklilik ve perfekt anlam vermek için kullanılmaktadır. Örnekleme gerekirse;

Örnek:

(1)

Îşte	Mem	î	hat
Îşte	Mehmet	genişlemiş izafe	gelmek: g.z.k.- 3tekil
Îşte Mehmet geldi.			

(2) (A.Y.K.)

Îşte	e	yî	te	di-wn-ime
Aha	1tekil. direkt	genişlemiş izafe	2tekil. eğik	ş.z.e.-görmek: ş.z.k. - 1tekil
Îşte seni görüyorum.				

(1)'de fiile perfekt zaman anlamı veren bir genişlemiş izafe yapısı vardır. (2)'de ise fiile süreklilik anlamı veren bir genişlemiş izafe partikelini görmekteyiz.

Genişlemiş izafe eki ile ilgili son olarak şunu söyleyebiliriz; bu ek hem birinci tekil şahıslarda hem de üçüncü tekil şahıslarda cinsiyet ayrımına uğramaktadır. Bu ayrımın ekleri, izafe yapısındaki insan olmayan eril ve diğerleri ayrımında kullanılan ekler ile aynıdır. Yani, insan olmayan erillerin eki olan {-î} eki ikinci tekil şahıs ile birlikte birinci ve üçüncü eril şahıs olan özneler için kullanılırken diğer tüm durumlarda kullanılan {-ê} eki de dişil birinci ve üçüncü şahıslar ve çoğul özneler için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, genişlemiş izafe partikeli hem fiisel hem de fiisel olmayan kopularla kullanılabilir. Görüşmecilerin bir kısmı, bu partikelin hassas yapısından dolayı bu partikeli bazen kullanmamakta bazen de farklı kullanmaktadırlar.

3.3.2. Ergatif Yapı

Durum işaretleme sistemi için yukarıda da belirttiğimiz üzere yalnızca ergatif yapı üzerinde durulacaktır. Kurmancide ergatif yapıda hassas olan yapıların analiz edildiği bu bölümde ilk olarak zamirlerin işaretlenme ve uyum durumu üzerinde durulacaktır. Daha sonra katılımcıların izafe yapısı olduğu geçmiş zaman fiil köklerinin yapısı incelenecektir. Sonrasında sırasıyla canlılık hiyerarşisi, edatlı fiiler, nesnenin öne çekilmesi, geçişsiz anlamlı geçişli fiiller, ortak özne kullanımı konuları bu ağız için ele alınacaktır. Son olarak da bu bölgedeki seslenme durumundan bahedilecektir.

3.3.2.1. Zamirler

Geçmiş zaman fiil kökünde, zamirler konusunda bu ağzın görüşmecileri standart Kürtçede olduğu gibi ergatif yapıyı kullanmışlardır. İlk olarak, dönüşlü ve işteş zamirlerinin etkilenen konumunda üçüncü tekil şahıs davranışı sergilemesi standart

Kürtçe ile aynı şekilde olan kısımdır. İkinci olarak, yapıcının eğik, etkilenenin ise direkt formda olduğu ve fiil ile etkilenen arasında uyumun var olduğu tam ergatif yapı, genç kadın katılımcı hariç herkes tarafından kullanılan formdur. Yine, standart Kürtçede de bir istisna olan üçüncü çoğul zamirin yapıcı, üçüncü tekil zamirin etkilenen olduğu uzun cümlelerde, yapıcı ile fiil arasında var olan uyum, bu ağızda de kullanılmaktadır.

Bu ağızda karşılaştığımız ergatif yapıdaki bozulma iki şekilde olmuştur. Bunlardan ilki, orta yaş erkek görüşmeci tarafından sadece bir defaya mahsus olmak üzere kullanılan çift büküm durumudur. Çift büküm, katılımcılarımızdan iki genç erkek görüşmeciden bir olan ve miras konuşucu (heritage speaker) özelliği ile tanımlayabileceğimiz görüşmeci tarafından tüm zamirler için kullanılmıştır. Ergatif yapıdaki ikinci bozulma da genç kadın tarafından, ergatif yapının tamamen akuzatif yapıya dönüştüğü durumdur. Yani yapıcı akuzatif yapıda olduğu gibi direkt konumda ve fiil ile uyum içerisinde olmakla birlikte, etkilenen katılımcı eğik konumda kullanılmıştır. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Mi	xwe	dî
1tekil. eğik. ERG	kendi: dönüşlü zamiri	görmek: g.z.k. 3. tekil
Ben kendimi gördüm.		

(2) (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

We	hevdi	di
2çoğul. eğik. ERG	birbiri: işteş zamiri	görmek: g.z.k. 3. tekil
Siz birbirinizi gördünüz.		

(3) (A.Y.E.) ve (A.G.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Wî	em	dî-n
3tekil. eril. eğik. ERG	1çoğul. direkt. ABS	görmek: g.z.k. - 1çoğul
O bizi gördü.		

(4) (A.G.K.) hariç diğêr tũm gũrũŝmeciiler.

Du	genç	hatin	beqêl	li	baqêl	cixare-k	xast-in
İki	genç	gelmek: g.z.k. - çoğul	bakkal. eğık	den/dan: Edat	bakkal. eğık	sigara-tekil. belirsizlik eki	istemek: g.z.k.- çoğul
İki genç bakkala geldi, bakkalcıdan bir sigara istediler.							

(5) (A.O.E.)

Te	mi	dî
2tekil. eğık. ERG	1tekil. eğık	gũrmek: g.z.k. 3tekil
Sen beni gũrdũn.		

(6) (A.G.K.)

Ez	dunî	te	dî-m
1tekil. direkt	dũn	2tekil. eğık	gũrmek: g.z.k. - 1tekil
Dũn seni gũrdũm.			

(1) ve (2)'nci ȳrnekler, sırasıyla dũnũŝlũ ve işteş zamirlerinin geçmiş zaman fiil kũkũnde kullanımına ȳrnektir. Yani yapıcı eğık konumda, etkilenen konumda olan ve tũm zamirler için tek form olan dũnũŝlũ “xwe” (kendi) ve işteş “hevdi” (birbiri) zamirleri ũũncũ tekil fonksiyonunda direkt konumda kullanılırken fiil default form olan ũũncũ tekil şahıs ile uyum ierisindeidir.

(3)'de yapıcı ve etkilenenin zamir olduğu ve standart Kũrte ile aynı form olan tam ergatif yapısını gũrmekteyiz. Yani, yapıcı olan “wî” (3tekil. dişil. erğık) eğık olarak işaretlenmiş, etkilenen “em” (1oğul.direkt) direkt konumda işaretlenmiş ve fiil ile etkilenen arasında uyum vardır.

(4)'ũncũ ȳrnek, Kurmanci standart formunda da bir istisna olan ve vurgusuz olan yapıcı ũũncũ çoğul şahıs ekinin, etkileneni ũũncũ tekil olması durumunda fiil ile olan uyumuna ȳrnektir. Yani, yapıcı olan “du genç” (iki genç) oğul ȳznesi ile normalde “xast” (istemek) fiilinin tekil etkilenen olan “cixarek” (bir sigara) katılımcısıyla tekil

uyum göstermesi gerekirken bahsettiğimiz sebepten dolayı “xast” (istemek) fiili etkilenen ile tekil uyum sağlamak yerine yapıcı ile çoğul uyum sağlamıştır.

(5)'de orta yaş görüşmecinin bir defa kullandığı ve ikinci genç görüşmecinin ise hep kullandığı çift büküm işaretleme ve uyum istemi vardır. Bu durumda yapıcı ergatif yapıdan dolayı eğik konumda işaretlenir, etkilenenin normalde direkt konumda olması gerekirken eğik konumda verilir ve fiilin normalde etkilenen ile uyum içerisinde olması gerekirken onun yerine default form olan üçüncü tekil şahıs ile uyum gösterir. Bu durumun orta yaş erkek görüşmecide bir defa görülmesi ve miras konuşucu olan iki genç erkek görüşmeciden birinde hep görülmesi, bize olası bir bozulmanın çift büküm yönünde de olabileceğini gösterecek niteliktedir.

Son örnek olan (6)'da ise genç kadın görüşmecinin kullandığı akuzatif yapı vardır. Burada ergatif yapının tamamen yerini akuzatif işaretleme ve uyum yapısına vermiştir. Yani, normalde yapıcı eğik olması gerekirken direkt konumda verilmiş etkilenenin de normalde direkt konumda verilmesi gerekirken eğik konumda verilmiş ve son olarak normalde fiil ile etkilenen arasında uyum olması gerekirken fiil ile yapıcı arasında uyumun olması, ergatif yapının tamamen çöküp yerini akuzatif sistemin aldığı kanıtıdır.

Akuzatif sistemi kullanan görüşmeci, Kürtçeyi tam olarak kullanabilen bir konuşmacı değildi. Anlayabilen fakat çok az konuşabilen bir görüşmeci idi. Miras konuşucu konumunda olan bu görüşmecinin ergatif yapıdaki bu davranışı, ve yine beşinci örnekte çift büküm davranışı sergileyen miras konuşucu ikinci erkek genç konuşmacının davranışı, miras konuşucuların, miras dili bilme seviyelerinin kullanacakları olası bozulmuş ergatif yapılar üzerinde etkili olduğu çıkarımına ulaşmamıza sebep olmuşlardır. Yani, çok az seviyede miras dili konuşabilen miras dil kullanıcıları, bizim örneğimizde genç kadın, ergatif yapısını tamamen ortadan kaldırıp, akuzatif yapıyı kullanma davranışı sergilerken daha iyi şekilde miras dili (heritage language) konuşan miras konuşucular (heritage speaker), bizim örneğimizde ikinci genç erkek, ergatif yapısını tamamen ortadan kaldırma davranışı

yerine, ergatif ve akuzatif yapı arasında ve hala ergatif yapı olarak değerlendirebileceğimiz bir yapı olan çift büküm yapısını kullanma davranışı sergilemiştir. Dolayısıyla miras dil konuşucularının miras dili bilme seviyeleri, ergatif yapıdaki olası bozulmuş formaların seçimi üzerinde etkili olabilmektedir.

3.3.2.2. İzafe Yapısı

Katılımcılarının izafe yapısı olduğu geçmiş zaman fiil kökleriyle oluşturulmuş geçişli cümlelerde, ergatif yapıyı yalnızca fiil ile uyumda takip edebilmekteyiz.. Bu aşğıda, bu bölüm standart Kürtçede olduğu gibidir. Yani, etkilenen konumda olan izafe yapısının çekirdek ögesi tekil ise fiil tekil uyum, çoğul ise fiil çoğul uyum göstermektedir. Örnekleme gerekir;e;

Örnek:

(1) (A.G.E.), (A.O.E.)

Keçik-ê	Sînem-ê	pisik-a	ciran-a	kuşt
Kız-izf.nötr	Sinem-eğik. dişil	kedi-izf. dişil	komşu-eğik.çoğul	öldürmek: g.z.k. 3tekil
Sinem'in kızı komşuların kedisini öldürdü.				

(2) Tüm görüşmeciler.

Kûçik-ê	gund	berx-ê	ciranê	kuşt-in
köpek-izf.çoğul	köy	kuzu-izf. çoğul	komşu-eğik. eril	öldürmek: g.z.k. -3çoğul
Köyün köpekleri komşunun kuzularını yedi				

(1)'de etkilenen "pisika cirana" (komşuların kedisi) tekil olduğundan dolayı fiil tekil uyum göstermiştir. (2)'de ise etkilenen "berxê cinanê" (komşunun kuzuları) çoğul olduğu için fiil çoğul uyum göstermiştir. Burada ilginç olan normalde ortadan kalkan dişil izafe eki {-a} (1)'inci örnekte "pisik" (kedi) isminde hala karşımıza çıkabilmektedir. Bu durum da cinsiyet konusunda nötrleşen izafe eklerindeki dişil ve eril ayrımının hala bazı kelimelerde devam ettiğini gösterir niteliktedir.

3.3.2.3. Canlılık Hiyerarşisi

Canlılık hiyerarşisine göre sınıflandırılan isimlerin işaretlenme durumunun incelendiği bu bölümde, bu ağızda sorulan sorularda, canlılık hiyerarşisine göre işaretlemelerde hiçbir farklılık görülmemiştir. Bununla birlikte, özel isimlerin belirgin isimler olmasından dolayı bazı görüşmeciler, özel isimlerden özellikle eril olanları ergatif yapı gereği işaretlemeleri gerekirken işaretlememişlerdir. Son olarak eril isimlerden sonu ünlü ile bitenler için bir büküm yöntemi olan son ünlünün yükseltilmesi sonucu, bazı eril isimler dışıl büküme benzer bir büküm içine girmişlerdir. Bu iki durumu örnekeleyecek olursak;

Örnek:

(1) (A.Y.K.), (A.Y.E.)

Zavê	Kenan	dît
Damat. eğik. eril. ERG	Kenan. direkt. ABS	görmek: g.z.k.-3tekil
Damat Kenan'ı gördü.		

(2) (A.O.E.)

Kenan	şîr	vexwar
Kenan. direkt	süt. direkt	içmek: g.z.k.- 3tekil
Kenan süt içti.		

(1)'de sonu ünlü ile biten eril isim olan “zava” (damat), sondaki ünlünün yükseltilerek eğik duruma getirilmesinden dolayı “zavê” (damat. eğik. eril) şekline dönüşmüştür. Bu yapı her ne kadar dişillerden sonra getirilen büküm eki ile aynı olsa da eril isimlerin bükümünün bir türü olan ismin içindeki /a/ veya /e/ sesinin /ê/ sesine dönüşmesi sonucunda meydana gelmiştir. (2)'de ise özel eril bir isim olan “Kenan” isminin büküme ihtiyaç duyulmadan kullanılması durumu vardır.

3.3.2.4. Edatsal Yüklemler

Edatlı fiillerde, fiilin bir bölümü bir ön edattan oluştuğu için etkilenen öge bu edattan sonra gelir. Edattan sonra gelen tüm öğeler de büküldüğünden dolayı normalde

ergatif yapıda direkt durumda gelmesi gereken etkilenen öge, eğik durumda gelir. Bu durumda hem yapıcı hem de etkilenen eğik şekilde kullanıldığından ve direkt konumda olan öge kalmadığından fiil default form olan üçüncü tekil ile uyum sağlar.

Bu bölgede genel olarak yukarıda bahsedilen durum yani standart Kürtçede de geçerli olan durum vardır. Bununla birlikte, bu ağızda çoğu defa ön edatlar düştüğünden, edatlı olan fiillerin edatlı olup olmadıklarını anlamak zordur. Görüşmecilerin bir kısmı, edat kullanmadan yine etkilenen ögeyi eğik şekilde işaretlerken yaşlı erkek görüşmeci tüm sorularda, etkilenen ögeyi bükmeden direkt konumda kullanmış ve fiil ile etkilenen arasında uyum sağlamıştır. Bu durum da, ön edatların kullanılmama durumunun yaygın olması durumunda, edatlı fiillerin normal geçişsiz fiiller gibi davranış göstereceğinin bir işaretidir. Bahsedilenleri örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1)

Wan	te	hez	di-kir
3çoğul. Eğik-nötr	2tekil. eğik	sevmek	s.b.e.-yapmak:g.z.k. 3tekil
Onlar seni seviyordu.			

(2) (A.O.E.)

Wana	ez	hez	di-kir-im
3çoğul. eğik. nötr	1tekil. direkt	sevmek	s.b.e.-yapmak: ş.z.k. -1tekil
Onlar beni seviyordu.			

(1)'de standart Kürtçede olduğu gibi bir kullanım vardır. Bu kullanımda yapıcı ergatif yapıdan dolayı eğik olarak işaretlenmiş, etkilenen edattan dolayı (bu örnekte edat düşmüştür) bükülmüş ve direkt konumda kalan unsur kalmadığından dolayı fiil default form olan üçüncü tekil şahıs ile uyum sağlamıştır. Burada söylememiz gereken bir şey, bu cümlenin yapıcısı olan “(e)wan(a)” (3çoğul.nötr) zamiri, bu bölgede hem eğik durum için hem de direkt durum için kullanılacak şekilde nötrleşmiştir. Çift büküm konusunda da bahsettiğimiz gibi üçüncü çoğul ve daha sonra diğer bazı ağızlarda ikinci tekil ve

üçüncü tekilin eğik ve direkt durumlar için aynı forumu alması, ergatif yapıdaki çift bükümün temel sebeplerinden birisi olarak görülmektedir. Bu ağızdaki üçüncü çoğulun nötrleşmesi de bu ağızda olası bir bozulmanın çift büküme doğru bir gelişme göstereceğinin ihtimalini arttırmaktadır.

(2)'de ise edatlı bir fiil kullanılmasına rağmen, ön edatların artık kullanılmamasından dolayı edatlı fiillerin normal fiiller gibi kullanması durumuna örnek vardır. Bu kullanım yaşlı erkek görüşmeci tarafından sergilenmiştir. Yani yapıcı ergatif yapıdan dolayı eğik şekilde işaretlenmiş fakat ön edat kullanılmadığı için normalde eğik olması gereken etkilenen direkt olarak gösterilmiş ve fiilin katılımcılarından direkt konumda olan etkilenen ile fiil arasında uyum meydana gelmiştir.

3.3.2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi

Etkilenen olan nesnenin, yapıcı olan öznenen önce kullanma durumunun mümkün olup olmadığı ve mümkünse katılımcıların işaretlenme sistemi ve fiil uyumunun nasıl olacağı durumuna baktığımız bu bölümde, yine standart Kürtçede var olan durumu görmekteyiz. Yani, üçüncü tekil şahıslar hariç diğer tüm zamir ve isimlerin nesne olarak öznenen önce kullanılmadığını, bununla birlikte, yan cümlecik olan nesnelerin öznenen önce kullanılabilirlikleri ve fiil ile yan cümlecik arasında uyumun var olduğunu görmekteyiz. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) Tüm görüşmeciler.

Sînem-ê	ez	dî-m
Sinem-eğik. dişil. ERG	1tekil. direkt. ABS	görmek: g.z.k.- 1tekil
Beni, Sinem gördü		

(2) (A.Y.E.)

ewa,	min	dî-n
3çoğul. nötr	1tekil. eğik. ERG	görmek: g.z.k. -3çoğul
Onları ben gördüm.		

(3) (A.Y.E.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

ê-k	pera	dunî	hanî	min	dî
anaforik. izafe. çoğul-bağlama klitik	para. eğik. çoğul	dün	getirmek: g.z.k.-3tekil	1tekil. eğik. ERG	görmek: g.z.k. -3tekil
Dün para getireni ben gördüm.					

(1)'de nesnesi birinci tekil şahıs olan ve öznenen önce kullanılamayan durum vardır. Bu durumda her ne kadar çevirisi istenen Türkçe soruda, nesne öne alınarak sorulmuşsa da, Kürtçe çevirisinde nesne tekrar öznenen sonra yani olması gereken yerde belirtilmiştir.

(2)'de üçüncü çoğul şahıs olan nesnenin öznenen önce kullanılma durumu vardır. Üçüncü şahısların öznenen önceki konuma çekilebileceğini belirtmiştik. Bununla birlikte, fiil uyumu olması gerektiği gibi yani nesne ile olmaktadır.

(3)'de ise yan cümlecik olan etkilenenin öznenen önceki durumda kullanılması vardır. Bu durum mümkün olmakla birlikte, fiil yan cümlecik olan nesne ile uyum içerisindedir.

3.3.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Filler

Bu bölümde geçişsiz fiil anlamında olmasına rağmen, geçişli bir yardımcı fiil ile oluşturulmuş bir fiilin geçmiş zaman kökünde davranışı incelenmiştir. Bu ağızda, standart Kürtçede olduğu gibi bu fiiller ergatif davranış göstermişlerdir. Bununla birlikte, normalde yapıcının tekil ya da çoğul olması fiilin default form olan üçüncü tekil şahıs uyumunu bozması gerekmezken bazı görüşmeciler yapıcının çoğul olması durumunda fiille çoğul uyumu göstermişlerdir. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1)Tüm görüşmeciler.

Mi	nimê	kir
1tekil. eġik. ERG	namaz	yapmak: g.z.k. 3tekil
Ben namaz kıldım.’		

(2) Tüm görüşmeciler.

Kenên	bi	Sînem-ê	ve	nimê	kir-in
Kenan. eġik	ile: ön edat	Sinem-eġik. dişil	ile: Art edat	namaz	yapmak: g.z.k.-3çoġul
Kenan ve Sinem namaz kıldı.					

(1)’de geçişsiz anlamlı olan “nimê kirin” (namaz kılmak) bileşik fiili, geçişli bir fiil olan “kirin” (yapmak) yardımcı fiili ile oluşturulduğundan, her ne kadar anlamsal olarak geçişsiz bir cümle olsa da, bu örnekte, yapıcı, geçişli fiil özelliklerinde olduğu gibi eġik formda verilir.

(2)’de ise normalde (1)’inci örnekte açıkladığımız sebepten dolayı yapıcı ile fiil arasında uyum olmaması gerekirken bu örnekte yapıcı ile fiil arasında uyum vardır. Yani hem yapıcı çoġuldur hem de fiil çoġul uyum göstermiştir. Bu durumun sebebi bizce, standart Kürtçede var olan yapıcı üçüncü çoġul etkilenen üçüncü tekil olma durumunda eġer yapıcı yeterince vurgulanmamışsa normalde etkilenen ile fiil arasında var olan uyum, yapıcı ile fiil arasında ortaya çıkmaktadır.

3.3.2.7. Ortak Özne

Sıralı cümlelerde ortak olan öznelerden birisi silindiğinde çoġu defa anlamda problem olmaz. Fakat, bilindiği üzere Kurmancide geçmiş zaman fiil köklerinden geçişsiz olan fiiller direkt durumda özne alırken geçişli olanlar ise eġik durumda özneyi işaretlerler. İlk cümlesi geçişsiz bir fiil ikinci cümlesi ise geçişli bir fiilden meydana gelmiş bileşik cümlede, ortak öznenin kullanım durumuna baktığımız da, bu ağızda birkaç farklı ihtimalle karşılaşılır.

İlk olarak, Türkçesi eksik olduğundan dolayı sorularımızın birçoğunu soramadığımız yaşlı kadın görüşmecinin, ortak özne kullanımı davranışının standart Kürtçede olduğu gibi geçişsiz fiile direkt özne, geçişli fiile ise eğik özne kullanımı davranışı sergilediğini gördük. Bununla birlikte, genç kadın görüşmeci hariç tüm görüşmecilerin, eğik özneyi ortak özne olarak kullanmışlardır. Genç kadın görüşmeci de tüm durumlarda olduğu gibi ortak özne kullanımında da akuzatif yapıyı kullandığı için direkt özneyi kullanmakla birlikte her iki fiili de özneye göre çekmiştir. Örneklemek gerekirse;

Örnek:

(1) (A.Y.K.)

Ez	çû-m	min	nan	hilgirt
1tekil. direkt	girmek: 1tekil g.z.k.-	1tekil. eğik. ERG	ekmek. dirket. ABS	satın almak: g.z.k-3tekil.
Gittim ekmek aldım.				

(2) (A.G.K.) ve (A.Y.K.) hariç diğer tüm görüşmeciler.

Mi	çû	nan	hilgirt
1tekil. eğik.	girmek: g.z.k.-3tekil	ekmek. direkt	satın almak: g.z.k. 3tekil
Gittim ekmek aldım.			

(3) (A.G.K.)

ez	çû-m	nan	hilgirt-im
1tekil. direkt	girmek: g.z.k. -1tekil	ekmek. direkt	almak: g.z.k.- 1tekil.
Gittim ekmek aldım.			

(1)'de yaşlı kadın görüşmecinin cevabı olan geçişsiz fiil için direkt özne olan "ez" in (1tekil. dirket), geçişli fiil için ise eğik özne olan "min" in (1tekil. eğik) kullanımını görmekteyiz. Bu kullanım standart Kürtçede kullanılan kullanımdır.

(2)'de ise genç kadın görüşmeci hariç diğer tüm görüşmecilerin kullandığı formu görmekteyiz. Bu formda, ortak özne eğik olan "min" (1tekil. eğik) olarak seçilmiştir.

(3)'te ise genç kadın görüşmecinin kullanımını görmekteyiz. Bu kullanımda ergatif yapının olmadığını görüyoruz; çünkü, her iki fiil özneye göre çekimlenmiş ve özne direkt olarak işaretlenmiştir.

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ortak özne kullanımında, olası bir bozulmada, eğer konuşucular bir noktaya kadar Kürtçe kullanabiliyorsa (2)'nci örnekteki forma bir kayma meydana gelebilirken eğer konuşmacılar, miras konuşmacı olarak çok az seviyede Kürtçe bilgisine sahipse (3)'de var olan akuzatif bir yapıya kayma yönünde davranış sergilemektedirler.

3.3.3. Seslenme Durumu

Seslenme durumunda tüm görüşmeciler istisnasız tüm soruları standart Kürtçedeki formda cevaplamışlardır. Yani tekil eril isimleri {-o} ile, tekil dişil isimleri {-ê} ile ve çoğul eril ve dişilileri cinsiyet ayrımına tabi tutmadan {-ino} ile bükmüşlerdir.

3.4. KURMANCİNİN AĞIZLARININ NOMİNAL MORFOLOJİK KARŞILAŞTIRILMASI

Ele aldığımız bölgeler olan Şırnak, Muş ve Adıyaman ağızlarını bu bölümde, kendi aralarında karşılaştıracamız. İlk önce bahsi geçen bölgeler cinsiyet işaretleme sistemi yönünden, daha sonra cümlenin temel katılımcılarının işaretlenme ve fiil ile uyumu noktasında karşılaştırılacaktır.

3.4.1. Cinsiyet

Bu bölüm üç başlık altında değerlendirilmektedir. İlk olarak bir ismin eğik durumda belirli, spesifik olmayan belirli, belirsiz ve gösterme durumlarındaki çekimi üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise izafe yapısının çekirdek ögesinin belirli, belirsiz ve gösterme durumlarındaki çekimleri bölgeler arası karşılaştırılacaktır. Son olarak Genişlemiş izafe ekleri ağızlar arası karşılaştırma ile verilecektir.

3.4.1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

İsme gelen durum eklerini dört bölüm altında işlemiştik; belirli durum, spesifik olmayan belirli durum, belirsiz durum ve gösterme durumu. Bu durumlar ilk önce tablolar şeklide her ağız için verilecek daha sonra birbirleriyle karşılaştırılacaktır.

Güneydoğu Ağzı (Şırnak):

Tablo 44: Güneydoğu Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirlilik Durumu	Spesifik Olmayan Belirli Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
eril	{-i}/{-î}	Hem belirli tekil, hem belirli çoğul hem de direkt durum kullanılır.	{-ek-}{-i}/{-î}	vi(vî) ... {-i}/{-î}
dişil	{-ê}		{-ek-}{-ê}	vê {-ê}
çoğul	{-a(n)}		hinde ... {-a(n)}	va(n) {-a(n)}

Standart Kürtçe ile aynı olan bu ağızda sadece eril eğik eki standart Kürtçede {-î} olmasına rağmen burada genel itibariyle {-i}'dir.

Kuzey Ağzı (Muş):

Tablo 45: Kuzey Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirlilik Durumu	Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
Eril	ø	Çoğu defa direkt durum, bazen çoğul eğik	{-ekî}	vî ...{-ê}
Dişil	{-ê}		{-ekî}	vî ...{-ê}
Çoğul	{-a(n)}		hinek ...{-a(n)}	van ...{-an}

Bu ağızda eril isimler belirli durumda herhangi bir eğik işaretlemeye maruz kalmamakla birlikte, bazı özel isimlerde son ünlünün yükseltilmesi ile büküm meydana gelmektedir. Bununla birlikte, spesifik olmayan belirli durumda, Türkçenin etkisinden dolayı çoğu defa eğik tekil ya da eğik çoğul olarak işaretlenmesi gereken isim, direkt durumda verilmiştir.

Belirsiz durumda tekil isimlerde cinsiyet ayrımı ortadan kalkmıştır. Her iki cinsiyet için de eril form kullanılmaktadır. Belirsiz isimlerde çoğul yaparken bu durumu belirtecek bir ek kullanmak yerine, ismin önüne "hinek" sözcüğü ve isme de çoğul eğik ek olan {-an} ekinin getirilmesi yöntemi kullanılmaktadır. Son olarak gösterme durumunda da tekil isimlerdeki cinsiyet ayrımının ortadan kalktığını görmekteyiz. Cinsiyet ayrımı işaret sıfatında eril form olan "v/wî" lehine standartlaşırken isme gelen ek noktasında ise dişil ek olan {-ê} lehine bir standartlaşmaya gitmiştir.

Güneybatı Ağzı (Adıyaman):

Tablo 42: Güneybatı Ağzında Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

	Belirlilik Durumu	Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
Eril	{-î} / son seslinin yükseltilmesi	Sayılabilenler eril ve dişil olduklarına göre	{-k-}{-î}	vî{-î}
Dişil	{-ê}	bükülür, sayılamayanlar çoğul	{-k-}{-ê}	vê{-ê}
Çoğul	{-a(n)}	olarak bükülür.	{-(i)na(n)}	va(n) ...{-(i)na(n)}

Adıyaman bölgesinde standart Kürtçe ile aynı form kullanılmaktadır. Bununla birlikte, belirsizlik eki olan {-ek-} ekinin /e/ sesi genel olarak kullanılmamaktadır. Yine belirsiz çoğul yaparken fazladan kelime kullanma yerine kelimeye {-(i)na(n)} eki getirilerek bu durum sağlanmaktadır. Onun haricinde standart Kürtçe ile aynı kullanım vardır.

3.4.1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet

İzafe yapısı içindeki çekirdek öge, yalnız başına kullanılan bir isimden farklı şekilde işaretlendiğinden, bu ismin belirli, belirsiz ve gösterme durumundaki çekimi üzerinde durulan bu bölümde, seçilen ağızlar şu özellikleri göstermektedir.

Güneydoğu Ağzı (Şırnak):

Tablo 43: Güneydoğu Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirlilik Durumu	Belirsizlik Durumu	İşaret Durumu
Eril	{-ê}	(ek){-î}	vi / vî {-ê}
Dişil	{-a}	(ek) {-e}	vê {-a}
Çoğul	{-ê(n)} / {-ê(d)}	hin/hinde ... {-ê(n)}/{-ê(d)}	va(n) {-ê(n)}/{-ê(d)}

Şırnak bölgesi, standart Kürtçe ile aynı formu kullanmaktadır. Bununla birlikte çoğul ek olarak standart Kürtçede kullanılan {-ên} yerine bazen {-êd} eki de kullanılmaktadır. Belirsiz çoğul durum için genel olarak “hin/hinde” sözcüğü izafe yapısından önce kullanılır ve çekirdek öge çoğul izafe eki olan {-ê(n/d)} ekini alır.

Kuzey Ağzı (Muş):

Tablo 44: Kuzey Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirli	Belirsiz	İşaret
Eril	{-ê}	{-ekî}	vî ... {-ê}
Dişil	{-a}	{-ekî}	vî ... {-a}
Çoğul	{-ê(n)}	hinek ... {-a(n)}	van ... {-ê(n)}

Muş bölgesinde belirli durumda standart Kürtçede olduğu gibi bir eril dişil ve çoğul ayrımı varken belirsiz ve işaret durumundaki işaret sıfatında, eril ve dişil ayrımı ortadan kalkmıştır. Belirsiz durumda eril ek olan {-ekî} lehine ortadan kalkan eril dişil ayrımı, işaret durumunda, işaret sıfatında eril işaret sıfatı olan “v/wî” lehine bir standartlaşmayla kendini göstermiştir. İşaret durumunda çekirdek ögenin aldığı ekler cinsiyet ayrımına hassastır. Son olarak belirsiz çoğullarda, fazladan “hinek” sözcüğünün izafe yapısından önce kullanımı ve çekirdek ögenin çoğul izafe eki ile işaretlenmesi durumu tercih edilmiştir.

Güneybatı Ağzı (Adıyaman):

Tablo 45: Güneybatı Ağzında İzafe Yapısında Cinsiyet

	Belirlilik Durumu		Belirsizlik Durum	İşaret Durumu	
	İnsan olan	İnsan olmayan		İnsan Olan	İnsan Olmayan
Eril	{-ê}	{-î}	(ek)-{-î}	vî ... {-ê}	vî ... {-î}
Dişil	{-ê}	{-ê}	(ek)-{-î}	vê ... {-ê}	vê ... {-ê}
Çoğul	{-a(n)}		{-in}	va(n) ... {-ê(n)}	

İzafe yapısındaki çekirdek ögenin işaretlenme sistemi Adıyaman bölgesinde çok ilginç bir yapıya sahiptir. Bu ağızdaki bu işaretlemeyi anlamak için ilk olarak, isimler insan olan ve insan olmayan şeklinde sınıflandırılmalıdır. Bu sınıflandırma yapıldıktan sonra, insan olmayan eril isimlerin {-î} ekiyle hem belirli durumda hem belirsiz durumda hem de işaret durumunda kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte, insan olan isimlerin hem eril olanları hem de dişil olanları ve yine insan olmayan dişil isimler de {-ê} ekinin çekirdek ögeye eklenmesiyle izafe yapısı meydana getirirler. Yani, insan olan isimlerde oradan kalkan cinsiyet ayrımı, insan olmayan isimlerde, standart Kürtçeden farklı olarak, farklı bir ekle farklı bir ayrıma tabi tutulmuştur.

Bununla birlikte belirsiz durumda cinsiyet ayrımı insan olmayan eril ek olan {-î} lehine oradan kalkmıştır. Yine, gösterme durumunda, işaret sıfatlarında cinsiyet ayrımı eril ve dişil olacak şekildeken çekirdek ögeye gelen ekler ise belirli durumda olduğu gibi insan olmayan eriller ve diğerleri şeklinde bir ayrım göstermektedir. So olarak, belirsiz çoğullar işaretlenirken fazladan kelime kullanımı yerine, isme eklenen {-in} eki alternatifi kullanılmaktadır.

3.4.1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet

Genişlemiş izafe, analiz ettiğimiz bölgelerden Muş bölgesinde görülmemekle birlikte, Şırnak ve Adıyaman bölgelerinde görülmüştür. Görülen bölgelere baktığımızda;

Güneydoğu Ağzı (Şırnak):

Tablo 46: Güneydoğu Ağzında Genişlemiş İzafe Partikelleri

	Eril	Dişil
1. tekil	“(y)ê” / “(y)i/î”	
2. tekil	“(y)ê” / “(y)i/î”	
3. Tekil	“(y)ê” / “(y)i/î”	“(y)a”
1.2.3. Çoğul	“êd”. (olumsuz) “ned”	

Şırnak bölgesinde tüm durumlarda kullanılan bir grup genişlemiş izafe partikeli tek vardır. Bu partikeller hem fiisel cümlelerin gereken yerlerinde hem de fiisel olmayan cümlelerde kullanılmıştır. Bununla birlikte, bu partikel bu ağızda sadece üçüncü tekil şahıs özneleriyle kullanıldığında cinsiyet ayırımına maruz kalmaktadır. İzafe partikeli eril üçüncü tekil şahıslar için “(y)ê”, dişil üçüncü tekil şahıslar için ise “(y)a” olarak karşımıza çıkmaktadır. Geriye kalan tekil şahıslar olan birinci ve ikinci tekil şahıslarda ise bazen “(y)î” bazen ise “(y)ê” almaktadır. Çoğullarda ise “êd” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte olumsuz çoğullarda “ned” olarak görülmektedir.

Bu ağızda, genişlemiş izafe partikeli, bağlantı fonksiyonunda kullanılan izafe eki ile aynı ekler olduğunu söyleyebiliriz.

Güneybatı Ağızı (Adıyaman):

Tablo 47: Güneybatı Ağızında Genişlemiş İzafe Partikelleri

	Eril	Dişil
1. tekil şahıs	î	ê
2 tekil şahıs	î	
3. tekil şahıs	î	ê
1. 2. ve 3. çoğul şahıslar	ê	

Adıyaman bölgesinde genişlemiş izafe partikeli eril ve dişil ayırımına birinci ve üçüncü tekil şahıslarda gitmektedir. Eril birinci ve üçüncü tekil şahıs için “î” partikeli kullanılırken dişil birinci ve üçüncü tekil şahıs için “ê” partikeli kullanılmaktadır. Bununla birlikte, çoğul isimler ile dişil birinci ve üçüncü tekil şahıslar aynı eki kullanırken ikinci tekil şahıs da birinci ve üçüncü tekil şahıs eriller ile aynı eki kullanmaktadır.

Bu ağızda genişlemiş izafe partikelinin eril dişil ayırımı, bu ağızdaki bağlantı fonksiyonundaki izafe ekinden insan olmayan eriller ile insan olan eriler ayırımına

parelel olduğunu görmekteyiz. Yani bağlantı fonksiyonundaki izafe eklerinden insan olan eriller için kullanılan ek ile genişlemiş izafe fonksiyonunda çoğullar ve dişiller için kullanılan ek aynı ektir. Bu ek “ê” ekidir. Bununla birlikte, bağlantı fonksiyonundaki izafe eklerinden insan olmayan eriller ile genişlemiş izafe fonksiyonundaki eril isimler için kullanılan ek de aynı ek olan “î” ekidir.

3.4.2. Ergatif Yapı

Bu bölümde ergatif yapının ağızlar arası karşılaştırılması yukarıda yapıldığı şekilde yapılacaktır.

3.4.2.1. Zamirler

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Çift büküm en yaygın kullanımdır. Bununla birlikte miras konuşucular akuzatif yapıyı kullanmaktadırlar.

Güneybatı (Adıyaman): Genel olarak standart Kürtçe ile aynı kullanım vardır. Bununla birlikte bazı görüşmeciler bazı örneklerde çift bükümü kullanırken miras konuşucu olan iki genç erkekte biri tüm örnekleri çift büküm ile çekmiştir. Yine, miras konuşucu olan genç kadın konuşucu, ergatif yapı yerine akuzatif yapıyı kullanmıştır.

3.4.2.2. İzafe Yapısı

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Genel olarak fiil ile izafe yapısındaki çekirdek ögenin sayısı arasında uyum yoktur. Bunun sebebi bizce, çift bükümün bu ağızda yaygın kullanımıdır.

Güneybatı (Adıyaman): Standart Kürtçe ile aynıdır.

3.4.2.3. Canlılık Hiyerarşisi

Güneydoğu ağzı (Şırnak): Özel isimler hariç canlılık hiyerarşisi işaretlemeye etkili değildir.

Kuzey Ağzı (Muş): Özel isimler hariç diğer isimlerin hepsi çift büküm çerçevesinde bükülmüştür. Genel olarak fiil default form olan üçüncü tekil şahıs ile uyum içindedir.

Güneybatı (Adıyaman): Özel isimler hariç tutulmak üzere canlılık hiyerarşisinin işaretleme sistemine etkisi yoktur.

3.4.2.4. Edatsal Yüklemler

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Standart Kürtçe gibidir. Bununla birlikte, yapıcı olan özel isimler çoğu defa işaretlenmemiştir. Son olarak miras konuşucu akuzatif yapıyı burada da kullanmıştır.

Güneybatı (Adıyaman): Genel olarak standart Kürtçe ile aynı olmakla birlikte, yaşlı erkek görüşmeci, ön edatların düşmesinden dolayı edatsal fiillere normal geçişli fiil gibi davranmış ve cümlenin katılımcılarını normal geçişli fiillerin katılımcıları gibi işaretlerken fiil ile uyumu da yine bu paralelde yapmıştır. Miras konuşucu yine akuzatif yapıyı kullanmıştır.

3.4.2.5. Nesnenin Öne çekilmesi

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Birinci tekil şahsın etkilenen olduğu durumlarda, etkilenen öznenen önceki konuma alınmamıştır. Üçüncü şahısların etkilenen konumda olduğu durumlarda ise nesne öznenen önceki konumda kullanılmıştır. Çift büküm durumu genel olarak var olduğundan ve çift büküm durumunda özne ile nesneyi birbirinden ayıran tek unsur, cümlenin katılımcılarının yeri olduğundan, nesnenin öne çekilmesi yalnızca üçüncü şahıslarda vurgu ile meydana gelmiştir.

Güneybatı (Adıyaman): Standart Kürtçe ile aynıdır.

3.4.2.6. Geçişsiz Anlamlı Geçişli Fiiller

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Miras konuşucu dahil tüm görüşmeciler standart Kürtçedeki formu kullanmışlardır.

Güneybatı (Adıyaman): Miras konuşucu hariç tüm görüşmeciler standart Kürtçedeki formu kullanmışlardır. Miras konuşucu akuzatif yapıyı burada da kullanmıştır.

3.4.2.7. Ortak Özne Kullanımı

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Standart form yalnızca yaşlı erkek görüşmeci tarafından sağlanmıştır. Miras konuşucu hariç tüm diğer görüşmeciler, eğik nesneyi ortak özne olarak kullanmışlardır. Miras konuşucu ise akuzatif yapıdan dolayı özneyi direkt olarak göstermiş ve hem geçişsiz fiil hem de geçişli fiili özneye göre çekimlenmiştir.

Güneybatı (Adıyaman): Yaşlı kadın konuşmacı standart Kürtçedeki formu kullanmakla birlikte, miras konuşucu olan genç kadın konuşmacı akuzatif yapıyı kullanmıştır. Kalan diğer tüm görüşmeciler, geçişli fiilin öznesi olan eğik özneyi ortak özne olarak kullanmışlardır.

3.4.3. Seslenme Durumu

Güneydoğu Ağzı (Şırnak): Standart Kürtçe ile aynıdır.

Kuzey Ağzı (Muş): Sadece dişil cins isimler seslenme durumunda bükülmüştür. Onun haricinde tüm tekil isimler direkt durumda kullanılmıştır. Çoğul isimler ise başına “geli” getirilmek suretiyle ve ismin kendisinin eğik çoğul şekilde işaretlenmesiyle çoğul seslenme durumu sağlanmıştır.

Güneybatı (Adıyaman): Standart Kürtçe ile birebir aynıdır.

SONUÇ

Kurmancinin ağızlarının nominal morfolojisi üzerine bir çalışma olan tez çalışmamız, Kurmancinin nominal morfolojisini ayrıntılarıyla inceleyip, Kurmancinin seçilen ağızlarını standart Kurmanci ile birbirleriyle ve kendi içlerinde karşılaştırmıştır. Bununla ağızlarda var olan farklılıklar belirtılıp ele alınan ağızların konuşmacılarının nominal morfolojiyi farklı kullanımları, dil içi ve dil etkileşimi sebepleri çerçevesinde sosyolingüistik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Var olan değişikliklerden yola çıkılarak, Kurmancinin nominal morfolojisinin farklı kullanımlarının sebepleri ve muhtemel dönüşümünün varacağı sonraki adımlar tartışılmıştır.

Kurmanci ağızlarının nominal morfolojisi üzerine yazılan bu tezde gündeme getirilen ana konular, isimlerde cinsiyet, sayı ve durumdur. Bu konular, Kürtçenin ruhuna uygun bir sırayla ele alınmıştır. İlk olarak, disiplinlerarası bir çalışma olan bu çalışmanın alakalı olduğu iki dillilik, dil etkileşimi gibi konular giriş bölümünde bir hazırlık şeklinde verilmiştir. Daha sonra, morfolojik bir çalışma olan bu tezin kavramlarının daha iyi anlaşılması için morfolojinin temel kavramları üzerinde durulmuştur. Sonrasında, nominal morfolojiyi ayrıntılarıyla açıklayan üç bölümden bahsedilmiştir; izafe yapısı, cinsiyet sistemi ve durum.

İzafe yapısı üzerinde ayrıntılarıyla durulmasının sebebi Kurmancideki izafe yapısının bağlayıcı, anafirik ve genişlemiş fonksiyonlarının hepsinin cinsiyet yönünden

çekimlenen bir öge olmasıdır. İzafe konusundan sonra, Kurmancideki gramatik cinsiyet hem cinsiyet belirleme sistemi bağlamında hem de uyum bağlamında değerlendirilmiştir. Gramatik cinsiyetin Kurmancide değerlendirmesinden sonra ise nominal morfolojinin son konusu olan isimlerde durum üzerinde durulmuştur. Birçok farklı kullanımı olan ergatif durum sisteminin Kurmancide var olmasından dolayı bu bölümde ağırlıklı olarak ergatif yapısı üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise Kurmancinin seçilen ağızları, ağız içi, ağızlar ile standart Kurmanci ve ağızlar arası karşılaştırması yapılmıştır.

Tezin amacı ve kapsamı kısaca belirtildikten sonra elde edilen bulgulara bakılacak olursa; bu tezin temel malzemesi sahadan elde edildiğinden, sahada çalışma yürütüp malzeme elde etmek için bir ölçüm aracına ihtiyaç vardı. Bu sebepten dolayı Kurmancinin nominal morfolojisini ayrıntılarıyla inceleyen bir ölçüm aracı geliştirildi. Bu ölçüm aracı daha sonraki çalışmalarda ele alınmamış Kurmancinin diğer ağızları için de uygulanabilecek bir ölçüm aracıdır. Bu ölçüm aracında yüz seksen beş cümle Türkçe sorulup karşılığı Kurmanci istenmektedir.

Bu çalışmanın bir diğer bulgusu genişlemiş izafedir. Bilindiği üzere genişlemiş izafe, Kurmancinin bazı ağızlarında var olan bir özelliktir. İzafe yapısındaki izafe ekinin fonksiyonları literatürüne Prof. Dr. Geoffrey Haig tarafından tanıtılan bu özellik üzerine sadece Haig'ın yazdığı makaleler ve Sahin (2018) tarafından yazılmış yüksek lisan tezi vardır. Bu çalışmamızda, Kurmancide var olan bu özellik ayrıntılarıyla açıklanmış ve daha önce, bildiğimiz kadarıyla hiçbir çalışma tarafından ele alınmamış olan Adıyaman bölgesi ve Kafkas bölgesindeki genişlemiş izafe özellikleri bu çalışmada tanıtılmıştır.

Kurmancide gramatik cinsiyetin belirlenmesi (gender assignmet) konusu şimdiye kadar Prof. Dr. Haig ve Ergin Öpengin haricinde ciddi bir şekilde çalışılmamıştır. Bununla birlikte, Celedat Ali Bedir Han ve Roger Lescot'un yazdığı Grammer kitabında bu konudan yüzeysel olarak bahsedilmiştir. Bahsedilen çalışmalar genel itibariyle cinsiyet uyumunu ayrıntılarıyla incelemiştir. Yine, cinsiyet belirlenmesi konusu yalnızca canlı varlıkların isimleri çerçevesinde Haig ve Öpengin tarafından incelenmiştir. Bu

çalışmamızda, hem canlı varlıkların hem de özellikle cansız varlıkların cinsiyetinin belirlenmesi sistemi, Corbett'in (1991) "Gender" kitabı referans alınarak bir sistematığe oturtulmuştur. Bu çalışmada Kurmancinin isimlerinin cinsiyetinin belirlenmesi sistemi ile, tüm isimlerin cinsiyetleri verilen kriterler çerçevesinde mantıklı bir zemine oturtulabilmiştir. Cansız varlıkların cinsiyetinin belirlenmesinin bir sistematığe oturtulması bu çalışmanın özgün bir bulgusu olarak görülebilir.

Bu çalışmada cinsiyet konusundaki bir diğer bulgu ise şimdiye kadar hiçbir yerde karşılaşmadığımız, Kurmancinin çoğul isimlerinin cinsiyet sınıflandırmasıdır. Bilindiği üzere Kurmancide isimlerde cinsiyet sadece tekil isimlerde izlenen bir özelliktir. Bununla birlikte Kurmancinin Kafkas bölgesinde konuşulan bir ağzında, çoğul isimler izafe yapısında insan ve insan olmayan bir sınıflandırma ile işaretlenmektedir. Bu özellikte bu çalışmanın özgün bulgularından biri olarak değerlendirilebilir.

İsimlerde cinsiyet işaretlemesi, Kurmancide birçok farklı yerde meydana gelebilmektedir. Bunlar durum eklerinde ve izafe yapısının çekirdek ögesinde temel olarak kendisini gösterir. İsimlerin cinsiyetini gösteren ekler, Kurmancinin bazı ağızlarında, bir nötrleşmeye gitmiştir. İncelediğimiz ağızlardan Adıyaman ve Muş bölgelerinde de bu nötrleşmeyi görebilmekteyiz. Muş bölgesinde, belirsiz eğik durumda tek başına kullanılan isimlerde, erillik eki olan {-ekî}'nin hem eril isimler için hem de dişil isimler için kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte, bu bölgede, gösterme ögelerinin eril "v/wî" (3tekil. eğik. eril) erkek işaret sıfatında nötrleştiğini görmekteyiz. Yani "v/wî" eki hem eriller için hem de dişiller için ortak kullanılmaktadır. Eğer, bu işaret sıfatı bir isim ile kullanılıyorsa ki zaten bu tamlamanın eğik konumda olması gerekir, o zaman gösterdiği bu isimin de dişil eğik ek olan {-ê}'de nötrleştiğini görmekteyiz.

Adıyaman bölgesinde de hem cinsiyette bir nötrleşmeye gidildiğini hem de yeni cinsiyet kriterlerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. Özellikle, bu ağızdaki yeni cinsiyet kriterleri şimdiye kadar Kurmancinin nominal morfolojisi literatüründe karşılaştığımız bir durum değildir. Söz konusu cinsiyette nötrleşme şu şekilde olmuştur; ilk olarak

belirsiz durumdaki yalnız başına kullanılan isimler ve izafe yapısında çekirdek öge olarak kullanılan isimlerin eril form olan {-kî} de nötrleştiğini görmekteyiz. Bununla birlikte belirli durumda kullanılan yalnız isimler ve izafe yapısının çekirdek öğelerinin hem erillik ve dişillik hem de insan olma ve insan olmama yönünde bir ayrıma maruz kaldığını görmekteyiz. Şöyle ki canlı olan insan isimlerin eril ve dişilleri nötreleşip {-ê} ekini almakta yine canlı olmayan dişil isimler de aynı ek ile işaretlenmekle birlikte, insan olmayan eril isimler {-î} ile işaretlendiği görülmektedir. Bu son özellik de bu tezin özgün bulgularındandır.

Cinsiyet konusunda bir diğer bulgumuz spesifik olmayan belirli durumların özellikle Muş bölgesinde direkt konumda kullanılmasıdır. Kurmancide normalde belirli tüm durumlar eğik durumda bükülürken Türkçede var olan spesifik olmayan belirlilik durumunun işaretlenmeme özelliğinin etkisiyle bu ağızda de spesifik olamayan belirli durum, eğik konumda olmasına rağmen direkt olarak işaretsiz kalmaktadır.

Son olarak cinsiyet konusunda nesiller ve cinsiyetler arası bulduğumuz farklılıklardan bahsetmemiz gerekir. Cinsiyetli bir dil olan Kurmancide birçok isim ve üçüncü tekil şahıs iki cinsiyete refere ettiğinden konuşmacının cinsiyetinin kullanılacak cinsiyet sınıfının seçimi üzerinde etkisi olduğunu düşünülmüştü. Bu durumu destekleyen bulgular, yaptığımız saha araştırması sonucunda birçok durumda karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte özellikle çok iyi düzeyde Kürtçe konuşan kadınların genel erillik çerçevesinde eril formları ağırlıklı olarak seçtiklerini de görmekteyiz.

Nesiller arası farklılık, cinsiyet konusunda dil içi unsurlardan kaynaklı sebeplerden öte Kurmancıyi kullanma becerisiyle alakalı olan bir durumdur. Giriş bölümünde tanıttığımız miras konuşucuların (heritage speaker) genel itibariyle cinsiyette bir nötrleşmeye gittiğini görmekteyiz. Özellikle genç kadın görüşmecilerin tüm isimleri dişil formda çekme eğiliminde oldukları bugularımız arasındadır. Yaşlı erkek ve kadın görüşmecilerin ise en hassas kullanıcılar olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumu da sosyolinguistik bir bakış açısını, cinsiyet uyumu kullanımında açıklayıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır.

Cinsiyet konusundan sonra ergatif yapı ile ilgili de bazı bulgular elde edilmiştir. Bilindiği üzere birçok İrani dilde var olan ergatif yapı, Kurmancide de yarım ergatif yapı olarak varlığını devam ettirmektedir. Kurmancide ergatif yapının tarihsel olarak incelenmesi ve yapısının tüm yönleriyle tanıtılması her ne kadar yalnızca bu çalışma ile yapılmamışsa da Türkçe ve Kürtçe literatürde bu konunun derli toplu ve ayrıntılı bir şekilde incelendiği eserler de azdır. Bu konudaki ayrıntılı ve derli toplu çalışma tezin bir bulgusundan öte alana bir katkı olarak görülebilir.

Ergatif yapıda Kurmancinin ağızlarında meydana gelen işaretel ve uyumsal değişimler ve bu değişimlerin meylettikleri olası yönler bu tez çalışmasının en önemli bulgularındandır. Ergatif yapı iki başlık altında incelenebilir. Cümlenin katılımcılarının işaretlenmesi ve fiil ile katılımcılar arasındaki uyum: Yapıcı öznenin eğik konumda, etkilenen nesnenin direkt konumda ve fiilin direkt konumda olan etkilenen ile uyumu tam ergatif durum olarak standart Kurmancide kullanıldığı bilinmektedir. Bu kullanımdan ilk sapmanın çift büküm olarak tanımlanan durum ile meydana geldiğini özellikle Muş bölgesinde görmekteyiz. Yani, yapıcı olan özne ve etkilenen olan nesnenin her ikisinin de eğik durumda işaretlenmesi ve fiilin default form olan üçüncü tekil şahıs ile uyum içerisine girmesi durumu çift büküm durumunu açıklamaktadır. Bir diğer değişim olan ve çift büküm gibi ergatif işaretleme sistemi sınırları içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer kullanım, seçtiğimiz ağızlardan biri olmayan ve Van'ın Özalp ilçesinden bir görüşmeyle elde edilen bilgi sonucu ulaşılan farklı kullanım durumudur. Bu kullanımda, yapıcı ve etkilenen öğeler işaretleme olarak normal ergatif - absulatif işaretleme sistemine sahipken fiil uyumu direkt konumda olan etkilenen yerine, default form olan üçüncü tekil ile sağlanmaktadır.

Ergatif yapının değişim sürecinin bir sonraki adımı ise özellikle miras konuşucular tarafından kullanılan ve ergatif yapıdan hiç bir özellik almamış tamamen akuzatif özellikler ile kurulan cümlelerdir. Yani yapıcı direkt, etkilenen eğik ve fiil ile yapıcı arasındaki uyumdur. Ergatif yapıda, ağızlar ve görüşmeciler arası farklılıklar, farklılıkların bu bahsedilen sıraya göre ve bahsedilen özelliklere doğru evrilme durumu da bu tez ile elde edilen temel bulgulardandır. Bir üst paragrafta bahsedilen çift büküm

ve bu paragrafta bahsi geçen ergatif yapının akuzatif yapıya evrilmesi durumları, sosyolingüistik bir bakış açısının ürünü olan miras dil ve miras konuşucu özellikleri ile açıklanmıştır.

Ergatif yapısının farklı kullanımlarının yaşlı, orta yaş ve genç görüşmeciler arasındaki dağılımına baktığımızda yaşlı ve orta yaş konuşucularının daha arkaik formlar kullandığını bununla beraber genç olanların bozulmuş formlara daha fazla meylettikleri görülmektedir. Bunun sebebi Kürtçeyi kullanmadaki seviyedir. Yaşlı görüşmecilerin ilk önce Kürtçeyi tamamen öğrenip daha sonra ikinci dil olarak Türkçeyi öğrenmelerinden dolayı , yani birinci dilleri Kürtçe ikinci dilleri ise Türkçe olduğundan dolayı Türkçenin etkisi Kürtçe üzerinde ya olmamış ya da çok sınırlı leksikal bir şekilde olmuştur. Leksikal yön bu tezin çalışma alanının dışında olduğu için nominal morfolojik olarak, dil etkileşimi noktasında yaşlı görüşmecilerin genel olarak Türkçenin etkisi altında kalmadığını söyleyebiliriz. Diğer taraftan genç görüşmecilerin Kürtçe ve Türkçeyi çoğunlukla eş zamanlı veya Türkçeyi önce Kürtçeyi de yakın çevresinden miras dil konuşucusu seviyesinde öğrendiklerinden dolayı Türkçede ve Kürtçenin şimdiki zaman fiil köklerinde var olan akuzatif yapıyı ya çift büküm şeklinde (çift bükümde dil içi unsurların etkisinin göz ardı edilemeyeceği bir gerçektir) veya akuzatif yapı şeklinde geçmiş zaman fiil köklerinde ergatif yapı yerine kullanmışlardır.

Ergatif yapının farklı kullanımlarının görüşmecilerin cinsiyet dağılımına göre değerlendirmesi yapıldığında kadın görüşmecilerin arkaik formlardan çok bozulmuş formlar kullanma eğiliminde olduklarını görmekteyiz. Bu durumu giriş bölümünde belirttiğimiz üzere kadınların standart formları daha fazla kullanma eğiliminde olmalarıyla açıklayabiliriz. Kürtçe eğitim dili olmadığından, bundan dolayı da standart ve prestijli dil olma özelliğini çoğu defa elde edemediğinden, iki dilli kadınların erkeklere oranla standart ve prestijli dil olan Türkçeyi daha fazla kullanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durum da kadınların Kürtçeyi daha az Türkçeyi ise daha çok kullanmalarına sebep olmaktadır. Bu durumda kadınların Kürtçeyi daha az Türkçeyi ise daha çok öğrenmeleri sonucunu doğurmaktadır. Daha az öğrenilen Kürtçe kullanıldığında, yapısal veya leksikal olarak Kürtçede eksik kalınan yerler Türkçenin

gramer ve kelimeleri ile tamamlama davranışı içine girilir. Bu da Türkçenin etkisinin birebir Kürtçe üzerinde görülmesini sağlamaktadır. Burada her ne kadar kadınların bu eğiliminin daha çok olduğu ileri sürülse de erkeklerin de bu eğilimi azımsanmayacak derecede çoktur.

Öneriler ve sonraki çalışmalar için ilk önce söylenmesi gereken şey, bu tezde ele alınamayan Kurmancinin ağızlarındaki fiilisel morfolojinin incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, Kurmancinin fonolojisi ve sentaksının da tipoloji, dialektoloji ve sosyolinguistik bakış açılarıyla değerlendirilmesi Kurmancinin ağızları arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların oluşmasında etkili olan sosyolinguistik etkenlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Son olarak bu çalışmada ele alınan ağızlar dışında kalan bölgelerin de bahsettiğimiz şekilde hem nominal hem fiilisel morfolojilerinin incelenmesi bu çalışmayı tamamlayıcı çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Akin, S. (2005). Têkçûna Zayendê di Zaravayê Kurmancî de. *Gotarên Konferansa li ser Zimanê Kurdî* içinde. İstanbul: Weşanên Înstituya Kurdî ya Stenbolê.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil (Ana çizgileriyle Dilbilim) II Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Anderson, R. (2011). Clitics. *The Blackwell Companion to Phonology*. Oostendorp M., Ewen, C., Hume, E & K. Rice (Ed.). Blackwell Publishing. Blackwell Reference Online. 09 March 2012.
- Balcı, A. (2012). Biçimbilim IV: Çekimsel Biçimbilim, Özsoy, S. & Z. E. Emeksiz (Ed.), *Genel Dilbilimi -I İçinde* (90-128). Eskişehir: Anadolu Univesitesi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. (10.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bedir Han, C. & Lescot, R. (2004). *Kürtçe Gramer*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Blake, B. J. (2004). *Case*. (2.Baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Block, R. (2013). *German Grammar in English for International Students*. München: University of Applied Sciences Publication.

- Braun, F. & Haig, G. (2019). When are German 'Girls' Feminine? How the Semantics of Age Influences the Grammar of Gender Agreement. Bieswanger, Markus, Motschenbacher, Heiko & S. Mühleisen (Ed.). *Language in its socio-cultural context: New explorations in global, medial and gendered uses İçinde* (1-12). Tübingen: Narr.
- Bülbül, M. (2017). Peyvrêzî di Frazên Navdêrî de (Devoka Mêrdînê). *The Journal of Mesopotamian Studies*, Cilt:2/1, 89-177.
- Chambers, J.K. & Trudgill, P. (2004). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1978). Ergativity. (In Lehmann). P. Winfred (Ed.). *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language İçinde* (329-394). Austin: University of Texas Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (2013). Alignment of Case Marking of Full Noun Phrases. Dryer, M. S. & M. Haspelmath (Ed.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Online. Erişim Tarihi: 03.03.2019, <http://wals.info/chapter/98>
- Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Creider, C. A., Creider & Jane T. (1989). *A Grammar of Nandi*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Dyristal, D. & Robins, H. (1999), Language. *Enciclopedia Britannica*. Erişim Tarihi: 10.06.2019, <https://www.britannica.com/topic/language>
- De Houwer, A. (2009). *Bilingual First Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Demirci, K. (2015). *Türkoloji İçin Dilbilim (Konular Kavramlar Teoriler)*. (3.Baskı). Ankara: Anı yayınları.
- Dixon, R. M. W. (1994). *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorleijn, M. (1996). *The Decay of Ergativity in Kurmanci*. Amsterdam: Univeristeit von Amsterdam.
- Dryer, M. S. (2013). Position of Case Affixes. Dryer, M. S. & M. Haspelmath (Ed.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Erişim Tarihi: 21.03.2019, <http://wals.info/chapter/51>
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdal, M. (2000). Clitics in Turkish. Göksel, A. & C. Kerslake (Ed.). *Studies on Turkish and Turkic Language (Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998) İçinde*, Wiesbaden.
- Fidan, M. (2014). *Çîrokên Gelêrî (Ji Herêma Botan)*. İstanbul: Weşanên Berbang.
- Ghomeshi, G. (1997). Non-projecting Nouns and the Izafe Construction in Persian. *Natural Language and Linguistic Theory içinde (729-788)*.
- Haig G. & Matras, Y. (2002). Kurdish Linguistics: A Brief Overview. *Sprachtypologie und Universalienforschung / Language typology and universals 55 (3-14)*. Berlin
- Haig, G. (1998). On the Interaction of Morphological and Syntactic Ergativity: Lesson from Kurdish. *Lingua 105 içinde (149-173)*. Elsevier Science B.V.
- Haig, G. (2000). The Gender System in the Kurdish Language: Structural and Sociolinguistic Aspects. Kurdish Gender Studies üzerine Katzow da ve 23-25.09.2000 tarihleri arasında yapılan bir çalıştaydan müsvedde. Bu makale

- Almanca; Haig, G. (2004). Das Genussystem in der kurdischen Sprache: strukturelle und soziolinguistische Aspekte. Hajo, S. Borck, C., Savelsberg, E. & D. Şukriye (Ed.). *Gender in Kurdistan und der Diaspora İçinde* (33-58). Münster: Lit.
- Haig, G. (2004). *Alignment in Kurdish: A Diachronic Perspective*. Kiel: Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität.
- Haig, G. (2006). Turkish Influence on Kurmanci: Evidence from the Tunceli Dialect. Johanson, L. & C. Bulut (Ed.). *Turkic-Iranian contact areas. Historical and linguistic aspects içinde* (283-299). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Haig, G. (2007). The Emergence of the Tense Ezafe in Bahdîni Kurdish. *Second International Conference on Iranian Linguistic (2019. Ağustos 17)*. University of Hamburg.
- Haig, G. (2008). Alignment Change in Iranian Languages. A Construction Grammar Approach. *Empirical Approaches to Language Typology ; 37*. Berlin: Mouton
- Haig, G. (2011). Linker, Relativizer, Nominalizer, Tense-Particle. Yap, F. H. Grunow-Hårsta, K. & J. Wrona (Ed.), *Nominalization in Asian Languages: Diachronic and Typological Perspectives. Volume 1: Sino-Tibetan and Iranian Languages İçinde* (363-390), Amsterdam: John Benjamins.
- Haig, G. (2015). Ergativity in Iranian. Erişim Tarihi: 03.01.2019, https://www.academia.edu/15321950/Ergativity_in_Iranian
- Haig, G. (2016). The Iranian Languages of Northern Iraq.
- Haig, G. & Öpengin, E. (2014a). Gender in Kurdish: Structural and Socio-cultural Dimensions. Hellinger, M. & H. Motschenbacher (Ed.). *Gender Across Languages Sayı. IV İçinde*, (247-276). John Benjamin.

- Haig, G. & Öpengin, E. (2014b). Regional Variation in Kurmanji: A Preliminary Classification of Dialects. *The Journal of Kurdish Studies* S. 2, No. 2, (143-176).
- Haig, G. & Öpengin E. (2014c). Kurdish: A Critical Rresearch Overview. *The Journal of Kurdish Studies*, s. 2, No. 2, ss. (99-122).
- Haig, G. & Öpengin, E. (2015). Kurmanji Kurdish in Turkey: Structure, Varieties, and Status. B. Christiane (Ed.). *Linguistic Minorities in Turkey and Turkic speaking minorities of the peripheries İçinde* (1-72). Wiesbaden: Harrassowitz. Erişim Tarihi: 01.02.2019, https://www.academia.edu/17650650/Kurmanji_in_Turkey_structure_varieties_and_status
- Hamdelsayed. & Atwell. (2016). Using Arabic Numbers (Singular, Dual, and Plurals) Patterns To Enhance Question Answering System Results. *IMAN'2016 4th International Conference on Islamic Applications in Computer Science and Technologies (20-22 Dec 2016) içinde*. Erişim Tarihi: 05.04.2019, (<http://eprints.whiterose.ac.uk/112954/1/adany16iman.pdf>)
- Harris, A.. (1981). *Georgian Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, M. & Sims. D. A. (2010). *Understanding Morphology*. (2.Baskı). Hodder Education, An Hachette UK Company.
- Hickey, R. (2007) *Language and Society*. Erişim Tarihi: 07.06.2019 <https://www.uni-due.de/ELE/LanguageAndSociety.pdf>
- Hoffmann, K. (2012). Avestan Language i-iii. *Encyclopædia Iranica, III/1.çinde* (47-62). Erişim Tarihi (03.04.2019), <http://www.iranicaonline.org/articles/avestan-language>

- Holisky, D. A. & Gagua, R. (1994). Tsova-Tush (Batsbi). Smeets, Rieks (Ed.), *The indigenous languages of the Caucasus* içinde. Volume 4: The North East Caucasian Languages, 147-212. Delmar, New York: Caravan Books.
- Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. (4.Baskı). New York USA: Routledge.
- Ivić, P. & Crystal, D. (1998). Dialect. *Encyclopedia Britannica*. Erişim Tarihi: 10.06.2019 <https://www.britannica.com/topic/dialect>
- Iggesen, O. A. (2013). Number of Cases. Dryer, Matthew S. & M. Haspelmath (Ed.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Erişim Tarihi: 03.02.2019 <http://wals.info/chapter/49>
- İşsever, S. (2006). Türkçede Takısız Nesne Adöbekleri ve Çalkalama. *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi (sayı:131) içinde* (42-55). Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER.
- Jahani, C. & Korn, A. (2003): The Baloch and Their Neighbours: Ethnic and Linguistic Contact in Balochistan in Historical and Modern Times. *Wiesbaden içinde* (49-60): Reichert. Erişim Tarihi: 05.04.2019, <http://www.iranicaonline.org/articles/baluchistan-iii>
- Jiyan, R. (2017), *Balcanên Pelçiqî*. Diyarbakır: Belki Yayınları.
- Johanson, L. (1998). Code-copying in Indo-Turkic. *Language Science 20 içinde* (325-327).
- Jügel, T. (2014). On the Linguistic History of Kurdish. *Kurdish Studies 2:2 içinde* (123-142).

- Kerim, A. H. (2019). Di Zimanê Kurdî de Zayendê Bizavdar (Mobîl). Erişim Tarihi: 11.03.2019, <http://dirokakurdistan.com/krd/wp-content/uploads/2018/11/Zayenda-mobil.pdf>
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kroeger, P. R. (2005). *Analyzing Grammar (An Introduction)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurd, K. (2011). *Zayenda Mê û Nêr (Masculine and Feminine Genders in Kurdish Grammar)*. Berlin: Free University of Berlin Publishers.
- Kurdo, Q. (2013). *Rêzimana Kurdî (Kurmancî û Soranî)*. Z. Ergün (Çev). İstanbul: Weşanên Nûbiharê.
- Larson, R. K. & Yamakido, H. (2006). Zazaki "Double Ezafe" as Double Case-marking. *LSA. Albuquerque.* Ulaşım Tarihi: 01.03.2019, <http://semmlab5.sbs.sunysb.edu/~rlarson/lisa06ly.pdf>
- Li, C. N. & Thompson, S. A. (1981). *Mandarin Chinese: a Functional Reference Grammar*. Berkeley: University of California Press.
- Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mace, J. (2003). *Persian Grammar*. London: Routledge Curzon.
- MacKenzie, D.N. (1954). Gender in Kurdish. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies 16/3 içinde* (528-541) . London: University of London.
- Martas, Y. (2007). The Borrowability of Structural Categories. Matras, Y. & J. Sakel (Ed.). *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective İçinde*. Berlin.
- Martas, Y. (2017). Revisiting Kurdish Dialect Geography: Preliminary Findings from the Manchester Database. Manchester: University of Manchester.

- Martras, Y. (2009). *Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mathiassen, T. (1997). *A Short Grammar of Latvian*. Ohio Columbus: Slavica Publishers.
- Matras, Y. (1997). Clause Combining, Ergativity, and Coreferent Deletion in Kurmanci. *Studies in Language 21/3 içinde* (613-657).
- McConnell-Ginet, S. (2011). Gender and Its Relation to Sex: The myth of 'Natural' Gender. Corbett, G. G. & De Gruyter. (Ed.). *The Expression of Gender İçinde*. Erişim Tarihi: 04.02.2019 <http://ebookcentral.proquest.com/lib/ub-bamberg/detail.action?docID=1121623>.
- Meisel, J. (2004). The bilingual Child. Bhatia, T. & W. Ritchie (Ed.), *The Handbook of Bilingualism İçinde* (91–113). Oxford: Blackwell.
- Montrul, S. (2013). Bilingualism and Heritage Language Speaker. Bhatia, T. K. & W.C. Ritchie (Ed.). *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism İçinde*, (2.Basım). Blackwell Publishing Ltd.
- Oruç, Ş. (2016a). Türkçede Anadil ve Anadili. *Journal of Turkish Language and Literature Sayı:2/1 içinde* (311-322).
- Oruç, Ş. (2016b). Ana Dili, İkinci Dil, İki Dillilik, Yabancı Dil (Mother Language, Secont Language, Bilingulaism, Foreign Language). *The Journal of Academic Social Science Studies Sayı: 45 içinde* (279-290).
- Öpengin, E. (2007). Parastin û Guherîna Zimên: Destpêkek bo Çarçoveyên Teorîk ên Parastin û Guherîna Zimên û Hin Împlîkasyonên Wan li ser Rewşa Zimanê Kurdî, *Kovara Zend içinde*. İstanbul.
- Öpengin, E. (2011). *Rewşa Kurdî ya Sosyolenguîstîk li Tirkiyeyê*. İstanbul: Avesta Yayınları.

- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paul, L. (2008). Kurdish Language i. History of the Kurdish Language. *Enciclopaedia Iranica*. Erişim Tarihi: 15.06.2019, <http://www.iranicaonline.org/articles/kurdish-language-i>
- Payne, J. R. (1979). The Decay of Ergativity in Pamir Languages. *Lingua 51 içinde* (147–186).
- Payne, J. R. (1998). Ergative Construction. *Enciclopaedia Iranica*. Erişim Tarihi: 10.04.2019, <http://www.iranicaonline.org/articles/ergative-construction>.
- Ravindranath, M. (2015). Sociolinguistic Variation and Language Contact. *Language and Linguistics Compass. 9/6 içinde* (243-255).
- Rustemê İsko, “Min te dîtû”. Erişim tarihi: 04.04.2019
<https://www.youtube.com/watch?v=D5evWOuz7Z0>
- Sahin, R. (2018). *Extended Ezafe Particles in Tor Kurdish*. Master’s Thesis in Iranian Languages. Sweden: Uppsala Universitet.
- Samiian, V. (1994). The Ezafe Construction: Some Implications for the Theory of X-bar Syntax. M. Marashi (ed.). *Persian Studies in North America içinde* (17–41). Maryland: Iranbooks.
- Samvelian, P. (2007). A (phrasal) Affix Analysis of the Persian Ezafe. *Journal of Linguistics 43 içinde*. (605–645).
- şakiro. Ferzende Beg. Erişim Tarihi: 11.10.2018,
<https://www.youtube.com/watch?v=IIdTfTPr3Uw>
- şakiro. Sînem. Erişim Tarihi: 01.09.2018,
<https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=lWgyAPA6dJU>

- Samvelian, P. (2012). The Ezafe as a Head-marking Inflectional Affix: Evidence from Persian and Kurmanji Kurdish. Karimi, S. Samiian, V. & D. Stillo (Ed.). *Aspects of Iranian Linguistics: Papers in Honor of Mohammad Reza Bateni. içinde* (339-361).
- Sapir, E. (1921). *Language: A Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt.
- Schbarr, N. N. (2018). An Introduction to Linguistics (Morphology). Course Notes.
- Seliger, H. (1996). Primary Language Attrition in the Context of Bilingualism. Ritchie, W. & T. Bhatia (Ed.), *Handbook of Second Language Acquisition İçinde* (605–625). New York: Academic Press.
- Serdar, E. (2015). *Êdî Dereng Bû*. Diyarbakır: Lis yayınları.
- Strunk, J. (2003). The Structure of Kurdish Noun Phrase. Erişim Tarihi: 02.02.2019, https://www.researchgate.net/publication/251783008_The_structure_of_the_Kurdish_noun_phrase
- Tan, S. (2015). *Rêzimana Kurmancî*. (3.Baskı). İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Taş, Ç. (2013). *Waneyên Rêziman û Rastnivîsa Kurmancî*. İstanbul: Weşanên Dîwanê.
- Todd, T. L. (2008). *A Grammar of Dimilli (Also Known As Zaza)*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Velupillai, V. (2012). *An Introduction to Linguistic Typology*. John Benjamins Publishing Company.
- Wardhaugh, R. (2006). *An Introduction to Sociolinguistics*. (5.Baskı). Oxford UK: Blackwell Publishing.
- Windfuhr, G. L. (1990). Cases. *Encyclopedia Iranica*. Erişim Tarihi: 20.04.2019, <http://www.iranicaonline.org/articles/cases>.

Woolford, E. (2006). Case-Ageement Missmatch. C. Boeckx (Ed.). *Agreement Sysems İçinde*. John Benjamins. Erişim Tarihi: 01.03.2018, <http://people.umass.edu/ellenw/Woolford%20Case-Agreement%20Mismatches.pdf>

Yılmaz, F. (2017). Teşenasî (Morphology). Subaşı, K. & R. Geyik (Ed.). *Gotarên Zimannasiyê içinde*. İstanbul: Weşanên Nûbiharê.

Zinar, Z. (2009). *Di Çanda Kurdi de 37 Şaxên Zanistê*. Stockholm: Weşanên Pêncinarê.

EKLER

EK 1: KURMANCI KÜRTÇESİNİN NOMİNAL MORFOLOJİSİ ÖLÇÜM ARACI

1. CİNSİYET

1.1. Durum İşaretlerinde Cinsiyet (Eğik Durum)

1.1.1. Belirlilik Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez bûkê dibînim	Ben gelini görüyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu mihê didoşî	Sen koyunu sağlıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ew zavayî dibîne	O damadı görüyor.
insan olmayan canlı, eril	Em beranî dikirin	Biz koçu satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun çiyayî dibînin?	Siz dağı görüyor musunuz?.
cansız, dişil	Ew darê dişkênin	Onlar ağacı kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal hemşireyê tîne.	Yaşlı adam hemşireyi getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyeñ Muşê cendirmeyî têr dîkin	Muş'un köylüleri jandarmayı doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik telefonê dikire	Kadın telefonu satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik yaxî dixê erebê	Adam arabaya yağı koyuyor
çoğul, sayılabilir	Jinika rind berxan maç dîke	Guzel kadın kuzuları öpüyor
çoğul, sayılamayan	Qehwecî çayan tijî dîke	Kahveci çayları dolduruyor
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan çêlek û conegeyan diçêrîne.	Genç çoban inek ve boğaları otlatıyor.
çift cinsiyetli isim	Ez hevalî/ê dibînim	Ben arkadaşı görüyorum

eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez wî/wê dibînim	Onu görüyorum
---------------------------------------	-------------------------	---------------

1.1.2. Spesifik Olmayan Belirlilik Durumu

canlı, dişil, sayılabilir, spesifik olmayan	Em di her qurbanê de mihekê/mihan ser jê dikin	Biz her bayramda koyun keseriz
canlı, eril, sayılabilir, spesifik olmayan	Em di her qurbanê de beranekî/beranan ser jê dikin	Biz her bayramda koç keseriz
canlı olmayan, eril, sayılabilir, spesifik olmayan	Çiqas ez diçim, pereyan dide min	Her gidişimde bana para verir
canlı olmayan, dişil, sayılamayan, spesifik olmayan	Her çiqas diçim, ew çayekê dide min	Her gittiğimde bana çay verir

1.1.3. Belirsizlik Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez bûkekê dibînim	Ben bir gelin görüyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu mihekê didoşî	Sen bir koyun sağıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ew zavayekî dibîne	O bir damat görüyor.
insan olmayan canlı, eril	Em beranekî dikirin	Biz bir koç satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun çiyayekî dibînin	Siz bir dağ görüyorsunuz.
cansız, dişil	Ew darekê dişkênin	Onlar bir ağaç kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal hemşîreyekê tîne.	Yaşlı adam bir hemşire getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyên Mûşê cendirmeyekî têr dikin	Muş'un köylüleri bir jandarma doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik telefonekê dikire	Kadın bir telefon satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik eyeqabîyekî dikire	Adam bir ayakkabı satın alıyor.
çoğul, sayılabilir	Jinika rind hin berxan maç dike	Guzel kadın bazı kuzuları öpüyor

çoğul, sayılamayan	Qehweci hin çayan tijî dike	Kahveci bazı çayları dolduruyor.
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan hin çêlek û conegeyan diçêrîne.	Genç çoban bazı inek ve boğaları otlatıyor
çift cinsiyetli isim	Ez hevalekî dibînim	Ben bir arkadaşı görüyorum
eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez yekî dibînim	Ben birini görüyorum

1.1.3. İşaret Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez vê bûkê dibînim	Ben bu gelini görüyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu wê mihê didoşî	Sen o koyunu sağlıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ew vî zavayî dibîne	O bu damadı görüyor.
insan olmayan canlı, eril	Em wî beranî dikirin	Biz o koçu satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun wî çiyayî dibînin	Siz o dağı görüyorsunuz.
cansız, dişil	Ew vê darê dişkênin	Onlar bu ağacı kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal wê hemşîreyê tîne.	Yaşlı adam o hemşireyi getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyên Mûşê vî cendirmeyî têr dikin	Muş'un köylüleri bu jandarmayı doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik wê telefonê dikire	Kadın o telefonu satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik vê eyeqabîyê dikire	Adam bu ayakkabı satın alıyor.
çoğul, sayılabilir	Jinika rind van berxan maç dike	Guzel kadın bu kuzuları öpüyor
çoğul, sayılamayan	Qehweci wan çayan tijî dike	Kahveci o çayları dolduruyor.
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan wan çêlek û conegeyan diçêrîne.	Genç çoban o inek ve boğaları otlatıyor
çift cinsiyetli isim	Ez wî hevalî/ê dibînim	Ben o arkadaşı görüyorum
eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez wî/wê dibînim	Ben onu görüyorum

1.2. İzafe Yapısında Cinsiyet

1.2.1. Belirlilik Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez bûka xwe ya nû dibînim	Ben yeni gelinimi görüyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu miha min didoşî	Sen benim koyunumu sağlıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ew zavayê apê te dibîne	O senin amcanın damadını görüyor.
insan olmayan canlı, eril	Em beranê wî dikirin	Biz onun koçunu satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun çiyayê bilind dibînin?	Siz yüksek dağı görüyor musunuz?
cansız, dişil	Ew dara me ya di baxçê de dişkênin	Onlar bizim bahçedeki ağacı kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal hemşîreya pordirêj a bejindirêj tîne.	Yaşlı adam uzun saçlı kara gözlü hemşireyi getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyeñ Mûşê cendirmeyê birçî têr dikin	Muş'un köylüleri aç jandarmayı doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik telefona xirabe dikire	Kadın bozuk telefonu satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik ayaqabiyê teze yê biha dikire	Adam yeni padurumı ayakkabı satın alıyor
çoğul, sayılabilir	Jinika rind berxên me yên qerqaş maç dîke	Guzel kadın bizim beyaz kuzularımızı öpüyor
çoğul, sayılamayan	Qehwecî çayên reş yên qaçax tijî dîke	Kahveci demli kaçak çayları dolduruyor
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan çêlek û conegeyên wê diçêrîne.	Genç çoban onun inek ve boğalarını otlatıyor
çift cinsiyetli isim	Ew hevalê/a we dibîne	O sizin arkadaşınızı görüyor

eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez yê nexweş dibînim	Hasta olanı görüyorum
---------------------------------------	-----------------------------	-----------------------

1.2.2. Belirsizlik Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez bûkeke xwe ya rind dibînim	Ben güzel bir gelinimi görüyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu miheke min didoşî	Sen benim bir koyunumu sağlıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ew zavayekî apê te dibîne	O senin amcanın bir damadını görüyor.
insan olmayan canlı, eril	Em beranekî wî dikirin	Biz onun bir koçunu satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun çiyayekî bilind dibînin?	Siz yüksek bir dağ görüyor musunuz?
cansız, dişil	Ew dareke me dişkênin	Onlar bizim bir ağacımızı kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal hemşîreyeke pordirêj a bejindirêj tîne.	Yaşlı adam uzun saçlı, uzun boylu olan bir hemşire getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyên Mûşê cendirmeyekî birçî têr dikin	Muş'un köylüleri aç bir jandarmayı doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik telefoneke xirabe dikire	Kadın bozuk bir telefon satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik ayaqabîyekî xweşik dikire	Adam güzel bir ayakkabı satın alıyor
çoğul, sayılabilir	Jinika rind hin berxên me yên qerqaş maç dike	Guzel kadın bizim bazı beyaz kuzularımızı öpüyor
çoğul, sayılamayan	Mêrik ê hin deynên xwe bide	Adam borçlarının bir kısmını verecek
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan hin çêlek û	Genç çoban onun bazı inek ve

	conegeyên wê diçêrîne.	boğalarını otlatıyor.
çift cinsiyetli isim	Ew hevalekî/e we yê ji dibistanê dibîne	O sizin okuldan bir arkadaşınızı görüyor
eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez nexweşekî/ê ji Mûşê dibînim	Ben Muşlu bir hasta görüyorum

1.2.3. İşaret Durumu

İnsan, akraba, dişil	Ez wê bûka xwe ya nû hez dikim	Ben şu yeni gelinimi seviyorum.
İnsan olmayan canlı, dişil	Tu vê miha min didoşî	Sen benim bu koyunumu sağlıyorsun.
İnsan, akraba, eril	Ez wî zavayê birayê Mistefa dibînim	Ben Mustafa'nın kardeşinin o damadını görüyorum.
insan olmayan canlı, eril	Em wî beranê wî dikirin	Biz onun o koçunu satın alıyoruz.
cansız, eril	Hun vî çiyayê bilind dibînin?	Siz bu yüksek dağı görüyor musunuz?
cansız, dişil	Ew wê dara me dişkênin	Onlar bizim o ağacı kırıyorlar.
insan, dişil, ödünç alınan	Mêrikê kal wê hemşîreya pordirêj a bejindirêj tîne.	Yaşlı adam o uzun saçlı, uzun boylu hemşireyi getiriyor.
insan, eril, ödünç alınan	Gundiyên Mûşê wê cendirmeyê birçî têr dikin	Muş'un köylüleri o aç jandarmayı doyuruyorlar.
ödünç alınan, icat edilen	Jinik wê telefona xirabe dikire	Kadın o bozuk telefonu satın alıyor.
ödünç alınan, Kürtçe karşılığında olan	Mêrik vî yaxê motorê dixê erebê	Adam arabaya bu motor yağını koyuyor
çoğul, sayılabilir	Jinika rind wan berxên me yên qerqaş maç dîke	Guzel kadın bizim o beyaz kuzularımızı öpüyor

çoğul, sayılamayan	Mêrik ê wan deynên xwe yên ji par mayî bide	Adam geçen yıldan kalan o borçlarını ödeyecek
çoğul + çoğul	Şivanê ciwan wan çêlek û conegeyên xurt diçêrîne.	Genç çoban o tavlı inek ve boğalarını otlatıyor
çift cinsiyetli isim	Ew wî/ê hevalê/a we yê/a ji dervayê welêt dibîne	O sizin o yurtdışından olan arkadaşınızı görüyor
eril ve dişil olabilen 3. tekil şahıs	Ez ewê/î nexweşê/a bêdurum dibînim	Ben o durumsuz hasta olamı görüyorum

1.3. Genişlemiş İzafe Yapısında Cinsiyet

1.3.1. A Grubu

1.3.1.1. Bildirme Kopula Kipinde A Grubu

Şimdiki zaman, olumlu, sıfat	Ez î reş im.	Ben siyahım.
Şimdiki zaman, olumlu, sıfat	Tu î reş î	Sen siyahsın
Şimdiki zaman, olumlu, edat	Esker yê li wê derê ye.	Asker oradadır.
Şimdiki zaman, olumlu, edat	Hemşîre ya li wê derê ye	Hemşîre oradadır
Şimdiki zaman, olumsuz, sıfat	Ez ney reş im.	Ben siyah değilim.
Şimdiki zaman, olumsuz, sıfat	Tu ney reş î,	Sen siyah değilsin.
Şimdiki zaman, olumsuz, edat	Esker ne li wê derê ye	Asker orada değil.
Şimdiki zaman, olumsuz, edat	Hemşîre na li wê derê ye	Hemşîre orada değil.
Şimdiki zaman, soru, sıfat	Ev sêva ya rizî ye?	Bu elma çürük mü?
Şimdiki zaman, soru, sıfat	Ev sêv ya rizî ne?	Bu elmalar çürük mü?
Şimdiki zaman, soru, edat	Esker î di wir de ye?	Asker orada mı?
Şimdiki zaman, soru, edat	Hemşîre ya di wir de ye?	Hemşîre orada mi?
Geçmiş zaman, olumlu, sıfat	Av a zêde bû.	Su çoktu.

Geçmiş zaman, olumlu, sıfat	Kevir î reş bû	Taş siyahtı.
Geçmiş zaman, olumlu, edat	Em a li gunda bûn.	Biz köydeydik.
Geçmiş zaman, olumlu, edat	Ew î li gund bû	O köydeydi
Geçmiş zaman, olumsuz, sıfat	Rê na xweş bûn.	Yollar güzel değildi.
Geçmiş zaman, olumsuz, sıfat	Rê na xweş bû.	Yol güzel değildi
Geçmiş zaman, olumsuz, edat	Çîya ney li wir bû.	Dağ orada değildi.
Geçmiş zaman, olumsuz, edat	Dar na li wir bû	Ağaç orada değildi.
Geçmiş zaman, soru, sıfat	Av a zehf bû?	Su çok muydu?
Geçmiş zaman, soru, sıfat	Kevir î zehf bû?	Taş çok muydu?
Geçmiş zaman, soru, edat	Em a li gunda bûn?	Biz köyde miydik?
Geçmiş zaman, soru, edat	Tu a li gund bûyî?	Sen köyde miydin?

1.3.1.2. Tasarlama Kopula Kipinde A Grubu

farzetme	Tu dibê hun a ji wî welatê me bin	Bizim oralı olmayasınız?
şart	Îro eger bêrik a tijî be, xatirê mirov î zehf e	Bugün eger cep doluysa hatırın çoktur.
öğüt	Bila herdukê min a ji te re bin	Benim ikisi senin olsun.
lanet öbekleri	Mera rêzkê wa şîn bin, tirî pê ve newê	Dilerim üzüm bağları yeşerir ama üzüm vermez

1.3.2. B Grubu

1.3.2.1. Yer Bildiren Yüklemelerde B Grubu

Geçmişte devamlılık	Rojekê ez ê rev û nêçîrê me, min mêzand va siwarekî hat	Birgün avdayım. Baktım bir atlı geliyor.
---------------------	---	--

Kesin, şimdi, gösterme	Mixtar li ku ye? Mirxtar ê di gund de ye	Muhtar nerede? Muhtar köyde. (şimdi)
------------------------	--	--------------------------------------

1.3.2.2. Fiil Yüklemelerinde B Grubu

1.3.2.2.1. Şimdiki Zaman Fiil Yüklemeleri

süreklilik, şimdi, olumlu	Aha ez ê te dibînim	İşte seni görüyorum
süreklilik, şimdi, olumlu	Çû sükê, mêzand ku keçelok wê ji wê ve tê	Çarşıya gitti. Baktı kel adam oradan geliyor
süreklilik, şimdi, olumsuz	Meryem a dixwit ez ê naxom	Meryem'in yediğini ben yemiyorum
süreklilik, şimdi, olumsuz	Axir tu yê naxoy.	Fakat sen yemiyorsun.
düşmüş özne	î wa ewran da dare	(köpek) bulutlara havlıyor
düşmüş özne	î sayan dibe avê	(O) köpekleri suya götürüyor

1.3.2.2.2 Basit Geçmiş Zaman Fiil Yüklemeleri

Beklenen geçmiş, eril	Aha Mehmet ê hat	Aha Mehmet geldi.
Beklenen geçmiş, dişil	Aha Tren a hat	Aha tren geldi.
Beklenen geçmiş, çoğul	Aha Sînem û Ehmet yê tîn	Aha Sinem ve Ahmet geldiler.

1.3.2.2.3. Perfekt Zaman Fiil Yüklemeleri

Kişi ekinin düşdüğü kullanım	Ew wê ji sûrî hatî vir	O Suriye'den buraya gelmiş
yarım ergatif yapıdan dolayı kişi eki ile kullanılma	Wî yê ez dîtîme	Beni görmüş
Nesne ile uyum	Piçûkên me erebeka biçûk a kirîye	Çocuklarımız küçük bir araba almış

1.3.3. Behdinan Ağzı Genişlemiş İzafe

Geçicilik anlamı, isimsel yüklem	ez ê musafir im	Ben misafirim
Geçici olmayan anlam, isimsel yüklem	Tu bisilman î	Tu müslümansın
Perfekt Zaman	Ez yê hatîm	Ben gelmişim

2. Ergatif Yapı

2.1. Zamirler

Tekil, dönüşlü	Min xwe dît	Ben kendimi gördüm
Çoğul, dönüşlü	Me xwe dit	Biz kendimizi gördük
Çoğul, işteş	We hevdu dit	Siz birbirimizi gördük
tekil, tekil	te ez dîtîm	Sen beni gördün
Dişil-tekil, çoğul	Wê em dîtîn	O bizi gördü
Çoğul, çoğul	We ew dîtîn	Siz onları gördünüz
Çoğul, tekil-dişil/eril	Wan ew dit	Onlar onu gördü
Çoğul, tekil (öznenin içine dahil)	Me ez di televîzyonê de dîtîm	Biz beni televizyonda gördük
Çoğul, tekil, uzun cümle (yüklem özne uyumu)	Du ciwan hatin dikanê, ji dikandar pakêtek cixare xwestin	İki genç bakkala geldiler, bakkalcıdan bir paket sigara istediler.

2.2. İzafe Yapısı

Tekil, çoğul	Zavayê Ehmedî kûçikên gundîyan dîtîn	Ahmet'in damadı köylülerin köpeklerini gördü
Tekil, tekil	Qîza Sînemê pisîka cîranî kuşt	Sinem'in kızı komşunun kedisini öldürdü

Çoğul, çoğul	Kûçikên gundî berxên ciranan xwarin	Köyün köpekleri komşuların kuzularını yedi
çoğul, tekil	Kûçikên gundiyan mîha Sinemê xwar/xwarin	Köyün köpekleri Sinem'in koyununu yedi

2.3. Canlılık Hiyerarşisi

Özel isim-insan-dişi (yapıcı) Cins isim-cansız-dişil (etkilenen)	Sinemê av vexwar	Sinem su içti
Özel isim-insan-eril (yapıcı) Cins isim-cansız-eril (etkilenen)	Kenanî şîr vexwar	Kenan süt içti
Cins isim-insan-dişil (yapıcı) Özel isim-insan-dişil (etkilenen)	Bûkê Sînem dît	Gelin Sinem'i gördü
Cins isim-insan-eril (yapıcı) Özel isim-insan-eril (etkilenen)	Zavayî Kenan dît	Damat Kenan'ı gördü
Cins isim-insan olmayan canlı-dişil (yapıcı) Cins isim, insan, eril (etkilenen)	Bizinê şivan ji xew rakir	Keçi çobanı uyandırdı
Cins isim-insan olmayan canlı-eril (yapıcı) Cins isim-insan-dişil (etkilenen)	Beranî bûk lewitand	Koç gelini kirletti
Cins isim-cansız-dişil (yapıcı) Cins isim-insan olmayan canlı-dişil (etkilenen)	Birûskê bizin tirsand	Şimşek keçiyi korkuttu
Cins isim-cansız-eril (yapıcı) Cins isim-insan olmayan canlı-eril (etkilenen)	Çiyayî beran lawaz xist	Dağ koçu zayıflattı

2.4. Edatsal Filler

tekil, çoğul / zamir	Min ji wan hez dikir	Ben onları seviyordum
çoğul, tekil / zamir	Wan ji min hez dikir	Onlar beni seviyor(lar)du
çoğul, çoğul / zamir	Wan ji we hez dikir	Onlar sizi seviyor(lar)du

tekil, çoğul / özel isim	Sînemê ji Elî û Elifê hez dikir	Sinem, Ali ve Elif'i seviyordu
çoğul, tekil / özel isim	Elî û Elifê ji Sînemê hez dikir	Ali ve Elif Sinem'i seviyor(lar)du
çoğul, çoğul / özel isim	Elî û Elifê ji Mehmet û Sînemê hez dikir	Ali ve Elif, Mehmet ve Sinem'i seviyor(lar)du

2.5. Nesnenin Öne Çekilmesi

3. tekil-zamir	ew, min dît	Onu ben gördüm
1. tekil-zamir	ez, Sînemê dîtîm	Beni Sinem gördü
Yan cümlecikli tekil isim	Ew mêrikê ku do peran hanî min dît	Dün paraları getiren adamı gördüm
Yan cümlecikli çoğul isim	Ew jinên ku şer kirin min dîtîm	Dün kavga eden kadınları gördüm

2.6. Geçişsiz Anlamli Geçişli Filler

tekil-zamir	Min nimêj kir	Ben namaz kıldım
çoğul-zamir	Wan nimêj kir	Onlar namaz kıldı
tekil-özel isim-dişil	Sînemê nimêj kir	Sinem namaz kıldı
tekil-özel isim-eril	Kenanî nimêj kir	Kenan namaz kıldı
çoğul-özel isim	Sinem û Kenanî nimêj kir	Sinem ve Kenan namaz kıldı

2.7. Ortak Özne

1. tekil-zamir	Ez çûm min nan kirî	Gittim ekmek aldım
3. tekil-zamir	Hun çûn we nan kirî	Gittiniz ekmek aldınız
tekil-dişi-özel isim	Sînem çû û nan kirî	Sinem gitti ekmek aldı
tekil-eril-özel isim	Kenan çû û nan kirî	Kenan gitti ekmek aldı

3. SESLENME DURUMU

Tekil-dişil-özel isim	Sinemê! (Singular + Female + Proper Noun)	Ey Sinem!
Tekil-eril-özel isim	Kenano! (Singular + Male + Proper Noun)	Ey Kenan!
tekil-dişil-cins isim	Bûkê! (Singular + Female + Common Noun)	Ey gelin!
tekil-eril-cins isim	Camêro! (Singular + male + Common Noun)	Ey Delikanlı!
çoğul-eril	Camêrno! (Plural + Male)	Ey delikanlılar!
çoğul-dişil	Caniknê! (Plural + Female)	Ey genç kızlar!

EK 2: GÖRÜŞMECİLER

1. Güneydoğu (Şırnak) Ağzı Görüşmecileri

	Yaşlı-Erkek	Yaşlı-Kadın	Orta Yaş-Erkek	Orta Yaş-Kadın	Genç- Erkek	Genç-Kadın
İsim	Salih	Hazal	Cenk Eren	Şefika	Sinan	Hasret
Soyisim	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman
Yer	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)	Şırnak, Beytüşebab Ayvalık Köyü (Çeman)
Yaş	52	55	30	38	28	22
Medeni Durumi	Evli	Evli	Evli	Evli	Bekar	Bekar
Eğitim	İlk okul (5 yıl)	Formal eğitim almamış	Üniversite	İlk okul (5 yıl)	Lise	Lise
Küçükken Evde Konuşulan Dil	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe
Ne Zaman Kürtçe Öğrenildi	İlk dil	İlk dil	İlk dil	İlk dil	İlk dil	İlk dil
Ne Zaman Türkçe Öğrenildi	Okul ve TV	TV	Okulda	Okula başlamadan önce	Okulda	Okulda
Şimdi Evde Konuşulan Dil	Kürtçe	Kürtçe	Evlenmeden önce Kürtçe evlendikten sonra Türkçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe ve Türkçe

2. Kuzey (Muş) Ağzı Görüşmecileri

	Yaşlı- Erkek	Yaşlı-Kadın	Orta Yaş- Erkek	Orta Yaş- Kadın	Genç- Erkek	Genç-Kadın
İsim	Mehmet Salih	Gülünç	Maşallah	Zeynep	Kerem	Mesude
Soyisim	YONAT	YONAT	YONAT	YONAT	YONAT	YONAT
Yer	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü	MUŞ Merkez, Ziyaret Köyü
Yaş	66	59	46	34	25	25
Medeni Durumu	Evli	Evli	Evli	Evli	Bekar	Bekar
Eğitim	İlk okul (5 yıl)	Formal eğitim almamış	ilk okul (5 yıl)	ilk okul (5 yıl)	Orta okul (8 yıl)	Üniversite öğrencisi
Küçükken Evde Konuşulan Dil	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Türkçe	Kürtçe, fakat onunla Türkçe konuşulmaktaydı
Ne Zaman Kürtçe Öğrenildi	İlk Dil	İlk Dil	İlk Dil	İlk Dil	7 yaşında, evde ve arkadaşlarla	14 yaşından sonra, ama ondan önce çevrede ve evde konuşulmaktaydı
Ne Zaman Türkçe Öğrenildi	Okul, TV ve Köydeki Türklerden	Okul, TV	Okul, TV	Okul, TV	evde	evde
Şimdi Evde Konuşulan Dil	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe

3. Güneybatı (Adıyaman) Ağı Görüşmecileri

	Yaşlı-Erkek	Yaşlı Ve Orta Yaş-Kadın	Orta Yaş-Erkek	Genç- Erkek	Genç-Kadın
İsim	Sait	Safire	Erkan	Mahmut	Havin
Soyisim	Ede	Kılıç	Boztemir	Yavuz	Kılınç
Yer	Adıyaman Merkez Dandırmaz Köyü(Tolmazê)	Adıyaman Merkez, Dandırmaz Köyü (Tolmazê)	Adıyaman Merkez, Dandırmaz Köyü (Tolmazê)	Adıyaman, Kömür	Adıyaman Merkez, Balyan Köyü
Yaş	50	50	32	24	15
Medeni Durumu	Evli	Evli	Bekar	Bekar	Bekar
Eğitim	5 yıl	5 yıl	Üniversite	Üniversite	8. sınıf öğrencisi
Küçükken Evde Konuşulan Dil	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Kürtçe	Tükçe
Ne Zaman Kürtçe Öğrenildi	İlk Dil	İlk Dil	İlk Dil	İlk Dil	Kalıntı Dil
Ne Zaman Türkçe Öğrenildi	Okul	Okul	Okul	Okul	İlk Dil
Şimdi Evde Konuşulan Dil	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Kürtçe, Türkçe	Tükçe, bazen köyde Kürtçe